PAUL ANGHEL

ZĂPEZILE DE ACUM UN VEAC

roman

****

NOROAIELE

BIBLIOTECA ALEPH
ALBATROS

Paul Anghel

ZĂPEZILE DE ACUM UN VEAC

roman

IV
Noroaiele

„Fără mână, fără limbă,
Înfruntez porunca strimbă“

DOSOFTEI

I

Din nou, după bătăliile pierdute, din vară — ca şi în alte timpuri, după alte bătălii —, se pusese în mişcare spre cîmpurile de luptă păsărimea funebră din Stara Planina. Acest păsăret n-avea nimic de-a face cu lumea umană. Între oameni — care apăruseră pe lume cu mult mai tîrziu — şi între aceste păsări, carnivore, nu era nici o legătură, poate una singură : din cînd în cînd, în ultimul timp, oamenii îşi lepădau stîrvul pradă păsărilor.

Cum războaiele din spaţiul sud-dunărean se ţineau lanţ, cel puţin în ultimele două secole, aruncînd în risipire mari armate, lepădînd pe văi, pe cîmpii, pe dealuri recolte mereu mai mari de morţi, cum moartea secera combatanţi de toate neamurile, dar şi cai, şi vite de povară, cum foarte adesea morţii rămîneau neîngropaţi, fie datorită retragerilor în debandadă, fie din pură uitare, aceştia — morţii rămaşi pe loc — deveneau hrana răpitoarelor cu clonţ şi gheare. Asupra morţilor se aruncau din cer, imediat după luptă, vulturii, pajerele, hultanii, şoimii, vindereii, corbii — fiinţe cereşti, stăpîne pe seninul cel mai înalt, care trăiau de pe urma războaielor.

Aceste fiinţe învăţaseră, de la o vreme, nişte deprinderi noi, nu mai vînau ca de obicei, evitau să mai atace exemplarele din alte specii sortite natural sacrificiului — iepuri, miei, orătănii, de curte —, aşteptau pe stîncile lor, în reculegeri monahale, pîndind clipa cînd li se ofereau marile festinuri, foarte dese acum, rezultat al

confruntărilor dintre uriaşe mase de oameni, oameni şi cai. Apăruseră, între timp, nişte păsări leneşe. Pentru aceste păsări erau de preferat caii — mai mari şi mai cărnoşi. Dar în lipsa cailor erau buni şi oamenii — cu mult mai mulţi, deşi mici şi uscaţi. Ei erau oricum mai numeroşi decît în vechime, cînd străbunicele aceloraşi păsări vedeau doar ici şi colo omul. Atît era de rar acest om şi atît de puţin important, ca hrană, încît zburătoarele, în perindările lor pe foarte vaste spaţii, nici nu-l semnalau.

Îşi dădeau veste mai întîi şuvele. Mai ales şuvele, adică pleşuvele, nişte gulerate cu gît strîmb şi clonţ lung, care simţeau apropierea trupelor, de la mari înălţimi dînd strigăte în jos : *vin !* Se precipitau apoi pajerele cu ţipetele lor zimţate, iar strigarea lor lungă şi ascuţită era preluată de şuvoaiele de aripate care se puneau în mişcare, în chiar sensul marşurilor, ultimele păsări — cele mai blajine — fiind corbii, aripate negre şi cuvioase, care se mulţumeau cu te miri ce, după festinuri, inclusiv cu gîngăniile din morţi.

În ultimele secole însă pleşuvele se răriseră, în dauna lor se înmulţise păsăretul carnivor mărunt, hulpav şi cu penaj strident, mai mari fiind acum peste zburătoare pajerele, păsări potrivite ca talie, în schimb iuţi şi rele. Ele covîrşeau şuvele, păsări foarte mari, maiestuoase, puternice dar lente, acum din ce în ce mai rare. Acestea, şuvele sau pleşuvele, nu mai aveau rubedenii decît prin Anzi, dar şi pe acolo neamul lor era în stingere, ca şi aici, între Balcani, Carpaţi şi Munţii Măcinului — un triunghi al zburătoarelor cu gît golaş — unde, în era veche, şuvele hălăduiau peste un întreg continent de carne. Pe atunci era carne multă. Ele planau vast peste stepa sarmato-cimeriană, necuprinsă încă de ochi de om, urmăreau leneş cîrdurile săltăreţe de antilope şi gazele, turmele grele de rinoceri şi boi somnoroşi, disputîndu-şi prada — foarte bogată — doar cu panterele, şacalii şi hienele care pîndeau de jos, din tufe, de printre şerpi, din umbra pîlcurilor de dafini şi palmieri, o pradă foarte la îndemînă. Apoi peisajele s-au schimbat, în urma unor dezastre. Se micşoraseră şi şuvele, aripile şi ochii lor cuprindeau cu mult mai puţin, după puţinul care era acum jos. Se şi mişcau mai lent. La viteză, le întreceau alte păsări, mai noi.

Şuvele scoteau puţini pui, din ce în ce mai puţini şi mai debili. Nu ieşeau din ouă, mureau în coajă. Sindrofiile de carne la care participau şuvele, împreună cu suratele lor, din alte specii, nu le mai ofereau nici o veselie — nebunia veselă de a se îndopa a păsăretului mărunt —, ci un fel de tristeţe. Poate tristeţea unor amintiri greu de mistuit.

După dezastrele militare din 6 şi 18 iulie s-au pus însă în plutire şi şuvele. Ele zburau mai sus decît restul păsărimii carnivore pestriţe, care cutreiera veselă cerul. Pînă atunci aripatele mîncătoare de carne stătuseră cuminţi, pe stîncile roşii din defileurile munţilor, ducîndu-şi viaţa izolat, pe familii şi pe neamuri, agonisindu-şi singuratec hrana, dar ţinînd sub veghe amfiteatrele văilor care pogoară din Balcani spre Dunăre, peste care — în numai două zile — se întinsese o nouă recoltă de morţi.

Era cald şi cadavrele se descompuneau. După pauzele în care tunurile au tăcut, s-au auzit ţipete şi văzduhul a început a clocoti, iscînd valuri de aer. Semnalul l-au dat cei dintîi şuvele, cu ochiul lor ager, înainte-văzător, după care păsăretul carnivor a părăsit zonele alpine, curate şi reci, aruncîndu-se în haite aeriene asupra cîmpiilor cu trupuri. Se vestea ceva ca o beţie.

Dar şuvele s-au retras între timp. Şuva, ca fiinţă, se ţinea departe de această învălmăşeală hulpavă de aripi, gheare, pliscuri, din vremea foarte nouă. Era şi singura care putea agonisi mult dintr-o dată. Planările ei peste culmile pleşuve ale munţilor Stara Planina şi peste văi erau lesne simţite de oameni. Bipezii din văi strigau, arătînd neputincios în sus : „Uite-o !“ O cunoşteau, deosebind-o de celelalte păsări, după zbor şi după felul de a lovi şi de a-şi smulge prada. Şuva cădea bolovan peste animalul ochit din cer, dispărînd apoi brusc în văzduh, cu o povară de carne mai grea decît trupul ei, în uluirea oamenilor : „Uite-o !“. Pradă pe care, era ştiut, n-o mai împărţea cu nimeni. Ea lua iute înălţime, iscînd vînt, apoi se topea în albastru.

Văzută de aproape, în popasurile pe cîte o stîncă, şuva părea un om gîrbovit şi nătîng. Ea se sprijinea pe gheare lungi şi groase, călca greu — în clisa unei peşteri din munte şuva întipărise urme de labe de om ; tot ca omul apuca, scormonea, smulgea. Din profil ea arăta ca un

bătrîn nevoiaș. Era și ursuză. Nu schimba strigări cu alte păsări. Viețuia singură. Nu i se cunoștea perechea, nici timpul împerecherii. Nimeni nu-i văzuse ouăle. Puii șuvei ieșeau la vedere dintr-o dată mari, niște vultani care, dacă ieșeau, se despărțeau de mama lor, hoinărind singuratici pe cer, fiecare singur. Șuva părea o mamă părăsită, care-și hrănește fără folos puii, veșnic nesătui, pentru ca aceștia s-o uite. Și mereu ea arunca pe lume, în cer, alte rînduri de pui, dar rămînea tot singură, uitată. La raritatea speciei n-ar fi fost de mirare ca șuva — la foame — să-și mănînce puii uituci. Ceea ce-o ținea pe picioare, necontenit în zbor, era oricum foamea hulpavă din cuib, o foame fără astîmpăr, cu care șuva lupta anevoie, istovindu-se pînă la sleire, pînă la milă. În anotimpurile sărace în carne, alergătura ei pe cer ținea cît și ziua, timp în care șuva acoperea cu aripile întinderi uriașe. Se presupunea că de acolo de sus, pe unde bîntuia, ea vede Stambulul. Oricum, în raziile ei pentru hrană, șuva din Balcani atingea adesea și Dunărea. Aripile ei late, de Icar în zbor, umbreau din cînd în cînd Cîmpia Română. Aceleași întinderi uriașe emanau acum mirosul hranei calde. Era cald și cadavrele se descompuneau.

În august 1877, cercetașii din drujinele bulgare, care însoțeau trupele imperiale ruse, au semnalat șuva lîngă Nicopole. Ei au ocolit pasărea, ancorată cu cîngile pe un stîrv de cal, și au trecut mai departe.

După ultima bătălie, s-a lăsat o istovire vastă, a venit ploaia care a muiat pămînturile, a apărut șuva din cerul sur. Ea a dat întîi un „crah" scurt, vestind că se afla pe aproape, sus, apoi a pogorît pe calul ei descărnat și n-a mai putut zbura. În cursul ultimei bătălii, șuva nu se depărtase prea tare, retragerile și aparițiile ei măsurau precis timpul luptei, întărindu-le oamenilor credința că războiul merge normal. De prin iulie, cînd recolta de morți sporise, șuva nu mai părăsise frontul. Celelalte păsări hoitare — zăganii, pajerele sure, șoimii pestriți — care toată vara huzuriseră, asurzind cerul cu larma lor,

dispăruseră între timp spre Balcani. Acum, la început de toamnă, doar șuva singură rămăsese stăpînă.

Zgribulită sub cernerea ploii, șuva părea acum o arătare din altă lume. Marea pasăre cu clonț încovoiat și umeri pleșuvi, acum uzi, își ciugulea liniștită stîrvul, același stîrv de cal, fără nici o bucurie. Nu se mai sfia de oameni. Din cînd în cînd, încremenea totuși în ascultare și atunci gîtul arcuit, clonțul lung și aripile enorme reaminteau, pentru scurt timp, alcătuirea ei cerească. Apoi șuva recădea asupra stîrvului, părînd că acesta o ține în cîngi.

Oamenii din tranșee, care o porecliseră așa, Șuva, se învățaseră și ei cu pasărea, n-o mai luau în seamă. Cînd cineva striga : „— Uite-o !" nimeni nu mai tresărea. Focurile de pușcă, întîmplătoare, nu mai speriau marea gulerată, deprinsă de mult cu pocnetul de armă și cu gloanțele. Nemișcarea ei, pe stîrvul calului, sub ploaie, măsura o nesfîrșire negativă. O ploaie de amurg sau de zori, care ștergea hotarul dintre fronturi și dintre zile. Și cum nimic, pe vastele întinderi, nu se mai mișca, șuva, în încremenirea ei mută, părea că păzește timpul stătător.

Dealtfel, șuva nici nu se mai putea smulge de pe stîrvul ei, se îngrășase, atîrna greu. Spinarea descărnată a animalului ucis o priponea de pămînt, o făcea să doarmă deasupra leșului, ca o cumpănă de fîntînă. Nu se mai clintea de la o vreme, stăruia acolo, punct stabil între fronturi, micșorată de depărtarea dintre linii și de nepăsarea oamenilor. Faptul că n-o stînjenea nimeni — combatanții din liniile vrăjmașe o lăsau în pace — însemna că între cele două linii se așezase un fel de pace, pacea somnului. Nu chiar pace, doar o liniște — liniștea pămînturilor arate cu tunul, din Bulgaria de nord.

Odată însă, într-un revărsat de ziuă, s-au auzit izbiri de aripi și țipete. Și chițcăieli. Șuva, trezită, a scos un „crah" mînios. Au urmat niște mîrîituri de carnivore flămînde și niște rîcîieli de gheare. Apoi un șuierat lung, ca de șarpe, care cerea pace. Soldații au scos rînd pe rînd capetele din tranșee — și românii și turcii. N-au priceput ce se întîmplă, deși se simțea o înfruntare. Niște ființe mici, care nu se vedeau, niște șobolani atacau șuva care se zbuciuma la vedere, în lucoarea zorilor. Puterile

aflate în ciocnire erau diferite : ei mulţi şi iuţi, ea mare. Ei mamifere subterestre, gregare, dar inteligente, ea o aeriană, înmulţindu-se prin ou, vieţuind de una singură. Şobolanii atacau de jos în sus, dînd să apuce şuva cu rîtul şi cu labele, marea pasăre se apăra de sus în jos, cu clonţul şi cu ghearele. Aruncîndu-se în sus, şobolanii păreau acum mari cît iepurii ; cu aripile desfăcute, şuva părea la rîndu-i uriaşă. Ea vîntura aerul şi izbea în jos cu pliscul, în timp ce şobolanii — acum mari cît ciinii — ţopăiau s-o ajungă. Ea era şi mioapă, vedea doar la distanţe mari, din înălţime, ei o vedeau mai bine cu ochii lor mici. Fiara aerului nu se lăsa însă despărţită de stîrvul ei, nici fiarele subpămîntene nu se lăsau deposedate de restul de carne. Scheletul pe care fiinţele de jos şi fiinţa de sus îl rîvneau stătea inert între cele două lumi. Dar, cunoscînd puterea şuvei, unii soldaţi au şi văzut-o biruitoare, înălţîndu-se în văzduh, cu scheletul calului cu tot, purtîndu-l în căngi peste întregul front. Alţii au văzut, după şuvă, un cîrd de şobolani zburători. Altora li s-a năzărit. că au văzut calul înviind, ridicîndu-se scheletic în două picioare, cabrînd înalt, alb, fumegător, plutind printre linii, într-o deşirare fantastică, cu şuva în spinare şi cu haitele de şobolani jos, după el.

— Iha, şuva !

— Huo, şobolanii !

Detunătura unei ghiulele a spart în ţăndări zarva oamenilor şi a fiarelor. A urmat liniştea. Lumina n-a crescut, n-a scăzut. Ploua. La Plevna timpul era stătător.

Şi Toma se afla într-un timp stătător, în care abia intrase, revenind anevoie dintr-un dincolo de timp. În toată noaptea de după atac, faţa lui bărboasă, lividă, golită de sînge, primise nesimţitor ploaia. Cineva îl întorsese atunci cu faţa în sus, lăsîndu-l cu ochii deschişi pe parapet. A simţit mîna care l-a întors, a auzit şi o voce : „— E mort.“, apoi mîna l-a abandonat în întuneric, fără să-i închidă ochii. Toată noaptea, rămînînd cu ochii deschişi, Toma a luptat cu întunericul, un întuneric dens şi lunecător, cu nişte pereţi uzi, pe care se tot cătăra, ca

să cadă mereu înapoi, mai jos, mai în adînc. Cu un rest de ţinere de minte, Toma simţea că acel înapoi, tot mai în adînc, e fără întoarcere. Dar se chinuia să se cațere, iarăşi sus, în coate şi în genunchi, ca să ajungă măcar pînă la punctul de cădere, o muche pe care o tot atingea cu mîna, scăpînd-o însă iar şi iar. Ultima cădere a fost chiar ultima, n-a mai ţinut minte nimic.

Apoi a fost o zare bună de lumină, o lumină difuză, care izvora de undeva de deasupra lui sau din lăuntru, nu mai ştia. Era bună lumina aceea rece, purificatoare. Toma a simţit chiar şi un pas uşor, pe deasupra lui, care i-a cruţat nesimţirea, somnul. Voia să strige : „— Nu mă treziţi, acum mi-e bine !". Nu l-a trezit nimeni şi el s-a lăsat scăldat în acea lumină de sfîrşit sau de început, nădăjduind că răcoarea ei binefăcătoare îl va alina. Această beţie a lui Toma l-a scos din timp.

Apoi a zîmbit, cineva i-a spus cu spaimă în glas : „— Cum ai ajuns aici ? Aici nu e voie !". Ştia că nu e voie, chiar el se mira cum ajunsese acolo, dar nu-i păsa. Îşi amintea de-acasă de la el o poveste, iar acum vedea cu ochii povestea aceea, ca şi cum i s-ar fi întîmplat lui. Ce curios cum i se întîmpla chiar lui. „— Cum ai să te mai dai jos de aici ?" l-a întrebat cineva. „— Văd eu cum !" a răspuns. Şi s-a pus pe treabă. Se descurca chiar foarte bine, repede, repetînd întocmai, cuvînt cu cuvînt, operaţiile pe care le ştia din poveste : „Mă întorc iute înapoi la căile lui Dumnezeu. Trebuie să fur pleavă de la aria lui. Îmi fac un otgon bun din pleavă şi-l arunc pînă jos. Socot să-mi ajungă pînă acolo, mai iau pleavă, o împletesc, prelungesc otgonul." Toma săvîrşea această lucrare repede, însă greşind, îi tremurau mîinile. Între timp uitase nişte cuvinte din povestea pe care o ştia : „— Acum ce urmează ?", dar nu şi-a amintit. „— Hai, grăbeşte-te !" „— Stai, a răspuns el, stai să leg otgonul de prag !" S-a aruncat în jos, cu un rest de curaj. Dar abia acum a început nebunia. Picioarele lui Toma se zbăteau liber în aer, mîinile smulse în sus îl dureau. Acuşi-acuşi urma să ajungă la capătul acelei frînghii, rămînînd spînzurat între cer şi pămînt. „— Acum ce fac ?" Nu-şi putea aminti ce-ar fi trebuit să facă. Pendula în aer. „— Acum ar trebui să tai o bucată de sus, adău-

gînd-o la capătul de jos", dar se temea să urce sau să coboare. „— Să se liniştească întîi pendularea." Creierii i se clătinau în cap, cu minte cu tot, ca după o beţie. Îşi repeta în minte, cuvînt cu cuvînt, ce avea de făcut, ca să nu uite iar : „— Tai o bucată de sus, o adaug la capătul de jos..." Dar a făcut cea mai mare greşeală : a privit în jos. Ce-a văzut, privind în jos, nu mai ţinea minte, era ca o pierdere. Ştia însă bine, prăvălindu-se, că se tot duce cu capul în jos, fără a se mai putea opri decît printr-un efort disperat. „— Hai, iar sus !" Trebuia să se caţere înapoi, cu disperare, de disperare nu ducea lipsă !" „— De nu m-ar părăsi disperarea, dis-pe-ra-rea sau de-es-pe-ra-rea, sau dez-nă-dej-dea ?" Nu ştia ce să facă cu aceste particule : *dis, des*, cuvintele se mărunţeau în sunete, ca pleava, *sid, sed, e-i-d, s-e-i*, apoi un *i* care s-a rupt.

A căzut brusc, fulgerînd, printr-un întuneric absolut. Izbirea a fost dură, dar Toma, deşteptat, a zîmbit din nou : „— Asta s-a întîmplat cu cinci zile înainte de a mă naşte." Amărăciunea de a se simţi viu a venit la puţin timp după cădere, cînd n-avea ce face cu viul din el, era prea trudit. Picăturile de ploaie curgeau pe faţa lui, spre gît, ca pe o streaşină. Era tot pe parapet. Apa îi intrase în ureche, urechea lui dreaptă se înfundase cu apă. A urmat un ţiuit care i-a dat dureri, l-a asurzit. S-a răsucit, nu el — trupul lui —, iar durerea a fost atît de atroce, încît i-a lucit în ochi din nou — ca o izbăvire — lumina aceea. Lumina n-a ţinut mult, a fost ca un scurt fulger. După care a urmat o lucoare de zori — sau de asfinţit — permanentă.

Curios e că avea amintiri. Nişte amintiri pe care le ştia bine, cuvînt cu cuvînt. Chiar şi formula „Asta s-a întîmplat cu cinci zile înainte de a mă naşte" i-o spusese cineva, o ţinea minte dintr-o poveste spusă de un moş din satul lui. Bătrînul ştia multe, avea amintiri din nişte locuri pe unde nu cutreierase nimeni. „— Maică-ta moare de dorul fragilor, poftеşte fragi, şi dacă nu te duci să-i aduci pînă te naşte, măta moare." Acum rîdea de această poveste, rîdea obosit. Încă bubuiau tunurile, undeva departe, dar acest zgomot nu-i mai spunea nimic. Parcă cineva bătea într-o uşă : „— Intră !". Nimeni nu intra

şi bubuitul cu pumnii în uşă se repeta. Se auzeau şi nişte rafale de gloanţe. Ca şi cum un şir de culegători, o companie, rupea ştiuleţi dintr-un lan de porumb, dînd să ajungă pînă la el. S-a reluat bubuitul tunurilor. „— O să cadă uşa, şi o să intre la mine toată lumina."

Sub acea lumină permanentă, devenită dintr-o dată eruptivă, a fost aşezat pe o masă albă de operaţie, ca o masă de cină. I s-a spus că e masa episcopilor — i-a şoptit cineva la ureche — şi el trebuia să se lase frînt şi împărţit acelor bărbaţi în odăjdii albe, care aveau să se înfrupte din trupul lui. „— Vom începe cu ficatul !", a propus unul, iar între timp toţi îşi pregăteau ustensilele, ascuţind în văzul lui cuţite şi frecînd cleşti, cu cenuşă. A auzit şi o rugăciune, rugăciunea pe care o şopteşte de obicei preotul la sfinţirea pîinii. „— Acesta este trupul său, carele" şi el a zîmbit simţind cum trupul său se va transforma în anafură. „— Dar cine mă va bea ?" s-a întrebat el, tot atunci. Îşi simţea gura uscată, din vinele lui nu curgea nimic, nici sînge, nici apă. „— De pomană mi-au destupat arterele !" şi-a spus, apoi setea l-a covîrşit, sfîşierea setei era atît de acută, încît Toma ar fi vrut să bea orice. „— De nu mi-ar da oţet"...

Nu i-au dat oţet, n-aveau, nici n-ar fi îndurat acreala oţetului, a suportat în schimb amarul, o amărăciune de fiere, pe limbă şi pe buze. „— E mai bun amarul decît dulcele", şi-a spus Toma. Dulcele te toropeşte, amarul te ţine treaz." Simţea că e treaz, simţea cum vede cît e de treaz. Apoi i-a venit să scîncească — altfel nu le putea atrage atenţia că e treaz — şi a scîncit.

L-au trezit hurducăturile căruţei sanitare, o căruţă descoperită, în care ploua. Capul lui Toma se tot izbea de ceva rotund ca o ghiulea — un alt cap, care a sunat sec. Nişte umbre cu mănuşi albe l-au luat pe mîini şi l-au aşezat pe un maldăr de paie, în apropierea unor corturi. Nu fîn — paie, nu căpiţe — corturi ! Nu mai era loc în corturi. Cineva a şi protestat : „— Unde să-i mai punem ! Dumneata nu vezi că nu-i loc să arunci un ac ?". Erau deci prea multe obiecte acolo unde căzuse. Primul contact cu lumea adevărată a fost brutal. Nimeni n-avea nevoie de cei aduşi din prima linie, nu mai era loc — „nu-i loc să arunci un ac". Acelaşi prim contact era murdar Prin

paiele pe care stătea întins răzbise apa, o apă vînătă, sub care se simțea chiftind noroiul. Dar Toma era fericit. Strigătul acela brutal i-a făcut bine. Paiele mînjite de noroi erau reci. Un sanitar care i-a schimbat pansamentele, acolo sub ploaie, s-a pus pe înjurat ploaia, frigul, noroiul. La el, la rănitul întins în noroi, sanitarul nu s-a uitat. Pînă la urmă același sanitar l-a desfășat din pansamente, cu mișcări smucite, apoi l-a înfășat la loc. Ba l-a și strîns, chiar tare. Toma și-a simțit întîia oară rănile, prin porii cărnii lui urla durerea — o durere vie. Aflat în picioare, lîngă rănit, sanitarul l-a avertizat destul de aspru, ridicînd un deget : „— Să nu-mi spui că te doare !". „— Nu, a răspuns el. Apoi în gînd : Adică mă doare, dar nu-ți spun ție." Era la picioarele acelui om pe care-l privea de jos, și-i plăcea.

Era mulțumit de această primă durere, pe care — în sfîrșit — o resimțea. Carnea și oasele începuseră să-i aparțină. Gemea de-adevărat, cu dinții strînși. N-a vrut să guste din vinul fiert, ca să-și chiverniséască treaz durerea. Era semnul că trăiește și, din aceeași clipă, Toma a vrut să trăiască. Simțindu-se singur, a dat să se ridice, să vadă unde se află, dar efortul i-a ascuțit durerile și Toma a strigat : „— Doctore !". A recăzut pe pernă, inundat de sudoare, pe pat, un pat de spital — se afla deci într-un pat de spital, ca și cu luni în urmă, la Cotroceni. Toma a închis ochii, fericit. Știa ceea ce avea să urmeze de-aici înainte. Mai urma să audă pașii soldatului care păzea baraca răniților de la Cotroceni, mai urma să apară Ea...

Și Hélène a apărut, îi atinsese mîna. O mînă fină, rece, fără mănușă l-a încredințat pe Toma că nu visează. El a închis ochii din nou, ca să rețină vedenia mîinii în lăuntrul său, să n-o piardă, ca pe o mînă din vis. Aceeași mînă rece și fină i-a acoperit ochii, i-a apăsat pleoapele. i-a transmis fierbințeala degetelor și Toma s-a simțit inundat de o căldură intensă, căldura unei fericiri puternice, în care se regăsea pe deplin. „— Sînt fericit, și-a spus, chiar dacă nu-i adevărat."

Fericirea aceasta mută a durat însă puțin. Cînd l-a văzut Hélène a scos un țipăt de emoție — era el — în jurul celor doi au apărut imediat doamnele de la Crucea Roșie,

care au țipat și lăcrimat, la rîndu-le, adunînd în jurul celor doi întregul spital. Bucuria lor a devenit astfel publică ; toți cei de față s-au întrecut în a-l lua în seamă pe rănit, scoțindu-l din nou din anonimat. În cîteva clipe, Toma a devenit iarăși un personaj, regăsindu-și biografia fantastică abia uitată. Un personaj mai important decît în vară, la Cotroceni, cînd eroul fusese rănit la trecerea Carpaților, acum el era încă o dată rănit, în lupta de la Grivița, era *rănitul de la Grivița*, din erou devenise un supraerou. Exaltarea celor din jur a sporit și a dat peste margini, în clipa cînd Toma — tot el, norocosul ! — a primit un înalt ordin militar.

— Unde sîntem ? a reușit să întrebe.

— La Muselin Selo, i s-a răspuns.

— În ce an ?

Cei din jur au rîs. Eroul avea umor.

— Domnule Nicoară, dar sîntem în anul de grație 1877, după o victorie la care ai participat.

Unele cuvinte îi sunau cu totul nou lui Toma — *participare !* „— Vor fi probabil și alte cuvinte, pe care trebuie să le iau de la început.“ Dar nu numai cuvinte. Hélène se străduia astfel să-l convingă, agitînd o gazetă proaspătă, că un personaj dintr-o gravură înfățișînd atacul de la Grivița ar fi el, chiar el. Nu conta că acea gravură fusese fabricată la București, conta prezența lui în imagine, și gazeta aceea caraghioasă a trecut din mînă în mînă. Gazeta îl confirma pe el, nu invers, ca și ordinul militar pe care îl primise. Confirmarea trebuia să vină deci din exterior. Toma trebuia să dea încă o bătălie, ca să se confirme pe sine, prin exterior. Să cucerească, deci, exteriorul. Totuși, ce bucurie ! Această confirmare exterioară — că e viu, trăiește — l-a amețit pe rănit, care a recăzut în somnolență. Somnolența lui semăna a beatitudine ; cei din jur au rîs și au încercat să-l trezească :

— Haĭ sus, eroule, gata cu gluma. Ești viu !

Era deci viu, prin însuși faptul că acea cruce de aur, cu cordon, nu-i fusese decernată postmortem. Era viu și fiindcă ziarul de la București îi confirma participarea la luptă. „— Gata cu gluma, ești viu !“ îi spuse medicul acela, care a rîs ca de o glumă bună, cu toate măselele. Toți au rîs, dar pe Toma rîsul l-a jignit, l-a opărit pe

răni, ca un acid. „— Animalele nu rîd, şi-a spus el, nici caii, nici cîinii nu suportă rîsul, nu-l pricep. Probabil că animalelor le este accesibil numai sensul grav al existenţei.“ În fond, de ce rîdeau ?

În sfîrşit, cineva şi-a dat seama că cei doi tineri trebuie să fie singuri, l-au lăsat deci cu Hélène, înconjuraţi de ceilalţi răniţi anonimi. Era prima lor întîlnire în doi, pînă atunci nu fuseseră niciodată singuri, şi noutatea acestei situaţii i-a fîstîcit. Toma n-a putut vorbi, Hélène, voluntară şi expansivă, cum o ştia toată lumea, părea mică şi intimidată.

— Ştii cum eşti acum ? i-a spus ea, cu bucurie.

Şi Hélène i-a pus în faţă o oglindă, oglinda ei din sacul de voiaj, ca să se vadă, ca să ştie că e altfel. Îi crescuse mare barba, i se făcuseră stufoase sprîncenele, avea şi altă voce, pretindea Hélène, o voce pe care ea n-a mai recunoscut-o. Ceva absolut necunoscut din el o speria, dar o şi atrăgea, cu o putere care îi muia picioarele. Hélène nu reuşea să-şi astîmpere un tremur, care i s-a transmis şi lui.

— Sînt o norocoasă ! i-a mai spus fata. Eram sigură că trăieşti. Ai să rîzi de mine, dar să ştii că mi-am ghicit. Trei lucruri am vrut să aflu, mai întîi dacă ne regăsim. Ne-am regăsit, iată.

— Şi al doilea ?

— Al doilea e imposibil de spus, fiindcă nu-i de crezut. Dacă se împlineşte şi al doilea ar fi un miracol. Tu crezi în miracole ?

— Nu ! a spus el cu o imensă sforţare, spunînd de fapt un da.

Hélène se îmbujorase, aşa cum era aşezată pe stinghia patului de fier, în straiul ei alb, ea însăşi — pentru ochii lui Toma — părea ireală, tînărul i-a strîns mîna între mîini, reţinînd-o mult. Mîna ei avea un palpit de pasăre captivă ; se zbuciuma, dar rămînea captivă, fericit captivă, în timp ce glasul i se încălzise, Hélène vorbea de una singură, cu o volubilitate aproape euforică.

— Al doilea, a continuat ea, nici nu e de crezut, nu se poate împlini fiindcă e război. Ei bine, ghicitoarea mi-a spus că la nunta mea o voi auzi pe Adelina Patti.

— Chiar i-a spus pe nume ? s-a mirat el.

Adelina Patti era un nume aflat pe toate buzele, vocea divei încînta Europa, dar Toma părea incredul şi Hélène a continuat :

— Nu i-a spus chiar numele, a recunoscut ea, dar nu poate fi vorba de altcineva. Tot timpul cît ghicitoarea îmi citea cărţile, m-am gîndit numai la Adelina Patti. Ghicitoarea mi-a spus doar atît : „— Îţi cade nuntă, repede. Şi la nuntă o doamnă. O mare doamnă de departe. Ea ţine locul preotului." Eu ştiam cine e doamna şi rîdeam fericită. E Adelina Patti, cea mai mare voce a Italiei. Acum un an, papă a vrut să mă ducă la Milano, s-o ascult. Apoi exaltată la culme : Ştii cum văd eu nunta ?

Întrebarea l-a suspendat pe Toma într-un punct dureros, n-a mai putut-o urmări, i se făcuse rău. De fapt căzuse : din nou, brusc, în gura acelui tunel negru, fără sfîrşit. S-a ţinut cît a putut de tare de mîna fetei, dar i-a fost frică să n-o tragă după el şi i-a dat drumul, deşi Hélène continua să-l ţină strîns de mînă şi să-l strige din urmă. I-a auzit strigătul de spaimă, care l-a urmărit multă vreme în adînc, pînă s-a stins.

Tot pe ea a regăsit-o la întoarcere, cînd s-a redeşteptat în pat, cînd a văzut că el stătea orizontal, cînd şi-a dat seama că din nou nu e singur, că e înconjurat de multă lume în alb. Hélène, în straiul ei alb, nu se distingea prea bine de ceilalţi, nici el nu se distingea prea bine, era tot în alb — şi mai alb, cînd l-au ridicat în picioare. Acum nimeni nu mai rîdea, toţi erau albi şi gravi.

— Daţi-vă mîna ! i-a poruncit cineva, a auzit bine. Apoi şi mai clar : Sînteţi pe veci uniţi, Adelina şi Antoniu.

Pe el nu l-a mirat acest decret de a se uni, l-a uimit altceva : de unde ştiau ei, oficianţii acestui moment, numele lor secrete ! Antoniu era numele lui adevărat, înregistrat în acte, la naştere, Toma fiind pseudonimul literar, folosit în studenţie, doar în ultimii ani. Deci îl ştiau după actul de naştere, după numele secret, cu care te prezinţi doar în clipa supremă. O ştiau însă şi pe ea. Hélène, la naştere, se va fi numit Adelina. Acum, cei doi îşi ţineau strîns mîinile, inel pe inel, iar în aer vibra un glas de operă, o voce de soprană care cînta o arie.

— Vor avea mult de mers ! a mai auzit. Deşi e frig, ar trebui să-i încălţăm. Arătura e rece. Picioarele domnişoarei nu sînt obişnuite cu arătura zgrunţuroasă, ea o să sufere.

El era învăţat cu arătura de mic, umblase în copilărie pe brazdă, desculţ. Dar putea foarte bine, dacă ar fi avut putere, s-o ia pe Hélène în braţe — adică pe Adelina —, s-o poarte în braţe pînă la capăt.

— Dar lipseşte hlamida ! a mai spus cineva. Hlamida ambilor.

Acest „ambilor", rostit clar, l-a convins pe Toma că nu visează. Nici nu s-a mai întrebat ce-ar fi trebuit să caute, ei doi, sub o singură hlamidă, pe o arătură, cu brazde negre, care duceau în infinit.

— Probabil aşa se obişnuieşte ! şi-a spus. Aşa-i pe-aici ceremonia. Desculţi şi sub o singură hlamidă, tîrînd-o lung, în lungul brazdelor, pînă dincolo, în infinit, în punctul la care vor ajunge amîndoi — ambii ! — ei doi, Adelina şi Antoniu.

Dar Hélène, nu Adelina, i-a spus lui, lui Toma, nu lui Antoniu, un lucru straniu de tulburător, care i-a adus o confirmare surprinzătoare.

— Toma, ne-am logodit.

Cei care-au trecut pe lîngă ei, să-i felicite, erau tulburaţi. Era prezent şi un fotograf de război, domnul Szatmary — i-a auzit limpede numele —, care a consimţit să fixeze momentul în fotografie. În lumina orbitoare, de magneziu, toţi s-au lăsat transportaţi dincolo de clipă, aplatizaţi, micşoraţi, dar bine fixaţi pe placa fotografică, menită să rămînă document.

Pe Hélène a văzut-o într-adevăr, după acel sublim spectacol, în care hlamida albă, acoperindu-i pe amîndoi, se logodea cu arătura, a revăzut-o cu ochii limpezi, desprinsă din mirajul alb, al luminii de magneziu, speriată şi tristă, lîngă trăsura sanitară care sta să pornească spre Turnu-Măgurele. Dar acum totul părea stins, scrumit. El îi zîmbea şi-o tot asigura că se simte grozav. Chiar se şi simţea bine. Se auzeau croncănind nişte ciori, sforăiau caii, nişte medici se tot foiau pe lîngă răniţi, strigînd să se aducă la trăsură nu ştiu ce lucruri uitate. Acele lucruri s-au şi adus, erau bagajele lui, care au fost

înghesuite lîngă el : un geamantan pe care îl cumpărase la București, raniță. Își amintea acum bine că Hélène îi vorbise de Adelina Patti și de încă ceva, de o a treia promisiune de destin. Voia să-i spună fetei — de-acum logodnica lui — un lucru infinit de frumos, un lucru pentru care nu avea cuvinte, asemenea cuvinte nu se născuseră încă, germinau în el, topite într-un fel de lumină, dar de lîngă trăsură s-a auzit glasul cuiva — vreun ofițer care, cu invidie, privea momentul despărțirii — și care și-a spus gîndul cu voce tare :

— Cum au unii noroc. Și viu, și decorat, și cu moșiile Rășcanilor !

Toma a auzit bine, a dat să se ridice în coate, ca să-l vadă pe individul acela, dar Hélène l-a împins înapoi pe pernă. Auzise și ea. Auziseră toți cei din jur, care păreau stînjeniți. Ca să curme tăcerea penibilă, medicul șef al spitalului de etapă s-a adresat glumeț lui Toma :

— Și așa, domnule, ne dai emoții ! Adică nu mori acolo, pe parapet, unde se cuvenea, ne faci figuri aici. Și faci și victime.

L-a amenințat cu degetul, ca pe un strengar, apoi s-a încruntat spre Hélène, care a zîmbit vinovată. Și foarte sever, tot lui Toma, comunicîndu-i parcă o sentință :

— Domnișoara nu te va mai însoți. O reținem cu noi aici, să se învețe cu războiul. În sfîrșit, doctorul l-a concediat : Acum ia-ți patul tău și umblă !

Trăsura s-a pus brusc în mișcare, dar mișcarea, lunecarea, nu l-a mai speriat pe Toma. Mîna ei s-a desprins ușor de pe mîna lui, nu s-a desprins, l-a urmat. Pe inelarul mîinii drepte Toma a descoperit o verighetă dintr-un metal ieftin — oțelul glontelui — pe care strălucea un bob minuscul de piatră scumpă.

Abia după plecarea lui Toma, încordarea Hélènei s-a destins într-un plîns lung. Nu i-a mai păsat unde plînge, a plîns chiar pe patul pe care el îl părăsise, iar cei din jur n-au oprit-o, au lăsat-o în pace. Avea dreptul la lacrimile ei, țîșnite dintr-un preaplin. Chiar doamna Natalia Suțu, succesoarea bunicii Grădișteanu la titlul de tutore, care o

însoţise pe Hélène dincoace de Dunăre, n-a stingherit-o pe fată, a rămas multă vreme lîngă ea, aşteptînd-o să-şi revină singură. Într-un tîrziu, a întrebat-o totuşi :

— Eşti fericită ?

Şi fiindcă Hélène n-a răspuns :

— Eşti jignită ?

Hélène a negat, rămînînd cu faţa în pernă. A negat scuturîndu-şi părul, auzise deci replica neroadă a ofiţerului, dar refuza consolările. Tante Nathalie nu i le-a oferit, simţea că la mijloc e altceva, un lucru mai grav.

— O să-ţi scrie, fii liniştită.

Asigurare pe care fata n-a primit-o — voia să fie singură. Tante Nathalie a şi lăsat-o singură, să-şi consume în voie bucuria, durerea, jignirea, pînă la epuizare. Pe front, emoţiile erau scurte, repede şterse de alte emoţii, care nu lăsau urme. Dacă tînărul trăia — şi trăia ! —, ce mai dorea Hélène, în plus ?

— Cînd termini cu plînsul, i-a mai spus tante Nathalie, înainte de a ieşi, să treci pe la mine.

Hélène n-a isprăvit uşor cu plînsul, care n-a limpezit-o. S-a ridicat, într-un tîrziu, în capul oaselor, istovită. După plecarea lui Toma, resimţea un început de oboseală, gustul nedesluşit al unei îndoieli. Îndoiala o privea pe ea, nu pe el. El era viu. Dar ea nu ştia să aleagă între cele două înfăţişări ale lui, înfăţişarea pe care o ticluise — încă de la Bucureşti — şi cea reală : tînărul întins pe masa de operaţie, tînărul aiurînd sub febră, într-un pat. Pînă şi chipul imaginat se bifurcase — încă de la Bucureşti — şi Hélène din nou nu ştia să aleagă între cele două chipuri.

În vară, la Cotroceni, după ce obţinuse datele necesare pentru un horoscop — ziua şi ora naşterii lui Toma —, Hélène îl şi comandase unei magiciene, prin Anette Costoforu, care se achitase prompt de misiune. La puţin timp însă după asta, Hélène aflase dintr-o gazetă o altă dată a naşterii, care a contrariat-o. La Toma nu mai putea pătrunde pentru a-i cere lămuriri — îl pusese în carantină bunica Grădişteanu — şi atunci tot Anette a soluţionat dilema : a comandat magicienei un nou horoscop, conform cu cealaltă dată de naştere, luată din gazetă. Hélène plecase pe front, ducînd în minte două chipuri ale lui Toma,

și două horoscoape, în sacul de voiaj. Mai tîrziu, în spitalul Crucii Roșii de la Turnu Măgurele, Hélène obținuse și un zodiac franțuzesc, pe care o tînără doamnă, foarte binevoitoare, i l-a împrumutat să-l copieze. A copiat doar cele două zodii ale lui : *Vărsătorul* și *Leul, Le Verseau* et *Le Lion,* caligrafiind în caiet și simbolurile :

Le Verseau :

Le Lion :

Bineînțeles, optase pentru Leu. Ca și gazeta care-l plasase pe Toma în această zodie, ca și opinia publică din București, care-l aclamase pe tînăr, după trecerea munților, ca pe un erou. Ce importanță avea că cele două date nu coincideau ! Lucrurile aveau să se lămurească la prima întîlnire ; pînă atunci, Hélène chibzuia, cîntărea, confrunta, trecînd de la entuziasm la îndoială, întorcîndu-și ochii plini de nădejde cînd spre Vărsător, cînd spre Leu. O incita totuși Leul :

„L'époque de l'année a laquelle corespond le signe du Lion se trouve au coeur de l'été. C'est l'âge de la magnificience, l'apogéé du pouvoire fértile, de la maturité en splendeure. La vegetation est à son point culminant." [1]

Hélène modificase însă ultima propoziție, înlocuind, nu se știe de ce, *„à son point culminant"* prin *„à son point alarmant"*, poate fiindcă fraza următoare suna mai puternic, după o alarmă :

„Un sommet après lequell, fatalement, il y aura la descente." [2]

Dar de ce *coborîrea,* de ce căderea zodiei — din toate cea mai frumoasă. Ca să-și intensifice regretul, Hélène citea, paralel, și din zodiacul românesc sau bătrînesc :

„Semnul Leului e Soarele. Leul nu este Soarele, dar poartă herbul său. Ăst semn al zodiacului varsă asupra Leului, și a născuților în el, toată arderea ceriului".

[1] „Epoca din an ce corespunde cu semnul Leului este inima verii. E vîrsta magnificienței, apogeul puterii fertile, a maturității în splendoare. Vegetația se află în punctul său culminant."

[2] „Un pisc, după care, fatal, va urma coborîrea."

Hélène resimţea arderea pînă la febră, o revărsa la rîndu-i asupra lumii, prin dogoarea obrajilor, a părului, a pielei. Cum să nu aleagă Leul, adică Soarele, cînd toate ale Soarelui se potriveau lui Toma : *„le chevalier au coeur pur“, „l'homme qui a reussi sans aide et sans cometre le mal“, „le conquérant“, „le guide“, „le propagateur d'un idéal“ !* Ultima definiţie : *„le Soleil c'est Apollon“* [1] o umplea pe Hélène de entuziasm. Atunci de ce *pogorîrea* ?

— Vezi, draga mea, a lămurit-o posesoarea zodiacului franţuzesc, *la descente*, adică coborîrea, se referă la inconstanţa Leului în materie sentimentală.

— Dar nu se poate ! a protestat Hélène.

— Ba da. E lucru ştiut, în materie de sentimente Leul e inconstant. Scrie şi-n zodiacul bătrînesc.

Au desfăcut amîndouă, în grabă, zodiacul bătrînesc şi Hélène a citit, cu stupoare :

„În scripturile păgîneşti ale elinilor, Soarele are şi numele lui Helios, cel cu umblete rele. În ostrovul Cretei, el ia trupul taurului şi se împreunează cu Maica cea Mare, Ţărîna. El scurmă cu copita, şi muge, şi împunge cu cornul în gios, şi răscoleşte vrăjitoriile de pre dedesubt. Şi e Tătînul drăciţei Circe.“

Nu acesta putea fi Toma ! Dacă o singură linie — din cele rele — i s-ar fi potrivit, Hélène s-ar fi întors spre Vărsător, abandonînd tenebrelor Leul. Ar fi preferat focului apa, cu semnul ei cuminte, semnul înţelepciunii şi al echilibrului, cum se şi scria :

„Le signe de la sagesse — symboliquement : un homme d'âge mûr : un porteur d'eau, L'Aquarius“. [2]

Deşi, recitind portretul Vărsătorului, Hélène rămînea de fiecare dată dezamăgită, cu semnul rece al înţelepciunii în mînă. Toma, un om în vîrstă ? ! Toma, un purtător de apă, nu de flăcări ? ! Revenea la Leu :

„În casa Leului, mîngîierea arde şi frumuseţea lui străluce precum lumina cerească.“

Se reîntorcea la Vărsător :

---

[1] „Cavalerul inimii curate“, „Omul care a izbîndit fără ajutor şi fără a făptui rele“, „cuceritorul“, „călăuzitorul“, „propovăduitorul unui ideal“, „Soarele este Apollo“.

[2] „Semnul înţelepciunii — simbolic, un om matur : un purtător de apă, Aquarius.“

„Il ne supporte pas de céder à ses instincts, il ne fléchit pas devant leur solicitations ; il veut résolument ignorer ses pulsions animales". [1]

Arunca pînă la urmă horoscoapele, rămînînd cu ochii în gol. Prietena mai în vîrsta încerca s-o aducă pe pămînt :

— Draga mea, tu în fond ce vrei ? Dacă vrei o viaţă liniştită şi sigură, ia Vărsătorul ! Vrei nebunie, adresează-te Leului !... Trebuie să ştii, cu Leii nu-i de glumit. Aventura mea cu un Leu s-a isprăvit mizerabil. Sînt capricioşi şi tiranici. Unii sînt atinşi de demenţă.

I-a şi spus lui Hélène, la ureche, numele unui ofiţer foarte cunoscut pentru isprăvile lui galante, absolut deşucheate.

— Şi Vărsătorul ?

— Păi citeşte, poftim !

Au deschis din nou cartea la zodia cu pricina :

„Il est un pur, insouciant quand il s-agit de lui, intransigeant et généreux quand il s'agit des autres et de la foule." [2]

Trăsături ce-l confirmau pe Toma şi-n zodiacul bătrînesc :

„Căci vrednicia lui întru a dărui bunătate este precum a svinţilor".

— Nu ştiu ce să fac, a murmurat Hélène, zău nu ştiu. Dac-ar fi vărsător, mi-ar fi milă de el şi l-aş iubi. Dac-ar fi Leu, l-aş detesta. Deşi...

— E preferabil un Vărsător, te rog să crezi. Rupe cu Leul, draga mea, alege Vărsătorul !

— Dar n-am de ales ! a strigat Hélène în culmea neputinţei — şi Vărsătorul şi Leul sînt una şi aceeaşi persoană.

— Imposibil ! a protestat tînăra doamnă. Un nativ nu poate să aibă două date de naştere.

— Uite că are !

Chestiunea celor două date de naştere a rămas astfel în suspensie ; Hélène urma s-o dezlege pe front, cînd avea să-l întîlnească pe Toma. Dar, după luptă, tînărul n-a

---

[1] „El nu suportă să cedeze propriilor instincte ; nu se înclină în faţa chemărilor lor ; îşi ignoră hotărît pulsaţiile carnale".

[2] El e pur, fără să-i pese de sine, intransigent şi generos cînd este vorba de alţii."

reuşit să-i spună nimic ; zile în şir el n-a deschis buzele, a zăcut în pat şi a tăcut, ca şi în vară, la Cotroceni.

În ceea ce-o privea, Hélène a ezitat să-l chestioneze asupra zodiei. Important era că el trăieşte, că scăpase viu, că se luptase ca un erou, că ei doi se revăzuseră. Că se bătuse nebuneşte, ca un Leu, sau se dăruise, nepăsător de sine, ca un Vărsător, puţin conta, de fapt nu mai conta, el era El. Pînă la urmă, Hélène a refuzat să-l mai întrebe ceva pe Toma, i se părea meschin, şi i-a întins inelul.

— V-aţi sărutat ? a întrebat-o tante Nathalie, după ceremonie.

Mai tîrziu, după schimbul inelelor — săvîrşit în doi, cu un fior de ceremonie secretă —, a întrebat-o ea pe tante Nathalie :

— Spune-mi, tante Nathalie, Destinul te alege sau tu îl alegi ?

— Destinul sau Ursitul ? a întors tante Nathalie întrebarea, sfredelind-o cu ochii.

— Totuna, a răspuns Hélène. Cînd cineva îţi este ursit nu poţi să nu-l alegi.

Aceeaşi tante Nathalie a apărut din nou lîngă fată, cînd Hélène isprăvise plînsul. Doamna Suţu a simţit probabil că lacrimile fetei se vor fi uscat şi a îndemnat-o simplu :

— Acum hai, ne aşteaptă răniţii.

Hélène a găsit în ea acel resort care s-o redreseze — mila faţă de cei din jur, de care pînă atunci uitase. Pînă atunci, Hélène se ocupase numai de sine, se văzuse doar pe sine, surdă la toate cîte se petreceau în jur, nu din indiferenţă, ci fiindcă ochii ei ţinteau spre el. Hélène a realizat că se află pe un cîmp al suferinţei abia după plecarea lui. Ieşind din nou între oameni, ea a privit lumea din jur, lumea răniţilor, cu o tresărire de spaimă, ca şi cum atunci ar fi văzut-o întîi. „— Doamne, dar unde-am fost atîta timp ?“ s-a întrebat. A prins a se îngriji de răniţi cu dăruire şi milă. O ţinuse în picioare căutarea, voinţa de a-l găsi, credinţa că el trăieşte, după care a venit bucuria regăsirii şi confirmarea credinţei. Apoi liniştea unei hotărîri asumate. Apoi mila. O milă amestecată cu frică, frica faţă de moartea care se instalase în lagărul

de răniți și care secera orbește. Nu mai izbutea nimeni să alunge moartea și nici s-o împiedice în crunta ei lucrare, săvîrșită mai ales noaptea. Dimineața, sanitarii și surorile se ocupau mai ales cu evacuarea morților din paturi și cu pregătirea așternuturilor pentru o nouă serie de răniți.

— Dar să-i ducem de-aici în altă parte! a strigat Hélène, într-o dimineață, la sfîrșitul unei nopți de veghe, cînd o nouă serie de răniți aștepta să ia locul celor morți, în paturi.

— Unde să-i ducem? Toate spitalele sînt supraaglomerate!

Lagărul de răniți de la Muselin Selo, deși departe de linia frontului, arăta rău. Lîngă corturi se improvizase un cimitir, care se tot extindea. Mirosul de descompunere și cimitirul, pe care Hélène le-a descoperit, abia după plecarea lui Toma, au speriat-o.

— Trebuie să facem ceva! a strigat ea cutremurată. Nu vedeți că toți mor?

— Nu toți mor, i s-a răspuns.

În toată noaptea bătăliei de la Grivița, apoi în zilele următoare, Theo a rămas în incinta cortului sanitar, instalat nu departe de cîmpul de luptă, asistînd la intervențiile chirurgicale foarte numeroase și adesea dificile. Despre prezența Hélènei pe front, la cîțiva kilometri de la Grivița, nu știa nimic. Nici medicii, care lucrau cot la cot la aceeași masă de operație, nu mai știau nimic unul de celălalt. În prima noapte, spre ziuă, medicii chirurgi erau atît de istoviți încît multe intervenții au fost efectuate mecanic și cu erori. Părea că important era să se facă ceva, orice, pentru rănit, mai important decît orice părînd a fi depunerea rănitului pe masa de intervenție și apoi eliberarea mesei pentru cel care urma. Lui Theo și altui asistent îi revenise această slujbă, pe care a executat-o conștiincios, cu grabă, ca și cum de rapiditatea acestui transport ar fi depins salvarea. Dar fiindcă „primele mîini", mîinile medicilor chirurgi, erau prea puține și prea istovite, unele sarcini au revenit asistenților — toți studenți în medicină — și chiar brancardierilor, care spălau plăgile,

apoi, după intervenţie, le astupau cu scamă şi le pansau. Şi aceste operaţii, accesorii, au isprăvit prin a se face mecanic ; contactul cu carnea vie şi cu oasele sfărîmate nu mai impresiona pe nimeni, carnea răniţilor era simplă carne, oasele oase, studenţii mai ales, care lucraseră la facultate pe cadavre, redobîndiseră acum aceeaşi insensibilitate, timpuriu profesională — lucrau pe cadavre care gemeau !, cît despre brancardieri, aceştia mînuiau brutal trupurile ca pe nişte pachete. Pe toţi îi ţinea în picioare inerţia efortului, un efort ce pretindea iniţial atenţie, concentrare, bună judecată, siguranţă în execuţia tehnică, din toate rămînînd pînă la urmă doar efortul brut, voinţa de efort, apoi inerţia. Cînd în zori, nu se ştie dacă după o zi sau două, personalului medical i s-a adus ceaiul, oamenii în alb — mînjiţi pînă în ochi de sînge — abia au mai putut ţine în mîini cănile de tinichea cu lichid cald.

Theo s-a dezmeticit după primele sorbituri, apoi a luat act fără surprindere că acest mic dejun se desfăşura printre răniţi şi muribunzi, că vasul cu ceai era aşezat chiar pe masa de operaţie, că din recipient se scurgea un lichid gălbui, de culoarea urinei. Unul din brancardieri avea lipit de mîneca vestonului un fragment de intestin ; omul mesteca pîine, sorbea din cînd în cînd din cana cu ceai, ţinută între genunchi, iar panglica umedă pendula deasupra cănii cînd omul ducea pîinea la gură. Cineva i-a atras atenţia, cerîndu-i să se descotorosească de acel rest viu ; ceea ce brancardierul a şi făcut, prinzînd maţul între două degete şi aruncîndu-l la hîrdăul cu piese anatomice, după care a muşcat mai departe din pîine şi a sorbit din ceai.

Răniţii întinşi pe tărgi, care îşi aşteptau rîndul la operaţie, priveau obosit şi cu răbdare la oamenii în alb, cum îşi beau ceaiul sau cum cronţăie biscuiţi fără să le pese de ei. Răniţii aveau în priviri o pasivitate de animale predate înjunghierii, pierderile de sînge şi dozele de vin date cu de-a sila îi amorţiseră ; nimic nu părea să-i mai mişte, nici măcar gîndul că vor fi împinşi, tăiaţi, sfîrtecaţi încă o dată. Insensibilitatea răniţilor se întîlnea cu amorţeala chirurgilor şi a brancardierilor, definind un loc gol, un gol în care nu se putea petrece nimic uman. Doar sorbitul ceaiului leşios şi masticaţia. Cineva a în-

trebat, într-o doară, cît o fi ceasul, cineva a răspuns — fără ca nimeni să audă — că o fi probabil două sau nouă. Theo a realizat abia atunci în ce loc se află, dar l-a biruit şi pe el insensibilitatea, o insensibilitate în care nu mai încăpeau mirarea, revolta, sila. Cu mult mai tîrziu, spre prînz, Theo s-a întrebat totuşi dacă şi dincolo, pe cîmpul de luptă, pe masa de măcelărie a atacurilor şi contraatacurilor, oamenii isprăvesc prin a fi la fel de insensibili, goi de gînduri, mişcaţi de o forţă care s-ar fi putut numi inerţia de a ucide, ca şi aici, în cort, inerţia de a-i opera pe cei aproape ucişi.

Pe la orele nouă şi jumătate dimineaţa, un trimis al lui Davila a intrat cu alarmă în cort, aducînd medicilor vestea că la spitalul de campanie vor sosi, în inspecţie, marele duce şi prinţul. Vestea a dezmorţit oamenii, apoi medicii şi răniţii s-au trezit de-a binelea cînd în cort au dat rînd pe rînd năvală fel de fel de inşi — ofiţeri din serviciul sanitar român şi rus, ofiţeri de ordonanţă de pe lîngă cele două comandamente aliate, administratori, inspectori. Toţi aceştia şi-au făcut de treabă prin cort, au examinat fugitiv răniţii şi medicii, au inventat observaţii, au emis reproşuri, au dispărut. În urma lor au apărut alţii, de astă dată grade inferioare, care au adus în cort maldăre de cearşafuri şi pături, noi-nouţe, saci cu pansamente şi scamă, instrumentar chirurgical. Doctorul Petrescu a început să urle : „— Domnilor, cortul nu-i depozit ! Aici se fac operaţii !", dar nimeni nu l-a luat în seamă ; personajul care conducea transportul privea aiurit în toate părţile şi se tot întreba de unul singur : „— Doamne, Dumnezeule, ce mai lipseşte ?" Şi tot el : „— A, cămăşi de noapte !" Acelaşi individ a dispărut, apoi a apărut din nou în fruntea unui cortegiu de răcani de intendenţă, care purtau pe braţe cămăşi de noapte noi. Fără să le pese de medici, răcanii i-au dezbrăcat pe răniţi de efectele murdare, îmbrăcîndu-i în nişte cămăşi bizare cu broderii. „— Idioţilor, a urlat din nou doctorul Petrescu, nu vedeţi că alea-s cămăşi de damă ? ! Isprăviţi cu circul, răniţii nu-s dame !" Nu se putea lămuri de unde şi cum au putut apărea între maldărele de echipamente pentru răniţi colectate de Crucea Roşie, de pe întreg cuprinsul ţării, acele cămăşi de noapte femeieşti, de budoar, cu broderii şi pan-

glici. Printre boarfele sanitare se vor fi amestecat și bagajele vreunor doamne de la Crucea Roșie, dar nimeni n-a mai rîs, medicii aveau mutre sumbre, răniții la fel, urletul lui Petrescu l-a silit totuși să se retragă pe acel personaj ridicol, care a dispărut definitiv, nu fără o captură substanțială : răniții care fuseseră deja îmbrăcați în cămăși muierești au fost luați pe sus, urmînd a fi transportați în altă parte pentru a fi probabil prezentați înalților oaspeți cu tot tam-tamul.

Dar înalții oaspeți n-au apărut pînă pe la orele douăsprezece, cînd s-a întețit ploaia. Lagărele de răniți ruși și români, plus un lagăr de prizonieri turci, erau ticsite de oameni, și vizita înainta foarte anevoie, cu lungi popasuri. Ultimul trăsnet, premergător apariției înaltelor fețe, l-a provocat intrarea în scenă a generalului medic Davila, al cărui glas s-a auzit de departe : „— Mo, voi vreți să mor ? !" Era acum rîndul generalului, în alb, să dea bătălia, pe care ceilalți generali o dăduseră fără folos. Davila voia să cîștige bătălia lui cu orice preț, de unde acel „— Mo, vreți să mor ? !", adică „Vreți să fac apoplexie ? !" Theo a avut surpriza să-l vadă pe Davila, profesorul lui de la facultate, emoționat ca un gimnazian, sărind de la una la alta, cotrobăind, întrebînd, speriat mai ales de situația morților, ca și cum medicii ar fi fost vinovați de numărul crescînd de morți. „— Aștia de ce-au murit ?" Întrebarea i s-a părut lui Theo absurdă. Ar fi putut la rîndu-i întreba : „— De ce mor oamenii ?" sau și mai direct : „— Cum mai întrebi, domnule general, cînd ai văzut cum s-a desfășurat carnagiul !" Dar generalul a insistat : „— Vreau o situație clară a morților. Pe rubrici." Și din nou replica aceea stîlcită : „Mo, voi vreți să mor ?"

În sfîrșit, a mai apărut un ofițer de stat major, urmat de un corespondent de presă, în civil. Ofițerașul căuta din cort în cort „un rănit deștept din 10 dorobanți, batalionul 1" care să povestească înălțimilor lor „cum se bătuse acel batalion", după care același „ranit deștept" ar fi urmat să fie decorat. Batalionul I din 10 dorobanți, victima unei adevărate tragedii militare, rămăsese aproape fără supraviețuitori, și Davila l-a dat afară pe ofițeraș, înjurîndu-l pe românește, deși stropșea cuvintele. Dar momentul înjurăturilor stropșite a dat medicilor un început de bună dis-

poziție, de satisfacție, dilatat și prin enervarea lui Davila, care striga întruna : „Ranit deștept ! De unde să scot eu, mo, ranit deștept !“

Abia după prînz, pe la orele două, a apărut, cu multă solemnitate, avangarda marilor oficiali, nu încă chiar aceștia. Marii oficiali vizitaseră mai întîi lagărele rusești de răniți, din vestul frontului, de unde întîrzierea. Se vedea, după chipurile celor doi, că încă nu se deslușiseră resorturile înfrîngerii, că marilor comandanți încă nu le era clar ce se întîmplase. La prînz, înaltelor fețe li se slujise o gustare simbolică, tot în mijlocul răniților, deci încă o întîrziere. Masa nu le tihnise, desigur. Cele cîteva înghițituri, mai mult demonstrative, au fost suplimentate cu niște lungi și indigeste rapoarte militare, despre dezastrele din cursul nopții, vizibile dealtfel și cu ochiul liber, prin rezultat : oceanul de răniți de la picioarele celor doi. Nicolas avusese prudența să se opună vizitei țarului, ferindu-l astfel de un spectacol care l-ar fi indispus pe suveran. Era și frig, ploua. În corturile îmbîcsite de răniți mirosea a spirt, a medicament, a tămîie ; țarul n-ar fi putut intra. N-ar fi putut pătrunde nici în cîmpurile descoperite cu răniți, unde oamenii stăteau zgribuliți sub ploaie, așteptîndu-și rîndul la operație sau la moarte. Desigur, prezența suveranului ar fi îmbărbătat ; mii de oameni s-ar fi tîrît spre majestatea sa, ca să se lase priviți sau ca să-i atingă veșmîntul cu mîna. Nicolas le refuzase însă răniților această mîngîiere, din dorința de a-l cruța pe augustul său frate de încă un șoc emoțional. Țarului îi parvenea, astfel, o mai palidă imagine a dezastrului, consemnată elegant, pe hîrtie, de caligrafii Marelui Stat Major.

Dar întîrzierea l-a făcut pe Theo să tremure de indignare. Ar fi fost culmea ca bilanțul mare de morți — în primul rînd moartea post-operatorie, de care se temea Davila — să fi fost reproșat medicilor și nu principalilor purtători de răspunderi, comandanților supremi ai bătăliei, care, iată, încă nu soseau. Întîrzierea intensifica agitația personalului medical, pe care o provocase prezența lui Davila, generalul dirijînd acum direct mișcarea medicilor și a răniților, ca într-un joc cu soldați de plumb. L-a deranjat astfel poziția paturilor pe care erau așezați niște răniți, apoi l-au enervat niște proteze. „— Draga, ce-s cu

protezele astea, cine le-a adus ?“ Fuseseră aduse şi nişte proteze — de braţe şi picioare —, accesorii absurde într-un timp cînd rănile provocate de amputaţii încă nu se vindecaseră. „— Domnule general, protezele s-au adus, ca să se ştie că avem proteze !“ „— La dracu cu proteze e !“ a strigat Davila. Peste enervare, în zbaterea generalului era şi ceva grav. Încurcat în liste de răniţi şi morţi, de morţi după rănire, de morţi după operaţie, medicul şef al armatei române părea că nu ştie sau nu poate să aleagă ce şi cît îi revine lui ca răspundere — oamenilor lui — şi cît anume morţii generale. El a şi întrebat, bătînd cu degetul într-o listă : „— Unde-s, draga, morţii de as-noapte ?“ „— Aici, după cort, încă n-au fost îngropaţi !“ i-a răspuns cineva. „— Nu întreb, draga, dacă au fost îngropaţi, te întreb de ce nu i-ai pus separat pe listă !“ Davila dorea probabil ca morţii să fie rînduiţi judicios pe listă, pe partizi, după ora rănirii şi ora decesului, în vederea unor statistici care nu se ştie la ce-ar mai fi slujit. Tot el s-a enervat cînd un medic a ripostat la această pretenţie. pretinzînd că n-ar fi avut habar, pînă atunci, de o asemenea îndatorire. „— Dar mai întrebaţi şi voi, a răspuns Davila, întrebaţi-i pe ruşi. Ei se pricep la medicina de război !“ Spre stupoarea lui Theo, care era acum pe deplin lucid, morţii începuseră a se abstractiza, moartea însăşi — de la un anume nivel ierarhic în sus — devenea un fapt rece, pur statistic, evaluabil în cifre. Aşteptînd inspecţia, Davila, care era un om cu sensibilitate normală, mînuia cifre.

Apoi în cort a apărut un preot, un preot militar, cerut probabil de un muribund. Popii se amestecau adesea printre sanitari, spre exasperarea lui Theo. Împreună cu Sabin, un alt student, tot socialist, Theo îi privea chiorîş, ba Sabin îi şi repezea : „Unde pute-a moarte, hop şi popa !“. Popa care intrase, un tînăr teolog voluntar, se strecurase însă discret spre targa muribundului, ca să-şi murmure cu glas stins litania. Părea că vorbeşte cu muribundul, nu că se roagă. Davila a dat din mîini a neputinţă, apoi şi-a cercetat ceasornicul ; încă un rănit îşi încheiase socoteala cu medicii, trecînd în regimul statisticii.

A fost momentul cînd au intrat în cort şi cei doi, prinţul şi Nicolas, dar preotul şi-a văzut în continuare de slujbă, rămînînd întors cu spatele la oaspeţi. Acum îi dăruia îm-

părtășania. Marii comandanți și-au scos chipiile și s-au inclus tăcut ceremoniei. Rugăciunea la căpătîiul muribundului nu părea să-i surprindă. Nicolas avea ochii înroșiți de nesomn, ochii prințului — cu cearcăne mari — erau închiși sau stinși, din mantalele negre ale celor doi bărbați osteniți curgea apă. Cînd ceremonia s-a sfîrșit, marele duce și-a pus chipiul, a aruncat în jur o privire albă, poate suferindă, în timp ce prințul s-a adresat global subordonaților săi, cu un scurt îndemn : „— Domnilor, vă rog să continuați." Cei doi s-au retras, lăsîndu-l pe Davila cu raportul oprit înainte de prima silabă. Nimeni n-avea chef de statistica generalului. Petrescu a dat din umeri, zîmbind strîmb, Davila s-a precipitat după oaspeți — era probabil obligatoriu să le facă suită ! —, iar din mers i-a aruncat un ordin lui Theo : „— Adu-mi, draga, situația morților."

Theo a rămas în cort, să completeze tabelele cu ultimii morți, în timp ce afară se auzeau urale și chiar niște goarne de paradă. Lui Theo i s-a părut a auzi goarne de atac — nu cunoștea prea bine semnalele —, dar goarnele nu țipau atacul, ar fi fost absurd pe cine sau împotriva cui să mai deștepte la atac goarnele, cînd totul fusese isprăvit, cînd trupele reveniseră sleite și strivite în tranșee, pe vechile locuri, fără vreun mare succes. Erau deci goarne de paradă. Dar pentru ce ? Fusese totuși cucerită reduta Griviția ! Theo avea să afle mai tîrziu, după ieșirea din cort, că uralele îi salutaseră pe marele duce și pe prinț, că prințul îi rezervase marelui duce o demonstrație consolatoare, înfățișîndu-i steagul otoman cucerit de români, în luptă corp la corp. Tot lui Nicolas i-au fost prezentați și autorii acestei bravuri : un Popescu oarecare (Candiano !) și niște soldați, prostiți de atîta onor, zăpăciți de cîte mărimi foiau pe lîngă ei, turmentați de crucile de aur pe care cei mai mari din lume, după Dumnezeu, le-au atîrnat pe piepturile lor de țărani. Aceeași „echipă de bravi" urma să plece la București, în Capitală, ca să prezinte bucureștenilor trofeul. De fapt trofeele, fiindcă românii capturaseră și niște tunuri.

Theo s-a grăbit să-i ducă lui Davila lista cu ultimii morți, dar uriașul cortegiu se pusese în mișcare către un alt cort cu răniți, cort în care au intrat doar înaltele

personaje și cîțiva intimi. Desigur și niște jurnaliști străini. Theo s-a strecurat în cort, făcîndu-și loc cu coatele spre Davila, care nu reușise nici acum să-și prezinte raportul, împiedicat de acel ofițeraș de stat major, revenit în atenție. Acel ofițeraș vorbea cu glas solemn despre bravura trupelor române, într-o franceză fără cusur, și tot el ținea să prezinte înalților oaspeți un rănit care, „cu orice preț", voia să raporteze înălțimilor lor felul cum a fost lupta, „cum s-a bătut el".

Totul era minuțios pregătit — fusese în sfîrșit găsit și un supraviețuitor din Regimentul 10 dorobanți, batalionul I —, dar un renghi al hazardului, ca și în timpul luptei, a făcut ca lucrurile să se desfășoare altfel. Deși „rănitul deștept" era bine pregătit, cu moralul ridicat, așteptînd să-i vină momentul, marele duce nu l-a observat, s-a întors spre altcineva, cerînd cuiva, unui alt intrus, o explicație oarecare. Acel cineva a oferit explicația, dar înaltul personaj n-a fost mulțumit și a pus noi întrebări. Nu mai era nimic de făcut, se pierduse momentul. „— Despre ce se discută ?" a întrebat un curios de la coada suitei, unde se afla și Theo. S-a așteptat răspunsul, care a ajuns greu pînă la coadă : „— *On parle des pous*" [1]. Coada suitei a fost intrigată de acest răspuns — de ce să se discute despre păduchi cînd erau atîtea alte subiecte militare și sanitare ! —, dar momentul cu „rănitul deștept" a fost definitiv ratat.

— Și tu ? Cum te simți, bravule ? a întrebat marele duce în franțuzește, amintindu-și în sfîrșit de ceea ce trebuia făcut cu o clipă mai înainte.

Nicolas se adresase însă unui alt soldat decît cel prevăzut, un rănit oarecare. Acest alt viteaz a părut că nu înțelege întrebarea care i s-a adresat, a dat să se scoale din pat și să răspundă, dar nu putea. Un ofițer medic s-a repezit să-l ajute, l-a apucat de umeri, dar rănitul s-a apărat :

— Las' că pot și singur.

— Ce spune ? Ce spune ? s-au auzit întrebările curioșilor din jur.

---

[1] „Se discută despre păduchi".

Tălmaciul oficial şi-a făcut datoria, asigurîndu-l pe marele comandant că „viteazul" se simte excelent, chiar mai bine decît înainte de luptă, din care nu scăpase uşor. Marele duce a zîmbit, a zîmbit şi soldatul, care nici nu greşea în chinul lui de a zîmbi — soldatul părea să trăiască o uşoară stare de ameţeală, datorită febrei. Îi străluceau şi ochii.

— Ei, cum a fost ? a mai întrebat, cu bunăvoinţă, prin tălmaci, comandantul suprem.

Întrebarea a iscat o rumoare ; se aştepta desigur un răspuns forte, fiindcă soldatul se căznea evident să găsească ceva potrivit cu întrebarea rostită într-o limbă străină. Oaspeţii au şi aşteptat cu răbdare răspunsul, ba chiar cu o reculcasă înţelegere. Se vedea că momentul conversaţiei cu soldatul e un punct obligatoriu în spectacolul zilei, lucru pe care rănitul nu-l ştia. El a spus liniştit, cuminte, ca pentru sine :

— Io mi-am luat de-o grijă.

N-a mai adăugat nimic, rămînînd liniştit. Tălmaciul a tradus propoziţia prin „Eu mi-am făcut datoria", ceea ce a iscat o nouă rumoare aprobativă, punctată şi printr-o replică a colonelului Gaillard, care se afla pe aproape :

— *Ils sont crânes, les roumains !* [1]

Cel chestionat era soldatul Ilie Puiu, care-şi luase de-o grijă. Crucea „Sfîntul Gheorghe", destinată altcuiva, pe care marele duce i-a atîrnat-o lui Puiu pe piept, i-a dat rănitului o stare de emoţie stîngace, care i-a intensificat desprinderea de cele din jur. El a luat cruciuliţa în palmă, a întors-o pe amîndouă feţele, i s-a părut curios să ţină în mînă acel obiect scump — uitat de cineva —, a dat să-l restituie păgubaşului, căutînd cu ochi păienjeniţi în jur. Au şi venit lîngă el jurnaliştii. Tradus prin „Le Poulet", numele lui Ilie Puiu a fost prompt notat în carneţele, dar, cu toate insistenţele, nu s-a mai scos nimic de la soldat. Un tînăr domn de la „Le mémorial diplomatique" a şi spus : „— *Pauvre poulet !*" [2]

Desprinşi de cele din jur păreau şi cei doi mari comandanţi. Puntea de legătură cu masa de răniţi urma a fi soldatul acela, un soldat al prinţului, cu care nici Nicolas şi

[1] Sînt căpoşi, românii !

[2] Sărman pui !

nici prinţul nu comunicaseră. Nici cei doi n-au comunicat între ei, deşi au schimbat nişte vorbe. Între prinţ şi Nicolas, între cei doi şi soldatul rănit, rămînea dezastrul, care se înfăţişa acum, la capătul unei zile, abstract şi rece ca şi minuscula cruce de aur, rămasă în palma dorobanţului Ilie Puiu.

Bătălia continuase toată noaptea de 30 august şi a continuat, ici şi colo, pe întinderea marelui front, şi în ziua următoare. Divizia lui Skobelev nu voia să cedeze cu nici un preţ poziţia de pe Colinele Verzi — cea mai apropiată de Plevna, iar otomanii au plătit preţul suprem ca s-o redobîndească. La un anume moment, victoria ruşilor a atîrnat, în această zonă, de un fir de păr. Dacă Skobelev se menţinea pe poziţie, dacă reuşea să respingă contraatacul unor forţe copleşitoare, drumul spre Plevna ar fi fost deschis. Bravul general a cerut ajutoare, care i-au fost refuzate — comandamentul aliat nu consimţea să mai jertfească un singur om într-o bătălie considerată pierdută, nu oricînd, ci chiar în momentul cînd s-ar fi putut transforma în victorie. Prinţul, în calitate de comandant *en chef*, n-a cutezat totuşi să-l refuze pe cutezătorul Skobelev, fără a-l consulta mai întîi pe Nicolas, care a fost rezolut: „— Dacă n-are încotro, să se retragă. Nu-i da oameni!" A fost clipa de criză, de obicei una singură, cînd un ochi de sus — care a lipsit — ar fi putut întoarce soarta luptei, nelăsînd să se îndepărteze victoria cu viteza unei fantasme.

Luptele au continuat şi la reduta Griviţa, unde otomanii au contraatacat în cîteva rînduri, aruncînd valuri de forţe noi, fără a izbuti să-i clintească din loc pe dorobanţi. Încă din cursul nopţii, românii au întors poziţia, au pus mîna pe lopeţi, au trasat noi şanţuri şi parapete, slujind inamicului — aflat acum în atac — reversul lecţiei. Înversunarea asalturilor otomane i-a consolidat pe români în ideea că poziţia lor e importantă, că soarta războiului se joacă de fapt între cele două redute — Griviţa 1 şi Griviţa 2 — ultima, încă ocupată de turci, fiind tot mai aprig jinduită de trupele române. În cadrul general al războiului se si schiţase un mic război local, cu o justificare strategică

misterioasă, care suna impunător : „Griviţa e cheia Plevnei". La misterul Griviţei contribuiseră cele două înfrîngeri anterioare ale ruşilor, din 6 şi 18 iulie, cum şi faptul că în calea unei victorii definitive — pe această latură a frontului — apăruse o redută neprevăzută şi neocupată : Griviţa 2 ! O redută care încurca, iată, toate socotelile strategice, stimulînd întrebarea : nu se putea oare generaliza acea victorie locală la scara întregului front ?

Starea sufletească a comandantului *en chef* era curioasă, subliniind un echilibru nesigur. Prinţului îi revenea răspunderea unei bătălii pierdute, prima pe care o comanda, dar tot lui îi revenea satisfacţia, cu neputinţă de ascuns, a unui succes fie şi parţial, datorat oştirii sale, mica oştire care primise în fine botezul focului, prea multă vreme aşteptat. Iar în această bătălie, locală, prinţul îşi asumase un rol, rolul de cap al oştirii româneşti, care ştiuse să arunce soldaţilor formula oportună, acel „Soldaţi, mă încredinţez vouă !", formulă irepetabilă, dar atunci, pe loc, norocoasă. Gestul de dăruire n-ar fi putut oare funcţiona şi în faţa marii armate aliate, asigurînd un acelaşi efect miraculos ?

În acest punct intervenea însă îndoiala : bătălia nu-i aparţinuse în întregime. Formal, prinţul avea deplina răspundere a bătăliei, real, răspunderea şi-o asumase Nicolas, comandantul suprem al întregului front. Evoluînd în doi pe cîmpul de luptă, prinţul observase în cîteva rînduri ce efect curios produce, mai ales asupra comandamentelor, apariţia acestui binom, călare, de la care emanau ordine tacit contradictorii. „— Da, măria ta, se va face întocmai ! şi o privire întrebătoare spre marele duce. „— Desigur, înălţimea voastră !" şi o privire întrebătoare spre prinţ, ambii fiind de faţă, confirmînd formal sau negînd întrebările subordonaţilor. În raporturile dintre comandamente, confirmările, completările sau contramandările unor ordine se obţineau greu, urmînd drumul anevoios al ierarhiilor paralele, avîndu-i la vîrf pe prinţ şi pe Nicolas. Ceea ce era normal, în raporturile diplomatice din vremi normale, devenea absurd, în raporturile militare, la ceas de război, în plinul unei bătălii. Pe lîngă curtea militară a prinţului funcţiona un corp de interpreţi şi tălmaci, pus sub comanda unui ofiţer ştiutor de rusă,

Blaramberg, cumnat al generalului Iancu Ghica. Nicolas dispunea la rîndu-i de un grup de tălmaci în şi din română, avînd ca şef un basarabean. Documentele ruse, foarte numeroase, erau traduse în franceză şi română, documentele române, ceva mai puţine, erau traduse în franceză şi rusă, apoi multiplicate de un pluton de copişti români şi ruşi. Pentru a se evita neclarităţile în formulare, cei doi şefi de tălmaci, lucrînd în localităţi diferite, conveniseră asupra unor contacte, pentru lămurirea unor expresii sau cuvinte, ba chiar puseseră la cale alcătuirea unui glosar de termeni tehnici, spre uzul celor două armate aliate. Totul fusese astfel conceput, de sus în jos şi de jos în sus, deşi cu mare grabă, pentru ca sticla de şampanie a bunei conlucrări să nu plesnească înainte de scoaterea dopului.

Dar sticla a plesnit din prima clipă a bătăliei, care a început mai devreme cu un ceas, prin splendida însubordonare a lui Skobelev. Ce-a urmat, s-a văzut. În cursul zilei, prinţul făcuse tot ce se mai putea face pentru ca lupta să se desfăşoare conform cu ordinele iniţiale, convenite împreună cu Nicolas. Împreună cu Nicolas, avea să constate mai apoi, de pe creasta dealului, cînd s-au reîntîlnit, că ireparabilul se produsese : bătălia se desfăşura haotic, de la sine. „— Va trebui să protejăm rezervele !“ a spus atunci Nicolas. „— Ştiu !“ a răspuns prinţul. „— E ceasul în care orice risc poate să fie catastrofal.“ „— Ştiu !“ a confirmat prinţul. Apoi formula de despărţire, pe care au schimbat-o amîndoi, aproape simultan : „— Bonne chance, mon cousin !“ care suna ca un adio de la victorie.

După care prinţul a coborît în baia fierbinte a luptei. De fapt a intrat în spaţiul luptei — un cîmp de tensiuni, de plinuri şi goluri care se încrucişează, de raze invizibile care-l caută pe comandant. Spaţiul luptei se organizează şi devine real din clipa cînd o trupă intră în contact cu inamicul. Pînă atunci, masele omeneşti şi materialele care ocupă spaţiul geografic al luptei nu sînt altceva decît o simplă mobilă. Geografia este suportul mobilei — simple dealuri, simple văi, simple cursuri de apă. Aceste toate se pun în fuziune şi devin altceva — spaţiul luptei — în clipa în care cele două trupe, ostile, simt — prin atingere — că vor trebui să se ciocnească. Atunci, în acea clipă, geografia fizică devine geografie militară, iar geografia

umană — geografie supraumană, fiindcă ceea ce se petrece nu e omenesc. Poate că e subomenesc, dar cu o forță fantastică. O forță căreia prințul îi făcuse față la Griviţa.

Zile întregi, după luptă, prințul a pendulat între amărăciunea nenorocului, sporită prin priveliştea mereu mai vastă a dezastrului, şi între un abur de împăcare cu sine. Succesul de la Griviţa a devenit la scurtă vreme pentru prinţ un punct interior de reazem, care îl întărea şi-l făcea să se ţină drept. Nu şi inflexibil, fiindcă pendularea se relua, sub vîntul veştilor rele de pe cîmpul de luptă, sub vrăjmăşia timpului tăios care se anunţa.

După luptă, prinţul nu şi-a trîmbiţat victoria. El ştia că ecourile căderii Griviţei ajunseseră oricum în ţară, sigur şi în afară. Era dator totuşi să-i trimită o depeşă tatălui, prinţului Karl-Anton, care aştepta veşti. Era dator să-i scrie imediat prinţesei, căreia îi reveneau şi nişte obligaţii oficiale. Era normal ca această victorie — prima ! — să provoace importante urmări în viaţa curţii de la Bucureşti, în raporturile curţii cu ţara şi cu lumea. Toate îndatoririle, decurgînd din vasta mişcare provocată de victorie — scrisori şi telegrame, manifestaţii, ceremonii — îi revenea prinţesei, care trebuia să-i ţină locul pe toată durata absenţei. Victoria armatei române era şi victoria curţii princiare de la Bucureşti — prima. Tocmai de aceea, prinţul nu s-a grăbit cu confirmarea. A lăsat să se scurgă spre Bucureşti, prin firul telegrafic, raportul lui Cernat, dar n-a scris — nici tatălui şi nici prinţesei, dorind să se asigure mai întîi că victoria este ireversibilă. A aşteptat deci !

A aşteptat, pînă noaptea tîrziu, pe cîmpul de luptă. Frigul îi pătrunsese în oase. După prima noapte petrecută în Carpaţi, în care îl înfiorase necunoscutul unei ţări, prinţul trăise de astă dată fiorul necunoscutului de după o bătălie pierdută. Fior care l-a pătruns din nou prin boarea frigului, atunci un frig al pietrei şi al stelelor, acum un frig al lutului şi al cetei, un frig general, nu numai al lui, ca ins — al tuturora —, un frig umed, umilitor, frigul necunoscutului care venea dinspre cîmpul de luptă. Pînă la urmă de acolo, de pe cîmpul de luptă, a venit vestea victoriei. O victorie de care el, comandantul, nu mai răspundea direct.

Există în timpul luptei un moment al răspunderii directe, clipa cînd comandantul trimite trupele în atac. Apoi un prim moment de satisfacţie — ciocnirea —, pe care comandantul o primeşte sub forma valului de urale în care se amestecă vaierele celor striviţi. Apoi urmează refluxul — o strîngere de inimă, o gheară care-l înşfacă de gît pe comandant. Cînd refluxurile se repetă, cum s-au repetat în seara bătăliei, comandantul încearcă să se ţină pe picioare — la început nu înţelege ce se întîmplă, refuză să înţeleagă — pînă cînd îl învinge tăcerea, frigul, golul. Acest gol, de după ultimul atac, a durat mult. Din gol, din golul întunericului, a ţîşnit victoria, o victorie despre care prinţul — care nu asista direct la naştere — n-a ştiut nimic. El se afla lîngă Nicolas, acolo, în bătaia focului de tabără, simţind în gît gheara frigului general.

După prima undă de frig, Nicolas, care în ziua bătăliei purtase un costum uşor, a cerut o blană. I s-a adus o blană de lup, în care s-a şi înfăşurat. La puţină vreme, blana udă, aburită de flăcările focului, a început a mirosi a lup, şi Nicolas a aruncat blana cu furie, chiar în clipa cînd prinţul plecase şi cînd un curier călare aducea vestea că Griviţa fusese cucerită.

Prinţul a primit această veste acasă, în reşedinţa de la Poradim, dar ore în şir a resimţit spaima că soarta rezultatului se poate schimba. În război, nimic nu e definitiv. În aceeaşi noapte, pînă la ziuă, Skobelev pierduse redutele odată cucerite. Apoi s-a avîntat să le recucerească. De ce nu s-ar fi întîmplat acelaşi lucru la Griviţa ? A doua şi a treia zi, prinţul n-a cutezat să confirme victoria, pentru cei de acasă.

Totuşi, victoria a fost marcată solemn şi aici, pe cîmpul de luptă. Unităţile participante la atac au fost decorate şi citate pe ordine de zi. Însuşi ţarul s-a arătat atent. Înfrîngerea nu l-a făcut să piardă din vedere succesul minim obţinut, care aparţinea comandantului *en chef*, drept care Alexandru al II-lea a dispus ca prinţul să fie decorat cu un înalt ordin imperial. Dintre toţi marii comandanţi rămaşi vii prea puţini se bucuraseră de felicitări, cei mai mulţi încasaseră mustrări, prinţul primise — pe lîngă înaltul ordin — chiar şi o îmbrăţişare, apatică, moale, o atingere

totuşi, destul de apăsată, adică semnificativă, astfel încît decoraţiile de pe pieptul suveranului rus să se încurce, în strîngere, cu decoraţia de pe pieptul comandantului *en chef*. Cei doi nu s-au mai putut descîlci, cîteva clipe. A intervenit Nicolas, care, cu degete stîngace, dar şi nervoase, l-a desprins pe prinţ din afecţiunea ţarului, redîndu-i libertatea. Acelaşi Nicolas l-a decorat, în numele suveranului, pe generalul Cernat.

Despre înfrîngere nu s-a vorbit — nu se putea vorbi în acest moment solemn, în care prinţului i se recunoştea o victorie ! dar toţi simţeau o stînjenire, ca şi cum momentul ceremoniei de decorare ar fi fost prost ales. Erau de faţă şi mulţi subordonaţi, mulţi străini, ataşaţi militari, foarte dispuşi să ia evenimentul în antrepriză. Tocmai de aceea, poate, gazdele au tăcut. Între Nicolas şi prinţ a intervenit chiar o răceală bruscă, insinuată încă din timpul mesei. La puţine clipe după ceremonia decorării, Nicolas s-a posomorît, apoi a devenit palid, apoi nervos. La ultimul toast, cînd cineva a închinat euforic pentru căderea Plevnei, Nicolas n-a ridicat paharul, îl ţintea sticlos cu ochiul stîng pe generalul Krilov. „— Nu te simţi bine ?“ l-a întrebat prinţul, cu îngrijorare. „— Ba mă simt bine, i-a răspuns tunînd Nicolas, dar nu-mi place Krilov. Apoi ameninţător : „— Vom vorbi după masă, în doi !“

După masă, cei doi s-au retras, Nicolas dezlănţuindu-se împotriva tuturor. A început cu o formulă generală, în care s-a inclus şi pe sine :

— Orice s-ar fi întîmplat azi, să nu uităm înfrîngerea !

— Dar nu uit, Nicolas. Aceasta a fost voia Celui de Sus.

— Desigur, a ripostat Nicolas, numai că Cel de Sus a lucrat prost prin oamenii noştri. Şi urlînd : Nu-mi place Krilov !

Era primul ecou exploziv al înfrîngerii, cînd se vedea că Nicolas caută ţapi ispăşitori. Între timp, Krilov călărea liniştit către comandamentul său, neavînd ştire de furia comandantului suprem.

— Krilov nu-mi place ! a strigat în continuare Nicolas. A fost moale, slab. Din cauza lui am pierdut bătălia.

Una dintre spaimele prințului se confirma : înfrîngerea tindea să fie judecată greșit, la prima furie. Înfrîngerea, în acest caz, putea să pună premisa unor greșeli ulterioare. Prințul știa că generalul Krilov se comportase slab, totuși această obiecție, tardivă, era fără de folos. A încercat să protesteze :

— Mon cousin, e tardiv să căutăm vinovați...

— Pe Krilov va trebui să-l dai afară ! a strigat Nicolas, fără să-l asculte. Cineva va trebui să plătească. Indiferent cine !

Acest „indiferent cine" l-a alarmat pe prinț, mai ales cînd a văzut că Nicolas nu se oprește :

— Și nu ne vom opri aici !

— Adică ?

— Adică îl vei da afară și pe Zotov !

— Nicolas, a ripostat prințul, pînă unde vrei să mergi ? Nicolas a ezitat o clipă, l-a țintit cu același ochi sticlos, apoi a continuat :

— Pînă unde se întinde răspunderea ! Și mai calm ceva : Bine-nțeles, nu pînă la Dumnezeu. Cel de Sus e iresponsabil, ca și țarul.

Erau vorbe cutremurătoare, nu atît prin adevărul lor, cît prin accent. Căutînd vinovați, Nicolas nu putea urca pînă la Dumnezeu — principiul divin era neresponsabil ! —, nici pînă la suveran, un alt principiu neresponsabil ! și atunci se mulțumea cu ce avea sub mînă. A insistat deci pe tema Zotov :

— Rămîne hotărît, pe Zotov îl vei da afară. Ha, ha ! Halal de așa adjunct militar ! Nicolas a scos un ha, ha ! batjocoritor, după care a indicat cu duritate : De mîine, Zotov nu mai are ce căuta pe la tine. Să se ducă înapoi în Rusia, să pască vaci !

Risca să înceapă o altă nebunie, după nebunia luptei, și prințul a încercat să-i țină piept cum putea.

— Zotov e totuși un general credincios și plin de zel, a obiectat el.

— Plin de zel pe dracu. Afară !

Felul cum a țipat „Afară" l-a lămurit pe prinț asupra faptului că discuția nu mai putea continua. Nicolas se află în cea mai proastă stare. Ca să-l împace, prințul l-a adus în discuție pe Skobelev — marele răsfățat al curții ruse, apoi

pe Gurko — un alt brav general, nume care puteau modifica imaginea lui Nicolas despre subordonații săi. Nimic de făcut ; ca un copil în criză, Nicolas ținea să răstoarne toate piesele de pe tabla de șah. Cu un dos de palmă, el l-a îndepărtat astfel și pe baronul Krüdner, generalul care cucerise Nicopole, dar care — bietul ! — fusese bătut la Plevna, în 6 și 18 iulie. Cei aruncați în afara tablei nu știau încă nimic, harababura modificărilor urma să vină mai tîrziu, spre sfîrșitul lunii. Apoi, ceva mai domolit, satisfăcut de mișcările efectuate, Nicolas a spus, cu glas moale :

— Și o să te mai rog să-l dai afară și pe Cernat al tău.

L-a privit pe prinț cu ochi imperativi, glasul blînd contracara privirea, care îl exprima mai bine.

— Nicolas, a îngăimat prințul, dar abia l-ai decorat !

— Cu atît mai bine, să treacă Dunărea, la el acasă, cu Sfîntul Gheorghe de gît.

Nicolas s-a ridicat, dînd a înțelege că a curmat discuția. S-a ridicat și prințul. El ar fi vrut să spună : Am dreptul să decid singur asupra subordonaților mei ! dar știa că acest răspuns ar rupe orice punte și a preferat un punct de suspensie :

— Nicolas, ne-a legat soarta. Vom împărți mai departe și binele și răul.

Apoi s-a retras și a plecat spre Poradim. Atunci, pe loc, nici el nu-și explica înfrîngerea. N-a mai putut expedia telegrama către prințul Karl-Anton. A amînat și scrisoarea prin care voia să-i confirme prințesei victoria. Nici nu-și putea explica victoria. Lucru și mai curios, simțind ce planează asupra lui Cernat, prințul nu l-a putut primi pe general. N-avea puterea. Aici, pe cîmpul de luptă, părea că de victoria lui n-are nevoie nimeni.

Cernat ieșise aproape strivit din vălmășagul luptei, iar după luptă își aduna cu greu gîndurile, încercînd să vadă și să înțeleagă ceea ce nu văzuse atunci. Ca și Nicolas, el căuta un drum înapoi, spre greșeala sau greșelile originare, un drum călăuzitor : nu vedea însă decît o puzderie de

amănunte. Pe Cernat, după luptă, l-au copleşit amănuntele, mici şi mari — ca şi molozul şi colbul de după un cutremur. După orele trei, cînd în sectorul de care răspundea a început bătălia, cutremurul atacurilor şi contraatacurilor a fost neîntrerupt, un flux şi un reflux în încăierare, cu sfărîmări de valuri şi talazuri, din care nu se alegea nimic. Trîmbele lichide şi sfărîmăturile, încă şi mai grele după căderea nopţii, îl izbeau direct, pînă l-au acoperit. Cernat s-a scuturat de moloz, şi a ieşit de sub dărîmături, ca un cocoş, abia după ce i s-a raportat victoria.

Nu s-a fălit însă cu această victorie, a raportat-o la rîndu-i prinţului, sec şi simplu, în puţine cuvinte. După luptă, Cernat a încercat să vadă mai departe, dar înainte nu se vedea nimic — nici o perspectivă de a consolida cîştigul, printr-un nou atac — şi atunci generalul s-a întors cu gîndul înapoi, la bătălia isprăvită şi la erorile cuprinse în ea. Era limpede că în cursul luptei, ba şi înainte de luptă, se săvîrşiseră multe erori. Neclar era unde se ascundeau erorile şi cînd se făptuiseră în timp. Desfăşurînd în minte ghemul bătăliei, generalul nu pricepea unde s-a rupt firul şi mereu desfăşura bătălia în minte, amănunt cu amănunt. Şi din nou amănuntele îl covîrşeau.

Măcinarea gîndurilor n-a început chiar din prima noapte ; după vestea victoriei de la Griviţa, generalul a căzut într-un somn opac şi a dormit tun. Abia a doua zi în zori, după ora obişnuită de sculare, cînd, abia trezit, Cernat şi-a dat seama că nu totul e în ordine „— Domnule, cum dracu de n-am cucerit şi cealaltă redută, cînd am cucerit-o pe prima !“ Apoi, mai tîrziu : „— Dar de unde a apărut cealaltă, adică a doua ?“ Apoi şi mai tîrziu : „— Iar dacă a apărut, de ce dracu elanul soldaţilor n-a răzbit-o, ca să se termine odată cu Plevna !“ Cernat era la rîndu-i robit credinţei că soarta Plevnei se juca între cele două redute, care, printr-un noroc al soartei, le reveniseră românilor.

Dar despre existenţa celei de a doua redute trebuia să-l prevină cineva, or nimeni nu-i spusese absolut nimic lui Cernat. Baronul Krüdner, care mîncase de două ori bătaie în faţa Griviţei, n-avusese prudenţa să-l prevină pe cel ce moştenise locul că poziţia e dificilă. Ar fi trebuit să recunoască terenul domnii ofiţeri de stat major, aceştia

însă nu făcuseră nimic altceva decît să-l convingă pe general că important pentru degajarea poziției Griviţa ar fi redanul, redanul pe care soldaţii din 13 dorobanţi l-au şi luat cu asalt, în 27 august. Dintr-un iureş, dorobanţii l-au şi luat, cum ai înghiţi o anafură, iar succesul i-a ameţit pe ofiţeri. Pentru ca toţi să afle mai apoi — tîrzie învăţătură ! — că ceea ce poate soldatul fără un comandant bun nu poate un comandant prost, cînd are în subordine soldaţi oricît de buni. Soldaţii fuseseră buni, soldaţii se comportaseră în ambele lupte fără cusur, dar comandamentul de sub mîna lui Cernat dăduse chix — şi asta, socotea generalul, nu oriunde, ci la nivelul statului major. Cernat găsise, în sfîrşit, şi nişte ţapi ispăşitori.

Odată ajuns în acest punct, prima grijă a generalului a fost să caute nişte argumente prin care să justifice înlocuirea — dacă nu suprimarea — statului său major. Măsura părea radicală, dar Cernat la mînie nu judeca altfel decît marele duce. Odată dibuită rana, el era hotărît s-o ardă cu fierul roşu. Cine altcineva putea să fie de vină pentru faptul că oastea ţării se avîntase orbeşte, în necunoscut, decît statul major ! Nu oare stat-majoriştii fac planuri de bătaie, cu creta pe tablă, ca la şcoala de război, cînd ofiţerii elevi dorm în bănci ? Nu ei sînt cei care oferă comandanţilor fel de fel de soluţii miraculoase ? Singura obiecţie, în vreme de pace, pe care Cernat o putea opune strategilor de cabinet era elementară : „— De unde ştiţi, domnilor, cum va reacţiona adversarul ?", altfel spus : „— Cum puteţi preveni, domnilor strategi, factorul surpriză ?" Factor care apăruse, iată, chiar acum, sub forma celei de-a doua redute.

Acum lucrurile erau clare : pornind la atac spre reduta Griviţa — nu Griviţa 1, ci simplu : Griviţa !, soldaţii din coloana Ipătescu s-au trezit brusc în faţă cu necunoscutul, mai întîi cu o vale, apoi cu o coastă pe creasta căreia se afla o altă fortificaţie decît cea prevăzută. Tocmai cea care i-a primit pe dorobanţi cu torente de foc. Coloana de atac a intrat în derută, dar n-a bătut în retragere ; dorobanţii nu s-au lăsat pînă n-au podit valea şi coasta, pînă la parapete, cu trupurile lor. Cei rămaşi vii s-au angajat la baionetă, sub parapete, fără nici o şansă, şi fără şansă s-au succedat şi celelalte atacuri. La carnagiu a contri-

buit şi focul dezlănţuit de prima redută, plus artileria otomană de la Bucov, cu tir de flanc şi de escarpă. După luptă, lui Cernat îi rămînea moştenire o redută necucerită şi o vale cu morţi. Reduta cucerită — Griviţa — n-o mai vedea. Vedea acum numai valea cu morţi.

Generalul a dat la o parte ceaiul, din care abia sorbise — gustul victoriei nu-l mai încălzea — şi a rămas în faţă cu armata, o armată înfrîntă şi victorioasă. Întorcînd povestea luptei pe toate feţele, ducîndu-se înapoi în lungul firelor, generalul constata — cu stupoare — că feţele sînt opace, iar firele se-nfundă, nu duc nicăieri. De unde să înceapă ? Faţă de „stat-majorişti", care vedeau lupta tehnic — în scheme, efective, calibre, combinaţii de mişcări, ca într-un manual de fizică, faţă de prinţ — care vedea lupta metafizic, Cernat vedea în luptă oamenii, în acest caz nu oamenii de rînd — înfrînţi sau victorioşi —, ci oamenii care-l împiedicaseră să cucerească o victorie deplină. „— Cum n-aţi văzut, domnilor, cea de-a doua redută ?" Deşi cum s-o fi văzut, fără o scară care să-i înalţe pe stat-majorişti pînă la cer ? O scară care, pînă atunci, nu exista. Ei erau buni să se ridice în vîrful picioarelor, pînă la urechea marilor comandanţi şi să le sufle acestora soluţii proaste, numai şi numai soluţii „teoretice".

Cinstit cu sine însuşi, pînă la cruzime, Cernat a împins însă gîndul pînă la capăt : „Dar, domnule, dacă n-ai avut încredere în statul tău major, de ce n-ai cerut înlocuirea acestuia înainte de bătălie ? Ai făcut asta ? Vezi bine că nu !" Cernat nu formulase o asemenea cerere, iar acum se scărpina în cap. Chiar dacă unul dintre stat-majorişti i-ar fi atras atenţia asupra celei de-a doua redute, raportînd fie şi în scris, Cernat ar fi rupt probabil raportul şi l-ar fi contrazis pe raportor : „— De unde ştii, musiu ? Unde-ai găsit dumneata reduta asta, în ce manuale nemţeşti de strategie ? Mie să mi-o arăţi pe teren !" Dar pentru ca stat-majoristul să-i fi putut arăta reduta „pe teren", generalul ar fi trebuit să aprobe o incursiune, „o pătrundere la inamic", cu riscul pierderii unor cîtimi de oameni dintr-o unitate oarecare. Cernat n-ar fi aprobat mai mult ca sigur incursiunea, prescriind poate o altă soluţie, paradoxală pe moment, deşi plină de bun simţ : „— Dacă-s deştepţi să facă spionaj !" Or domnii de la statul major se

dovedeau nuli şi la capitolul spionaj ! Cine, unde şi cînd i se oferise lui Cernat o singură informaţie despre situaţia de pe teren ! Domnii stat-majorişti erau buni să se înghesuie la decoraţii, după victorie, cu schiţele strategice în mînă, elaborate aposteriori. Iată că înfrîngerea de la Griviţa 2 le venise de hac !

Apucînd acest fir, al informaţiilor, generalul a tresărit, simţind între degete un alt nod, care frigea. În ziua luptei, spre ora trei, cu cîteva clipe înainte ca el să ordone atacul, un ofiţer de ordonanţă îi atrăsese atenţia asupra unui ţăran bulgar arestat, care se afla la doi paşi de general, tot dînd să-i spună acestuia ceva. Nu l-a lăsat să-şi desfăşoare povestea, a curmat-o cu un „— Scurt, scurt !", după care l-a expediat cu o formulă de amînare : „— După luptă să vii la mine. O să te despăgubim." Acel ţăran revenise acum, după luptă, conform promisiunii, îl aştepta afară în ploaie.

Soldatul de ordonanţă i-a raportat generalului în două rînduri că-l aşteaptă afară un om, un ţăran, şi Cernat, scuturîndu-şi firimiturile de pe piept, a ieşit în pragul uşii să-l vadă.

— Cum te cheamă, băiete ?

— Mitko.

— Şi pe tine ?

— Petko.

Erau de fapt doi inşi, Petko ştia româneşte, slujindu-i lui Mitko de tălmaci. Stăteau amîndoi cu capetele descoperite în faţa lui, în poziţie de drepţi.

— Şi de unde sînteţi voi ?

— Din Griviţa ! au răspuns într-un glas.

Cernat s-a încruntat, îşi amintea acum povestea : cei doi veniseră să ceară o despăgubire pentru nişte furaje stricate de caii roşiorilor, o poveste încîlcită şi lungă. Îi stătea pe limbă să-i întrerupă din nou, poruncindu-le : „Scurt, scurt !", cînd un alt gînd, neliniştitor, l-a făcut să întrebe :

— Şi cum de n-aţi ştiut voi, mă, de ailaltă redută, care-i taman lîngă satul vostru ? !

— Păi cum să nu ştim ! a răspuns Mitko prin Petko. Tot satul ştie. Reduta-i taman pe pămîntul meu.

Generalul a simţit răspunsul ca pe un bolovan căzut de sus. S-a retras, s-a aşezat la masa de lucru cu capul în palme. N-a putut ieşi de sub strivirea acelui bolovan decît foarte tîrziu, cînd ordonanţa i-a adus aminte că cei doi ţărani, Mitko şi Petko, aşteptau afară. Generalul nu s-a putut ridica, în schimb le-a trimis ţăranilor un pol de aur — banul morţilor căzuţi la Griviţa. A cerut apoi calul şi a pornit să-şi inspecteze trupele.

Încă nu se ridicase ceaţa, ploua, ploua mărunt. Cernat a ocolit statul major, a ocolit şi lagărul cu unităţi în refacere — amîndouă aceste puncte îl indispuneau — şi s-a oprit, după un galop nervos, la reduta ocupată. Oamenii din redută erau rebegiţi de frig, istoviţi după contraatacurile din cursul nopţii, după truda la săpături, pe care încă n-o isprăviseră. Ca să întoarcă poziţia, să ridice parapete spre otomani, ei munciseră sub gloanţe, isprava lor — spectaculoasă — măsurîndu-se în dîmbul nalt de lut care ascundea perspectiva celeilalte redute. Un dîmb ud, mocirlos. De pe acum oamenii, mînjiţi de noroi, nu mai semănau a soldaţi. Păreau o turmă de salahori în care se amestecau şi răniţi, ba chiar şi cîţiva turci răniţi.

— Cu ăştia ce faceţi ? a observat generalul, după ce-a primit raportul.

— Nu i-a luat nimeni, i s-a spus. Nici p-ai noştri, nici pă ăia.

Se vedea din răspunsul indiferent cît de obosiţi şi insensibili erau oamenii, care nu mai aruncau o privire către răniţi. Cernat a dat ordin ca răniţii — români şi turci — să fie scoşi din dispozitiv, a mai ordonat să fie evacuate lăzile goale de muniţie şi cartuşele goale ; pe general îl supăra înghesuiala şi dezordinea. Printre mormanele de materiale s-au mai găsit şi nişte morţi.

— Bine, mă, dar cu morţii de ce staţi nas în nas ?

Erau, într-adevăr, şi acei morţi, care încurcau mişcarea vie. Soldaţii vii au tăbîrcit soldaţii morţi pe parapet, sus, în bătaia puştilor otomane, ca morţii să-şi facă încă o dată datoria sau ca cei vii să scape de-o grijă. Generalului i s-a raportat că sanitarii nu mai răspund la apel — ceea ce nu era exact, — că în cursul nopţii nu venise nimeni să ridice răniţii şi morţii, dar practic nu se putea, reduta se

afla sub tirul continuu al gloanţelor. Cernat s-a arătat mai concesiv :

— Săpaţi şi voi o tranşee spre postul de prim-ajutor ! Apoi cu asprimea unui ordin : De-aici nu mai plecăm, să ştiţi. Apoi după încă o pauză, observînd o altă neregulă, o deschidere în parapet : Mă băieţi, apăraţi-vă viaţa. Nu vedeţi că ăia trag p-aici în voi ?

Băieţii, care se îngrijiseră numai de parapetul frontal, uitaseră o deschidere în parapetul de est al poziţiei, pe unde puteau pătrunde gloanţele. Dar şi la parapetul frontal, Cernat a descoperit nereguli — nu erau săpate ambrazuri destul de adînci. Generalul a dat ordine în consecinţă, apoi şi-a pierdut vremea supraveghind direct lucrarea. Părea că întreaga redută îi aparţine, ca o casă pe care ar fi primit-o moştenire şi, ca pe orice nou locatar, fiecare amănunt îl interesa. Nu putea să ciocănească pereţii cu degetul — pereţii erau uzi, în schimb, fiindcă pereţii erau uzi, fiindcă nu era acoperiş — un pod în care să urce —, fiindcă nu mai era nimic de văzut, Cernat s-a interesat — migălos şi cicălitor — de armamentul formaţiei care ocupa reduta. Armamentul era în bună ordine, inclusiv baionetele de la puşti — pe una dintre acestea generalul a şi încercat-o cu degetul, dacă taie. N-a rezistat să nu emită, zîmbind satisfăcut, o vorbă celebră a unui mare general rus din secolul precedent, chiar Suvorov :

— *La balle e folle ; la baïonnette seule est sage !* [1]

Ofiţerii din subordine au surîs ostenit, incredul. Timpul vorbelor vechi şi mari se isprăvise ; odată cu Griviţa, toate vorbele militare celebre se duseseră pe gîrlă. Unul dintre ofiţeri a şi spus :

— E drept, domnule general, dar cum s-ajungi pînă la ei, ca să poţi pune la lucru baioneta ?

Ofiţerul a spus aceste vorbe cu năduf de om necăjit. Coloana Ipătescu, cea care înfruntase urgia de foc spre Griviţa 2, fusese curăţată de la distanţă. Tot de la distanţă fuseseră curăţaţi dorobanţii care se avîntaseră spre această redută — ocupată de supravieţuitori. Victorioşii erau mînjiţi de sînge şi noroi, sleiţi. Acelaşi ofiţer i-a arătat apoi generalului valea cu morţi. Cernat a privit şi a tăcut. Şi-a

[1] Glonţul e nebun ; doar baioneta e înţeleaptă !

scos chipiul și a tăcut. Ploua încă și mai mohorît și mai des. Prin ceața ploii nu se vedea nimic, și generalul s-a retras.

Galopînd apoi spre comandament, Cernat a resimțit o ușurare, un început de eliberare de sub povara morții. Generalul lăsase prea multă moarte în spate și acum se îndepărta de ea. Ar fi trebuit să se oprească, — n-avea încotro — și la lagărul unităților în reformare, niște resturi de unități — popas care îi dădea generalului o apăsată strîngere de inimă. Nu putea totuși evita întîlnirea, era dator să poposească și aici, dar ce putea găsi ? Un vechi adagiu de manual îi spunea că „cei mai buni cad în luptă", că cei rămași sînt restul, resturile, oameni desigur, dar oameni loviți de nenoroc.

Lagărul era destul de departe de reduta Griviței, în marginea unui sat obscur, ale cărui hornuri fumegau. Începuse un timp de iarnă, frigul era apăsător, fumul hornurilor se amesteca cu ceața și cu ploaia, lagărul părea invizibil ; generalul ar fi înotat multă vreme prin noroi dacă un țipăt de goarnă nu i-ar fi dat de știre că în preajmă se află o unitate militară. Semnalul atît de familiar l-a încălzit. Era salutul la general, și generalului i s-a muiat inima, a stat în loc, apoi a întors calul și a intrat în lagăr, urmat de suită.

Totul părea aici în ordine, la prima vedere nimic nu se putea obiecta, armele erau rînduite în piramide — conform ordinului !, oamenii care s-au și aliniat erau cu hainele curate, deși păreau bizari, niște oameni fără arme, niște desconcentrați.

— Ce-i cu voi, mă băieți ?

Stînjenire, neputință de a îngăima ceva. Unul dintre băieți a îndrăznit să răspundă, supărat rău, atît de supărat încît a uitat formula „Trăiți, dom' general, permiteți să raportez" și a luat-o de-a dreptul :

— Ne-o bătut rău, dom' general...

— Da, mă, v-o bătut rău, a confirmat generalul.

Și s-a înduioșat. Asprimea lui de tată aprig s-a topit în atingere cu căldura oamenilor, o vatră de oameni osteniți și moi. Încă puțin și Cernat ar fi fost în stare să scape o lacrimă, o lacrimă pe care „hoții de soldați" — care atîta așteptau ! — ar fi prins-o din zbor. Dar Cernat nu s-a dat

învins ; știa bine jocul de-a sentimentul cu masele — cu femeile, cu animalele și cu copiii. Drept care și-a pus frîu, mai bine zis zăbală, încruntîndu-se. Asupra-și. Ce voiau de fapt acești oameni ? Să-i mîngîie, ca pe niște copii bătuți ? Ei bine, nu !

— Și ce-i cu asta, bă ? Ce, nu s-a mai văzut armată înfrîntă ! Da rușii ?... Stați să vedeți voi pînă la sfîrșitul războiului ce-o să se-ntîmple ! Atunci să vedeți, care-o fi de-o mai trăi...

Cernat nu spunea o minciună — „care-o fi și-o mai trăi" —, era un adevăr la mintea cocoșului. Care-o fi și-o mai trăi ! Și oamenii s-au simțit pe clipă mai liberi, mai stăpîni pe sine, ca atunci cînd li se spune o banalitate. Ar mai fi lipsit un singur lucru, ca generalul să se intereseze dacă oamenilor li s-a servit ceaiul și totul ar fi fost pierdut : generalul și oamenii s-ar fi topit în zeama caldă a unui sentiment unificator. Cernat a rezistat însă impulsului, ba a avut chiar și puterea să ordone :

— Marș înapoi ! Pe companii, pe batalioane !

Asprimea a pus ordine. Dar ce jale. În lagăr nu se aflau nici răniți, nici muribunzi, nici morți. Ce jale totuși. Ca să curme spectacolul penibil al lagărului cu trupa în reformare, generalul s-a retras în bordeiul comandantului, lăsîndu-i pe oameni în ploaie, în dezordinea mișcătoare în care se aflau. Nu și-a putut aminti, mai tîrziu, ce-a discutat cu comandantul, ce date i s-au raportat, în ce direcție ar fi urmat să mărșăluiască acest rest de armată. Tîrziu i s-a spus că unitatea e gata, îl așteaptă pe comandant. Gata pentru ce ? Cînd Cernat a ieșit din bordei, trupa l-a întîmpinat cu urale, ca înainte de luptă.

Toată ziua și toată noaptea bătăliei, cerul fusese închis, frămîntat de o mișcare surdă, de un neastîmpăr apăsător, de o rumoare de nemulțumire. Cînd și cînd, uruitul de sus se liniștea. Atunci se auzea lupta. Nu se vedeau masele de oameni, se simțea confuz mișcarea acestora prin întuneric. Pentru Parva, bătălia a însemnat un uruit continuu, din care s-a detașat pînă la urmă, în auzul său interior, acel *r* dur al limbii române. Mișcarea năvalnică de soldați,

uralele, bubuitul tunurilor, inclusiv dezordinea retragerii, refluxul de oameni și animale, antrenînd morți și răniți, au sfîrșit prin a-i da lui Parva sentimentul de participare la un fel de frămînt venit din primordii. Se petrecea oricum ceva măreț. El nu știa încă dacă orogeneza la care asista era prielnică sau nu pentru ai săi, dar trăia mișcarea telurică. Și fenomenul era de necuprins cu ochii, mai ales prin ochelari. Parva și-a șters tot mai des ochelarii, a înțeles apoi că de jos, din valea în care se afla, nu se putea vedea mai nimic, a căutat un punct de perspectivă și a nimerit, cățărîndu-se pe coastă, la o baterie de tunuri. Tunarii stăteau liniștiți, așteptînd rezultatul luptei.

— De ce nu trageți ? a întrebat el înfierbîntat.

— Unde ? i s-a răspuns, dumneata nu vezi ce învălmășeală e acolo !

Căzuse bezna și clocotul luptei încă nu se domolise. Vălmășagul de oameni pe care tunarii îl urmăreau, pe care Parva nu-l vedea, avea, în amestec cu întunericul, ceva indefinit, din care putea să iasă fie un monstru al iadului, fie o lumină izbăvitoare. Nu se lămurise încă nimic, starea de confuzie, de acolo de departe, îi neliniștea pe tunari. Apoi un ins care fugea prin întuneric, o furnică de om, a strigat spre baterie : „— Retragere !", iar tunarii s-au ridicat în picioare, întorcîndu-se spre direcția din care venea acel strigăt strident. S-a auzit și un tumult de voci, în dezordine. Unul din tunari a coborît pe coastă la vale, să aducă veste, ceilalți au așteptat în nemișcare. Omul s-a întors după o vreme, strigînd de la distanță :

— Mă fraților, grozav ne-au mai bătut !

Era în acel strigăt o grozavă admirație, care l-a lăsat mut pe Parva. Lepădîndu-și vestea, ca pe o zdreanță, omul n-a mai spus nimic, s-a așezat la locul lui pe o ladă de muniții, dar acel „grozav ne-au mai bătut" l-a copleșit pe Parva, umplîndu-l și pe el de admirație. Nu față de turci, cît față de pumnul de oameni lîngă care se afla. „Cît de tari pot fi acești oameni care pot dărui admirația lor vrăjmașului, care-i strivește." Dar poate că nu admirația, ci uimirea față de tăria acelei lovituri, care i-a silit pe luptătorii din vale să dea înapoi, îl minuna pe Parva. Orogeneza negativă se confirma, era vorba nu de o înălțare, ci de o scufundare.

Întunericul devenise şi mai compact. Parva i-a auzit pe tunari vorbind între ei :

— Ar trebui să retragem tunurile.

— De ce să le retragem ?

— Ca să nu ni le ia turcii, prostule !

Dar prostul a răspuns prompt, fără să-i pese de insultă :

— Păi de ce să ni le ia ? Întîi tragem, după asta le stricăm, şi apoi ne retragem.

Tunarii rămîneau deci pe loc. Ei erau hotărîţi să-şi joace cartea pînă la ultimul obuz. Chiar dacă bătălia generală era pierdută, mai urma ca şi ei să piardă bătălia lor, mica lor bătălie, pînă la ultimul obuz sau pînă la ultimul om.

Ultimul om, unul care tăcea, aflat chiar lîngă Parva, a scos din raniţă o bucată de pîine şi a început să mănînce. I-a întins pîine şi lui. Parva a primit pîinea, a rupt din ea, a început să mestece fără să-şi dea seama. Înainte de lupta care ar fi urmat, oamenii trebuiau să mănînce, să-şi ia de-o grijă. În spatele adăpostului, lîngă nişte lăzi cu muniţii, îşi ronţăiau ovăzul şi caii. Erau la baterie şi doi răniţi, nu se grăbise nimeni să-i ducă la postul de primajutor ; răniţii şi-au primit raţia lor de pîine, iar unul, rezemat de roata tunului, mesteca pîine în întuneric. Celălalt nu mînca, avea mîinile lovite, mîna dreaptă şi-o ţinea legată la gît. Un tunar pe care Parva îl cunoştea, Athanase Călin Zancu, s-a apucat să-l hrănească pe acel om, dîndu-i în gură îmbucăturile, ca unui cîine. I-a dat să bea şi apă, din bidon. După masă ar fi trebuit să-i facă şi cruce, aşa cum se obişnuia la ţărani ; Athanase şi-a făcut crucea doar pentru el, apoi l-a învelit pe rănit cu mantaua.

Era încă linişte. Comandantul bateriei lipsea sau poate se afla în altă parte, în întuneric, dar oamenii păreau să nu-i simtă lipsa. Nu resimţeau nici lipsa vreunui ordin, probabil că toate dispoziţiile, pînă la ultima, fuseseră date de la început. Acum aşteptau. Existau şi nişte arme, rezemate de peretele de lut al adăpostului, care păreau inutile. Totuşi Athanase a întins mîna, a luat o armă, a controlat dacă e încărcată, a pus-o la loc. S-a auzit apoi cum un cal în întuneric, şi-a slobozit udul. Amintindu-şi parcă de ceva, Athanase s-a ridicat şi a trecut în spatele adăpostului, dispărînd lîngă cal, să-i ţină de urît. Au procedat la fel şi

alți soldați. Hrănirea, adăparea, eliminarea resturilor, toate gesturi mecanice — și organice —, țineau de datoria eliberării de organic, pe care o îndeplineau toți, liniștit și conștiincios. „Înainte de luptă, și-a spus Parva, oamenii trebuie să se elibereze de organic." Același Athanase, la întoarcere, i-a spus lui Parva :

— Plecați de-aici, domnule sergent. Aici nu-i de glumă.

Domnul sergent a înțeles că trebuie să-i scutească pe oameni de prezența lui, care încurca. Dîndu-le tunarilor seară bună, Parva a coborît coasta, pe bîjbîite, dar cu un sentiment de măreție.

Dar senzația de haos l-a izbit pe Parva, din nou, cînd a ajuns în vale, la drumul mare, la ceea ce-ar fi trebuit să fie drumul — o albie de scurgere pentru oameni, care, vite. Albia nu mai exista, o desființase o năvală în prăvălire — năvale prăvălite în direcții contrare, puhoaie de oameni și vehicule, unele năruindu-se de pe coastele colinelor sau parcă de-a dreptul din cer. Dibuind să iasă din nou la margine, Parva a realizat că se află între sfărîmăturile unui turn Babel. Auzea și glasuri — și cuvinte, vocabulele unei limbi de Babel, înjurături și strigăte în diferite graiuri, inclusiv un *mă* spart, răcnit în limba lui. Un *mă* ca un harapnic roșu, care a strălucit scurt sub cerul negru, fulgerînd o clipă haosul graiurilor. Acel *mă* spart l-a plesnit pe Parva în ureche, apoi l-a văzut și pe autorul lui, un soldat căruțaș cu un harapnic în mînă, mînuindu-l peste spinări de oameni și vite, încercînd să-și croiască drum, croindu-și drum cu căruța lui prin puhoaie. Un „— Huo, chiorule !" s-a adresat cuiva sau nimănui ; Parva s-a simțit izbit de harapnicul acelui „huo !", care l-a înghiontit brutal, l-a făcut să sară — cu o energie surprinzătoare — în căruța ticsită de morți și răniți, la spatele acelui căruțaș, ce-și vîntura cu furie harapnicul.

A urmat o goană, cu căruța, ca prin gloduri de nouri. Colb, noroi, aburi — nu se știa ce amestecă roțile. I s-a părut apoi că a ajuns la un vad de apă sau la malul unui smîrc. Căruțașul a scos un „Trrruu !" și caii s-au oprit, fornăind. Același uriaș a sărit din căruță, s-a afundat în smîrc, a pus umărul la loitre, a aruncat spre cai un răcnet sălbatic, urmat de o înjurătură. Căruța a trecut fulger prin vad, iar uriașul a ajuns-o din urmă, a revenit pe capră,

a prins a izbi din nou cu harapnicul. Parva nu mai știa dacă omul mînă caii sau îi duce în spinare, pe sus. Se simțea el însuși purtat pe sus, smucit, zdruncinat, dar împins înainte, pînă cînd același căruțaș, oprind vehiculul, i-a poruncit cu asprime : „— Acu, dă-te jos !"

S-a dat jos, a fost împins jos, s-a trezit la popota diviziei de rezervă, unde ofițerii așteptau ordinul să intre în foc.

— Vrei un ceai, domnule Parva ?

Un ofițer care-l identificase i-a pus în mînă o cană cu ceai. Pe Parva l-a orbit lumina unui felinar, apoi l-a uimit calmul din încăpere : la o masă lungă de lemn, niște ofițeri își sorbeau liniștiți ceaiul.

— Cum e pe-acolo ? l-a întrebat același om.

Cum era „pe-acolo" nu se putea spune. Parva nu găsea în el nici un cuvînt pentru haos — haosul nu se putea probabil defini — și el a tăcut, ținînd în mîini cana cu ceai fierbinte, din care nu putea sorbi. A încercat să se dezmeticească, privindu-i pe oamenii din jur. Aici, la numai cîțiva pași de luptă, atmosfera era alta. Bătălia de dincolo părea un episod isprăvit ; lupta în care divizia de rezervă urma să se angajeze părea un alt episod, încă neînceput, dar diferit de precedentul și ca desfășurare și ca destin. Spre bătălia expirată oamenii trimiteau din cînd în cînd cîte o privire, uneori insistentă, ca în clipa cînd unul dintre ofițeri, un domn Bogdan, s-a apucat să analizeze erorile din cursul luptei.

— Eu știu unde s-a greșit, a început el. S-a greșit la formarea coloanelor de atac.

Parva și-a sorbit ceaiul și a ieșit afară în întuneric. Adăpostul subpămîntean în care se afla popota părea izolat de lume, oamenii din interior fiind parcă rupți cu totul de tumultul din jur. Acum, afară, în jur, era liniște. O liniște totuși vie ; urechea lui Parva a izbutit să distingă un freamăt, o respirație, o mișcare pe loc, mișcarea pe loc a unor mii de oameni care așteptau. Nu se vedeau chipuri, se simțeau șirurile de umbre, negre și dese, în întuneric.

— E divizia noastră, i-a spus lui Parva același ofițer, care-i dăduse ceai. Apoi cu grijă : Dar intrați în adăpost, ploaia asta e rece.

S-a reîntors în adăpost, unde căpitanul strateg își continua expunerea :

— La fel, a mai spus acela, și-n chestiunea susținerii atacului. Aici întotdeauna se uită esențialul, cum s-a uitat și azi. Un atac, la fel ca vîlvătaia unui foc, trebuie hrănit continuu cu oameni.

Căpitanul n-a fost contrazis ; cineva, într-o doară, a aruncat totuși o întrebare :

— De unde știi dumneata cum s-a procedat azi ?

Întrebarea nu l-a derutat pe căpitan ; a răspuns cu foc :

— Știu bine că-n momentele critice esențialul se uită. Și căpitanul s-a simțit dator să recapituleze, pentru camarazi, în ce constă esențialul : Coloana trebuie să aibă rîndurile strînse, soldații să pornească la atac *coude à coude* [1], abordînd ținta în pas gimnastic, indiferent de obstacole. În sfîrșit, un atac trebuie hrănit continuu.

Această lecție de tactică aposteriori părea stupidă. Nici n-a fost urmărită de cineva, moara ofițerului de stat major măcina singură, stăpînul ei fiind probabil încîntat — de unul singur — de făina care curgea îmbelșugat pe urdiniș. Tocmai de aceea întreruperea care a urmat l-a uimit :

— *Mais, le vide ?* [2]

Întreruperea venea și din partea unui bătrîn maior, greu de cap, și vechi în grad, dacă nu pricepea un lucru simplu, pretinzînd lămuririle în franțuzește. Dar Bogdan nu și-a pierdut cumpătul, a răspuns la provocare :

— *Le vide ?* a reluat el întrebarea. Apoi spre ceilalți, în românește : Domnilor, un colonel rus, o autoritate în materie de războaie, mi-a spus chiar alaltăieri, înainte de luptă : „— *Croyez en ma dure expérience ! Chaque fois que vous aurez à livrer des assauts, faites suivre les colonnes ! Faites en sort qu-elle se suivent de pres !* [3]

Bogdan nu s-a mulțumit să debiteze lecția în cuvinte, a început să și demonstreze, folosind ceștile și cănile de

---

[1] Cot la cot.

[2] Și golul ?

[3] Credeți în aspra mea experiență ! De fiecare dată cînd aveți de dat atacuri, faceți astfel încît coloanele să se succeadă. Faceți-o mult, și aveți grija ca ele să se succeadă din aproape.

ceai, pe care le-a rînduit în coloane, apoi le-a împins unele după altele spre marginea mesei :

— *Il faut que les suivantes poussent en avant les premières, qu'elles prennent leur place quand celles-ci sont épuisées.* Şi către toţi ofiţerii : *En un mot, l'on n'enlève les retranchements qu'au moyen d'efforts succesifs et fréquants.*

— *Et le vide ?* a întrebat din nou maiorul vechi în grad.

— *Les vides,* a răspuns tînărul căpitan, fără să se supere, *les vides produits par le feu meurtrier de la défense, doivent être comblés constamment jusqu'à la fin.*

— *La fin ou la victorie ? !* [1], a intervenit acelaşi maior.

Bogdan era acum enervat de-a binelea. Ce dumnezeu, dar acel domn nu ştia ce înseamnă capătul unei lupte — *la fin !* — sfîrşitul, adică victoria ! Căpitanul a pus concluzia, pedagogic, pentru toată lumea :

— *C'est le seul moyen que vous ayez pour soutenir le moral des troupes engagées, pour garder jusqu'à la fin la vigueur, l'élan du premier jet.* [2]

Bogdan s-a aşezat, după această demonstraţie, în tăcerea generală. Expunerea îi lăsase însă impasibili pe ofiţeri, inclusiv pe acel maior vechi în grad, care, dînd să se ridice, a împins neglijent o ceaşcă, cu cotul, dincolo de marginea mesei, prăvălind-o în gol. Parva se gîndea la golul luptei — al înfrîngerii, al victoriei, care trebuia constant umplut cu oameni. „— Oare lupta, s-a întrebat el, este setea de a umple un gol ?"

Un soldat din personalul popotei a adunat ţăndările ceştii cu mătura, pe un făraş, dar, în mişcarea lui stîngace, soldatul a mai atras în gol o cană, care nu s-a spart, în schimb şi-a zăngănit metalul. Toţi se simţeau în marginea unui gol pe care nu-l puteau umple cu nimic.

[1] Trebuie ca cele ce urmează să le împingă înainte pe primele, să le ia locul cînd acestea sînt epuizate. Într-un cuvînt, nu se cuceresc fortificaţiile decît cu mijloacele unor eforturi succesive şi insistente.

— Şi golul ?

— Golurile ?... golurile provocate de focul ucigător al apărării trebuie să fie astupate constant, pînă la sfîrşit.

— Sfîrşitul sau victoria ? !

[2] Este singurul mijloc pe care îl aveţi pentru a susţine moralul trupelor angajate, pentru a păstra pînă la capăt vigoarea, elanul primei izbucniri.

Colonelul Cerchez, comandantul diviziei de rezervă, stătea posac în capul mesei, tamburinînd cu degetele în lemn. Se vedea că aşteptarea îl apăsa pînă în degete. Parva îl cunoscuse pe Cerchez la Iaşi, la una dintre seratele „Junimei", din salonul lui Pogor, cînd colonelul de acum — pe atunci un simplu civil — comenta cu spirit o poezie, rămînînd deasupra, la o distanţă metafizică. Episodul i s-a părut a aparţine altui ev. Şi el, Parva, şi Cerchez erau acum alţi oameni, nu mai aveau ce-şi spune, nici nu şi-au spus nimic. Acum, în clipă, Cerchez aştepta posac să-i vină rîndul. Îşi curăţa între timp, cu linişte, pipa.

La fel proceda, probabil, şi comandantul otoman. Îşi curăţa pipa. Cei doi urmau să se strivească, împreună cu diviziile lor, în golul luptei, un gol din ce în ce mai vast, mai adînc, mai încăpător.

— Cine spunea, domnule, a început cineva, că pe sălbatici şi pe copii îi sperie golul ?

N-a răspuns nimeni şi nici n-a rîs. Singurul disponibil de răspunsuri savante, căpitanul Bogdan, absolvent al Şcolii de război de la Saint-Cyr şi ofiţer de stat major, a tăcut de data aceasta. Întrebarea depăşea tema militară, dar dincolo de temă se pronunţase un gol al gîndului. Din acest gol al gîndului, care vida de sens cuvintele, cineva a răspuns, într-un tîrziu, de pe cu totul alt portativ :

— Nu se tem de gol, domnule, se tem de întuneric !

Apoi altul :

— Păi întunericul nu-i tot un gol ?

Cerchez — nu cel de la „Junimea", alt Cerchez — stătea răsucit cu spatele la adunare, ocupîndu-se de pipa lui. Nu-l mai interesa filosofia. Apoi uşa popotei s-a deschis brusc şi în încăpere a intrat un ofiţer cu capul gol, care a strigat vestea victoriei.

Griviţa căzuse.

II

După victoria de la Griviţa, sărbătorită entuziast de toată suflarea bucureşteană, Răşcanu s-a simţit inundat de un val de energie, mai tînăr, mai ofensiv decît oricînd, gata să reia lupta pentru răscumpărarea moşiei Brădet. Nu numai că naţia în întregime — poporul şi armata — îl îmbărbăta pentru luptă, dar şi o circumstanţă norocos-nefericită, cauzată tot de război : Răşcanu avea în buzunar un testament, actul prin care grande-mère Gradichteano îi lăsase nepoatei o bună parte din avere, uşor de obţinut prin cîteva procese. Chiar şi numai actul îl punea pe Răşcanu în condiţia de a-şi acoperi datoriile, plus dobînzile, printr-un împrumut oricît de important. Era culmea cum o moarte, moartea lui tante Elenco, la care ţinuse atît, îi eliberase mîinile şi-i redase energia, ba chiar apetitul de luptă.

Dealtfel, moartea — miile de morţi din bătălia de pe frontul sud-dunărean — îi dezmorţise brusc pe cei de acasă, îi făcuse să se simtă vii, vii în bucuria neaşteptată a victoriei, vii în supravieţuire, vii în durere. Sentimentele s-au şi amestecat — euforia, rîsul, plînsul. Nu se deschisese parlamentul, dar mulţimi de bucureşteni s-au încolonat spre Dealul Mitropoliei, înconjurînd clădirea înaltului for ca şi în primăvară, la 9 mai. Acum însă au fîlfîit mai liber steagurile, au răsunat urale, au pocnit artificii şi harapnice, ca la Anul Nou. Mulţimea n-a aşteptat prea mult la uşile închise ale clădirii, legate cu

lanț în timpul vacanței de vară, a intrat în catedrala metropolitană, unde se oficia prima slujbă pentru cei căzuți.

La această solemnitate a venit și Răşcanu, în trăsura de ceremonie. Erau prezenți și membrii guvernului, mulți foști miniștri — și mulți parlamentari, indiferent de culoarea politică, fiindcă fraternitatea prima, veniseră și toți consulii străini. În schimb, de la ușa bazilicii lipseau cerșetorii. Această lacună, pe care Răşcanu a observat-o, în clipa cînd a coborît din trăsură — avea în buzunar mărunțișul pregătit —, l-a făcut să se gîndească la penibilul spectacol al cerșetorilor circulînd între Parlament și Mitropolie, confundînd nu o dată ușile. „— Parlamentul unei țări independente, și-a spus el, trebuie să se emancipeze măcar de cerșetori." Cerșetorii știau însă că la Mitropolie nu se oficiază o slujbă cu pomeni, ci altceva — o slujbă pentru niște morți abstracți. În onoarea acestora cîntau și muzicile militare, vreo trei. Nu numai veștile despre căderea Griviței, strigate de vînzătorii de gazete, adunaseră mulțimile, dar și muzicile, cele trei fanfare, care, cu imnurile lor înălțau temperatura orașului, făcînd să salte capacele inimilor, să dănțuiască cupolele, să sară dopul chiuiturilor. Răşcanu urcase Dealul Mitropoliei, sub trîmbele de aburi ale unor urale, care nu se mai sfîrșeau. Deputatul se temea ca nu cumva victoria — prima în istoria modernă a nației — să nu descumpănească spiritul public, aruncînd pînă la urmă Capitala într-o beție iresponsabilă, ca la Carnaval.

Odată ajuns sus, pe platoul catedralei, Răşcanu a simțit însă cum entuziasmul se domolește. Începuse slujba. Tăcuseră fanfarele, se auzea doar glasul preoților și rumoarea corului. Un cor, dînd răspunsuri murmurate, adîncea reculegerea din templu. O reculegere în care și el s-a inclus. Nu numai el — toți participanții la slujbă, indiferent de rang. Ascultînd propozițiile rituale, acea monotonă și mereu repetată formulă : „Dumnezeu să-i ierte", Răşcanu a emis constatarea că religia știe să scoată din orice lucru omenesc partea gravă, sîmburele amar, în acest caz, sub victorie, pe revers, apărea în efigie moartea. O

moarte planînd peste naţie, o moarte care-şi luase prada din fiecare familie.

Încă din vară, din august, familia Răşcanu era în doliu pentru moartea bunicii Grădişteanu. Bătrîna nu murise pe front, ci lîngă front, în spitalul militar de la Turnu Măgurele, dar fusese o combatantă a Crucii Roşii, „căzuse la datorie", şi acest fapt a aruncat o lumină puternică de simpatie şi interes asupra familiei Răşcanu, moştenitoarea Grădiştencei, familie care, în plus, avea şi doi copii pe front. În aceste circumstanţe, Ana şi Alec Răşcanu au avansat pînă în centrul interesului public, lucru aproape impudic, deşi cei doi au făcut bine faţă : şi-au impus o retragere din societate— retragerea doliului —, primind acasă, fără afectare, vizitele şi scrisorile de condoleanţe. La valul de simpatie pentru decedată s-au adăugat şi Grădiştenii — cumnaţi, veri, nepoţi, pe linia colonelului, pe care bătrîna, în cursul vieţii, evitase să-i frecventeze. Aceştia toţi s-au arătat în egală măsură loviţi de greaua pierdere, ba unii dintre ei au tipărit *faire-parts*-uri pe cont propriu, cu numele bătrînei, distribuindu-le prin oraş. Cel mai asiduu în suferinţă părea Nicu Grădişteanu sau Nicolache, un nepot al colonelului, detestat de Răşcanu pentru dinţii lui negri, mîncaţi de nicotină, pentru spiritul lui gregar şi rebel. Gregar fiindcă era afiliat liberalilor, rebel prin ieşirile lui imprevizibile, pendulînd între umilinţă şi ifos naţional. Tristul eveniment a favorizat totuşi o reîntîlnire între Răşcanu şi Grădişteni, antipatia bătrînei pentru clanul acesta — comunicată şi avocatului — fiind dată uitării. „— Cum nu s-ar împăca oamenii în faţa morţii !" şi-a spus Răşcanu, deschizînd Grădiştenilor casa, asociindu-i la toate ceremoniile legate de moartea bunicii. Apoi a venit Griviţa, şi sentimentul de participare — prin bunică şi prin copii — la marele destin al naţiei s-a intensificat. Răşcanu se simţea părtaş la acest destin, prin suferinţă. O suferinţă stoică, în care intra şi un accent de fatalitate, îndulcit totuşi prin ideea de comuniune. Intrînd în catedrală, făcîndu-şi loc prin mulţime, Răşcanu şi-a învins întîia oară repulsia faţă de cei mulţi, aceşti mulţi şi anonimi — mulţi dintre ei în doliu — erau în

fond asemenea lui, poate la fel ca şi el, o undă din suferinţa generală.

Acelaşi sentiment de generalitate şi de abstracţie în suferinţă l-a trăit mai apoi, cînd, abandonîndu-şi trăsura, s-a încolonat în mulţime, ceea ce nu mai făcuse din tinereţe. Sentimentul era atunci altul — de exaltare, şi manifestaţiile erau altele — „roşii", „radicale", „extremiste" ; acum pe Răşcanu îl mîngîia un sentiment de participare la o durere populară şi la o suferinţă publică — amîndouă binefăcătoare. El a regăsit reflexele acestui sentiment şi pe chipurile unor alţi bărbaţi din coloana de manifestanţi — C. A. Rosetti, prezidentul parlamentului, Kogălniceanu, ministrul afacerilor străine. Nu văzuse figura lui Brătianu care, după slujbă, s-a retras cu urgenţă către unul dintre ministerele pe care le dirija. Oricum, împreună cu alţi oficiali — miniştri, diplomaţi, parlamentari, care toţi îşi lăsaseră trăsurile — Răşcanu a mers pe jos în capul coloanei, ce cobora domol Dealul Mitropoliei spre oraş. Toţi aceşti domni din preajma lui erau sobri, satisfacţia pentru victorie părea vizibil frînată de conştiinţa pierderilor semnificată şi de prezenţa în mulţime a unor persoane în doliu. Şi el, Răşcanu, era în doliu, iar în fruntea şirurilor se vedeau preoţii în odăjdii şi praporii de ceremonie, fapt care dădea manifestaţiei un aspect funebru. Sunau şi clopotele. Bangul marelui toxin din turnul dealului a iscat un vaier de răspuns în tot văzduhul oraşului, care a prins să fiarbă. Muzicile militare nu s-au mai auzit. Într-un oraş fără militari, alama fanfarelor avea oricum ceva trist : acum arama clopotelor covîrşea muzica, întinzînd peste acoperişuri de case şi peste turle de biserici nişte pînzării de sunete sumbre. Chiar năvala oamenilor la uşi, ferestre, balcoane — pe traseul manifestaţiei — era departe de a semnifica exuberanţa. În faţa coloanei, oamenii rămîneau trişti şi muţi, bărbaţii îşi scoteau căciulile sau pălăriile, cei mai mulţi îngroşau coloana cu frunţile plecate. În faţa Griviţei, a doua zi după victorie, lumea bucureşteană se descoperea.

Acelaşi sentiment de împărtăşire întru durere s-a extins şi a devenit unanim, în clipa cînd coloana de oameni

s-a oprit în fața clădirii consulatului rus, unde a și rămas o bună bucată de timp. Oprirea avea un sens de consolare, frațietate umană și omagiu — în cea de a treia bătălie a Plevnei căzuseră mii și mii de ruși, bătălia fusese din nou nenorocoasă, în bilanțul morții generale își adăugau și românii morții lor, partea lor de suferință. Desigur și satisfacția lor, atenuată însă prin tristețea doliului. Marele cneaz Gorceakov, cancelarul imperiului, a și ieșit dealtfel în pragul clădirii consulatului, în ținută de doliu. El și-a descoperit fruntea pleșuvă în fața praporilor, a făcut trei cruci mari și apăsate, a sărutat icoana oferită de mitropolit, timp în care mulțimea s-a cufundat în reculegere.

Abia atunci Rășcanu a simțit pe frunte ploaia. Ploua. Ploua probabil mai de mult, dar nimeni nu-și dăduse seama, deși toți mărșăluiseră cu capetele descoperite. După ce prințul Gorceakov a sărutat și praporul cel mare, C. A. Rosetti a privit în sus, spre nourii suri, apoi și-a pus jobenul. Era semnul că ceremonia s-a isprăvit. Cînd lumea și-a pus pălăriile și jobenele — toate negre — mulțimea de participanți a părut brusc strivită sub un tavan negru. Din coloana de manifestanți s-a desprins numai tineretul, care s-a și îndreptat spre Palat, s-o omagieze pe prințesă, restul a rămas pe loc, în derută. Tot atunci, de Rășcanu s-a apropiat vărul Nicolache — Nicu Grădișteanu — care, cu aerul cel mai natural, deși în discrepanță cu momentul, l-a întrebat pe avocat :

— Cînd deschizi succesiunea ?

Rășcanu n-a reacționat, părea că întrebarea nu i se adresează, a reacționat cu întîrziere, acasă, cînd întrebarea i s-a părut de prost gust. Dar bunica murise de nici o lună ! Era un lucru convenit ca în perioada de doliu, măcar pînă la primul parastas — în 23 septembrie —, să nu se discute chestiuni de moștenire, rudele să mențină o antantă pioasă în jurul celui decedat. Cum adică, chiar atît de repede să se iște dihonia ? Dar de ce dihonie, cînd chestiunea moștenirii era clară, limpezită punct cu punct în paragrafele testamentului, din care rezultă că Grădiștenilor nu le revenea nimic ! Dar și altfel : cum era cu putință ca după o moarte — și după

o victorie care adusese atîta moarte ! — viaţa să se reia de la acest diapazon, atît de jos ! Oare toată lumea avea să uite atît de repede ? !

Întrebarea, abia formulată, l-a şi făcut pe Răşcanu să uite, l-a stimulat însă într-o altă direcţie, şi aceea uitată, închisă mai de mult, ca şi o rană care prinsese crustă : Brădetul. În sfîrşit, chestiunea Brădetului se putea relua, din perspectiva unei moşteniri al cărei act — inatacabil — se afla în buzunarul avocatului : moşia Grecuţa, al cărei uzufruct îl primise. Numai fluturînd hîrtia, orice instituţie de credit i-ar fi deschis cont, pentru recuperarea Brădetului, urmînd ca partea practică a tranzacţiei să se rezolve între fostul şi actualul proprietar al moşiei, între Răşcanu şi Kraşmaru. Ce-ar mai fi putut obiecta acesta ? Nimic ! Era normal ca un proprietar din moşi-strămoşi să-şi revendice proprietatea pierdută, recucerind-o desigur la preţul actual, era normal ca noul proprietar s-o cedeze, din clipa în care i-ar fi revenit un cîştig. Şi preţul, în întregime, şi cîştigul erau acum asigurate.

Dar în aceste socoteli, poate prea precipitate — prin intervenţia brutală a lui Nicolache —, un gînd pios a fost întors din nou către bunica Grădişteanu. Peste bizareriile şi smucelile ei, bătrîna fusese totuşi o bravă. Faptul că la slujba de la Mitropolie numele Leanţei Grădişteanu fusese inclus pe lista celor căzuţi pe front, printre eroi, reprezenta o recunoaştere. Retrospectiv, avocatul îi recunoştea bunicii bărbăţia, chiar dacă stilul ei iscase zîmbete în timpul vieţii. Dar ce stil, un stil vizibil mai ales post-mortem ! Nu aranjase ea, în fond, cu mînă sigură, cu calm şi cu înţelepciune, tot ceea ce urma să se petreacă după deces ? Ba şi cu umor. Reamintindu-şi una din discuţiile cu ea, în nopţile de veghe la căpătîiul ei, de la Turnu Măgurele, Răşcanu a zîmbit.

„— Ştii ce, i-a spus atunci, n-o să scăpaţi uşor de mine. Mai întîi fiindcă veţi fi obligaţi să-mi conservaţi aşa cum se cuvine memoria."

El a protestat, conservarea memoriei îi revenea, dar bunica a insistat :

„— Nu, nu, n-o lua uşor ! Ceea ce vă revine nu-i defel o îndatorire mondenă, e prevăzut în testament.

Dreptul asupra moşiei de la Cotul Argeşului îmi revine — vezi articolul patru ! — ca şi cum aş fi vie încă trei ani de aici înainte. Deci îmi plătesc singură pomenile şi slujbele. Şi ca să vă amintiţi de mine, casa de la Cotul Argeşului şi parcul rămîn în starea în care se află azi. Chiar dacă Hélène se mută acolo. Se mută, dar fără să schimbe nimic. Personalul rămîne acelaşi — desigur, dacă moare între timp, cîte cineva, angajaţi alţii ! — şi rămîne la fel datina casei, cu toate tabieturile. Nu uitaţi florile ! Se vor tunde regulat. Nu uitaţi, iarna să faceţi foc în sobe, chiar dacă nu vine nimeni. Cine ştie, poate mă abat într-o zi, într-o seară, chiar mai tîrziu !"

Şi bunica a rîs. Cineva, în timpul slujbei de la Mitropolie, îl întrebase pe Răşcanu : „E adevărat că grande-mère Gradichteanu a murit într-un accident de tren ?" El ar fi putut răspunde : „— Dar n-a murit, primeşte vizite la Cotul Argeşului !". Acest răspuns, posibil, l-a şi decis pe Răşcanu să facă o vizită la Cotul Argeşului, unde nu mai călcase de la înmormîntarea lui tante Elenko.

A anunţat-o pe Anne că nu va lua masa de prînz cu cei ai casei şi a cerut trăsura. În drum s-a abătut pe la Alice, pe care n-o mai văzuse de mult, din vară, cînd Brădetul îi revenise lui Kraşmaru. O primă tatonare a noului proprietar se putea face numai prin Alice, prin care se aranjase tranzacţia, Răşcanu fiind convins că verişoara consoartei îşi asigura unele venituri — destul de importante — prin asemenea operaţiuni de mijlocire. Chiar atunci cînd contractase împrumutul, Răşcanu se simţise dator să adauge unui merci apatic şi o bijuterie, pe care Alice a primit-o fără protest. „Merci, eşti gentil ca totdeauna." A apăsat pe acel „totdeauna", care implica un echivoc. Alice primise mici daruri de la Alec Răşcanu şi altădată, cînd între avocat şi Anne intervenise o răcire, pe care verişoara a căutat s-o atenueze, invitîndu-l tot mai insistent pe la ea, nu atît de insistent încît să se substituie consoartei. Alice era o femeie de condiţie, cu comportarea francă, un bun camarad. Discuţia cu ea s-a reluat din acelaşi punct :

— Dar de ce ţii să recuperezi Brădetul ? Ce-ţi aduce în afară de o mare bătaie de cap !

— Dar e proprietatea familiei ! a ripostat el.

— Acum ai Cotul Argeşului ! a replicat Alice, cu o promptă insinuare. Şi vei avea şi moşia Grecuţa !

— Cînd, peste un număr de ani ?

— Îţi aparţine de pe acum, toată lumea vorbeşte.

— Îmi aparţine e un fel de a spune, a precizat Răşcanu. Încă n-am deschis succesiunea.

Alice cunoştea probabil aceste lucruri şi n-a mai insistat. O mira însă înverşunarea lui în privinţa Brădetului.

— Şi ce venituri îţi aduce Brădetul ? a întrebat.

— Dar Alice, Brădetul e un bun care nu se poate înstrăina. Cum de nu pricepi ? Răşcanu se enervase. A mai spus : Ce venituri ne aduce nouă, tuturora, cerul ?

— Dacă te referi la cerul fizic, absolut nimic. Drept care nimeni nu vrea să-l cumpere. Nici măcar Kraşmaru.

Alice rostise, în sfîrşit, acel nume imposibil, care-i provoca oroare lui Răşcanu. Dominîndu-şi iritarea, el i-a explicat femeii că ţine cu orice preţ să-şi ia pămîntul înapoi, să-l sustragă atingerii acelui individ. Acum situaţia era alta decît în primăvară : prin ceea ce moştenise, Răşcanu putea împrumuta.

— Dar de unde ? ! a întrebat Alice. Toată lumea e în criză.

— Ce criză ? !

Alice l-a privit uluită, ca pe un om căzut din lună :

— Alec, dar tu pe ce lume trăieşti ! ? Şi explicîndu-i cu gesturi mari, demonstrative : Afacerile nu mai merg, creditul este epuizat, nimeni nu mai cumpără, nimeni nu mai vinde.

— Vrei să spui că războiul a paralizat totul ? Şi refuzînd aserţiunea : Asta e cu neputinţă !

S-a ridicat, simţind că nu mai putea prelungi discuţia cu Alice, pe care întreaga chestiune o depăşea. Tot ce putea să-i ceară era ceva pe măsura ei şi pe mintea ei :

— O să te rog să te interesezi de un împrumut pe termen scurt, la orice dobîndă, pînă deschid succesiunea.

Alice s-a arătat reticentă şi prevenitoare :

— Alec, nu crezi că te încurci din nou ? Şi fiindcă el nu răspundea : Bine, o să încerc chiar azi.

Răşcanu a părăsit-o cu un merci, reluîndu-şi drumul, foarte sigur pe sine. A ieşit din oraş pe drumul Piteştilor şi în puţină vreme a ajuns la conac, imediat după prînz. A coborît din trăsură la poartă, ca să poată străbate singur, ca şi în alte dăţi, lunga alee flancată de arbori mari, care ducea pînă la peronul casei. L-a surprins plăcut faptul că aleea era curăţită de frunze, măturată proaspăt. Totul părea să fi rămas aici în ordine, ca şi în alte dăţi. Ploaia măruntă înviorase un lan vast de crizanteme — flori de septembrie, care luaseră locul recoltelor florale de vară, şi care străIucea acum în lumina domolită. Pe porţiunea centrală a parcului, aleea tăia diagonal un uriaş disc de crizanteme. Erau mii de flori, covîrşitor de albe, cu franjuri lungi şi moi, care puneau un efect de zăpadă pe tapiseriile încă verzi, nescuturate, ale parcului, şi făceau să vibreze în aer un fior hibernal. Răşcanu a rămas multă vreme în centrul lanului de crizanteme umede. Picurii de ploaie încărcaseră globurile candide cu pulberi şi fărîme de diamant, care iscau arome, cînd se spărgeau. Dinspre cavoul din fundul parcului venea şi un miros de fum de frunze arse. Acolo se afla o uriaşă movilă de resturi vegetale, supuse zilnic cremaţiei. Crematoriul vegetal funcţiona deci, ca şi atunci cînd trăia stăpîna. Ca să întreţină culturile de flori şi jungla parcului, personalul casei plivea, smulgea, cosea, aduna grămadă recoltele ofilite, oferindu-le incendiului, pregătind paralel locurile pentru însămînţat, răsădit, butăşit, lăsînd apoi în seama pămîntului şi soarelui miracolul înfloririlor. Mişcarea aceasta permanentă avea un ritm de orologiu sau de calendar. Acum, într-o parte a parcului, se strînseseră în movile bulbi şi rădăcini de flori, care urmau a fi protejate în nisip, pe timpul iernii ; în altă parte se aflau grămezile de crengi şi frunze moarte, pe rugul de lîngă cavou ardeau mocnit tulpinile uscate şi petalele. Fumul jertfei era plăcut, o aromă de mirodenii. Nimic nu se schimbase în acest circuit — încolţire-înflorire-moarte —, roata care mişca acest circuit nu se oprise o clipă. Răşcanu a observat în parc şi arătura proaspătă a unor cîrtiţe, şi avocatul a isprăvit prin a o admira din nou pe stăpînă :

„— Cine-a zis că bunica e o smintită ! a exclamat el în gînd, îndreptîndu-se spre mausoleu. Ea a organizat aici un imens ceasornic floral, care, iată, funcţionează ! Ultima lui bătaie va fi marcată prin căderea generală a frunzelor. Apoi albul zăpezii va pune o sincopă, firește aparentă, fiindcă mișcarea vieţii se va refugia temporar sub pămînt, unde, chiar de pe acum, germenii lucrează !"

I-au atras din nou atenţia rădăcinile de plante scoase din ţărînă, pentru conservare — arpagicul de brînduşă, risipit ca un mărunţiș, cepele mari de tulipă turcească, împletite în frînghii, bulbii răpănoşi de iris albastru şi alb, atîrnaţi pe sfori, guliile de anemonă, cartofii daliilor, toate zestrea de viaţă a întunericului umed, care acum, o dată pe an, vedea lumina, ca să pogoare apoi din nou în pămînt, odrăslind viaţa. Erau tot acolo, adunate în pungi de piele sau în băşici uscate de porc, seminţele care se răspîndeau aerian — canafi, măciulii, păstăi, capsule, spice doldora de icrele şi lapţii unor flori rare. Un grădinar mustăcios, care mînuia un cosor, a numit pungile acelea boaşe : — „— Ia boaşele alea şi atîrnă-le la grindă !", iar o muiere lată-n şolduri şi-a înfăşurat umerii în frînghiile cu pungi animale, cărînd încărcătura de seminţe spre podul unui hambar.

Viaţa îşi strămuta provizoriu sediile, nu spontan, dar uneori şi spontan : Răşcanu a cules din ţărînă o capsulă cu seminţe, a desfăcut-o, a examinat boabele sticloase, umede. A încercat un bob în dinţi, n-a izbutit să-l spargă. sîmburele avea tăria unei lacrime de piatră scumpă. „— A ce miroase viaţa isprăvită ? s-a întrebat. Dar de ce isprăvită !" Îi rămăsese pe degete o unsoare odoriferă, pe care a dus-o la nări. Cu vîrful piciorului a împins restul de seminţe în ţărîna parcului.

A pornit apoi spre mausoleul alb, aşezat într-o margine a junglei, mergînd cu pălăria în mînă, fără să aibă, curios, nici un fior funebru. La conacul bunicii, pe domeniile ei, viaţa şi neviaţa se amestecau exuberant, se luau rînd pe rînd în stăpînire şi în răspăr, se eliberau reciproc de povara de a fi, aşa cum, după moartea colonelului, calul acestuia fusese eliberat de povara stăpînului, plimbîndu-se liber prin parc, ani în şir, pîn-a ajuns

la rîndu-i fantomă. Era Alcibiade un cal viu ? Era un cal mort ? Harnașamentul animalului se afla depus în mausoleu, încă de cînd Alcibiade trăia, fiind desfășurat acolo, pe un perete, ca un schelet, deasupra criptei stăpînului. Pînă și mausoleul — alb, mineral —, sugerînd un ou sau o scoică, apărea în jungla parcului ca un schelet de viață sau ca un receptacol de viață.

Oprindu-se în fața clădirii mortuare, avocatul a constatat că portița de fier forjat, care închidea accesul la cripte, era bine unsă. Era curat și covorul de pe trepte, fără urme de pași. Ba da, ștampila unor labe de pisică. Pisica a și apărut, a mieunat, l-a recunoscut pe Rășcanu, s-a frecat mătăsos de pantalonii bărbatului, iar avocatul a luat mica felină în brațe.

— Ce-i cu tine, Thaïs ?

Thaïs, o pisică bălțată, cu un aer foarte campestru, era încîntată să întîlnească un om, un biped, care să-i dea atenție. Inima pisicii a bubuit în pieptul bărbatului. N-a stat însă mult în brațele lui Rășcanu, s-a zbătut să scape, a sărit jos, încercînd să-l atragă cu mieunături către o firidă din fundul cavoului.

— Ce vrei, Thaïs ? Acum lasă-mă în pace !

Lîngă lespezile celor doi — colonelul și „generăleasa" —, Rășcanu a păstrat o minută de reculegere. A aprins și două lumînări. Dar, oricît încerca, nu reușea să se cufunde în acel sentiment al ireparabilului pe care îl aduce moartea. Încăperea în care se afla n-avea nimic tainic și sumbru. Într-un colț, niște unelte de grădină — sape, hîrlețe, o stropitoare ; în fund, pe perete, harnașamentul calului ; în fața lespezilor, niște mobile din intimitatea stăpînei — o măsuță încrustată cu sidef și un fotoliu bătrînesc, în care un vizitator singuratic se putea odihni. Un singur amănunt îl deranja pe Rășcanu : broderia care acoperea masa avea franjurii sfîșiați de ghearele jucăușei Thaïs. La această masă, tante Elenko își făcea de obicei corespondența, îndepărtînd din cînd în cînd pisica cu piciorul. Rășcanu ar fi stat mult aici, în intimitatea cavoului, cu pisica lîngă el, dacă o slugă a conaculuj, o fată desculță, nu l-ar fi deșteptat din reverie cu glasul ei șoptit :

— Matei vă pofteşte la masă.

Deci se ştia că noul stăpîn sosise. El a ieşit din cavou, a aruncat o ultimă privire spre construcţie — arhitectură italiană, solidă şi frumoasă —, apoi s-a îndreptat spre casă, oprindu-se ca de fiecare dată în faţa sarcofagului roman de la intrare. Îi venea din nou să întrebe : „— Ce ai de gînd să faci, tante Elenko, cu sarcofagul ăsta ?“ „— Să pun cloşti la clocit !“ era de obicei răspunsul, după care Răşcanu intra. A intrat şi acum. S-a dezbrăcat singur, tante Elenko nu suferea să se ofere musafirilor acest serviciu, şi a trecut să se spele în baia de la parter, unde totul era neschimbat : acelaşi lighean din porţelan de Saxa, cu caneta lui, aceleaşi prosoape de in cu monogram, aceleaşi flacoane în cristal de rocă cu esenţe şi parfumuri englezeşti, inclusiv trusa de bărbierit a colonelului, rămasă deschisă, din dimineaţa în care stăpînul casei a decedat. Era o sală de baie bărbătească, pentru musafiri — în chilia de toaletă a lui tante Elenko nu pătrunsese nimeni.

Aceeaşi fată desculţă l-a condus pe Răşcanu în sufrageria mică, unde bunica îi primise pe Theo şi pe suedezul Duner, în vară, nu cu mult înainte ca ea să plece spre front.

— Ce faci, Matei ? a întrebat-o Răşcanu pe chelăreasa conacului, o femeie naltă şi mustăcioasă, care ţinea toate rosturile casei, în absenţa stăpînei.

— De, conaşule ! a răspuns Matei.

Ca şi alţi boieri, bunica Grădişteanu avusese fantezia de a reboteza slugile şi animalele domestice cu nume fistichii. Chelăreasa era Matei, soldatul de ordonanţă — Toanta, pisica — Thaïs, calul colonelului, acel cal-fantomă, era numit Alcibiade. Intrînd în mausoleu, Răşcanu admirase din nou căpăstrul, şaua cu şaimbraca de paradă, tighelită pe margini cu şnur de aur, avînd la colţul de sus numărul regimentului şi cifrul familiei, admirase şi un valtrap din secolul precedent, pe care nu-l purtase Alcibiade — fusese scos din moda cavaleriei —, dar care împodobise trupul unor cai de aceeaşi rasă, cu o genealogie paralelă cu a familiei. Lui Alcibiade, pe căpăstru, în fierul zăbalei, i se rezervase un A gravat în argint. Toate

aceste ființe, cuvîntătoarele mai ales, își primiseră numele ca pe niște decorații, nimeni nu s-a supărat pe stăpînă și nici pe străinii care preluau încîntați apelativele. Nici chelăreasa nu s-a supărat, cînd Răşcanu a numit-o Matei. Ea l-a asistat cu calm pe noul stăpîn în timpul mesei, rămînînd în picioare, la distanță, așteptînd probabil întrebări — care nu veneau — despre mersul gospodăriei. În chip firesc, numind-o Matei, toți musafirii o tratau pe chelăreasă ca pe un bărbat. La rîndu-i, Matei afișa purtări bărbătești, sobre. Cînd s-a dumirit că stăpînul n-are nimic de întrebat, Matei a tușit gros și a dat să se retragă. Răşcanu a întrebat totuși :

— Și de la Toanta ce știri mai aveți ?

Soldatul de ordonanță al coanei Elenko, rămas după moartea bătrînei în serviciul Hélènei, se afla pe front. Dar ce vești puteau veni de la Toanta, ce, Toanta era acolo de capul ei ! Matei a dat din umeri, a scos un „De !“ și s-a retras. Nu înainte de a controla cu privirea dacă totul era în ordine. Bine-nțeles, totul era în ordine, același meniu de miercuri — brînză de vaci cu smîntînă, ouă moi, mămăligă caldă, apoi un ostropel de pui, apoi plăcintă cu vin acrișor și slab, fix patru pahare, cît cuprindea carafa, cîte două de fiecare tacîm. La masă erau doar două tacîmuri, pentru oaspete și pentru gazdă — care acum lipsea sau nu apăruse încă.

— Cafeaua să v-o aducem în salon ? a mai întrebat cineva, cu voce groasă, dogită, poate tot Matei.

— Da, în salon.

În salon duduia soba și mirosea a mere. Toamna conacului era bogată. O uriașă tablă de aramă, pe o măsuță turcească, era încărcată cu mere, pere, nuci și gutui. Într-un alt vas, de lut, se tolăniseră niște piersici aurii. Cafeaua — la felegean — era amăruie, așa cum îi plăcea stăpînei.

— Pentru noapte, să vă așternem sus ?

— Da, sus.

Sus, la primul etaj, se afla un mic dormitor în care de obicei se odihnea Răşcanu, cînd venea singur. Acolo dormise și Duner, în vară, în noaptea lui de popas la conac ; dar Răşcanu n-ar fi vrut să stea peste noapte, dorea doar să se odihnească un ceas sau două. El a rămas în

penumbra salonului, fumînd, pînă tîrziu, cînd s-au aprins lămpile şi cînd Matei, care a apărut din nou, a spus :

— Sus e gata. Conaşul mai doreşte ceva ?

Răşcanu n-a formulat nici o dorinţă şi Matei a pus încheierea, la sfîrşitul de zi :

— Atunci putem încuia.

— Puteţi încuia.

Matei s-a retras. mormăind un soldăţesc „seară bună", după care a urmat zăvorîtul uşilor, închisul ferestrelor, ferecatul obloanelor pe dinafară, într-un zgomot ruginit şi intermitent de zăvoare, clempuşuri, lanţuri şi chei. Slugile se retrăgeau în odăile din anexa lor, iar casa — ferecată ca o cetate — rămînea singură în noapte, cu întunericul deasupra şi cu pămîntul dedesubt, pe un ţărm al calmului. Calm, gînduri desperecheate, fugare. Apoi iar, calm.

— „În fond e legătura cu pămîntul, şi-a spus. Oamenii vechi nu puteau fi dislocaţi de pe pămîntul lor şi nici nu se lăsau dislocaţi. Pînă şi calul Alcibiade a rămas în pămîntul parcului. Dar cine ar fi îndrăznit să se atingă de pămîntul stăpînilor, cît erau vii !... Şi cine, morţi fiind, ar fi cutezat să-i smulgă din acelaşi pămînt ? Iată, bunica Grădişteanu şi-a rînduit eternitatea aici şi va rămîne aici. Eternă." Ar fi vrut să spună „probabil eternă", dar eternul refuza probabilul, bunica nu pusese nimic din viaţă sub semnul probabilului, nici măcar moartea. Şi atunci cum n-ar fi dăinuit ea în veci ? Gînduri desperecheate, fugare.

S-a ridicat, s-a plimbat prin salon, s-a oprit mult în faţa unui imens portret al Grădiştencii — afară urla pisica Thaïs —, un portret pictat de Tattarescu, pe la mijlocul veacului, constatînd cu surprindere şi bucurie cît de izbitor se aseamănă bunica-n tinereţe cu Hélène cea de azi. „— Ce vrea pisica aia ?" s-a întrebat Răşcanu, iritat o clipă, cufundîndu-se pînă la urmă cu plăcere în examinarea portretului. Tante Elenko era cu mult mai tînără, într-o vigoare eruptivă, spre această vîrstă evolua acum Hélène,

care, din păcate — i se părea tatălui — avea un minus : o carență de bărbăție. Un cusur pe care, în mod sigur, urma să-l atenueze campania. La întoarcerea de pe front, Hélène nu putea să arate altfel decît ca o tînără împlinită, iar în cîțiva ani ar fi arătat triumfătoare ca Elenko în tinerețe, pînă la coincidența cu femeia din portret. Transferul ar fi fost desăvîrșit. Chiar și acum, cînd distanța dintre Hélène și Elenko era atît de mare — prin timpi și vîrste — apropierile izbeau. Răşcanu s-a simțit, pînă la urmă, în vizită la fiica lui.

Între timp, urletul pisicii contenise. Răşcanu a aprins lumînarea, a stins lampa cu abajur, apoi, cu sfeşnicul în mînă, s-a îndreptat spre dormitorul de la etaj. În drum, pe culoar, la dreapta, s-a oprit o clipă la uşa dormitorului lui tante Elenko. Ar fi trebuit să-şi ia seară bună. În stînga, vis-à-vis, era un alt dormitor, ocupat cîndva de colonel. Aici ar fi urmat probabil să se instaleze Hélène. Nimic mai firesc — în logica cu care lucra — decît să le spună la amîndouă : „— Bonsoir, tante Elenko ! Bonsoir, Hélène !"

Calm, calmul de noapte al conacului. S-a întins în pat, deşi nu putea dormi. Îl ținea treaz o bună încredințare că toate aveau să meargă bine — chiar și războiul mergea bine ! — și, pentru prima oară în ultimele luni, Răşcanu a aruncat o privire ceva mai concesivă asupra viitorului. „— În fond de ce ne-ar speria viitorul ?" s-a întrebat el dispus să accepte — în sfîrșit — presiunea timpului din față, care în chip obişnuit îl deprima. „— Bunica, și-a mai spus, avea temeinic orînduite socotelile ei cu timpul. În timp intrau și bătrînețea, și boala și moartea. Care, toate, au și venit pentru ea. Le-a primit pe toate cu liniște, senin. Nu concepea, în schimb, înstrăinarea moştenirii, pierderea averii, echivalente cu o moarte civilă. Cum nu le concepea nici avocatul. Cum n-ar fi trebuit să le conceapă nimeni, pentru ca lumea să-şi mențină echilibrul, armonia, în fond normalitatea."

De ani de zile, Răşcanu lupta — la club, în parlament, în societate — pentru menținerea unei imagini

normale a lumii, împotriva unor forţe obscure şi agresive, care-o subminau, introducînd dezordinea şi haosul. Războiul intervenise ca încă un element al haosului, dar se putea foarte bine ca normalitatea să-şi ia revanşa, ca lumea să se reaşeze după război, pe vechile ei căpătiie. O dovadă era chiar existenţa acestui conac, unde viaţa se desfăşura normal, în absenţa stăpînei.

Dar pisica Thaïs şi-a reluat mieunatul. Se auzeau acum nişte miorlăieli grozave, care umpleau noaptea de fior. Nu era o arie erotică, ci un ţipăt disperat de animal aflat în pericol, ascuns nu se ştie unde. Răşcanu s-a ridicat din pat, a luat sfeşnicul şi a coborît pe scări ; în capul treptelor s-a întîlnit cu Matei.

— Ce e, dragă, cu pisica asta ?

— Dracu ştie unde s-o fi ascuns. Iar e-n călduri, afurisita !

— Ăsta nu-i miorlăit de pisică-n călduri. Căutaţi pisica !

Şi Răşcanu s-a retras pe scară, revenind în dormitor, înapoi în pat. După înmormîntarea bunicii, i se spusese că animăletul curţii fusese neliniştit. Boii şi vacile din grajduri răgeau, cîinii — foarte numeroşi — au urlat nopţi în şir, hoarele au cîrcîit, au măcăit, au gîgîit. Orătăniile mai ales zăceau gubave şi zăpăcite, fără să se depărteze de cotenețe, lovite parcă de-o molimă. Răşcanu a respins atunci, în vară, explicaţia superstiţioasă, propusă de Matei — jalea animalelor după stăpîna lor, întrebînd-o pe chelăreasă dacă nu cumva le-a supus „postului negru", cum se obişnuia la ţară. „— Păi da ! a răspuns Matei. Să simtă şi ele că stăpîna lor s-a dus." De rigoarea postului negru scăpaseră numai pisicile, în frunte cu Thaïs, care se vor fi hrănit cu şoareci şi cu păsări cîntătoare, din arbori, şi cîinii care vor fi atacat vînatul, în haite. „Dar ce armonie în această viaţă tradiţională de curte ! şi-a mai spus Răşcanu. Cît de tare e legătura omului cu tot ce-l înconjoară." Bunica, în viziunea avocatului, reprezenta acum un garant al solidarităţii între lumea vegetală, animală şi umană, un chezaş al curgerii normale a ciclurilor vieţii, o Maică sau o Moaşă. „Probabil aceasta va fi fost, şi-a încheiat el cugetarea, rostul strămoaşelor". A şi revăzut-o în gînd pe tante Elenko, într-una din cămările cona-

culuí, într-o toamnă, rînduind cu mîna ei în sertare şi pe poliţe, ca într-o spiţerie, fel de fel de borcănaşe, borcane, şipuri, chiupuri, cutiuţe şi cutii, cuprinzînd soiuri diferite de sămînţă de flori aduse din parc de grădinari. Cînd l-a văzut pe avocat, bunica l-a şi pus la treabă, i-a cerut să scrie etichete. El s-a supus, a caligrafiat cîteva zeci de nume latineşti, greceşti, turceşti, româneşti, apoi a protestat în glumă : „— Bine, dar nu mai isprăvim ? M-am plictisit." „— Ei, vezi, l-a mustrat ea, aici greşiţi voi toţi : vă plictisiţi ! Sămînţa nu se plictiseşte. Apoi luînd în palmă un bob : Cînd mă uit la sămînţa asta ştiu că-n natură s-a terminat cu moartea." „— Dar indivizii mor ! a replicat el. „— Mor numai indivizii !" a răspuns ea.

Dar, afară, pisica încă urla. Matei a ciocănit la uşă, apoi din prag l-a informat pe avocat :

— E închisă în cavou. Pînă la ziuă n-avem ce-i face.

— Dar scoateţi-o de-acolo !

— Conaşule, nimeni nu intră acolo !

Răşcanu s-a înfuriat şi a decis să se îmbrace, voia să scoată chiar el pisica, dacă slugile se codeau. Şi-a tras în grabă hainele, a luat sfeşnicul, a coborît în curte, apoi a traversat parcul pînă la cavou. Cînd a deschis uşa, Thaïs, care se afla într-adevăr acolo, s-a liniştit. Frumoasa pisică bălţată i-a sărit din nou înainte, s-a mîngîiat de picioarele avocatului, l-a condus pînă la cripte. Jos, în franjurii mesei de corespondenţă, atîrnau — ca în crengile unui pom — cinci pisoi.

— Ce-i cu voi ! a strigat Răşcanu, încîntat. De unde Dumnezeu aţi apărut !

Pisoii, nişte pui de lapte, încercau să scape din încurcătura franjurilor, din ochiurile împletiturii, între care căzuseră captivi, din joacă. Thaïs, disperată, dădea ocol mesei şi cerea ajutor. Răşcanu a rîs. A cerut nişte foarfeci. I s-a adus un instrument de tăiat tulpini de trandafiri, dar pisoii sălbatici se împotriveau. Lăsîndu-se zgîriat şi muşcat, Răşcanu a eliberat micile fiare, care s-au şi retras în dosul lespezilor.

— Nu veniţi să vă spălaţi ? l-a întrebat Matei.

— Nu, a refuzat el. Trimiteţi-mi aici o cafea, apoi, la ziuă, vă rog să-mi pregătiţi trăsura.

S-a așezat în fotoliu, lîngă masa de corespondență, și a sorbit din cafeaua fierbinte. Pentru ca incinta în care se afla să fie locuibilă ar fi trebuit un șemineu sau măcar o sobă. Bunica nu prevăzuse o vizită nocturnă și nu luase din vreme măsuri. Nici lumina lumînărilor nu era potrivită — părea sumbră — și Răşcanu a aprins lampa din plafon. Se simțea bine aici, deși nu putea fuma. Bunica nu îngăduia fumul de tutun în preajma morților și a pruncilor abia născuți. Răşcanu și-a reamintit că bunica, printre alte năzbîtii, se ocupa și cu moșitul animalelor din marea ei gospodărie. În firea bătrînei se amestecau un suflet de cucoană și un suflet de țărancă, poate de moșneancă. De aici înverșunarea în viață și tandrețea față de viață. Vacile, iepele, scroafele, cățelele, mîțele, muierile slugilor fătau cu asistența lui tante Elenko, sezoanele de nașteri acaparînd-o zile și nopți pe bătrînă, care nu mai părăsea conacul. Nimerind odată la conac, într-un asemenea sezon, Răşcanu a aflat-o pe tante Elenko la casa slugilor, în chip de moașă, ținînd în mîini placenta unui animal mare. „— Pleacă d-aici ! i-a strigat ea, proteguind un mister. Du-te-n salon. A născut Catinca. Mă duc să îngrop căița copilului și vin repede. Uf !“ Acel uf ! era un chiot de fericire. Se simțeau liniștite lîngă ea și mamiferele curții, care-și scoteau sau fătau puii mai ușor. Thaïs își adusese pe lume progenitura, după decesul stăpînei, și atunci — lucru firesc — a fătat în cavou. Un singur lucru nu izbutise coana Elenko în toată viața : să nască ea însăși pui vii, pe care să-i hrănească cu lapte.

„— Dar ce vatră de viață ! Cine ar putea s-o distrugă vreodată !“ și-a spus Răşcanu, fericit că se află sub umbra protectoare a bătrînei. Prin vitraliul de la intrare răzbătea lumina vie de-afară. Era de-acum zi plină și musafirul s-a grăbit să plece.

Întorcîndu-se în București, Răşcanu s-a oprit din nou pe la Alice. Între timp, aceasta se informase, avea asupra ei o notă cu socoteli, dar atitudinea femeii părea jenată, confuză,

— Alec, a început ea, se pare că ai niște mari încurcături. Nici vorbă să răscumperi Brădetul !

El a zîmbit incredul, părea că vine dintr-o altă lume. Ca să-l aducă pe pămînt, la evidențele imediate, Alice a desfășurat acea oribilă notă cu socoteli, cifră cu cifră. Niște zimți duri îi treceau lui Răşcanu prin carne, deşi avocatul încă nu-i simțea. La sfîrşit, Alice i-a spus că în posesia lui Kraşmaru se aflau şi alte polițe, neachitate de mult. Lui Răşcanu i se părea cu neputință. A şi rîs.

— Fantezii !... Cele mai mari datorii le am la Creditul Agricol. Or, refuz să cred că hîrtiile mele de acolo au putut încăpea pe mîna lui Kraşmaru.

— Alec, dar aşa stau lucrurile !

El a surîs din nou, superior ; ea nu putea să vadă lucrurile de sus, dincolo de clipă.

— Draga mea, a calmat-o el, lucrurile stau cu totul altfel !

Nu i-a explicat însă de ce stau altfel lucrurile. Ascultîndu-l, Alice era îngrijorată. Primul ei impuls a fost să întindă mîna şi să-i ia febra. N-a făcut-o, pentru a nu-l jigni, dar i-a spus-o mai apoi, cu destulă gravitate :

— Alec, tu de mult planezi pe deasupra lumii !... N-ar fi oare timpul să cobori şi să te ocupi direct de afacerile tale ?

— Dar mă şi ocup, draga mea ! a asigurat-o el.

Alice a tăcut, pentru a nu-l contraria. Răşcanu suferea evident de absența spiritului practic, care, la el, căpăta proporții de boală. Alice îl ocrotea, în speranța că, în sfîrşit, se va trezi singur. I-a oferit cafea, a dirijat conversația spre altceva — războiul —, dar la plecare, cînd el nu dădea semn că s-ar fi deşteptat, femeia n-a omis să-i spună :

— Aibi grijă şi treci totuşi pe la Creditul Agricol !

S-a dus la Creditul Agricol să lămurească lucrurile şi a rămas stupefiat. Socotelile din nota lui Alice erau exacte. Se confirma şi faptul că niște vechi polițe, aflate la această bancă, erau acum în posesia lui Kraşmaru. Faptul era inadmisibil — cum era cu putință ! I s-a spus totuşi că faptul e cu putință, Creditul Agricol, aflat în deficit, fusese silit să vîndă la sfîrşit de an niște hîrtii provenind de la debitori insolvabili.

— Eu insolvabil ? ! a strigat Răşcanu, în culmea revoltei, gata să-l înşface de gît pe directorul cu care vorbea.

— Domnule Răşcanu, n-avem nici o vină. Însuşi Creditul Agricol riscă să ajungă o instituţie insolvabilă. Sîntem în plină criză.

Din nou criza ! Cuvîntul criză era o muşama pentru acoperirea tuturor excrocheriilor. Dar de cînd un cuvînt — criză ! — ameninţa să terorizeze lumea ! Răşcanu nu putea ceda unui asemenea şantaj ieftin, avocatul era încă sigur pe sine — simţea în buzunar testamentul.

— În ceea ce mă priveşte, a răspuns el, criza despre care vorbiţi nu mă poate atinge. Dispun, pînă una alta, şi de o succesiune !

— Care e foarte aşteptată ! a precizat directorul. Cîteva persoane şi cîteva instituţii îşi pun mari speranţe în partea care le revine din averea doamnei Grădişteanu.

Răşcanu s-a crispat, a închis pleoapele, această bruscă întorsătură a lucrurilor l-a lăsat fără glas. I-a răsărit apoi în minte — prim răspuns — chipul lui Nicolache Grădişteanu, care îl abordase pe avocat în timpul manifestaţiei, cînd i-a rînjit cu dinţii lui negri, mîncaţi de nicotină. Aşa stăteau deci lucrurile : se treziseră monştrii. Nicolache ieşise la bătaie. Probabil şi alţii. Dar instituţiile ? Ce instituţii ! Ce aveau a se amesteca instituţii într-o chestiune de familie ! Directorul de la Credit l-a lămurit :

— Doamna Grădişteanu figurează şi cu cîteva donaţii mai vechi, în beneficiul cîtorva instituţii importante — şi a scos o listă, din care a citit : Eforia Spitalelor, Azilul „Elena Doamna", Mînăstirea Pasărea, Mînăstirea Sărindar, Azilul fiicelor de ofiţeri şi alte cîteva. În mod sigur, aceste instituţii se vor constitui părtaşe la moştenire şi vor revendica anume fracţiuni.

— Dar toate drepturile sînt strict prevăzute ! a ripostat Răşcanu, ceva mai nesigur.

— Mai e apoi şi domnul Kraşmaru.

S-a căscat o pauză. Avocatul s-a întunecat. A dat să se ridice, dar a simţit că podeaua îi fuge de sub tălpi. A rămas în fotoliu, încercînd să se adune. Căuta un punct

de sprijin în el — nu-l găsea — şi nu-l găsea nici în afară. Directorul l-a lăsat să se reculeagă, să-şi cerceteze de unul singur hîrtiile. Pe perete, deasupra biroului, acelaşi director atîrnase o litografie proaspătă, înfăţişînd nişte dorobanţi care asaltau o redută. Răşcanu n-a văzut acel panou decorativ, deşi l-a fixat îndelung. Tot lui Răşcanu i s-a adresat încă o întrebare, pe care n-a mai auzit-o :

— Cînd deschideţi succesiunea ?

Cît de mare a fost răsunetul popular al căderii Griviţei a putut aprecia, mai bine decît oricine, premierul Brătianu, care a profitat de prilej ca să ceară din nou mulţimii, ca şi în primăvară, să facă pălăria roată. Efectul a fost fantastic. În cîteva zile pe listele de subscripţii pentru înzestrarea armatei, deschise la colţuri de uliţă, s-au înscris zeci de mii de bucureşteni, sumele adunate ridicîndu-se la aproape două milioane. Era preţul unei moşii mari sau de două ori preţul tributului pe anul 1877. Parola *„O casă — o puşcă !* a prins straşnic, a ambiţionat bucureştenii, chit că sărăcimea n-a putut răspunde la cerinţa *o casă — o puşcă*, şi atunci parola s-a modificat : *O uliţă — o puşcă !*, dar cu mare succes. Suma adunată era suficientă pentru achiziţionarea a circa cincizeci de mii de puşti „Peabody", model 1870, care tocmai erau disponibile pe piaţa apuseană, le oferea spre vînzare guvernul francez. Primul ministru i-a şi cerut lui Kogălniceanu să facă urgent demersuri ; acesta l-a însărcinat pe agentul diplomatic la Paris, Calimachi-Catargi, să antameze imediat chestiunea, sondînd mai întîi asupra calităţii mărfii şi a preţului. Tranzacţia se negocia febril, dar discret, ca toate tranzacţiile de acest fel, în timp ce la Bucureşti entuziasmul colectei clocotea în pieţe.

La potenţarea entuziasmului au contribuit şi gazetele, mai ales „Românul" lui C.A. Rosetti. Gazeta roşie a tipărit cu litere mari mesajul lui Garibaldi către „brava naţiune română", care, cum se spunea în comentariul gazetei.

„acum întîi, după trişti secoli de vexaţiune, ridicase arma libertăţii spre biruinţă — întîia biruinţă !". Brătianu pusese pe masa lui de lucru, de la preşedinţie, mesajul lui Garibaldi, ţinîndu-l în cinste, ca pe un fetiş. Se şi zicea că din mesajul lui Garibaldi se vor potrivi cuvinte de cîntece de stea sau pluguşoare pentru An-Nou. Oricum, directorul „Românului", care publicase mesajul, era înduioşat, mişcat nu atît de mesaj, cît de atitudinea poporului. „— Ce zici ? întreba el în dreapta şi în stînga. Ce zici de popor ? Uite cît e de copilăros şi de sublim. Şi ce mărinemie !" Directorul „Românului" avea să primească totuşi o aspră lecţie — şi de copilărie şi de mărinemie şi de sublim — cînd, la sfîrşitul aceleiaşi zile, în care distribuise cinci tiraje, n-a primit din vînzare un singur leu. Ca să desfacă aceste valuri de gazete, Rosetti recursese la noi angajaţi, echipe de copii, tocmite de la o oră la alta, care — toate — au fugit cu banii. Morala a fost elementară : chiar şi în clipe de entuziasm patriotic se fură ! Copiilor cu pricina li s-a aplicat corecţia tradiţională, ca pe vremea lui Karcalechi, ctitorul presei române, care introdusese bunul obicei al bătului, ca arvună la vînzarea jurnalului.

Dar entuziasmul a continuat, ba temperatura s-a ridicat cu multe grade, cînd pe Podul Mogoşoaiei au apărut „eroii de la Griviţa" purtînd trofeele : tunurile otomane şi steagul verde capturat. S-a propus pe loc — nu se ştie a cui va fi fost ideea ! — ca Podul Mogoşoaiei să primească un nume nou — Calea Victoriei —, pentru îndreptăţitul motiv că, atunci întîi, în septembrie '77, păşise pe bîrnele uliţei Victoria, cu V mare. Deci Calea Victoriei! Victorioşii, ferchezuiţi şi lustruiţi, cu uniformele curăţate de noroi, au mărşăluit pe Podul Mogoşoaiei, cu căpitanul Candiano în frunte, pînă la Palat, iar de aici pînă la „Statua lui Mihai", de la Universitate. S-a făcut adunare, au cîntat muzicile. A fost şi o retragere cu torţe pînă la Teatrul Naţional. În sala teatrului s-a oferit un spectacol de teatru, iar eroii au suit pe scenă, să-i vază lumea. Era de necrezut ceea ce se vedea — şi lumea a plîns. C. A. Rosetti avea dreptate — poporul era copilăros. Dar şi vesel, adică

sigur pe sine. Poporul a rîs astfel cînd, într-o patetică alocuțiune, căpitanul Candiano Popescu, un ploieștean bun de gură, a povestit istoria luării steagului, poveste care părea scoasă din fantezia și din pana domnului Alecsandri. Același popor s-a înduioșat cînd primăria Bucureștilor i-a oferit dorobanțului Grigore A. Ion un ceas de aur, iar celorlalți dorobanți din echipă cîte o tabacheră. Dorobanțul Grigore A. Ion a dus ceasornicul la ureche, să vază dacă merge. Ceasornicul mergea.

Dar după euforia victoriei în oraș s-a instalat brusc un fel de vid. Brătianu l-a resimțit. De pe front nici o veste, ca și cum afacerea militară ar fi stagnat. La Paris, tranzacția cu arme se împotmolise. Printr-o indiscreție a unui funcționar de la externe, despre aranjamentul franco-român aflaseră englezii. Un intermediar, mr. Broadwell, își băgase coada, oferind mai mult, cu intenția de a pune mîna pe arme ca să le vireze spre Istanbul. Calimachi-Catargi a protestat, a făcut caz de „amiciția seculară româno-franceză", de francofonia românilor, de datoria Franței de a susține cauza sorei mai mici de la gurile Dunăriului, dar la Paris contau nu sentimentele ci afacerea, o afacere cu armament. Și cum prețul armelor crescuse peste noapte, prin această ofertă neprevăzută, nu s-a mai putut face pălăria roată — trecuse momentul !, atît în țară, cît și în afară. Oriunde s-ar fi întins mîna, creditul statului era blocat.

Imediat după victorie, Brătianu simțea din nou că se sufocă. Îl sufocau și prea multele angarale pe care le avea pe cap, fiecare în parte solicitîndu-l excesiv. Din august, imediat după trecerea Dunării, Brătianu preluase și Ministerul de Război. Se mutase cu patul aici. Aici rezolva și treburile de la Finanțe, și pe cele ale Internelor, și hîrtii de la președinție, unificarea aceasta zilnică, sub semn militar, întărind autoritatea liderului, singurul care nu îmbrăca uniforma de ofițer dintre toți subordonații de la Război. Îi plăcea și stilul casei : „— Da, domnule ministru, trăiți, dom'le ministru !" — stil rămas de la Cernat. Îi plăcea mai ales perfecțiunea de mecanism a instituției militare, cu care nu se mai întîlnise din tinerețe, de la școala de ofițeri, singurul loc din lume unde nu se discută,

se execută. Într-un anume fel — cu întîrziere — premierul cunoștea voluptatea de a fi general, fie și-n civil.

Dar treburile civile subminau războiul, și aceasta s-a văzut imediat ce s-a pus chestiunea creditului. Un zvon privind căderea prețului cerealelor pe piețele din Apus l-a alarmat pe ministrul Finanțelor — același Brătianu, apoi un zvon contrar, despre urcarea prețurilor, l-a indispus. În amîndouă situațiile, finanțele țării ar fi avut de suferit : anul 1877 fusese un an agricol prost — deprecierea prețurilor la grîne însemna faliment ; dar urcarea prețurilor n-ar fi adus mare lucru, cînd și grînele din urmă cu un an zăceau în hambare. Războiul începuse să joace prost pentru afaceri, urmările se resimțeau.

Cînd, în primăvară, Kogălniceanu trimisese proteste marilor puteri despre dezlănțuirea bombardamentelor la Dunăre, cînd ceruse — formalmente — ca Dunărea să rămînă un fluviu deschis, Brătianu subliniase importanța acestui demers, deși știa că nu-i cu putință altfel. „Nu poți face omletă, fără să spargi ouăle", a spus el atunci : între timp se spărseseră toate ouălele — și marea fusese închisă, iar grînele din vară și din anul trecut zăceau în antrepozitele porturilor. În șase luni nu se scosese afară un singur pumn de grîu. Grîul nou, puțin cît fusese recoltat, se așternuse peste grîul vechi, iar unii proprietari se plîngeau că hambarele mucegăiesc, că grînele s-aprind și scot fum, că ariile cu girezi de paie, coșarele cu porumb și podurile cu boabe de tot felul miros a descompunere. Senzația de sufocare venea și de aici. Trăgînd într-o zi o fugă pînă la Oltenița, cu treburi, Brătianu văzuse în port un munte de boabe de grîu care fumega în ploaie. Nici o navă nu venise să ridice măcar un sac, iar acum, chiar dac-ar fi venit, era prea tîrziu. Grîul ardea mocnit, măcinat de otrava mucegaiului, emanînd o duhoare de stîrv care infesta împrejurimile. „— Ce să facem, domnule ministru, să-l aruncăm în Dunăre ? întreba proprietarul, frîngîndu-și mîinile. Mi-e că se otrăvește apa." Brătianu s-a întors la București sub impresia acelui munte de grîne în descompunere, a trecut printr-o vastă cîmpie cu porumbiști neculese, a întîlnit și niște convoaie de care cu material pentru front, împotmolite în noroaie.

Între timp, la Ministerul de Război sosiseră și listele cu morți. După entuziasmul victoriei a urmat dușul rece al morții. Brătianu l-a trăit singur, în liniștea cabinetului, la ceas de noapte. Nu era chiar singur, în cabinet se afla și unul dintre copiii lui, Ionel, elev la Sf. Sava, care, întîrziind peste ora cînd se putea întoarce la gazdă, a fost reținut de tată să doarmă acolo, pe un pat pliant. Copilul dormea ; tatăl a desfăcut atent cu cuțitul de birou plicul mare, pînzat, cu sigiliu, apropiindu-l de lumina lămpii. Știa ce conține și toată ziua evitase să se apropie de dosarul care îl cuprindea. Desfăcîndu-l, o notiță volantă, desprinsă de cotorul unui tabel, s-a prelins pe lîngă alte hîrtii și a căzut sub masă, iar Brătianu s-a aplecat s-o caute.

— Ce cauți ? a întrebat băiatul.

— Nimic. Dormi !

— Cum nimic ? Dar cauți ceva !

— Caut un om.

Pe notița volantă erau însemnate încă cinci nume, doar cinci morți zburaseră de pe masă. Un sanitar grăbit prinsese notița cu clamă, la tabelul general, după ce situația morților fusese încheiată. Brătianu a citit notița, scrisă cu creion chimic, apoi a prins-o înapoi la tabel. Așezîndu-se pe scaun, luîndu-și capul între palme, a privit șirurile de nume, într-o stare de semianestezie. Era cu mult prea mult și cînd ceva e mult nu poate fi durere, ca și într-un cimitir. Numele erau rînduite impersonal, pe regimente, batalioane, companii, la fel ca într-un tabel cu propuneri de avansare în grad sau de scoatere la pensie. Parcurgerea cu privirea era fatal mecanică, ochiul pogora lent, obosit, în lungul coloanelor, și ochiul a tresărit cînd, pe o altă pagină, s-a schimbat caligrafia. O altă mînă, mai rapidă, a continuat să transcrie nume, omițînd unele semne grafice sau schițîndu-le abia. Mîna premierului a luat condeiul — un gest de care răspundea doar mîna — și a întregit cîteva litere : căciula unui â, codița unui ț. După prima mie de nume, Brătianu n-a mai putut citi.

S-a ridicat apoi și a trecut la fereastră, privind în golul nopții. A căutat în acel gol — din el — cîteva nume de cunoscuți și prieteni. Nu i-a găsit. Erau, totuși, cîțiva, în prima mie de oameni, dar, ciudat, chipurile și numele lor

se ştergeau — incredibil — în ceaţa unei îndurerări surde, nepersonale, din care nu se mai putea limpezi nici un chip. A încercat totuşi, cu voinţă şi durere. Dar chipurile se prăvăleau iremediabil într-un hău fără fund, din care nu mai răzbăteau înapoi, sus, la el, nici vaiere, nici nume. Nimic limpede — sub durerea surdă. În schimb un nume, notat cu creion chimic pe hîrtiuţa aceea — locotenent Paciurea —, i-a răsărit luminos în minte, asociind nişte dinţi albi, care rîdeau. Altceva nimic decît acei dinţi albi, apoi o mînă care i s-a întins, ajutîndu-l să urce pe podul plutitor de la Dunăre, apoi aceeaşi mînă care l-a salutat, atingînd borul chipiului, apoi nişte ochi calzi şi umezi, ochi de bărbat puternic şi tînăr. Ofiţerul s-a şi prezentat, rostindu-şi limpede numele : „— Sublocotenent Paciurea". Acelaşi Paciurea, pe care premierul l-a regăsit pe nota prizărită, culeasă de jos.

— Tată, a strigat Ionel, care se trezise şi citea lista lăsată pe masă, cine sînt aceşti oameni însemnaţi aici ?

— Sînt eroii noştri, a răspuns tatăl, cu glas aproape stins. Mîine vom publica lista morţilor în gazete.

Ceea ce s-a şi întîmplat a doua zi, cînd veştile despre moartea unuia sau altuia dintre cei plecaţi s-au confirmat oficial. A fost strigat pe uliţi numele lui Valter Mărăcineanu. S-a plîns pentru maiorul Şonţu. Au bătut din nou clopotele, de această dată numai pentru morţi. Ministrul de Război a fost asaltat de familiile celor căzuţi, care doreau confirmări chiar din gura lui Brătianu. Premierul luase parte la Te Deum-ul pentru victorie de la Mitropolie, împreună cu guvernul, n-a mai participat însă la slujbele pentru morţi, care au urmat în serii infinite. Ar fi trebuit să scrie cîteva scrisori de consolare pentru familiile unor prieteni, dar încă nu putea. Nu putea nici să comunice condoleanţa naţiei, prin gazete. Un gînd pios, ţîşnit în minte, îl întorcea mereu către acel Paciurea, şi premierul s-a întrebat dacă n-ar fi cazul să se ducă în vizită la familia locotenentului, să-şi prezinte condoleanţele ca un particular oarecare. Frămîntat de acest gînd, l-a şi întrebat pe secretarul de la Război : „— Te rog să afli, dragă, dacă Paciurea e bucureştean." Dar cîteva zile Brătianu n-a mai trecut pe la Război, ca să afle răspunsul. Aici îl căutau

prea multe mame, soții, surori, în doliu, care cereau știri în plus, lansîndu-se apoi în niște scene patetice greu de îndurat. Brătianu a abandonat domiciliul militar, s-a retras la președinție, la Finanțe, la Interne, unde doamnele cernite nu-l mai puteau găsi ușor, vinovat de moarte fiind numai ministru de Război, nu Patria sau Moartea.

Unele murmure de nemulțumire s-au și auzit : „Bătălia de la Grivița n-a fost bine condusă ! Cine răspunde de atîția răniți și morți ? De ce atîția răniți și morți ? !" Rumoarea nu și-a găsit ecou în presă — presa conservatoare tăcea —, dar undele de nemulțumire căutau pe cineva, pe un răspunzător, și era firesc să-l găsească în persoana aceluiași Brătianu. Cineva, un om de bine, îl informase că la clubul conservator chestiunea aceasta se discutase amănunțit, într-o atmosferă sumbră și amenințătoare. Un expert militar improvizat desfășurase o schemă a luptei de la Grivița, arătînd punct cu punct unde se greșise. Se greșise peste tot. Se greșise în principiu : armata nu era pregătită de război, ofițerii și soldații români nu mai făcuseră de mult războaie, ca să se avînte — iresponsabil ! — în urgia războiului modern. Aprecieri asemănătoare i-au parvenit lui Brătianu și din alte părți, din unele cercuri diplomatice care gravitau fie în jurul Istanbulului, fie al Vienei. Premierul n-a dat replică acestor scorneli. Au fost clipe dificile, pe care Brătianu le-a rezolvat printr-o preocupare tehnică : hrănirea frontului.

Nu o preocupare, o obsesie. Din august, de cînd luase și Departamentul de Război, Brătianu era pus în situația paradoxală de a-și cere singur sieși, de a nu mai putea răspunde, stereotip, cu „N-am". Acest „N-am" nu mai slujea acum la nimic, războiul trebuia hrănit cu oameni, cu muniții, cu alimente, cu medicamente, războiul era o gură nesătulă — de monstru — care cerea mereu. Chiar cîrtelilor privind desfășurarea ultimei lupte trebuia să li se răspundă într-un singur fel : continuarea luptei. Prin toate mijloacele — care se împuținaseră. Fiindcă, iată, filantropia nu mai ajungea. Era nesigură. Azi răspundea la apel, mîine nu. Filantropia se dovedea și capricioasă — donatorii ofereau adesea ceea ce nu era strict necesar, în cantități mai mari sau mai mici decît trebuie —, filantropia era și

uitucă, filantropul se liniștea ușor, închipuindu-și că ceea ce-a dat ieri sau alaltăieri ajunge pînă la capătul războiului. Colecta publică de bani pentru arme nu se mai putea repeta, deocamdată. Ca să se repete, cu același succes, mai era necesară o victorie — care trebuia pregătită. Ideea unui răspuns militar la dificultățile interne, un răspuns care să ridice din nou entuziasmul public, se contura tot mai limpede în mintea premierului, care nu vedea însă mijloacele de a pune răspunsul pe picioare. Din nou somația : bani-materiale-bani ! Din nou drumul dus și întors, de la Președinție la Finanțe, și de aici la Război, ziua și noaptea.

Ideile proaste veneau noaptea. Într-o noapte petrecută la Interne, Brătianu s-a gîndit să recurgă din nou la rechiziții. La ziuă, a renunțat la idee, în dosarele de la Interne se grămădeau maldăre de plîngeri împotriva rechizițiilor, a căror coardă fusese supraîntinsă. Ajuns la Finanțe, peste un ceas, Brătianu s-a gîndit că mai eficiente decît furniturile rechiziționate sînt furniturile cumpărate, deci furnizorii — bancheri, comercianți, fabricanți, din toate branșele, cu care se putea lucra permanent, în regim de afacere. Spre deosebire de filantropi, care vedeau războiul în chip umanitar sau patriotic, furnizorii — cu mai mult scaun la cap — îl priveau așa cum era : o livrare continuă de marfă, un ghișeu permanent deschis, cu două partizi în conflict : credit, debit. Brătianu reprezenta debitul — în accelerat deficit, furnizorii erau creditul, iar dosarele cu chitanțe de la Departamentul Finanțelor se tot îngroșau, ziua și noaptea. Un bancher, Mehedințeanu, finanțase în primăvară un import masiv de gloanțe, un altul, Gutmann, se specializase în furnituri sanitare ; un al treilea, Kraşmaru, stăpînea importul de oțel pentru tunuri și de muniție de tun. Aceștia și alții păsuiau statul cu creditele, dar dobînzile creșteau. De presiunea dobînzilor Brătianu se salva, refugiindu-se la Departamentul de Război, unde știa una și bună : războiul trebuie făcut, războiul cere. Furnizorii îl căutau și aici, cu listele de plăți, dar aici, în spatele biroului ocupat cîndva de Cernat, Brătianu căpăta tăria de a respinge și chiar de a urla : „— Ce vreți, domnilor, ce dați buzna ! O să vă plătesc cînd oi avea. Ce, a dat statul faliment ? !“ Brutalitatea liniștea, deși furnizorii, peste o

clipă doar, reluau atacul. Într-o asemenea clipă, Brătianu și-a ieșit din fire : „— Să vă plătesc ? Păi vă plătește țara cu sînge !"

Fusese foarte inspirată această bruscă punere la punct, după Griviţa, cînd se vedea sîngele. Proporţiile jertfei, într-o singură zi, înspăimîntau. Se vedea sîngele, nimeni nu știa cum anume cursese — nici Brătianu nu realiza cum se desfășurase bătălia —, dar pata roșie, încă fierbinte, apăsa cugetul ca o mustrare. La această mustrare nu se putea răspunde decît tot printr-un sacrificiu, poate mai mic : deschiderea pungilor. Să facă bine domnii negustori și să crediteze o mare cumpărătură de arme ! Afacerea cu arme de la Paris se împotmolise însă, acum se căutau arme la fabricanţii de peste Ocean — cineva ar fi trebuit să plece după arme în America —, dar un nou mesaj de pe front a dat lucrurilor o altă întorsătură.

Brătianu se afla tot la Departamentul de Război și tot noaptea. Medita încă la afacerea cu arme. Un frig sîcîitor inundase hardughiile ministeriale, obligîndu-l pe locatarul cabinetului să se zgribulească deasupra mesei de lemn, cu paltonul în spate, la lumina lămpii. A desfășurat acel mesaj, a privit semnătura — îi scria căpitanul Costi Aldea din suita prinţului —, l-a citit de cîteva ori și puţinele cuvinte din depeșă l-au covîrșit :

„Nu risipiţi banii publici pe arme vechi. Dacă e să cumpărați arme, cumpărați Peabody-Martini, ca cele ale turcilor. Armele noastre trag douăzeci și cinci de lovituri pe minut, ale turcilor o sută. A fost nu o luptă, un masacru."

Primul mesaj din chiar miezul luptei. Și prima lămurire, brutal-tehnică, a celuilalt document, aflat pe birou : lista de morți. Premierul a depus telegrama lui Aldea peste lista de morți și a rămas fără gînduri, ca într-un gol. Dezvăluirea din telegramă îl pustiise. A vrut apă, dar n-a avut puterea să se ridice și să caute. Într-un tîrziu s-a sculat din fotoliu și a trecut la fereastra cu draperiile închise. A tras cordonul, a desfăcut perdelele, a rămas singur în cadrul de întuneric al ferestrei. A privit spre orașul care nu se vedea, a închis ochii. Soarta nu-l cruța nici acum. Avusese și pînă atunci, în viaţă, neșansa de a afla primul nenorocirile. Poate pentru a fi pus în situaţia de a decide

cel dintîi asupra lor, pentru a fi silit a decide singur. Nici un dram de naivitate nu i se dăruise şi nici o amăgire. Era silit să hotărască tot singur şi acum. Ţara nu putea ieşi din război, ca să se reînarmeze. Armata trebuia să continue lupta. Cu orice preţ. Brătianu aflase preţul — la acea oră îl ştia exact. Trebuia acum să decidă. Şi a decis să continue.

De pe front scrisorile soseau cu întîrziere. Păuna nu primise de la Parva nici un rînd. Dintre scrisorile venite de dincolo de Dunăre, de la diverşi cunoscuţi şi prieteni, Păuna selectase doar cîteva, prea puţine, cuprinzînd din păcate numai ştiri vechi, incidente galante ori hazlii, petrecute în primăvară sau în vară. Un tînăr amic, Jean Lahovary, îi povestea astfel într-o lungă compunere cît de bine petrecuseră băieţii de lume bună în drumul lor spre front :

„Une petite auberge de village se trouve à côté de la gare ; nous nous installons, et nous faisons, en plain air, sous un clair soleil, notre premier déjeuner de campagne. C'est exquis ! Les dames nous ont gâtés au départ : pâtés de fois gras aux truffes, galantine, jambon, bordeaux, burgogne, rien ne manque à la fête — sauf les blancs ! — la bonne humeur non plus. Un camarade nous raconte des histoires drôles, dont quelques-unes feraient rougir un escadron de hussards y compris les chevaux.“ [1]

Apoi legat de acelaşi dejun, în româneşte :

„Imaginează-ţi, draga mea, că soldaţii au asistat insensibili la dejunul nostru. Nu numai că etalarea atîtor bunătăţi nu le-a făcut poftă, dar păreau miraţi că domnii ofiţeri puteau duce la gură aşa ceva. Piftia de pasăre, e drept, cam topită, părea că le dă greaţă, izul brînzeturilor fermentate, atît de delicioase, era cît p'aci să le întoarcă stomacul pe dos. Nu pricep ce Dumnezeu consumă ţăranii,

[1] „Un mic han, lîngă gară ; ne instalăm şi improvizăm, afară sub un soare curat, primul nostru dejun de campanie. Grozav ! Doamnele ne-au răsfăţat la plecare : pateu cu trufe, piftie de pasăre, jambon, vinuri de Bordeaux, Burgogne, nimic nu lipseşte sindrofiei — în afară de vinurile albe ! şi hazul cu atît mai puţin. Un camarad ne spune poveşti caraghioase, dintre care una ar fi făcut să crape de ruşine un escadron de husari, cu cai cu tot.“

ce se servește, în sate, la micul dejun ! Ca să-i îmbunăm, le-am oferit, la sfîrșitul mesei, felii de cozonac. Culmea : soldații au dat cozonacul la cai. Facem parte, oare, din specii diferite ?"

Erau povești pentru amuzamentul doamnelor de-acasă, scrise pentru a fi citite din familie în familie, dar Păuna n-a mai făcut să circule asemenea epistole. Nici vorbă, pe front se găseau și tineri de spirit, care știau să transforme războiul într-un spectacol galant. Păuna nu mai gusta însă această literatură, rămasă cu mult în urma ei. Nici „necazurile" acestor tineri voluntari n-o mai interesau :

„On nous avait permis d'emmener — provisoirement ! — un domestique, pour nous épargner l'ennui de cirer nos bottes et d'etriller, nos-même, nos chevaux. Nous n'avons pas la permission d'acheter une petite charette — ou plusieures ! — pour porter quelques bagages non réglementairs." [1]

Altădată Păuna ar fi tresărit indignată, s-ar fi pus în mișcare, protestînd „mizeriile la care sînt supuși băieții noștri" sau ar fi rîs — acum n-a protestat și n-a zîmbit măcar. Pe Jean Lahovary îl distribuise chiar ea în spectacolul Vicleimului din urmă cu un an. Îi destinase rolul unui crai — Jean chiar era un crai ! —, dar tînărul refuzase. „— Nu suport, ma chère, spectacole în care se cuprinde ideea de sînge. Vicleimul e un spectacol sîngeros. Mă rezerv, dacă vrei, pentru Carnaval." Totuși Jean acceptase pînă la urmă să fie distribuit — ca voluntar — în spectacolul războiului, care a și urmat. Din păcate, și în război, ca în oricare spectacol, totul era previzibil — prima și aici anecdota ! Totuși un amănunt, din scrisoarea aceluiași Jean, a reținut-o pe Păuna : undeva, pe malul Dunării, într-o noapte — pe care epistolierul o evoca — s-au auzit niște voci soldățești, care i-au dat Păunei un fior :

„...nous couchons par terre, en plein air, sous une petite pluie fine et, dans la nuit, j'entends à côté de moi deux

[1] „Ni s-a permis să luăm — provizoriu ! — o slugă, pentru a ne scuti de plictiseala ceruirii ghetelor și a țesălatului cailor noștri. N-am primit în schimb permisiunea le a cumpăra o trăsurică — sau mai multe ! — pentru transportul bagajelor nereglementare."

soldats causant à demi-voix : „Dulce moarte a avut ăla !" Celui-la a eu une mort douce !" [1]

Închizînd plicul, Păuna a rămas pe gînduri. Expresia „moarte dulce" i s-a fixat în minte. La început a tresărit surprinsă — era o noutate ! —, apoi s-a întristat ; a isprăvit prin a fi tulburată. Lui Parva i se rezervase, cert, o moarte dulce. O şi merita. Cum ar fi fost altfel cu putinţă să nu-i trimită un semn, un rînd măcar ! El curmase brusc dragostea, ca printr-o sentinţă din afară ; aşa cum lui i se curmase brusc existenţa, tot din afară, prin cine ştie ce sentinţă. Păuna refuza să-l admită pe Parva viu, supravieţuind unei iubiri care nu putea muri. Fiind viu, însemna că şi el îndură agonia, cum o îndura ea. O îndura el oare, trăind ? Sau uitase ? Era războiul o aventură care să absoarbă un bărbat pînă la dispariţie ?

Ca orice femeie, Păuna n-a putut admite, iniţial, ruptura şi nici dispariţia lui Parva decît în braţele unei alte femei. N-a fost geloasă ; era convinsă că, dincolo de ea, el nu mai putea găsi nimic. Atunci cum ! Golul acestei dispariţii o sorbea ; oricît ar fi vrut, Păuna nu i se putea sustrage, într-o casă pustie şi într-un oraş pustiit de lume. Războiul aruncase dincolo de Dunăre orice fiinţă demnă de interes, şi, probabil, gîndea Păuna, toţi cei rămaşi îşi cultivau golul, toţi erau prizonierii unui gol.

În această stare generală a apărut Dick de Lonlay, un corespondent francez de presă, care îi aducea o scrisoare din Petersburg, de la soţia lui Emil Ghica. Dick se afla „în refacere" la Bucureşti, după ce îndurase calvarul a trei bătălii pierdute, acum se pregătea să se întoarcă înapoi la Plevna. Nu se ştia cum şi prin cine, acea scrisoare din Petersburg către Păuna ajunsese la conte — probabil vreun curier grăbit o abandonase în mîna lui, cu rugămintea ca el să continue ştafeta, mai departe, iar Dick avusese bunăvoinţa să se anunţe în vizită — o vizită de prezentare şi de adio ; pleca din nou pe front. Pe Păuna o interesa cu mult mai mult acest personaj despre care auzise multe, decît scrisoarea, care conţinea precis bana-

[1] „...ne culcăm pe pămînt, sub cerul liber, sub o ploaie fină, şi, în noapte, aud lîngă mine doi soldaţi şuşotind : „ — Dulce moarte a avut ăla !"

lităţi. Ce putea cuprinde, în fond, acea scrisoare ? Din nou văicăreli despre război, din nou spaime, cancanuri diplomatice sau prevestiri sumbre. Proasta funcţionare a poştei o scutise pe Păuna de aceste misive din departe, dar chiar războiul, ca eveniment, destrămase firele corespondenţei şi retezase elanul epistolierelor. Un vaier surd răzbătea din fiecare epistolă primită, ceea ce era semnificativ. Încă puţin şi condeiele ar fi urmat să tacă.

Pe acest fond, pînă şi sosirea lui Dick a apărut ca o rea prevestire : înainte de a pătrunde în casă, coborînd scara trăsurii, contele a nimerit într-o baltă de noroi. Nu oricum — prin lunecare —, ci huştiuluc în baltă, de unde l-au ridicat slugile casei, transportîndu-l cu dificultăţi direct în baie. Dacă personajul n-ar fi fost un caraghios rigid, afişînd aere de bătrîn curtezan, încîlcit pînă la ridicol în tot soiul de eşarfe protocolare, incidentul ar fi fost amuzant. Dar Dick a făcut caz. În timpul transportului pe scară, cu noroiul şuroindu-i de pe trup, el mai avea timp s-o implore pe Păuna :

— *Madame, je vous en conjure, fermez les yeux ! Je vous en conjure !* [1]

L-au dus în baie, dar — dezastru ! — şi uniformele de schimb pe care Dick le avea în bagaje erau murdare. Păuna îl aştepta la masă, în sufragerie, iar Dick urla de sus, din baie, înfăşurat într-un halat :

— *Madame, je vous en conjure, fermez les yeux !*

A apărut, în sfîrşit, într-un aranjament vestimentar burlesc, în care intrau şi piese ale casei. Baia fusese prost încălzită şi Dick căpătase între timp şi un guturai. Prezentîndu-se Păunei, el a început cu aceeaşi formulă — *„fermez les yeux !“* — sincopată prin strănuturi, blestemînd noroaiele româneşti, noroaiele care invadaseră Bucureştii şi întregul spaţiu dintre Carpaţi şi Balcani :

— *Savez-vous, Madame, ce que c'est la boue ?* [2]

Din hîrtiile rămase de la Parva — care nu reuşise să le ardă pe toate —, Păuna ştia că *„la boue“* e un cuvînt din fondul celtic. Ar fi fost deplasat să i-o spună ; a făcut figură gravă, şi l-a invitat pe Dick să mănînce. Dick

[1] Doamnă, vă conjur, închideţi ochii. Vă conjur !
[2] Ştiţi, doamnă, ce-i noroiul ?

vorbea despre noroi simțindu-l parcă în gură, icrele negre pe care le înfuleca, folosind lingura aurită, i-au întărît Păunei senzația că oaspetele consumă, cu revoltă și înverșunare, o specie de noroi. Totul i se părea contelui infestat de noroi — drumurile, peroanele, bivuacurile și dormitoarele — totul fiind transformat *„en un immence marécage"* [1].

— Chiar așa ? ! a întrebat ea, lăsînd tacîmul.

— *Mais oui !* a confirmat personajul, abordînd un al doilea bol cu icre, pe care l-a dus direct la gură, ținîndu-l deasupra bărbiei și hrănindu-se continuu cu lingura mare.

Păuna era intrigată nu atît de lăcomie, cît de rezultat. Hrănirea febrilă cu acest aliment negru, cleios, îl făcea pe Dick să arunce peste masă numai imagini negre :

— *On voit les chariots auxquels on attele jusqu'a vingt chevaux, essayer de franchir ces abîmes ; les charretiers hurlent et jurent dans toutes les langues de l'Orient, les attelages s'enfoncent de plus en plus dans la vase sans parvenir à avancer...* [2]

Păuna ar fi vrut să-l oprească, să-i dea răgaz să răsufle, dar Dick continua gîfîit :

— *...des fragments de véhicules brisés émergent du noir mélange semi-liquide, de chevaux morts, qu'on n'a pas... qu'on n'a pas...* [3]

Păuna i-a turnat apă și i-a împins în față paharul, Dick a refuzat și a continuat, gîfîind către un final :

— *Imposible d'imaginer un pareil gâchis, une pareil soupe de saleté, de confusion, où les voitures, les bêtes, les âmes se perdent littéralement."* [4]

Păuna asculta toată această poveste fantastică, fără să-l creadă — dar aprobîndu-l ! —, singurul lucru curios i s-a

---

[1] „Într-o imensă mlaștină".

[2] Se văd care la care se înhamă pînă la douăzeci de cai încercînd să treacă prin aceste mări de noroi : căruțașii urlă și înjură în toate limbile Orientului, atelajele se înfundă din ce în ce în smîrc, fără să poată înainta...

[3] ...Bucăți de vehicule sfărmate plutesc, în negrul amestec semilichid, cai morți care... care...

[4] Imposibil de imaginat o asemenea învălmășeală, o asemenea ciorbă murdară, de confuzie, în care trăsurile, dobitoacele, sufletele se pierd literalmente.

părut doar faptul că Dick, un om de lume, nu făcea totuşi efortul să se sustragă acestui coşmar negru, ieşind deasupra şi povestind şi altceva. Ca să-i abată atenţia, l-a întrebat un lucru de interes general — auzise că trupele imperiale de gardă porniseră din Petersburg spre Plevna — şi ar fi vrut să ştie de ce întîrzie aceste trupe. Răspunsul a fost acelaşi : corpul de gardă nu putea ajunge la Plevna din pricina noroaielor.

— Dar unde este faimoasa vitejie a grenadierilor, ulanilor şi dragonilor împărăteşti ? a întrebat Păuna.

— Orice obstacol se poate învinge, doamnă, a răspuns Dick, minus noroiul !

Ca probă, Dick n-a putut învinge obstacolul unui spasm stomacal — îndoparea cu noroi sau cu icre — care l-a obligat să sughită, apoi brusc, să vomeze :

— *Madame, fermez les yeux !* a apucat el să strige.

Păuna a închis ochii. Cînd i-a redeschis, Dick se retrăgea spre baie. Nu fără a-i spune, din uşă :

— *Madame, la guerre c'est la folie même !* [1]

Nu s-a strîns bine masa, după plecarea lui Dick, şi, în aceeaşi sufragerie, pe neaşteptate, a apărut Rudi. Păuna înţelesese că războiul e un coşmar al lumii întregi, acum avea să cunoască şi alt coşmar, numai al ei. Prin sosirea lui Rudi, nebunia s-a instalat cu depline drepturi în casa Păunei.

— Ma chére, a început Rudi, adresîndu-se verişoarei, cu verva lui obişnuită, cu mine s-a întîmplat ceva straniu. Eram instalat într-un hotel alpin, în Elveţia...

— În Austria ! a precizat Păuna.

— ...şi personalul mi s-a părut suspect. Aceşti domni arborau o ţinută neobişnuită pentru personalul hotelier din întreaga Europă. Le-am şi spus-o, şi nu m-au contrazis ! Curios, eram liber să circul absolut unde voiam. Amicul meu, alpinistul Herbert, mă seconda clipă de clipă. I-am propus Mont-Blancul. Nimic mai simplu, mi-a spus. Şi am abordat împreună Mont-Blancul, pe o coală de hîrtie, pînă aproape de maximă. Atunci am observat, prima oară, că-mi luxasem un picior şi că Herbert era un om deştept. De fapt am simulat împreună ascensiunea. În viaţă totul e simu-

[1] Doamnă, războiul e însăşi nebunia !

laţia, mi-a spus el. Vrei să zbori, ai la îndemînă nişte cai ! A propos, ai primit caii mei ?

— I-am primit, Rudi. Mi-ai trimis foarte mulţi cai.

— Caii au o funcţie salvatoare, a continuat Rudi, cu mare vervă. În Tibet, sînt folosiţi în locul Saint-Bernarzilor. Ţi-am trimis, tocmai de aceea, cai de diferite talii, care să te poată salva.

— Tu te-ai salvat ?

— Aproximativ.

Păuna nu ştia dacă Rudi glumeşte, simulînd nebunia, sau e nebun de legat. Toată viaţa se jucase la fel. Existenţa lui era un amestec de ireal şi realitate plată, de conformism şi extravaganţă. Rămînea foarte puţină vreme în platitudine, dar confortabil. Acum, pe loc, a cerut să mănînce. A mîncat bine, apoi a rîgîit. N-a vrut să se culce, a pretins că doreşte să poarte în continuare conversaţie cu Păuna, ea a aşteptat, dar Rudi, probabil foarte obosit — îl obosise călătoria —, moţăia.

— Rudi, nu vrei să te culci ? l-a îndemnat ea tandru.

— Nu, draga mea, avem multe de vorbit împreună. Ştiam că eşti singură.

Şi Rudi a aţipit din nou, s-a deşteptat, i-a zîmbit, apoi s-a lăsat iar în voia moţăitului. Păunei i-a făcut totuşi bine această reîntîlnire. Era într-adevăr foarte singură. Nimeni nu-i exprima mai bine sufletul, în exaltare şi cădere, decît Rudi. I-a venit să-l mîngîie şi l-a mîngîiat.

— Dragul meu Rudi. Copilule...

Copilul s-a deşteptat, speriat de atingere, şi a cerut ţigări. I s-au adus ţigări, a aprins una, a aruncat-o. Se simţea din nou înviorat.

— Vreau să-ţi repar botinele, i-a spus Păunei, după o vreme. Am venit de la Viena cu acest gînd. Apoi plec înapoi.

— N-am botine de reparat. Poate botinele slugilor...

— Indiferent.

Apoi Rudi a plecat spre dormitorul lui, să se culce. Aceasta a fost în prima zi. Într-a doua, Rudi a cerut trăsura şi a dispărut în oraş. Nu s-a mai întors acasă vreo două-trei zile. Păuna a anunţat poliţia. Radu Mihail, prefectul poliţiei, a venit la braţ cu Rudi, în cea mai perfectă armonie.

Cei doi erau de mult prieteni. Cu ei venise și un poet bărbos, care nu vorbea franțuzește și care a strigat admirativ :

— Cînd e Rudi între noi simțim că gîndim ! Fără Rudi totul sucombă în moarte.

Se pare că prezența lui Rudi însuflețea cercurile boeme, altfel anoste. Poetul a rămas cu Rudi mai multe zile. Îl chema Scrob sau așa ceva, scrobul fiind un fel de omletă de mahala.

— Vă mulțumesc că vă ocupați de Rudi, domnule Scrob ! i-a spus Păuna poetului într-o dimineață, la micul dejun.

— Nu sînt scrob, doamnă, i-a răspuns mitocanul. Carol Scrob e pe front, iar ouăle mele sînt intacte.

Apăruse în casă încă un nebun, un mitocan nebun. Poetul nebun sau mitocan s-a purtat cu ea agresiv, Păuna a fost silită să-l evacueze din casă cu ajutorul slugilor, sub ochii indiferenți ai lui Rudi.

— Cum poți sta așa ? i-a strigat Păuna. Nu observi ce mojicie ?

— Tu cum de observi ? ! s-a mirat Rudi, un fel de a spune că o doamnă nu trebuie să observe mitocăniile și nici să ia act de existența autorilor lor.

Rudi, în schimb, în ceea ce-l privea, a luat act cu antipatie de existența lui Georges, tînărul administrator, care era un bărbat cumsecade, politicos, cu un anume șic. Antipatia s-a transformat curînd în repulsie — Rudi îl fulgera cu privirile —, puțin a lipsit să nu se iște un scandal, pînă la urmă tot Rudi a pus capăt situației, aruncîndu-l pe Georges pe fereastră, rupîndu-i o coastă și un picior. După ispravă, Rudi părea satisfăcut.

— De ce te porți ca un apaș ? a strigat Păuna, gîlgîind de indignare. Nu-l arunci pe fereastră pe mitocan, dar mi-l schilodești pe Georges !

— Regret că nu l-am castrat ! a replicat Rudi. Nu suport indivizii politicoși și frumușei. Prolifereză debilitate. Pe lîngă tine trebuie să circule numai bărbați uriți și geniali.

— De unde să-i scot pe ăștia ! a exclamat Păuna, cu năduf. A fost doar unul singur în viața mea, i-a mai spus.

Rudi s-a încruntat, nu-i convenea competiția cu nimeni, pe nici un plan. A mormăit ceva, își frămînta mîinile, dînd să rupă niște oase.

— Ești gelos pe el ? Te simți umilit ?

— Da, a recunoscut el. Aș fi vrut să rămîi virgină. Ți-aș fi consacrat tot restul vieții mele. De asta am și venit să-ți repar botinele.

S-a bosumflat, răsfrîngîndu-și buza de jos, ca un copil... Ea l-a admonestat cu degetul :

— Pînă una alta, mi l-ai distrus pe Georges. Acum cine se mai ocupă de treburile noastre ? O să murim de foame.

Rudi s-a posomorît și mai tare. Suferea. Înțelesese — se vedea pe chipul lui — că făcuse una boacănă. Și-a recunoscut în ultimă instanță vinovăția :

— Bine, a spus. Ca să te consolez, am să-ți fac niște cai.

Rudi adusese de la Viena cîteva geamantane cu creioane, pensule, culori. S-a pus imediat pe lucru, cu frenezie. Întîi în dormitorul lui, pe care l-a umplut de cai, apoi în restul casei. În oraș s-a șușotit că reședința Păunei a devenit un grajd — aluzie la faptul că Păuna ar fi rezultat din amorul maică-sii cu un grăjdar focos —, dar stăpînei puțin i-a păsat, l-a lăsat pe Rudi să se joace cu caii. Dar ce cai scotea el, cu cărbunele și cu cretele colorate ! Cei mai mulți cabrați, în iureșul galopului, cu cîte opt-zece-douăsprezece perechi de picioare, într-o țîșnire de cascadă, care dădea amețeli privitorului. S-a îmbogățit și colecția de texte explicative, scrise sub fiecare desen : „Cai în streche", „Cai luați de nălucă", „Armăsari pe clape de pian", „Iepe negre, albastre și galbene", „Cai mușcînd din Wagner". În sufragerie, pe plafon, Rudi a pictat cel mai frumos cal din întreaga lui carieră. Păuna a luat inițiativa celebrării momentului, invitînd lumea la o recepție, ca să-și prezinte herghelia. Tot nu se întîmpla nimic în oraș. După victoria de la Grivița, lumea se ținea de parastase ; străzile și casele aveau un aer funerar.

Recepția a fost bizară ; ca să admire calul lui Rudi, toată lumea stătea cu capul dat pe spate și ochii în tavan.

— La Viena, a explicat Păuna, Rudi n-avea spațiu. Arta lui nu se putea desfășura.

— Dar nu e artă, Păuna ! a protestat Rudi. Dincolo de ceea ce vedeţi nu se află nimic.

Pe tavan nu se vedea nimic altceva decît un cal în flăcări. Era un cal cum nu se întîlnise în pînzele artiştilor momentului, Rudi îi depăşise pe toţi marii meşteri ai temei cabaline, sărind cu calul lui într-un fel de dincolo.

— Te înşeli, Rudi ! a strigat poetul mitocan, reîntors în sufragerie. Cum nu se vede nimic ! Ceea ce vedem ne-ai adus tu, de dincolo.

— Care dincolo, domnule ? a întrebat cineva, un ins fără fantezie. Dincolo de plafon ?

— Ce vă miraţi ! a intervenit Păuna. Fantezia lui Rudi va sparge toate plafoanele.

Lumea a înţeles jocul şi-a consimţit să-l joace împreună cu gazda. Era tot ceea ce Păuna putea întreprinde mai înţelept, pentru consolarea lui Rudi şi pentru reacomodarea lui cu societatea. Cineva a propus, pe şoptite, chiar şi o explicaţie medicală :

— Nebunia nu se izolează de lume ! a spus acela, pozînd în medic. Se lasă în lume, astfel încît, pînă la urmă, să nu mai pară discordant.

— Lumea sau nebunia ?

— Ce importanţă are care din ele !

Totuşi avea importanţă ; se ştia că Păuna e singură în toată casa, fără nici un suflet în afară de Rudi. Cum îl suporta ? Tot atunci, la recepţie, Păuna ar fi mărturisit cuiva, unui intim :

— Simt că şi eu voi înnebuni. Mă şi întreb dacă n-ar fi cazul să-l las acasă pe Rudi şi să mă internez în locul lui la Viena.

Contrar aparenţelor, Păuna părea foarte zdruncinată. Înfrunta mai mult ca sigur şi nişte dificultăţi financiare, fiindcă nebuniile lui Rudi erau cumplit de scumpe. Pictura pereţilor şi a plafoanelor reprezenta mai întîi o stricăciune — s-au dat jos nişte splendide tapete, s-a curăţat cu spaclu pictura plafoanelor, s-au construit schele. Dar pictura însăşi era o ispravă scumpă : Rudi picta numai cu uleiuri rare, uneori şi pe fonduri de aur. Calul de flăcări roşii, de pe tavanul sufrageriei, zbura într-un imens văzduh de aur. Acest zbor pe aur reprezenta, în franci,

costul unui voiaj la Viena, dus și întors. Întoarcerea lui Rudi costa enorm, dar n-a putut fi evitată. Păuna fusese prevenită de profesorul Herbert că Rudi va reveni acasă, că este imposibilă reținerea lui în sanatoriu, pentru motivul — foarte simplu — că pacientul părea deplin restabilit. Ciudățeniile lui nu prezentau decît la prima vedere un aspect clinic, ele se înscriau, preciza profesorul, în spectrul unei personalități aparte : Rudi nu era un anormal decît pentru oamenii proști sau răi. De unde ambiția Păunei de a-l confirma pe profesor, de a-i infirma pe cei răi și proști, dedicîndu-se bolnavului, cu o reală afecțiune, cu un tact și cu o grijă aproape materne.

— Rudi, tu ai bani de buzunar ?

— Nu-mi trebuie. Cînd vreau, îmi desenez orice valută doresc.

— Ai să treci drept falsificator, bagă de seamă !

— Nici un pericol, a liniștit-o Rudi. La Viena am observat că desenele mele au un mare curs. S-a pariat că în secolul următor vor ajunge la niște prețuri astronomice. Chiar și biletul de tren mi l-am desenat singur și am ajuns cu bine la București, după cum vezi.

Păuna știa povestea, i-o relatase Herbert în scrisoare : personalul trenului primise, într-adevăr, un bilet de călătorie desenat de Rudi, dar, paralel, profesorul plătise biletul, încredințîndu-l conductorului...

Sau, în altă zi :

— Rudi, observ că nu-ți schimbi regulat rufăria. La acest capitol, să știi, cu desenul nu merge ! Să nu-mi spui că te-ai pictat pe piele !

Au rîs amîndoi. Rudi avea un haz enorm, mai ales cînd povestea anecdote. Legat de rufărie, el i-a debitat Păunei cîteva zeci de povești cu apași, negri, melanezieni, în care articolele vestimentare jucau un rol burlesc sau straniu. I-a spus, în încheiere, că în una dintre călătoriile lui la tropice intenționase să cumpere o insulă cu numai cincisprezece locuitori și să se proclame profet.

— Proiectul a eșuat, a încheiat el. N-am avut ce-mi trebuie, ca să devin profetul acestei omeniri curate. Băștinașilor nu le lipsea nimic, nu doreau nici obiecte de

podoabă, nici bani. Cereau în schimb ceva ce n-aveam noi, nici chiar eu : *tanabu.*

— Ce e *tanabu ?*

— N-au reuşit să-mi explice, iar eu n-am înţeles nici pînă azi. Nu ştiu nici măcar cum se cheamă limba în care există acest cuvînt : *tanabu !*

La acest „nu ştiu", lingvistic, ar fi fost bun Parva, celălalt nebun. Păuna n-a mai răscolit în amintiri, dar a încercat să-i ţină locul :

— Probabil limba *tanabu !* a presupus ea.

A fost una din clipele încîntătoare petrecute cu Rudi, după întoarcere. El izbutea, cînd avea chef, să fie încîntător. Nu puteai şti cînd nu minte şi cînd fabulează. Nu puteai şti cînd e treaz şi cînd aiurează. Era cu neputinţă de apreciat cînd e prezent printre cei din jur şi cînd vagabondează pe nişte coclauri numai ale lui, unde se retrăgea fără să dea senzaţia absenţei. Rudi făcuse şi experienţa delirului artificial, de care pînă la urmă se lepădase, din care se întorsese — pretindea el — cu vraja culorilor şi cu crize de somnambulism. Dacă nu minţea. Dar Păuna nu-l bănuia de minciună, ci doar de exaltare, o exaltare atît de aprinsă, atît de adevărată, încît ascultătorii isprăveau prin a crede în ea, prin a cădea la rîndu-le în transă. Pe Rudi lumea nu-l încăpea, în nici un fel.

Într-o altă zi :

— Acum ce faci ?

— Sparg peretele ăsta.

— Bine, sparge-l, numai să nu-ţi striveşti degetele.

Apoi la prînz, cînd Rudi era ostenit — asudase în efortul de a sparge peretele — şi cînd Păuna părea puţin iritată :

— Rudi, să ştii, ai încă multe de stricat, de spart, de dărîmat. Averea ta e destul de mare, ca să-ţi satisfacă orice capriciu. Dar te rog să te cruţi. N-ai vrea să te duci la o moşie, la ţară ? Mi-e teamă să nu te îmbolnăveşti !

Îndemn inutil, Rudi era de o vigoare corporală de taur. El a fost totuşi ascultător, a plecat la ţară, la o moşie de şes, unde se afla refugiat Georges, dar nu s-a mai ocupat de acesta. Şi-a cheltuit energia cărînd saci cu spinarea, la moara satului, pentru ţărani. Tot pentru ţărani a tăiat copaci, din pădurile Păunei, înfuriindu-l pe administrator,

care i-a scris prompt stăpînei : „— Doamnă, dacă nu-l chemați înapoi la București, conașul Rudi vă ruinează !" Păuna l-a rechemat la București dintr-un alt motiv — era singură, simțea cum îi dă tîrcoale urîtul.

Pînă atunci nu cunoscuse această boală. Lumea era astfel rînduită încît oricine, cu un pic de fantezie, putea să-și facă plăcută viața : petreceri, voiajuri, mondenități, cancanuri, intrigi galante, uneori pasiuni — acestea ca niște noduri de tensiune ale existenței — desigur rare. Între toate acestea, plictisul. Dar și plictisul, oricît de uricios, avea rostul lui : punea o pauză între plăceri. Plictisul înșira niște zile seci pe colierul cu zile pline și strălucitoare, plictisul era necesar, ca și postul înainte de sărbători. Păuna se plictisise toată iarna și toată primăvara sau toată viața, pînă la apariția lui Parva. Plictisul era util. Nu și urîtul. Într-o noapte, Păuna a cunoscut urgia urîtului, cînd i-a venit să urle. Să cadă-n patru labe și să urle, ca o lupoaică, abandonată într-un pustiu. A stat să asculte ecoul urletului, care nu se mai întorcea înapoi. Îi era frică fiindcă era singură sau, simțindu-se singură, îi era urît ? Era Urîtul. A urlat în ea, atît de tare, încît i s-a făcut sete, o sete diabetică. A băut apă pînă în zori. „— Măcar lumină dac-ar fi, șoptea ea, istovită. Măcar lumină." La zi, urîtul a părut mai ușor de îndurat. Îl aștepta acum intens și pe Rudi, avea nevoie de el. O nevoie acută, nevoia de a lămuri, cu ajutorul lui, o enigmă care o speria.

Încă din timpul recepției pe care o dăduse în onoarea lui Rudi, Păuna și-a surprins, cu tresărire, un rîs care a alarmat-o, și care nu-i aparținea. Rîsul lui Rudi, un rîs acid, ușor behăit. Era rîdea altfel, în triluri, rîsul ei, plus șiragurile dinților, fermeca lumea. Se și spunea că rîsul Păunei face cît o împărăție. Dar acum, în timpul nopții de veghe, cînd a urlat ca o lupoaică, și-a amintit brusc de rîsul acela, care i s-a înfipt sub sîn, ca un cuțit. Era oare rîsul ei ? Enigma, groaznică, n-o putea lămuri decît observîndu-l pe Rudi. Îl aștepta deci pe Rudi, pînă la urmă l-a somat să revină.

La întoarcere, Rudi părea mai liniștit. Istovirea în pădure, la tăiat lemne, îi făcuse bine, dar era posac, moro-

cănos, lent în mişcări, abulic. La cafea, amîndoi păreau risipiţi, cu gîndurile în aburi, deşi Păuna îl observa. Cu spaimă de ea, nu de el.

— Rudi, ţie ţi-a fost vreodată urît ?

— Toată viaţa am fugit de urît, Păuna.

Şi a rîs, iar ea a tresărit. Dar acum rîsul lui Rudi părea normal. El a continuat :

— Experienţele mele, a spus el, n-au fost altceva decît o neistovită fugă de urît.

Acum a încercat ea să rîdă, dar nu izbutea. Ce era de rîs ! Păuna voia să-l întrebe dacă, în cazul lui, nebunia nu era totuşi o fugă de urît, adică o simulare, dar n-a avut puterea. Ce importanţă avea ! El supravieţuise tuturor experienţelor, psihice, fizice, nici una nu-l surpase, inclusiv consumarea de sticlă pisată şi dormitul pe cuie. Prin toate trecuse, deşi supravieţuirea sau vieţuirea părea că nu-l preocupă pe Rudi. Nu-l preocupa nici acum. O singură dată, după întoarcerea de la pădure, ca s-o impresioneze pe Păuna, a pretins că simte o durere în piept, că respiră greu, că-i curge nasul continuu. Fornăia tot timpul pe nări, ca un cal. Cunoscîndu-l bine, Păuna l-a repezit :

— Excrocule, chem doctorul !

Rudi cunoştea spaima de medici şi pe loc s-a făcut bine. Dar s-a retras la el, refuzînd să mai comunice cu Păuna. Nu-l mai interesa pictura, nici experienţele edile, în casă s-a aşezat pentru o vreme liniştea. O liniştе binefăcătoare pentru Păuna — Rudi se afla în casă, ea nu mai era singură —, alarmantă însă pînă la urmă : el nu mai rîdea. În aripa locuită de Rudi nu s-a mai auzit un timp nici un zgomot. Într-o noapte de insomnie, cînd din nou o vizitase urîtul, Păuna s-a temut că tînărul s-a sinucis. S-a dus la el, a bătut la uşă, a intrat fără ezitare în dormitor, prin întuneric.

— Nu dormi ?

— Doar vezi că nu.

— Ce faci aici ?

El stătea pe pat, în şezut, cu spatele lipit de perete şi respira liniştit. I-a spus simplu :

— Mi-am suprimat meditaţia...

— Adică ?

El i-a vorbit mai departe, calm :

— Vezi tu, e uşor să-ţi suprimi meditaţia în somn, dar e fals. În somn de fapt gîndeşti. A nu te gîndi la nimic, în trezie, e iarăşi fals. Gîndul te ia în posesie, oricît de difuz, apoi te domină...

Păuna l-a urmărit cu atenţie, Rudi era perfect calm, cursiv în expunere.

— Şi atunci unde te afli tu ? l-a întrebat.

— Dincolo de gînd.

Şi el a rîs. Cu rîsul acela. A rîs şi ea. Dar s-a îngrozit.

III

Un rănit rămăsese între linii. Geamătul lui s-a auzit limpede, după ce-au tăcut armele. Aceasta a fost a doua sau a treia zi după bătălie, cînd capitolul luptei părea închis definitiv. Un rest viu din luptă mai pîlpîia totuşi, într-o undă de sunet. Stins, inaudibil, dar destul de distinct, cît să se pună în vibrare, pe toate corzile, liniştea dintre fronturi. În tăcerea brusc încordată, s-a auzit un geamăt, întîi stins, apoi şi mai stins. „Parcă se-aude ceva !" „— Nimic." Dar gemetele s-au reluat, şi, în lungul tranşeelor a început o frămîntare.

În clocotul unei bătălii nimeni n-are mintea la cei care cad. Aceştia sînt mai întîi de toate combatanţi, oameni care strîng în pumni armele şi se avîntă orbeşte înainte răcnind ura, apoi răniţi, adică oameni călcaţi în picioare de cei care tot vin din urmă, apoi morţi, cei care rămîn definitiv în urmă, după retragere. De răniţi, în timpul luptei, se ocupă sanitarii. Şi aceştia sînt un fel de combatanţi. Nu poartă arme, dar se luptă, se strecoară printre gloanţe şi scot răniţii. Este misia lor. De gloanţe îi apără halatul alb. Cînd sînt în grupuri îi apără steagul alb al Crucii Roşii. Dar misia lor principală este să scoată răniţii dintre linii, după retragere.

Acum retragerea fusese scurtă, pînă la proprille tranşee. Şi dezmeticirea fusese scurtă : era clară înfrîngerea. La fel de clar era şi faptul că răniţii nu pot fi scoşi dintre linii. Otomanii trăgeau în sanitari. Din şanţurile cu în-

vaimașeu de trupuri, de prin văi, albii de ape, zăvoaie, mirişti, se auzea un vaier confuz de glasuri, răzbăteau ţipete agonice, la care s-a răspuns cu contraatacuri. Apoi nu s-a mai răspuns. În prima noapte, aceste semnale deznădăjduite i-au chinuit pe cei întorşi în bivuacuri. Nu participarea la suferinţă, nici compasiunea sau mila erau puse în joc, ci, peste toate, o tortură a auzului. „— Cît mai ţine ?“ A venit însă liniştea. Apoi acel scîncet. Auzul s-a deşteptat din nou. Un om, rămas între linii, era încă viu. „— E român, rus, turc ? De s-ar isprăvi !“

Nu se isprăvea. După căderea întunericului, rănitul a început să geamă şi mai tare, să ţipe. Mai ales un ultim ţipăt, vital, animalic, cu un rest necheltuit de forţă tînără, modelîndu-se sub fiecare spasm — ţipa liber carnea — a înfiorat timpanul nopţii cu scîntei de isterie. Şi din nou căderea în scîncet. Încet, slab, apoi acut, ascuţit, suitor, apoi istovit, stins, şi iar acut-subţire, pînă în creierii miilor de oameni din cele două linii, care se pîrpăleau sub nesomn. „— Domnule, dar să-şi facă datoria sanitarii !“ a strigat cineva. Sanitarii însă nu se puteau mişca din corturile lor. Un tînăr ofiţer, înnebunit de ţipete, mai ales de pauzele dintre ele, a ţîşnit din adăpost, hotărît să facă ceva. S-a plimbat neputincios în lungul tranşeei, printre oamenii lui istoviţi şi ursuzi, frămîntînd în mînă pistolul. La postul de prim-ajutor de sub Dealul Viilor, unde ofiţerul s-a dus imediat, se ştia despre rănitul rămas între linii. Practic, oamenii în alb nu puteau face nimic. Sanitarii îşi riscaseră pînă atunci destui oameni, fără nici un folos. „— Ar trebui, a propus tînărul ofiţer, să formaţi o echipă, să intraţi acum, pe întuneric, fluturînd steagul alb.“ Echipa era formată, se aştepta aprobarea superioară pentru această nouă intervenţie, care n-a fost însă încuviinţată. Cîţi oameni din corpul sanitar se puteau pierde pentru un singur om ? Ofiţerul s-a întors înapoi în tranşeea lui, care era foarte aproape de sursa gemetelor. „— Mai geme ?“ „— Parcă nu.“ Apoi, acelaşi glas : „— După cum geme, pare lovit la şira spinării. Altfel nu se explică.“

Se căuta acum şi o explicaţie. Care lipsea. Se căuta şi un remediu, care nu putea veni. Cineva a oftat. Ofiţerul îşi frămînta neputincios pistolul în mînă. Curmarea

suferinței, care nu se mai sfîrșea — care era acum a tuturor — ținea, în ultimă instanță, de un foc de pistol. Rănitul, dacă avea tăria, ar fi putut să-și curme singur suferința. Așa ar fi procedat — era sigur — tînărul ofițer, care își frămînta pistolul în mînă. Căci întunericul nu se limpezea, acoperea mintea, noaptea se tot dilata incontrolabil, se căsca vast și adînc, recădea asupra-și sub țipetele acelea sfîșietoare. S-a auzit apoi, tot din întuneric, o formulă din slujba pentru cei morți : „— Doamne, greu îi este sufletului să se despartă de trup. El se zbuciumă, el nu vrea, el geme..." „— Aș, a respins formula altcineva, alt glas. La naștere trupul geme la fel." „— Aiurea ! și-a spus în gînd tînărul ofițer, înverșunat pe sine. Ba nu-i greu deloc să pui capăt chinului. Numai că trebuie să nimerești precis punctul. Punctul de unde ies țipetele. Care sînt uneori mai insuportabile decît durerea de dinți." Trebuia doar ca auzul să se încordeze, să identifice locul, să-l fixeze, mîna să apuce bine direcția de tragere, degetul să apese pe trăgaci. Era aproape locul — atît de aproape încît nu știai dacă țipetele vin din afară sau dinăuntru. Din ureche, da ! Timpanul era de vină. Deși țipetele răspundeau în cerul gurii. A fixat totuși tîmpla. Apoi a așteptat. A așteptat să se curme pauza, care s-a prelungit însă lung, infinit, intensificînd încordarea : „— De ce nu mai geme ?"

Pînă la urmă pauza s-a stins, într-o mare de liniște, iar oamenii au răsuflat ușurați. Au simțit chiar o împăcare cu sine. Cei vii au înțeles că dincolo nu mai e nimeni viu. Și s-au destins.

Bubuiau iar tunurile. Fără entuziasm. Și fără răspuns de la otomani. Nervii obosiți ai oamenilor nu mai tresăreau. La începutul campaniei, pregătirea de artilerie isca în mulțimea soldaților o atîtare, ca atunci cînd se ridică, surd, un vîrtej. După care se căsca o imensă liniște ca înainte de ploaie, liniștea de dinaintea atacului. La cîteva minute după ultima lovitură de tun, cînd aerul mirosea a salitră, dintr-un abis de liniște, care speria, țîșnea infanteria. Într-o erupție de trupuri și urale. Tunurile le dădeau luptătorilor, strînși în rînduri, siguranța de sine, bătălia se angaja mai

întîi cu tunul — dușmanul era răpus de la distanță — după care țîșneau trupurile, atacul infanteriei, care pecetluia distrugerea, prin curățarea la baionetă. Se și spunea : artileria e arma liniștii, infanteria e arma distrugerii, cavaleria e arma panicii — sau a victoriei. Fiindcă după distrugerea la baionetă se dădea drumul cavaleriei, în urmărire, cu chiote și tropote de cai. Animalele. Se stingeau uralele, se aruncau în avalanșă caii, urmau tropotele copitelor, nechezăturile de cai în cascadă.

Aceasta teoretic, într-un model abstract al luptei, instalat ca un harnașament pe trupul oștirilor, încărnat pînă în cugetul și unghia soldaților, pregătiți ani în șir, în recluziunea cazarmei, pentru luptă. Un model încăpățînat, din schema căruia nu ieșea nici unul dintre adversari, care toți, sus și jos, indiferent de credință sau școală militară, respectau regula jocului. Din regulă ieșise doar Războiul, care rupsese hamurile, alerga acum liber, nestrăpuns de baionete, neatins de gloanțe, nelovit de tun, pe dealurile goale ale Plevnei. Ca o vedenie. Ideea de a prinde Războiul într-o formulă, fie și matematică, o formulă care să-l înhațe de gît cu arcanul, obligîndu-l să se definească și să se supună voinței uneia din părți, preocupa unele spirite, mai ales ultima înfrîngere, din august.

Îndeobște numai înfrîngerile nasc idei noi. Un război *ab initio victorios,* victorios în absolut, de la începutul istoriei, ar fi ucis definitiv războiul ; în fața unei victorii definitive, fără învinși, armatele, școlile militare și armele ar fi fost lipsite de sens. Dar au venit înfrîngerile, norocoasele înfrîngeri, cu umilința și deznădejdea lor, cu gustul lor de vid. Înfrîngerile au făcut să renască și să prospere războiul, care a devenit Război.

După 30 august au apărut mai clar niște lucruri care nu se vedeau înainte. Astfel, artileria nu-și nimerea ținta. După ceasuri de bombardament neîntrerupt, după urgia de foc revărsată asupra liniilor inamice, inamicul ieșea la luptă cu efectivele aproape intacte. Nu se știa ce se întîmplă. Era de presupus că otomanii, avertizați de bubuituri, se retrag liniștiți din redute, în timpul desfășurării bombardamentelor, undeva mai la o parte, unde își sug nestingheriți narghilelele, pînă se termină urgia,

ca apoi să revină la posturi. În aceeași bătălie, infanteria — regina cîmpurilor — avusese cele mai grele pierderi. Otomanii o curățau calm, de la distanță, înainte ca aceasta să atingă parapetele și să treacă la baionetă, adică la cuțitul arhaic. La tirul puștilor Peabody-Martini, cu o sută de lovituri pe minut, aliații răspundeau cu douăzeci și cinci de lovituri pe armă, trase de la mică distanță — și cu valuri de carne vie. Cu oricît elan nebun — și nebunie fusese ziua de 30 august —, Plevna nu putea să cadă. Cît privește cavaleria — regina victoriilor —, acum foarte numeroasă, prin aportul rus, aceasta n-avusese prilej să se desfășoare. Caii victoriei nechezau neputincios în țarcuri. În cîteva luni de război nu se dăduse o singură luptă importantă de cavalerie, deși panica armei funcționase, dar pentru aliați. În 18 iulie, la penultima înfrîngere, infanteria generalului Krüdner alergase nebunește pînă la Dunăre, în debandada retragerii, urmărită — li se părea fugarilor — de o mare cavalerie ostilă. Care se dovedise fictivă. De unde și morala : potoliți imaginația în materie de pericol. Dar cine să tragă această învățătură ? Din septembrie, odată cu primele ploi, cavaleria — armă de elită — a căzut în sclavia noroaielor. Caii păreau acum niște zei, înecați pînă la gît în mocirle.

Combatanții nu mai puteau stăpîni nici timpul — ploaia și frigul, nici spațiul — cîmpul de luptă desfundat, de sub copite și tălpi. Nici otomanii n-aveau însă o situație mai bună. Rezemați cu umerii pe Balcani, ei țineau piept cu succes atacurilor în trombă, ruse și române, fără a izbuti totuși să-i arunce pe aliați înapoi, dincolo de fluviu. Bravura lor se rezerva la o apărare inactivă, cu rămînerea pe pozițiile date, obligînd adversarii, disperați de neputință, la un război de uzură, blestematul război poziționat. Acesta se prezintă ca un coșmar, chiar la lecțiile de strategie și tactică. E un război fără noroc, pentru nici una dintre părți, doar cu victime. Un război al resurselor — bani, materiale, oameni —, nu al strategiei. Și nici al tacticei — neputincioasă în încleștarea oarbă cu noroiul. Un război fără iluzii.

Căpitanul Costi Aldea, din artileria prințului, încerca totuși să pună acest război într-o formulă posibilă.

După trecerea Dunării, relaţiile lui Costi Aldea cu prinţul rămăseseră reci şi exacte. Căpitanul Aldea îşi îndeplinea cu precizie îndatoririle de ofiţer de ordonanţă, prinţul îşi îndeplinea fără cusur profesiunea de prinţ. Între cei doi stăruia un rece perete transparent, care nu-i stînjenea, prin care se observau reciproc, apărîndu-se de orice fel de comunicare. Prinţul, omul abstracţiunii, nu lăsa să se vadă nici o urmă de interes faţă de subaltern ; subalternul, la rîndu-i, se străduia să vadă doar generalitatea prinţului, însuşirea sa de a rămîne egal, mereu egal cu sine, un simbol. În profesiunea de prinţ intra şi felul de a primi privirile, bîrfele, gloanţele : fără a clipi. La Calafat, pe movila Carol, în faimoasa clipă cînd la picioarele prinţului explodase un obuz otoman, Costi Aldea fusese de faţă şi văzuse tot. A putut aprecia atunci neclintirea colonelului în negru, căruia nu i s-au mişcat, sub vîntul exploziei, decît doar ciucurii epoleţilor. Din aceasta nu se putea însă trage decît concluzia că prinţul are o răceală de obiect. Nu numai prinţul rămăsese drept, ci şi Aldea, iar la distanţă un soldat tunar, uitat cu palma la chipiu. Pe trei trepte diferite, trei bărbaţi procedaseră identic. După explozie, Aldea şi prinţul s-au privit o clipă cu un scurt fior de îngrijorare. Apoi amîndoi l-au privit pe soldat, care încremenise stană, mai obiect decît oricare obiect. „N-ai păţit nimic ?“ a întrebat prinţul, dezmeticindu-l. „Nimic, să trăiţi, dar Măria Ta ?“ Peretele de gheaţă, între cei doi, Aldea şi prinţul, nu s-a spart atunci.

Nu s-a spart nici mai tîrziu, după trecerea Dunării, în timpul pregătirilor pentru bătălia din august, sub căldurile toride care au însoţit regrupările de trupe şi manevrele. Căldura topea şi fierul, trupele înotau în sudori de iad, prinţul rămînea îmbumbat la veston, pînă sub mărul lui Adam, fără a se topi. Subordonaţii nu s-au topit nici ei. Căpitanul a văzut atunci că tunurile nu au tras bine. Erau tunurile Krupp, cumpărate de prinţ, cu care fusese înzestrată armata română, şi căpitanul tunar, ieşind din suită, a raportat prinţului această observaţie, foarte fierbinte. Dar prinţul n-a primit observaţia, formulată poate într-un stil prea personal. Nu accentul critic îl supărase, probabil, cît stilul. Stilul e un ce rece, abstract, vizibil doar atunci cînd lipseşte. La primul prilej, prinţul s-a despărţit

de această lipsă de stil, oglindă sîcîitoare, care deforma, oferind-o grațios mai marelui său, lui Nicolas. Pusese oare în această ofertă un accent acid ? Căpitanul a fost numit ofițer de legătură pe lîngă marele duce. Costi Aldea putea să comunice aceeași observație lui Nicolas, cu aplicație la tunurile ruse. Căpitanul nu putea ști dacă acest gest ținea de frigiditate sau de spirit.

La cartierul general rus, l-a întîmpinat pe Aldea o altă atmosferă, vie, efervescentă, fierbinte. Căpitanul i-a descoperit pe ruși și a isprăvit prin a-i îndrăgi. După un țărm de mare, rece, Costi Aldea descoperise oceanul. Marele duce era un alt fel de om. În rondurile de inspecție, la demonstrațiile de cavalerie sau artilerie, în timpul dejunurilor oficiale, Nicolae Nicolaevici îl convoca adesea lîngă sine pe căpitanul român, scoțîndu-l din anonimatul suitei. Costi Aldea n-a văzut în asemenea gesturi decît ceea ce trebuia să vadă — o atenție pentru șeful său direct, pe care-l reprezenta : prințul. Înainte de 30 august, comandantul suprem i-a propus ofițerului român să accepte a-l sluji ca ofițer de ordonanță, rang și mai înalt, ceea ce Costi Aldea a acceptat, nu înainte de a observa că propunerea trebuia să întrunească și consimțămîntul prințului. Pe care l-a primit. Încă ceva : marele duce nu-l numea pe Costi Aldea, cum era firesc, „Domnul căpitan", sau „Căpitane", ci „Domnule Aldea", ba chiar „Cher Aldea", și o dată chiar „Costi !", intimitate pe care ceilalți ofițeri din suită au remarcat-o. Dar ce căldură la acești nordici, chiar acolo unde frigul ar fi trebuit să înghețe și respirația, la piscuri ! Surpriza căpitanului a fost să constate că în cadrul armatei imperiale, la nivelul suprem, deci în preajma suveranului și a marelui duce, era mai multă libertate de gîndire decît jos, în masa trupelor, masa docilă și fierbinte a trupelor, trupul invizibil al uriașului iceberg. În suite, deci sus, la Marele Stat Major, în cercurile consilierilor se aflau foarte mulți oameni distinși, cu vederi largi, liberi de orice corset, acceptați ca atare nu prin forțarea ierarhiei, ci prin calitatea de a se face utili printr-o idee prompt formulată, printr-un gînd altfel rostit, altfel adică proaspăt, cu un accent de noutate. Era un fel de fierbinte dimineață polară, care, pe căpitan, l-a înviorat. Pe Aldea îl încîntau nu numai întîlnirile

oficiale, dar şi mesele camaradereşti, atmosfera popotelor — cu totul diferită de cea din preajma prinţului. Comparînd, căpitanului i-a apărut clar că, dacă prinţul va persevera, el va izbuti să transforme o suită morocănoasă într-o armată morocănoasă, isprăvind prin a obţine o ţară morocănoasă, severă şi tristă. Dar riguroasă, desigur, ca un mecanism. Aici lipsea rigoarea, dar se simţea sufletul. Cei din jurul marelui duce erau mai toţi oameni de condiţie bună, proveniţi din cele mai înalte familii, erau apoi specialiştii în varii discipline tehnice, bărbaţi care îmbrăcaseră de ocazie uniforma, cazul lui Aldea, erau şi măscărici. Viaţa de curte nu se putea scuti probabil de prezenţa lor şi curtea, în ansamblu, chiar şi curtea militară a ţarului, căpăta prin aceasta un aer decorativ şi superficial, superficial, dar scump, ca spuma pe o creastă de talaz. Probabil, gîndea Costi Aldea, aceeaşi lume va fi înconjurat şi ornat curţile de pretutindeni, mai mult ca sigur şi curtea Sultanului, oricum curtea sumbră a Spaniei din epoca de aur. Aici nici aurul nu lipsea, risipit în chip nebun sau cu lene. Nu puteai alege lenea din cruzimea risipei. Ceea ce pentru Aldea era, pînă la un punct, încîntător. Aldea era totuşi un boier, militarul din el era un lux : uniforma.

La curtea militară pe care o slujea ocazional, lucrurile căpătau o culoare aparte prin temperament. Era astfel greu de cîntărit cîtă libertate de spirit intră într-o manifestare care încălca eticheta şi cît tumult vital. Tumultul vital călca formele în picioare. Însuşi comandantul suprem era omul extremelor — formă şi contrariul formelor —, ceea ce însemna că libertatea extremelor revenea, ca un drept, şi subordonaţilor săi. Revenea, ca drept imprescriptibil, întregului mare popor peste care Alexandru al II-lea domnea. „— Libertatea unei naţiuni nu e altceva decît posibilitatea de a-şi dezvolta nestingherit temperamentul", îi spusese un ofiţer, cu care avea să se împrietenească, un adept secret al doctrinei lui Neceaev. Căpitanul nu ştia nimic nici despre doctrina lui Neceaev şi nici despre noul lui prieten, care s-a prezentat scurt, propunîndu-i lui Aldea apelativul intim : Maxim Maximovici. Acest Maxim Maximovici, un om lung şi chel, mai mult călugăr decît ofiţer, îşi permitea mari libertăţi de cugetare, la un pas de şefii supremi. Îşi expunea cugetările prin mişcări şi

cuvinte desperecheate. Costi Aldea l-a avertizat, cu neliniște, asupra nepotrivirii flagrante între gesturi și cadru, între cuvinte și situație, dar ofițerul monah s-a mirat. „— De ce te temi ? Nimeni nu ne poate lua dreptul la disperare, nimeni nu are de pierdut mai mult decît viața." Un monah, fie și ofițer, nu cugeta despre viață. Maxim Maximovici avea însă în vedere viața, chiar și viața de curte, prin temperament. I-a și spus-o, rîzînd, cu dinți știrbi : „Mă manifest în cadrele unei libertăți de temperament, în care se include întreaga Rusie, deci și țarul."

Pe țar nu-l vedea nimeni. Costi Aldea a dedus că acesta va fi fost, în chip secret, statutul la care și prințul aspira : puternic, singur, invizibil, ca și Dumnezeu. Dumnezeu nu era prezent, în armata țarului, decît prin icoane. Țarul era fizic prezent, dar se oferea și ca icoană. Urmărindu-l pe prinț, în timpul unei parade, cînd prin fața sa se desfășura un fluviu de trupe, cuprinzînd unități române și ruse, lui Costi Aldea i s-a părut că tînărul colonel în negru, mic și rece, e frămîntat de un gînd pe care subordonatul l-a și auzit : „— Was bedeutet imperiale Gessinnung ?" [1], propoziție pe care Aldea a tradus-o altfel : „Ce este răceala — sau muțenia — imperială ?".

Gîndurile marelui duce, în schimb, se auzeau, erau rostite limpede și răspicat, ca și gîndurile subordonaților lui. Lui Aldea i se părea că în Rusia gîndurile se urlă, cum nu se puteau urla în salon, ci ca în stepă. În aceste libertăți de curte exista, desigur, o limită. Aldea a observat-o repede ; cei în cauză o supravegheau, știind exact cînd și cum să se miște. În truda grea de observare a etichetei stătea toată arta omului de curte, care juca abil între conveniență și risc. Apăreau nu rareori și imprudenți. Aceștia se eliminau ca și singuri, fără tapaj. Cînd imprudentul persevera în gafe, era exclus așa cum se cuvine, cu toate formele. Apăreau și cei care, ținînd în față convenția, ca pe o pavăză, își rezervau dreptul unei largi libertăți de mișcare, uneori pînă la liberul arbitru. Generalul Skobelev-fiul, eroul bătăliei din 30 august, un îndrăzneț pînă la nebunie, un focos și un extravagant, apărea la curte într-o postură umilă. Guraliv și mucalit,

[1] „— Ce este sentimentul imperial ?"

el devenea brusc morocănos și sumbru, elegant și fantezist în costumații — iubea mai ales albul și fireturile de aur — apărea la curte prost îmbrăcat, murdar și neglijent. Fața de curte a lui Skobelev convenea și era acceptată prin convenție oficială, generalul fiind liber să fie cum pofțește la el acasă, la divizia lui, pe care o comanda cu strășnicie. Fața strașnică înflăcăra subordonații, fața umilă convenea curții, iar Skobelev își permitea capriciul de a-și arunca divizia în foc cu muzicile militare în frunte — fanfare compuse din cîntăreți galițieni. Curtea îl răsfăța, nu se știe pentru care din aparențe. Oricum, cele două fețe sau două suflete ale lui Skobelev aveau două sedii — curtea și frontul.

— E totuși plictisitoare această lume! i-a spus același Maxim Maximovici. Da, te simți liber la curtea noastră, în această libertate de convenție, dar te-ai întrebat ce-ar însemna o libertate fără curte?

Costi Aldea a ascultat cu rezervă, nu îndrăznea și n-avea căderea să-și pună asemenea întrebări, nici nu le concepea. El venise pe front ca să se bată. I-a răspuns lui Maxim Maximovici doar atît:

— Sînt militar și mă opresc la asta.

Dar mediul curții militare îi stimula gîndirea. Îi plăceau discuțiile aprinse, contrazicerile aprige, contestările violente, ca și exploziile de entuziasm declanșate de un nimic. Nu și căderile bruște în depresiune, dezlănțuite tot de cîte un nimic. Exemplar pentru asemenea manifestări era chiar comandantul suprem. Cineva i-a și spus: „— Cînd e-n toane rele, nu-i ieși înainte." Și cu o formulă pe care a reținut-o: *„Il peut déployer une force disproportionnée à la situation lancen, par exemple, des objets lourds au loin."*[1] Aldea a rîs cu plăcere, situația avea o anume grandoare orientală. Marele duce putea deci trimite în capul subordonaților călimări de bronz, scrumelnițe de cristal și chiar țevi de tun, momente strașnice în care Costi Aldea nu-l văzuse pe Nicolae Nicolaevici. A remarcat în schimb altceva, nu mînia, nu explozia dezordonată a disperării, nici cruzi-

[1] „El poate dezvolta o forță disproporționată cu situația; să arunce departe, spre exemplu, cu obiecte grele".

mea nejustificată și incontrolabilă, foarte frecvente la marii militari, după înfrîngeri, de la Caesar la Napoleon, ci, după ultima înfrîngere, o stare curioasă de absență.

— Înfrîngerea va provoca urmări incontrolabile ! i-a spus Maxim Maximovici lui Costi Aldea. Rușii nu suportă să fie umiliți. S-ar putea ca mînia sau disperarea noastră să apuce un drum greu de prevăzut.

Ce se putea prevedea după ultima înfrîngere ? Nimeni nu-i spunea nimic. Se vorbea totuși despre niște importante schimbări în marele comandament rus. Cîțiva dintre principalii comandanți urmau să aibă, sub mîna marelui duce, soarta obiectelor pe care, la furie, acesta le arunca în capul subordonaților, făcîndu-le țăndări. Dar marea scenă nu avusese loc. Singura scenă pe care Nicolae Nicolaevici o oferise subalternilor fusese îndepărtarea de pe front a contelui Ignatiev, aruncat într-adevăr dincolo de Dunăre, cu dosul palmei. După care marele duce a căzut în apatie, într-o stare de absență, din care nimic nu-l mai clintea. Era o alt fel de neclintire decît a prințului, mai convenabilă, fiindcă starea de absență n-a însemnat o abolire a legăturilor cu ceilalți subordonați, o rupere totală de ei, ci altceva. Relația a continuat, dar fără duh. La ceai, care se lua la popotă, Nicolae Nicolaevici stătea tot în capul mesei, dar desprins de ofițerii din suită, pe care nu-i mai vedea, așa cum și aceștia, la rîndu-le, nu se mai vedeau unul pe altul. Toți își sorbeau mut ceaiul, își rontăiau sec zahărul, ca și afară caii ce-și consumau umili ovăzul, cu capul în traiste. Totuși, marele duce l-a observat o dată pe Aldea — îl observase oare ? —, oricum și-a oprît ochii indecibili asupra lui. Căpitanul a tresărit, lăsînd ceașca, și a așteptat. Maxim Maximovici, care era alături, i-a șoptit lui Aldea :

— Nu te agita, nu te vede. Și mai tîrziu, cînd Costi Aldea își sorbea din nou ceaiul : Nu vede pe nimeni.

Dar după ceai, întîmplarea a făcut ca cei doi să se încrucișeze. Căpitanul a luat poziție, comandantul n-a răspuns la salut, și-a văzut de drum, ca apoi să se întoarcă și să-l remarce. Își legăna la șold cravașa, care îi semnala nervozitatea :

— Aldea, dorești să-mi raportezi ceva ?

— Sînt la dispoziția voastră, duce.

— Vom vorbi. Apoi răzgîndindu-se : Sau și mai bine, trimite-mi în scris.

Cravașa s-a pus în mișcare mai departe, printre șirurile de subordonați, iar Costi Aldea, întors la bordei, s-a apucat de scris. Hotărîse să întocmească un lung memoriu despre cauzele înfrîngerii, pe baza observațiilor lui directe, acum avea cel mai nimerit prilej. A cerut, din prima propoziție, ca și în telegrama către Brătianu, reînarmarea infanteriei cu puști de tip nou și redotarea artileriei cu tunuri Krupp, de mare calibru. S-a apucat apoi să examineze, cu argumente, situația desfășurării atacurilor, dar peste el a intrat Maxim Maximovici, care l-a privit mustrător. Simțise probabil ce face.

— Precis comiți o eroare. Faci un memoriu, în loc să scrii un manifest.

Costi Aldea nu pricepea ce dorește intrusul, care, fără a-l lua în seamă, a continuat :

— Ca să se trezească, Rusia are nevoie de o înfrîngere cu mult mai mare. O înfrîngere catastrofală. Și patetic : Constantin Pavlovici, oprește-te ! Războiul acesta nu va vindeca suferințele Rusiei, ci le va dilata. Va vindeca, desigur, unele din rănile de pe aici, de la Dunăre și din Balcani. În cazul vostru, o rană de orgoliu. Dar Rusia ?

Costi Aldea a lăsat condeiul. Nu pricepea nimic.

— Oprește-te, pentru Dumnezeu ! a insistat Maxim Maximovici. Și repezindu-se la masa de scris : Lasă-mă să-ți rup hîrtiile.

Căpitanul l-a oprit, indicîndu-i să rămînă în scaun, apoi l-a întrebat cu neliniște :

— Maxim Maximovici, cine ești dumneata ?

— N-are importanță. Aș putea să spun că sînt unul din artizanii Rusiei viitoare, care nu se sperie de catastrofa de azi.

Căpitanul s-a ridicat de pe scaunul lui, cu spaimă :

— Maxim Maximovici, eu slujesc curtea rusă de azi.

— Ce știi dumneata despre curtea rusă ? Ce știi despre nobilime ? Ce știi despre mujicul rus ? Și cu alt ton, amical : Pe front a sosit zilele astea un domn pe care ar merita să-l cunoști, domnul Dobroliubov. Nu frecventează curtea, nu e apreciat în cercurile oficiale, dar te-ar

putea ajuta să cunoşti ce e Rusia cugetătoare. Eu vreau mult mai mult decît atît, vreau o Rusie izbăvitoare.

Maxim Maximovici se înflăcărase, părăsise cinismul care îi îngheţa ochii şi zîmbetul. Acum clocotea. În acest clocot, Aldea a aruncat o întrebare oportună :

— O Rusie victorioasă în război, a spus Aldea, nu este oare o Rusie izbăvitoare ? Rusia de azi jertfeşte pentru alţii.

— Te înşeli. Sau vrei să te înşeli. Dar eu, iată, vreau o Rusie izbăvitoare în sine. Şi pentru sine.

— Cum, prin catastrofă ?

— Dacă vrei, da. Dacă crezi că aceasta-i revoluţia, da.

Căpitanul era speriat, zăpăcit, a căzut în scaun, Maxim Maximovici l-a lăsat în pace, dîndu-i răgazul să-şi revină. A luat hîrtiile de pe masă şi a început să le parcurgă.

— Da, a mormăit el, memorii se fac şi la noi. În acelaşi stil. Obedient şi pisălog. Cuvintele cer milă. Şi concluziile sînt asemănătoare : un şir de erori. Şi privindu-l pe Aldea ca pe un debil mintal : Cum îţi închipui că se va întrerupe războiul, ca armatele să se reînarmeze ? Ce guvern, din guvernele de azi, vor consimţi să nu sacrifice oameni şi să cumpere puşti şi tunuri noi !

Pe masă se afla şi ciorna telegramei către Brătianu. Maxim Maximovici a citit-o şi a dat-o la o parte.

— Ţi-a răspuns domnul Brătianu ? Nu-ţi va răspunde. Şi mai tîrziu : Dar şi consideraţiile dumitale militare sînt copilăreşti. Vrei să prinzi războiul într-o formulă. Nu există această formulă. Războiul e hazardul pur.

— Războiul e o îndeletnicire umană. Deci răspunde unei logici.

— Te înşeli, e în afara logicii. Sau o fi avînd vreuna, care ţine de hazard.

— Vreau logica acestui hazard.

Maxim Maximovici a dat din umeri. Pînă la urmă a consimţit :

— O s-o surprinzi probabil în unele lucruri mici. În fleacuri. Precum aici. Calculul acesta privind tirul puştilor Peabody e abil. După logica cifrelor, otomanii pot decima într-o oră o armată de o sută de mii de oameni. E abil, dar nu-i adevărat.

— Cum nu-i adevărat ?

— Nu-i adevărat, fiindcă, iată, acum armata stă pe loc, iar otomanii nu trag.

— Aceasta în clipele de acalmie. Dar în atac ?

— Şi în atac greşeşti. În atac apare elementul surpriză. Hazardul. Pe acesta, iată, nu-l surprinzi. N-ai cum, după logica dumitale. Apoi şi un element permanent : golurile dintre gloanţe. Printre goluri se strecoară soldaţii. Unde sînt golurile ?... Vreau să-ţi spun, Constantin Pavlovici, că ecuaţiile dumitale sînt pe jumătate adevărate, pe jumătate false. Vrei să faci o logică a hazardului, dar nu poţi, n-ai vocaţie pentru ea.

Lui Aldea îi venea să întrebe : „— Dar dumneata ai ?" Timpul nu era probabil făcut pentru o logică a hazardului, singurul care îi aproba prezenţa era Maxim Maximovici. În ceea ce-l privea, Maxim Maximovici era un bun matematician. În unele clipe de destindere cei doi discutau cu pasiune matematici, ca să uite de război. În sfîrşit, acelaşi Maxim Maximovici, lăsînd la o parte problema hazardului, a găsit în calculele căpitanului şi o formulă care i-a atras atenţia :

— Asta s-ar putea să fie ceva, dar nu mă pricep.

Era un calcul de balistică cu aplicaţie la artilerie. Căpitanul voia de mult să determine, prin calcul, punctul în care se produce o detunătură, după viteza de propagare a zgomotului. Chestiunea i se părea importantă, nici Maxim Maximovici n-o bagateliza, tunurile otomane erau bine mascate, cu greu se putea determina poziţia lor, iar acum şi mai greu, datorită ceţei şi ploilor.

— Da, a confirmat rusul, problema e interesantă, dar se poate rezolva şi altfel, pe o altă cale. Nu prin reglarea tirului, ci prin puterea explozivă a obuzului. Pe dumneata te preocupă o problemă de fizică pură, pe mine una de chimie.

— Nu mă pricep la chimie.

— E diferenţa dintre noi. Sînt adeptul exploziei.

Şi Maxim Maximovici l-a dus cu el la adepţii exploziei, care se adunau seară de seară într-un bordei de trupă. Nu erau mulţi, nici cincisprezece. Aproape toţi tineri. Aproape toţi nobili — sau aşa i se părea lui Aldea. Unul dintre ei, ras în cap, cu nas cîrn şi cu ochi fosforescenţi, avea obrajii bucălaţi, dolofani — băiat de cafea

cu lapte, deşi ochii îi luceau, ochii şi sîrma ochelarilor care-i înjuga nasul, năsucul, un nas foarte cîrn. Un altul, în manta soldăţească, părea un simplu cazac. Acel simplu cazac l-a luat la ochi pe Aldea de la intrare. Cine e ? Ce caută acolo ? Avea încredere în el Maxim Maximovici ? Discuţia se purta în rusește, căpitanul se simţea stînjenit. A întrebat într-o doară :

— Sînteţi slavofili ?

Au rîs toţi. Băiatul ras în cap i-a explicat în franţuzeşte lui Aldea că slavofilii sînt partizanii Rusiei oficiale. Ei erau partizanii Rusiei viitoare, deci antislavofili.

— Panslavismul ne flatează, a adăugat Maxim Maximovici, ca să ne adoarmă conştiinţa. Rusul de rînd e flatat la gîndul că împreună cu ceilalţi slavi el, Ivan, reprezintă cel mai numeros neam din Europa. Fascinaţia numărului. Dar pentru ce ?

— Dar e o forţă ! a exclamat Aldea.

— Forţă, pentru ce !

Aldea auzea un cuvînt des repetat — *pocemu !* — pe care l-a reţinut. În bordei, *pocemu* era la ordinea zilei. Şi un alt cuvînt, o particulă : *Gde,* adică unde ? ! Toate întrebările se proiectau spaţial, timpul însuşi se desfăşura dincolo de hotarul viitorului, ca o stepă. Şi Rusia se întindea, tot spaţial, în viitor.

— Şi cum va fi Rusia de mîine ? a întrebat Aldea.

Tinerii au rămas tăcuţi şi sumbri. La această întrebare nu se putea răspunde printr-o propoziţie, nici măcar printr-o ecuaţie, ca aceea pe care Aldea o căuta, încercînd fără noroc să pună războiul într-o formulă. Deocamdată Rusia se afla în faţa unei înfrîngeri militare. O înfrîngere care, dacă ar fi fost mai mare, se putea nădăjdui la o schimbare de destin.

— Ce este destinul pentru o ţară ?

Tot Aldea a aruncat întrebarea şi spiritele au luat foc. Maxim Maximovici l-a asigurat pe Aldea că ei toţi resping ideea de destin. Destin nu există. Dar dacă destin nu există — Destin ca forţă obiectivă a curgerii —, atunci există Divinitate, idee care i-a revoltat pe prietenii ruşi din bordei. Atunci ce ? ! a întrebat Aldea. Atunci, Omul. *Liudi !* un alt cuvînt pe care Aldea l-a aflat. Ei înşişi, prietenii din bordei, se numeau unii pe alţii cu acest

cuvînt generic, ei erau *liudi*, toți împreună și fiecare în parte. Ei se pierdeau, cu liberă voință, într-un sublim anonimat.

— Bine, bine, oameni ! a protestat Aldea, dar prin ce vă deosebiți de ceilalți ? De mine, spre exemplu !

I-a răspuns cazacul, într-o franceză, alertă, iute :

— *Le révolutionnaire est un individu marqué !* [1]

A șarjat asupra cuvintelor. Aldea l-a privit intens pe tînărul cazac, ca să afle confirmarea : prin ce anume un astfel de individ era marcat ? Tînărul cazac părea, într-adevăr, marcat de o febră, ca și ceilalți. Cazacul a continuat, recitînd parcă versete biblice :

— *Il n'a ni intérêts, ni affaires, ni sentiments personnels, ni liens, rien qui lui soit propre, pas même le nom.* [2]

Deci nici nume. Toți erau *liudi*, y compris cazacul, care a recitat mai departe :

— *Tout en lui est happé en vue d'un seul intérêt exclusif, d'une seule pensée, d'une seule passion : la revolution.* [3]

Monologul fusese ascultat cu pioșenie. Era, probabil, o formulă de jurămînt, o definiție, un semn distinctiv și căpitanul, care cunoștea formulele militare, nu mai puțin grave, a tăcut, impresionat. Era definiția revoluționarului dată de Neceaev. Pe Aldea l-ar fi interesat cum sună în rusește cuvîntul pasiune, *passion*, dacă implică patima sau se purifică în sens înalt, dar n-a mai întrebat nimic. Oamenii din bordei — *liudi* — ardeau deopotrivă de pasiune și de patimă, o patimă care transfigura. A mai auzit o formulă care l-a speriat :

— *La passion de la destruction est une passion créatrice.* [4]

Chiar băiatul cîrn, care se dovedise în cursul discuției plin de umor, adoptase o mină gravă, cînd s-a invocat pasiunea distrugerii. El a întors spre Aldea ochii lui mici și iuți, privindu-l peste rama de aur a ochelarilor :

---

[1] Revoluționarul este un ins marcat.

[2] El n-are nici interese, nici afaceri, nici sentimente personale, nici relații, nimic care să-i fie propriu, nici măcar nume.

[3] Totul în el este înșfăcat în vederea unui interes exclusiv, unei singure idei, unei singure patimi : revoluția.

[4] Patima distrugerii este o pasiune creatoare.

— Dumneata, domnule căpitan, l-a întrebat, știi ce înseamnă sacrificiu ?

Aldea știa, venise pentru aceasta. Maxim Maximovici l-a bătut pe umăr, asigurîndu-i pe ceilalți *liudi* din bordei. A și spus :

— Aldea e un om brav. Vrea victoria.

— Ce victorie ? au strigat ceilalți *liudi*. Ce victorie poate fi o victorie în numele Rusiei oficiale ?

— Există o altă Rusie ?

— N-o vezi ? !

— Dar e atît de mică !

— Ei și !

— Eu sînt prietenul Rusiei eterne, mă învecinez cu ea. Mi-s dragi rușii.

— Depinde care ruși !

— Rușii ca *liudi !*

— Ehei, *liudi !...*

Lui Aldea i s-a cerut discreție asupra acestei întîlniri. Acei *liudi* între care fusese primit preferau, chiar o cereau, să nu fie numiți, nici pomeniți. Nimănui. Ei se dizolvau în anonimat, dar se recunoșteau unii pe alții, ca și creștinii primitivi. Semnul Mielului sau al Porumbelului era la ei altul, invizibil, dar morala credinței era asemănătoare, dacă nu identică. Aldea a observat această specie aparte de morală ferventă.

— Ei și ! Semănăm cu creștinii primitivi. Rusia nu contenește să se creștineze zi și noapte. Creștinarea la noi n-a luat sfîrșit și n-o s-o poată stăvili Sfîntul Sobor, adică marea și crunta biserică oficială. De aici ereziile, ca în epoca primitivă a credinței. De aici arderile de biserci, nihilismul și anarhia. În acest proces ne interferăm și noi. Cu alt scop. Cu altă perspectivă. E clipa cînd trebuie să convertim marele popor la altceva, la un nou crez. Dar la voi ?

— La noi, crezul e dat. Creștinătatea este o chestiune definitiv rezolvată. Încă din epoca apostolică.

— Deci n-aveți erezii ?

— Nu.

— Deci nici speranțe.

— Cine știe ? Poate avem.

Cu acest „cine știe", Aldea s-a despărțit de noii lui prieteni. S-a întors în bordei. A rămas singur, în fața calculelor lui, făcute țăndări. A cules, totuși, țăndările, le-a pus în buzunar și a plecat în liniile române, la colonelul Cerchez, vechiul lui prieten.

— Greșeala ta, i-a spus Cerchez, este că absolutizezi. Nu se poate explica o înfrîngere printr-un singur element, tunurile și puștile. S-ar putea ca și tirul puștilor să fie de vină. Dar s-ar putea foarte bine să fie de vină și ordinea compactă a coloanelor. Sau, de ce nu, faptul că înaintăm cu ofițerii în frunte. Ai văzut ce cumplite sînt pierderile de ofițeri ?

Aldea nu mai auzea demonstrația contrară. Se gîndea la altceva. Îl frămîntau ideile auzite la ruși. Un alt camarad, aflat de față, a fost încă și mai tranșant, chiar vulgar, în încercarea de a-i distruge calculele :

— Ce-mi tot dai, dragă, cu puștile ! Este ca și cum în materie de infidelitate conjugală ai face vinovat patul ! Eu mînuiesc soldați, nu puști ! E drept, turcii trag mai bine. Dar nu uita că ei au avantajul defensivei. Deocamdată ! Și-apoi încă ceva : dacă pentru ruși ideea reînarmării cu puști de tip nou ar putea fi valabilă, fiindcă dispun de resurse, pentru noi e pură aventură.

Cerchez i-a răspuns lui Aldea, pragmatic și cu înverșunare :

— Eu am venit aici să mă bat.

Între timp, pe front, a sosit Scara de la Tula. Problema observațiilor de la distanță, după o formulă matematică, cea la care Aldea tocmai lucra, cădea ca de la sine. De pe Scara de la Tula se putea vedea tot frontul. Aldea însuși a fost poftit să constate însușirile miraculoase ale acestui utilaj militar, fantasmagoric, înviat parcă dintr-o epocă arhaică.

Scara fusese adusă pînă la Dunăre cu trenul, din adîncul Rusiei, tocmai de la Tula. La Dunăre fusese transbordată și urnită mai departe cu carele, pînă pe front. De fapt nu scara, ci scările, mai multe scări, care se înnădeau și se puneau în mișcare, vertical, printr-un

sistem de roți cu scripeți. Mașinăria era ingenioasă, un amestec naiv între mecanica lui da Vinci și optica începătoare a lui Galilei, dar la dimensiuni rusești. Roțile, bine unse, se învîrteau rapid și își comunicau precis mișcarea, de la una la alta, iar scripeții făceau să lunece în sus piesele scării, una cîte una, dîndu-le un anume zbor iute, de pasăre care se tot avîntă. Priceperea tehnică, în detalii și în ansamblu, nu lipsea. Cu aceleași procedee meșterii din Tula ar fi putut realiza un porumbel mecanic, desigur la dimensiunea unui dinosaur. Fantastica scară era prevăzută și cu un ceasornic — nu se știe pentru ce. Acesta era prins la baza primei scări și se punea în funcțiune prin învîrtirea unei chei metalice foarte mari, care făcea un zgomot special : cîrîia. Sus, pe ultima platformă, se instala observatorul cu o lunetă, à la Galilei, aparat care venea tot de la Tula, avea forma unui tun și funcționa mulțumitor. După înșurubarea scării, urma înșurubarea lunetei. Întreaga mașinărie, pusă pe un greoi șasiu metalic, era trasă cu multe perechi de boi pînă în apropierea liniilor inamice, la o bătaie de pușcă. Se proceda apoi la instalarea în poziție și la săvîrșirea ceremoniei funerare.

— Pentru ce această slujbă funebră ? a întrebat Aldea.

— Pentru omul de sus ! i-a răspuns Maxim Maximovici. Puștile Peabody-Martini trag, după cum știi, la două mii de metri. Trag perfect și în sus, a mai adăugat el. În aceste condiții, omul de sus, de la lunetă, de obicei un ofițer, participă înainte de a urca la propria sa slujbă de înmormîntare. I se face slujba în prealabil, înțelegi ?

— Dar e absurd.

— De ce absurd ? Foarte mulți ofițeri se vor înscrie, te asigur, la acest gen de moarte eroică. Și zîmbind : Noroc că plouă, e ceață, Scara de la Tula nu va funcționa. Vezi-ți mai departe de calculele dumitale. Poate vor sluji cîndva la ceva. Tot n-avem ce face.

Alegerea lui Hasdeu la Academia Română i s-a părut lui Parva cel mai important eveniment după victoria de la Grivița. Eveniment cu o semnificație aparte : în țară,

viața curgea normal, Hasdeu fusese ales la Academie, deci viața academică curgea normal. Dar poate că evenimentul, credea el, n-ar fi avut un ecou internațional atît de amplu, dacă nu era Grivița. Gazetele aduceau știri din care rezulta că lumea științifică îl gratula pe Hasdeu pentru amîndouă faptele, legînd de numele lui și victoria militară. Ceea ce lui Parva nu i s-a părut exagerat. „Este ca și cum, pentru cucerirea Galiei, ar fi fost lăudat nu Caius Julius Caesar ci Cicero, detractorul lui Caesar, ca om al faptelor. Nu militarul, ci artistul, savantul." Și mai tîrziu : „Un război rămîne un simplu fapt din ordinea naturală, dacă nu intră și-n ordinea gîndului. Cei căzuți la Grivița, cu limba lor cu tot, se eternizează și prin știința filologică a domnului Hasdeu, care le face dreptate prin gloria civilă." Tînărul a vrut să-i trimită pe loc lui Hasdeu o depeșe în care să-i scrie că evenimentul reprezintă de fapt o victorie a limbii române. „Prin Hasdeu, și-a mai spus Parva, căutînd o formulă care să explice evenimentul, limba română devine o limbă a științei universale, măcar în filologie, precum latina și greaca, precum germana și franceza, ca limbi ale științei moderne. Căci de ce știința modernă s-ar dispensa de limba națională care o exprimă ? Cine vrea să cunoască principalele opere ale domnului Hasdeu e obligat să le parcurgă în românește, fiindcă nu sînt traduse."

Parva aflase totuși, între timp, că la București Frederic Damé, împreună cu încă cineva, probabil Tocilescu, traducea de zor în franceză, la îndemnul lui Hasdeu, „Istoria critică a românilor". S-a înfuriat și și-a retras proiectul de telegramă. „Pentru ce are nevoie de asta ! a urlat el în gînd. Dar iată că victoria de la Grivița s-a scutit de traduceri multilingve. Cînd savanți ca Ascoli, ca Miklosiek și ca Schuchardt îl citesc în românește pe Hasdeu, ce mai vrea, același domn Hasdeu, cu traducerea !" Și adresîndu-i-se direct : „Domnule, în empireu vei muri pe limba dumitale !"

Marele eveniment pe care Parva îl celebra nu depășea însă granița bordeiului, nici perimetrul minții lui. Locotenentul Ragaica era scuturat de frisoane de febră — tifos, ordonanța acestuia, un soldat cu numele Haralambie, era tipul analfabetului absolut. Cu Haralambie nu se putea

discuta decît într-un dialect arhaic, premergător romanizării Daciei. La fel stăteau lucrurile în ceea ce privea viața modernă. Gazetele venite de la București vorbeau într-un limbaj păsăresc, posterior romanizării Daciei. Cu gazetele venite de la București, Haralambie îndopase fereastra bordeiului și astupase crăpăturile ușii. „— Nenorocitule ! i-a strigat Parva, ai distrus pînă și Columna lui Traian ! Unde-i Columna ? !" „— Ce columbă ? !" a întrebat senin Haralambie, care a folosit *columbă* în loc de columnă, probabil fiindcă Dacia arhaică, post-romană, avea columbe, dar nu mai avea columne. Lui Haralambie nu i-a dat prin cap să-i replice : „— Domnule, Columna e la Roma, în Forul lui Traian ! Noi, p-aici, avem doar columbe ! „Columna lui Traian", gazeta lui Hasdeu, era deci distrusă de mîna unui analfabet, pentru care marele savant jertfise întru știință. Bietul Hasdeu !

Peste realitatea frontului, a lumii de aici, Parva construia o alta, suprapusă. Aceasta se ciocnea cu prima, uneori pînă la respingere, dar tînărului nu-i păsa, el rămînea suspendat în norii lui. „Foarte bine, și-a spus. Dacă Ragaica și Haralambie îl ignoră pe Hasdeu, am să-l sărbătoresc singur sau cu cine pot. Cu Graziadio Ascoli, cu Franz Miklosich și cu Hugo Schuchardt." Ideea unei publicații festive, un volum omagial cu titlul „Mélanges offerts à Monsieur Bogdan Petriceico Hasdeu", distribuită la toată lumea savantă de pe continent, l-a entuziasmat și l-a și pus pe lucru. Făcea aceasta ca pentru sine. Cîteva zile, Parva s-a cufundat în elaborarea proiectului, alcătuind o grandioasă listă de teme și colaboratori. Solemna tipăritură ar fi urmat să fie deschisă de Gaston Paris, cu „Quelques observations sur la poésie de moyen âge", urmat de Ascoli cu niște „Saggi ario-semitici" sau ceva în genul ăsta, după care ar fi venit austriacul Franz Miklosich cu un subiect de slavistică, în marginea opusului său fundamental — „Etymologischen Wortenbuch der Slavischen Sprachen", sau, de ce nu, cu un studiu privind dialectele române. Ca bun cunoscător al limbii române și ca prieten al lui Hasdeu, elveţianul Hugo Schuchardt s-ar fi ocupat, probabil, de un subiect tangent la opera sărbătoritului, confirmînd — ar fi dorit Parva — unele din etimologiile hasdeiene, care iscaseră dispută. Hasdeu se

cufunda în infinitul trecutului, Schuchard — de pe Alpi ! — l-ar fi putut ajuta. De sus, lucrurile se văd mai bine, se vede clar Europa şi lumea, deci şi locul românilor. Domeniu vast, în care ar fi intrat şi romanişti, şi slavişti şi germanişti, şi indo-europenişti, de pe trei continente, aria acoperită de ştiinţa lui Hasdeu fiind imensă şi incontrolabilă. Dintre cei cu care savantul întreţinea bune raporturi n-ar fi lipsit Emil Picot, de la Sorbona, Alexandr Vaselovski, de la Academia din Petersburg, Sommert de la Universitatea din Lipsca, nişte savanţi de la Boston, Atena, Hamburg, Salamanca şi Bombey. Parva ar fi încheiat volumul cu un studiu — în română ! — asupra căruia încă ezita.

Ar fi vrut să ofere o mostră din opera lui fundamentală, dar se temea să avanseze asupra unei teme abia în curs de elaborare, care ar fi iscat sigur vuiet. Un scandal ar fi onorat totuşi volumul. Hasdeu nu putea fi mai bine sărbătorit decît printr-un scandal ştiinţific de pomină. Ar fi trebuit un scandal echivalent cu victoria de la Griviţa, ceva care să antreneze imposibilul. Deşi poate ar fi fost mai nimerită o temă minoră, tratată însă cu brio. Acele teme mici, covîrşite de aparat, care fac deliciul ştiinţei filologice. Ceva despre copulă sau despre apostrof. Sau despre regimul pluralului în română. Dar ultima temă i s-a părut lui Parva dificilă, legată de multiple complicaţii. Tînărul filolog se convinsese, în timpul campaniei, cît de particular e regimul pluralului la români. Atunci despre infinitivul lung sau despre r dublu, o altă descoperire a lui Parva, chiar în timpul luptei de la Griviţa. Mai simplu ar fi fost să abordeze totuşi o chestiune de vocabular.

Discutînd cu soldaţii din tranşee, Parva descoperise într-o bună zi un cuvînt uitat, scos din uz, fără răspîndire teritorială, o adevărată relicvă lingvistică : *succinul*. Ambra sau chihlimbarul se numea în română şi *succin*. A surprins cuvîntul la nişte vorbitori din zona Buzăului, dintre care unul purta la brîu un cuţit cu plăsele de chihlimbar, şi s-a plimbat cu cuvîntul nou în mînă, din unitate în unitate, pe aproape toată aria regimentelor româneşti, confundată, în mintea lui, cu aria Daciei. Curios, cuvîntul lipsea pretutindeni, ca şi cum ar fi

fost răpit. El se afla numai în inventarul buzăoanilor, dar nu la toți, ci doar la cîțiva, la oamenii proveniți dintr-un anume sat, Valea Boilor, unde se exploata, ca pe vremea romanilor, chihlimbarul sau succinul. Doar acolo se conserva comoara. Mica descoperire l-a încîntat pe Parva, care văzuse mai întîi cuțitul cu plăsele de succin de la brîul soldatului, un cuțit cu aspect de bijuterie, apoi descoperise și cuvîntul, la fel de rar. „— Cum se spune la voi chihlimbar ?" a întrebat el, într-o doară. I s-a răspuns : „— Succin !" Se afla, într-adevăr, în fața unei descoperiri, o relicvă. Cuvîntul se perpetua din epoca romană, într-un singur loc, tocmai locul producător de succin, menținut în limbă prin încăpățînarea băștinașilor, care scoteau din adîncuri succinul, cu mîinile lor. Aceasta l-a trimis dintr-o dată cu gîndul la un alt strat al românei, uitat sau pierdut.

„Există, și-a spus Parva, o română anterioară. Este de presupus că aceasta va fi avut alte aspecte, diferite de ale românei de azi." Și generalizînd : „Orice limbă e precedată de o limbă anterioară, din aceeași familie sau din alta, pînă la omul prim. Mai rămîne de văzut dacă limbile se ramifică înapoi sau înainte." Și fericit că găsise o imagine lămuritoare : „Dacă limba e un copac, ea se ramifică și înapoi și înainte. Trunchiul este, probabil, stratul prezent. Înapoi, în jos, sînt rădăcinile, iar sus, în viitor, cununa. Eu mă aflu în chiar trunchiul limbii, dibuind cu o mînă spre rădăcini și cu alta spre cunună. Țin într-o mînă *succinul* și în cealaltă *chihlimbarul*."

Parva simțea că se clatină sub aceste apăsări contrare, deși greutățile erau egale. „Aceeași piatră semiprețioasă, din care se fac bijuterii, e numită în chip diferit" — și-a spus el, zîmbind și spre chihlimbar și spre succin. Apoi a renunțat la imaginea limbii ca arbore și a trecut la alta, elaborată. Acum limba era un edificiu, o construcție deliberată, ca un turn sau ca o piramidă, fie și ca un fagure de albine sau ca un mușuroi. Dar și această reprezentare, culturală, îl speria : „Acest palat mirific al limbii, cu mii de încăperi — care duc tot mai înapoi și tot mai adînc în jos — este de fapt un labirint."

În acest labirint, Parva descoperise *succinul*. Dacă *succinul* s-a numit mai tîrziu *electron*, printr-un cuvînt grecesc, *ambră*, printr-un cuvînt arab, *chihlîmbar*, printr-un cuvînt persan sau turcesc, avea proba că într-o epocă mai veche, epoca romanizării Daciei, aceeași rășină împietrită s-a numit printr-un cuvînt latin : *succinul*. Pe Parva l-ar fi încîntat ca vocabula să fi rămas înghețată în piatra inițială sonurilor, ca o insectă, în chiar forma sa primitivă : *succinum*. „Chihlimbarul succede *succinului*, a dedus el, iar sub aceasta, într-un strat și mai vechi, s-a aflat desigur un cuvînt autohton. Care ?" Prințul, în prima sa aventură prin Cîmpia română, descoperise un colier de ambră, un șarpe de ambră. Își pusese, în legătură cu acel colier, o problemă de comerț, de schimb de bunuri sau o problemă de chimie. Parva își punea o problemă de limbă, de fapt tot de chimie sau tot de schimb. „— Cum se va fi numit în limba dacă chihlimbarul sau succinul ?" La un glosar de cuvinte autohtone, dacice, nu lucra nimeni, îi deschisese perspectiva același domn Hasdeu. Limba premergătoare românei și latinei era dacă, aceasta era de fapt limba anterioară. Cuțitul de la brîul soldatului avea o formă arhaică, banalul cosor, era în realitate un *dacca*, cuțitul curb al strămoșilor, împodobit ulterior cu succin. O pîrtie în descifrarea unui mister ? Parva a meditat multă vreme dacă n-ar fi fost cazul să-și aleagă o temă din acest sector autohton, atît de enigmatic, pentru a-l omagia pe Hasdeu. Un comentariu la „Pierit-au dacii ?", lucrare care provocase vîlvă și care întemeia o știință nouă, dacistica ? De ce nu ! Dar pe ce bază ? Mai potrivit era să aleagă tot un cuvînt, o etimologie. Dar orice etimologie pe acest traseu, necunoscut, părea scandaloasă, ca și persoana înaintemergătorului.

L-a atras totuși ispita de a lucra cu un cuvînt care nu exista în glosarul nici unei limbi de pe continent și s-a oprit la *bucurie*, apoi la o expresie : *bucură-te pururea*. Dar *bucur, bucurie, a bucura* există și în albaneză — *bukuron !* Parva n-avea cunoștințe în domeniul ilirei, cu care limba dacă părea înrudită — îl concura același Hasdeu — și el și-a ales a doua vocabulă din expresie — *pururea*. *Pururi* sau *pururea* la români echivala cu permanența, eternitatea sau vecia. Se putea oare deriva românescul

pururi din latinul *porro* — „en avançant au loin, loin", în continuare ? Acesta însă nu satisfăcea forma românească şi rămînea departe de ea ca sens. *Purus* făcea greutăţi şi mai mari, se opunea dezvoltării semantice din română, iar formal nu explica decît tema cuvîntului. Românescul *pururе, pururea, pururi* „mereu, oricînd, totdeauna, în veci", rămînea practic fără explicaţie etimologică, şi Parva s-a apucat s-o caute.

Cineva ar fi putut să-i strige : „— Domnule, ce tot cauţi pururi ? Pe aici mor oameni !" „— Tocmai de asta caut." Lui Parva îi lipseau însă dicţionarele, dispunea în schimb de memoria lui fără rival, o memorie de struţ, cum spunea Sommert. Nu i-a fost deci greu să găsească o punte între românul *pururi, pururea* şi sanscritul *purāná,* de la un indoeuropean * *per, pera,* cu dezvoltări adverbiale mai în toate limbile din familia indoeuropeană sau arioeuropee, cum spunea Hasdeu. Nu încăpea îndoială că forma sanscrită stătea la baza cuvintelor din limbile indiene cu sensul „învechit, bătrîn", şi Parva a descoperit pînă şi în singaleză *purāna,* „vechi, îmbătrînit", apoi *purva* „vechi, antic", apoi *purvakalaïa* „vremile trecute, vremurile de altă dată" etc. Sensul care i-a reţinut atenţia în chip special amintea doctrinele hinduiste ale reîncarnării : *purvakarmaia* „acţiuni săvîrşite în reîncarnarea anterioară (*„purvĕnivasaia* „existenţă precedentă"), ceea ce trimitea pe românescul *pururi* la *illo tempore,* deci un *pururi înapoi,* spre originar. Originarul părea la români nucleul veşniciei.

Hălăduind pururi cu mintea, Parva nu s-a oprit. A plimbat românul *pururea,* ca formă şi ca sens, prin toate limbile indoeuropene sau arioeuropee, din greaca veche în irlandeză, din vechea germană în lituaniană, din albaneză în indoiranică, ajungînd la concluzia că tratamentul fonetic din română ţinea de o formă anterioară românei, probabil limba dacică (*Purana,* în limba de substrat a românei i. (e e=dacic e>ā a>o ; i. — e. a=dacic a>o) : **porana,* cu un rotacism „primar". Concluzia l-ar fi încîntat pe Hasdeu şi ar fi făcut să crape de invidie pe alţi o sută (cinci) lingvişti, care ar fi fost cu toţii siliţi să-l aplaude pe acelaşi domn Hasdeu, împreună cu discipolul său Lucreţiu Parva.

Dar de ce discipol ? ! De ce nu aplauze, la scenă deschisă pentru Parva ca Parva ! În fond, Parva se putea ocupa de un alt cuvînt, fără nici o legătură cu Hasdeu, omagiindu-l onest, dar în chipul cel mai indirect cu putinţă. Nu procedau la fel sau aproape la fel toţi ceilalţi participanţi la volumul omagial ?

Şi Parva s-a reîntors cu entuziasm la *succin*. Suna bine şi titlul : „*Succinul, un cuvînt fosilă din epoca romanizării Daciei*". Apoi, în subtitlu : „Note asupra dubletului succin/ chihlimbar, adică despre opoziţia dintre un latinism şi un turcism în româna de azi." Ar fi vrut să mai adauge : „În româna de azi, de la Plevna", dar a renunţat. Cuvîntul avea oricum o demnitate arheologică, la fel ca şi cuţitul cu plăsele de chihlimbar, de la brîul soldatului din Buzău. Oricum făcea arheologie lingvistică.

Hotărît să se apuce de acest studiu, Parva a tresărit totuşi. Încă o descumpănire, apoi o undă de iritare, apoi o netedă mînie : acelaşi cuvînt — arheologic în română — era curent în celelalte limbi romanice — italiană, franceză, spaniolă, portugheză. *Succinul* nu merita, în acest caz, decît o notă. În nici un caz un studiu. Mai curînd *pururea !*

Pururi neliniştit, Parva a ieşit din bordei, lăsînd hîrtiile împrăştiate în seama aceluiaşi Haralambie, care le pîndea cu jind, pentru foc. I-a şi spus : „Pe astea poţi să le arunci pe foc !"

Felul lui de a lucra, cu risipă de idei şi hîrtie, îi exaspera pe ceilalţi locatari din bordei. Spaţiu era prea mic pentru toate cărţile, hîrtiile, mişcările şi monoloagele lui Parva. „— Domnule, i-a urlat locotenentul Ragaica, aici nu eşti singur !" „— Ba sînt singur ! i-a replicat Parva, oriunde m-aş afla în lume !" Acum Ragaica căzuse doborît de tifos. Pe poziţie mai rămăsese Haralambie care era un blajin. Fiindcă Parva nu-i îngăduia iniţiative sau îi dădea ordine contradictorii, Haralambie a întrebat : „— Şi cu hîrtiile ce fac, le dau pe foc ?" „— Păi nu ţi-am spus să le dai pe foc ? !".

A ieşit din bordei, dar a regretat porunca. De ce să le arunce ! De la primul pas, după ieşirea din bordei, Parva a descoperit o nouă pistă. Hotărît, *succinul* merita o soartă mai bună. Nu o notă, ci un studiu. Într-un singur cuvînt se concentra toată drama romanizării Daciei.

Da, e drept, *succinul* triumfa în toată Romania de la Adriatica şi pînă la Atlantic, dar pierise în Dacia sau se salvase într-un singur loc, la Buzău, prin cîţiva vorbitori. Un cuvînt, doar unul, putea da seama de toată drama — sau tragedia — latinităţii orientale. „— Domnilor, a perorat Parva în gînd, dar vă daţi seama ? Dacă aceşti unici vorbitori din Buzău ar pieri, ar fi pierit în lupta din 30 august, în fond nimic mai normal !, dacă eu, Lucreţiu Parva, n-aş fi, destinul *succinului* s-ar fi încheiat, definitiv, pentru întreaga romanitate orientală ! Iată, am salvat romanitatea Daciei printr-un cuvînt. Sînt eu acela, Lucreţiu Parva !"

Era fericit, ca un cocoş sălbatic suit pe cea mai susă creangă. *Susă* şi *joasă* erau alte cuvinte care îl obsedau. Cel mai fantastic galinaceu al Carpaţilor era chiar domnul Hasdeu, suit pe cea mai susă creangă. Ce-ar fi fost dacă l-ar fi scuturat un pic ? ! Dar a călcat cu stîngul. Hotărît, n-avea o zi bună. La popotă, un tînăr din Bucureşti, tot un voluntar, dizerta tocmai pe tema Hasdeu, evocîndu-l în calitatea sa de fost student. Încăput pe mîna unui admirator de ocazie, savantul apărea drept altceva — nu ceea ce era, un savant ! —, ci un fel de războinic arhaic, dotat cu înzestrări magice. Parva s-a aşezat pe un scaun, aşteptîndu-şi ceaiul, şi a ascultat. Tînărul evoca o dispută ştiinţifică, înfăţişînd-o nu la stilul argument contra argument, ci la „stilul şaman", cînd victoria apare prin miracol.

— Şi atunci Hasdeu, neluînd în seamă realitatea, s-a năpustit spre adversar cu furie, l-a strivit cu argumente cu tot, ca apoi, bombănind, să se întoarcă acasă, — o mai fi găsit pe drum şi alte arme ! s-a întors deci acasă, bombănind, şi s-a culcat, după ce schimbase soarta ştiinţei române.

Lui Parva îi venea să strige : care argumente !, de ce cu argumente cu tot !, de ce s-a culcat !, dar s-a oprit, a pus o singură întrebare, ca să sondeze universul de cunoştinţe al tînărului :

— Dumneata spui că domnul Hasdeu a schimbat soarta ştiinţei române. Despre care dintre ştiinţe e vorba : ştiinţa istorică, filologia, lingvistica generală ?

Un răspuns bombă, tînărul era dementizat de Hasdeu. El a declarat :

— Despre toate laolaltă !

— Ha, ha ! a rîs Parva. Dar n-a mai rîs, cînd ferventul a adăugat :

— Mi-amintesc că, o dată, Hasdeu ne-a vorbit şi despre „româna anterioară".

Parva s-a crispat. Expresia la care ţinea atît de mult, pe care el o descoperise, aparţinea oare tot lui Hasdeu ? !

— Asta ce mai e ? a spus el, cu un rău presentiment.

— E o teorie a domnului Hasdeu, pe care a lansat-o deocamdată oral. Există, pretinde el, o română primitivă.

— Ei şi ! a aruncat Parva.

— Cum ei şi ! El pretinde că sub limba la zi se află o limbă primitivă, că...

Deci o a doua expresie, pe care Hasdeu i-o subtilizase magic. Contagiune de la distanţă ? Mimetism ? De la cine la cine ! Parva simţea că-i vine rău. El pregătea o bombă ştiinţifică, dar iată că Hasdeu îl precedase. Suflul premergător se simţea. Tînărul a continuat :

— Dacă domnul Hasdeu continuă, nimeni de-aici încolo, vreme de un secol, n-o să mai aibă de descoperit nimic.

— Asta s-o crezi dumneata ! a strigat Parva, clocotind.

A dat să întoarcă spatele grupului, dar a rămas pe loc. Tînărul fervent, care nici nu-l luase în seamă, îşi continua înflăcărat expunerea :

— Domnul Hasdeu aruncă mereu mai înapoi capătul istorici noastre, din începuturi în mereu alte începuturi încă şi mai vechi. El vede altfel pînă şi geografia.

— Asta s-o crezi dumneata ! a repetat Parva, cu glas de criminal. Domnul Hasdeu este cumva şi geolog ?

— Ne-a zugrăvit o dată, a continuat tînărul, geografia fantastică a ţinuturilor noastre din epoca anterioară apariţiei omului.

— Vreau s-o văd şi pe asta ! a strigat Parva, desfăcîndu-şi braţele şi picioarele, gata să asculte.

Grupul de ascultători se lărgise, între timp. Tuturora li se părea că ascultă un basm, că asistă la un fapt, fapt însemnînd în limba veche miracol.

— Domnul Hasdeu, a continuat tînărul, pretinde astfel că în acest spaţiu ar fi avut loc mai ales mişcări tectonice verticale. Vă redau chiar cuvintele lui: „Arcul carpatic se împlineşte în Terţiar, dar procesul e mai vechi, începe probabil în Cretacic."

— Ei şi! Asta e pură geologie! a strigat Parva, dar în gînd.

— Hasdeu vorbea, a continuat tînărul, iar noi vedeam. Vedeam ce ne spunea el: „În apus, văd ca o insulă Munţii Apuseni, apele ocupă încă podişul Transilvaniei. E Marea Cenomană, ale cărei urme nu mai există azi. La Răsărit, lanţul carpato-cimeric se ridică viguros din valuri. Spre sud, ca şi azi, Munţii Getici, nemodificaţi. Mai rămîn sub apă Munţii Banatului, care se vor vedea mai tîrziu...

— De unde ştie el că Munţii Getici nu s-au modificat! De unde ştie că Munţii Banatului se află încă sub ape?

S-a sărit peste întrebare, ca atunci cînd cineva aplaudă anapoda la un concert, încercînd fără rezultat să oprească din zbor bagheta. Tînărul a continuat. Vorbea mai departe ca-n transă:

— În schimb, a mai spus Hasdeu, nordul Dobrogei e unit cu Moldova, legătura are să se surpe abia în Cuaternar, pentru ca din năruiturile fabuloase ale lanţului dobrogean să se înalţe catedralele verzi ale Carpaţilor răsăriteni de azi.

Imaginea „catedralelor carpatine verzi" încînta. A acceptat-o şi Parva. Părea un eveniment din ordinea contemporană. Tînărul a continuat:

— Dar să nu ne mirăm, a mai spus Hasdeu, acest relief se va mai zgudui. Munţii se înalţă încă sub ochii noştri. Sîntem o lume tînără.

Cei din jur resimţeau parcă înălţarea şi zguduirile tectonice ale lanţului carpatic. Se auzeau bubuituri de tunuri. Tînărul căpătase, evocînd, vocea lui Hasdeu, hîrîită, prematur bătrînă, pe care Parva o cunoştea de la Arhive.

— Dar de ce nu ne vorbeşte domnul Hasdeu despre facerea limbilor, despre prezent! a întrebat cineva.

— Ssst! a cerut linişte altcineva. Să ferească Dumnezeu să vină la prezent! Domnul Hasdeu e un mare polemist. Cine ştie dacă n-ar dărîma tot.

Tunurile bubuiau, dărîmînd tot. Ascultătorii erau atenţi acum nu la prelegerea domnului Hasdeu, ci la tunuri. Domnul Hasdeu a consimţit însă să-şi reia prelegerea, prin vocea admiratorului. Părea acum mai îmbunat, îndulcit de laude. Şi peisajul pe care îl evoca se schimbase între timp. Ca prin farmec, după îmbunare a apărut o altă lume, lumea vegetală şi animală.

— Cu vremea, a continuat vocea, se schimbă şi clima...

Se schimbase parcă şi clima. În jurul Griviţei, pe dealuri, era frig şi toamnă. Dar vocea, vocea lui Hasdeu, contrazicea acest peisaj :

— În Banat cresc ferigi tropicale. În dreptul Hîrşovei se formează recife de corali. Valea Prahovei e invadată de păduri de Sequoia, care azi se mai află doar în California, şi acolo rare ! În Moldova nordică, dincolo de Putna, se despletesc în soare oleandri giganţi.

— Delir !...

— Cîrduri de antilope, de girafe şi elefanţi pasc frunza Basarabiei, cămile îngheboşate rumegă cuminţi pe lîngă Slatina lui Vodă Lăpuşneanu. Vor veni mai tîrziu şi mamuţii. Vor paşte, în turme grele, pe toată Valea Prutului. Mugesc şi leii. Pajere urieşeşti, cum nu mai sînt nici prin Anzi, ţin lumea de jos sub aripe. Maimuţele se zbenguiesc în arbori, jur-împrejurul Coziei lui Mircea cel Bătrîn, asurzite de un păsăret paradisiac, papagali deochiaţi, colibri mici cît fluturii, fantasticele păsări Arara, care azi nu mai există. În sfîrşit, apare şi omul.

S-a lăsat o linişte grea. Nu se auzeau încă paşii omului.

— Acum trece la om şi la naşterea limbilor ! a spus cineva. În lume intră Logosul.

Dar Hasdeu, alias fanatecul său, a tăcut, aşteptînd efectul. Apoi a spus :

— Despre om şi despre limbile lui, în prelegerea următoare !

N-au urmat aplauze, deşi tînărul, imitîndu-l perfect pe Hasdeu, a pus punct, semn că maestrul părăsise catedra.

A părăsit şi Parva masa popotei, renunţînd să-şi mai bea ceaiul. Hasdeu e omul Terţiarului, şi-a spus el. Existenţa lui ţine de lumea dispărută. Cum poate divaga atît de in-

controlabil ! Cum poate da ca drept sigure lucruri pe care le vede numai el, cu gîndul ! El vine dintr-o lume care are nevoie de profeţi sau de magi. Încordarea gîndului, la Hasdeu, solicită un zăcămînt de barbarie. E precis şi un faun. Păuna se va încurca cu el, mai mult decît sigur. Imposibil să n-o zăpăcească, aruncînd asupra ei elefanţii, leii şi păsările Arara. Vor face amor într-o pădure de Sequoia. În lumea anterioară. Dar probabil că fără asta gîndurile lui Hasdeu s-ar moleşi, vulcanismul lui ar deveni o apă lîncedă. Acelaşi profetism, întors cu faţa spre viitor, ar readuce elefanţii, cămilele şi arborii Sequoia, înapoi, în spaţiul nostru, transformînd România de azi într-un miracol tropical, obligîndu-i pe români să tindă în sus, cum e şi normal, fiindcă himerele se urmăresc doar vertical, nu pe orizontală. Şi atunci românii ar porni în roire verticală în urmărirea himerei lor, construind pe pămîntul Daciei o civilizaţie a formelor mari, absolut fabuloasă, fără să ia în seamă realitatea de azi.

Şi oprindu-se în loc : „Dar, în definitiv, ce înseamnă să nu iei în seamă realitatea ! Care din ele — cea prezentă, cea anterioară, cea viitoare ? De la ce să porneşti, ca să faci o cu totul altă lume ?“

Primă concluzie : Parva a decis să renunţe la volumul omagial consacrat lui Hasdeu. „Lumea de azi nu-i în stare să-l ţină pe umeri pe acest Hasdeu, şi-a spus. Îl voi ţine eu singur. Ridicîndu-mă mai sus decît el.“

Formula lui Cerchez : „Eu am venit să mă bat“ era şi formula lui Costi Aldea, şi el venise aici să se bată. Indiferent ce curs avea războiul, el venise să se bată. Pînă la un punct, războiul îi şi aparţinea, era o decizie a conştiinţei lui. O decizie a conştiinţei lui răspunzătoare, nu numai trăitoare. Faţă de Cerchez, care dorea victoria, cu orice preţ, Aldea dorea altfel victoria, la un preţ posibil, la preţul pe care îl putea accepta şi acoperi raţiunea lui. Şi Maxim Maximovici dorea victoria, şi el o dorea la un preţ posibil, dar preţul fiind imposibil, el voia să schimbe lumea. „— Să profităm de catastrofă ca să schimbăm lumea !“

Propoziție pe care căpitanul n-o accepta, nu dintr-un mic egoism, ci prin simplu fapt că nu-și propusese aceasta. El dorea să schimbe doar soarta războiului și, pînă la un punct, această dorință era posibilă, și realizabilă.

Iată, avea în față bateriile inamice. Avea sub ochi o foaie de hîrtie. Avea o minte bună, limpede. Avea un creion. O luptă de tunuri este, peste orice speculație metafizică, o problemă de balistică. S-a rezolvat mai întîi pragmatic, în clipa în care un ins a aruncat cu piatra în alt ins, apoi abstract, pe hîrtie, prin calcule. Acum tunurile se puteau ascunde, intervenise tirul de la distanță. Dar problema atingerii unei ținte ascunse se putea rezolva, Aldea avea în față o foaie de hîrtie și în minte cîteva simboluri cu care era capabil să se avînte la drum, pornind de la elementar :

„Voi raporta spațiul, *S*, la trei axe coordonate *OX*, *OY*, *OX*, perpendiculare între ele. Fie *u* timpul cînd se produce o explozie într-un punct *T* cu coordonatele *x*, *y*, *z*, și *t* timpul cînd acea detunătură se aude la un observator situat în punctul *P*, ca coordonatele *a*, *b*, *c*., Fie *s* iuțeala sunetului în aer, și *v* viteza vîntului de direcție constantă. Fie proiecțiunea acelei iuțeli pe trei coordonate..."

Și mîna a început să fugă pe hîrtie, cu satisfacție. Nimeni, nici rușii, nici românii, nu privea problema pur tehnic, cum se punea în fond. Războiul era o chestiune de ideal istoric, social, moral, dar nu și ceea ce era în fond : o problemă rece, de tehnică. Încă un pas și Aldea ar fi putut ajunge la ceea ce alții, la fel ca el, cu mult înainte, ajunseseră, deși n-aveau curajul s-o strige : eliberați războiul de obsesiile pasionale — istorice, sociale, religioase, morale — și va rămîne frumos și liber, o problemă rece, de tehnică. Febra căutării era la Aldea aproape militară, acum lucra ca un tunar. Ajunsese la niște prime ecuații — ținte mici, atinse — care trimiteau în sus un fum eliberat, rece, pur. Ar fi vrut să le vadă și Rufino. Un nemilitar, dar un bărbat de ispravă. Rufino, cu științele lui incontrolabile, îi putea fi de folos. Geniu vagabond, capricios și fantezist, cu care se putea discuta orice, de la optică, chimie și geologie, pînă la astronomie, deci, de ce nu și balistică !, acest Rufino îi putea sări în ajutor. Fiind în afară, deasupra lucrurilor,

Rufino era cu mult mai potrivit. Cu el se putea pune în discuție chiar și ecuația războiului, iar dacă nu, dacă bătrînul ar fi refuzat să se amestece, atunci măcar o singură problemă se putea soluționa : cum să trimiți un proiectil într-o țintă pe care n-o vezi cu ochiul liber. Măcar atît ! Dar îl și auzea mormăind :

„— Ce vrei să faci ?"

„— Să nimeresc ținta."

Problemă vagă pentru un filosof, problemă ultimă pentru un teolog, problemă accesibilă pentru un mecanician ca Rufino. Îl auzea :

— „— Him ! Evoluția proiectilului în aer e o problemă de mecanică pură. Dar nu poți s-o rezolvi."

Cum, nici măcar această bagatelă ? Dar de ce ! Aldea părea surprins :

„— De ce să n-o rezolv ?"

„— Fiindcă nu poți, te lovești de rezistența aerului."

„— O pun în ecuație !"

„— Poți s-o pui cît poftești. Nu cunoști forma acestei rezistențe."...

Deci o chestiune de formă. Bine. A răspuns :

„— O voi determina."

„— Și ce dacă ! a rîs Rufino. Vine apoi la rînd o altă complicație : complicația ecuațiilor de integrat. Amîndouă depind de stadiu mizerabil în care se află azi aerodinamica. Las-o baltă."

Pînă și aerodinamica se afla într-un stadiu mizerabil. Ce epocă ! Aldea a protestat :

„— Cum s-o las baltă ?"

„— Nu-nțelegi că te bați cu necunoscutul ? !"

Aha, deci aceasta era problema ! A rîs :

„— Rufino, dar de cînd ți-e teamă dumitale de necunoscut !"

Costi Aldea s-a aruncat de unul singur în lupta cu necunoscutul, un necunoscut mic, o modestă problemă de balistică, singura pe care o salvase dintr-un întreg inventar. Singura pe care o putea rezolva cu forțe proprii, eventual cu ajutorul lui Rufino. Dar l-ar fi ajutat bătrînul ? Pe acesta nu-l captivau decît problemele pure, nu aplicațiile, iar dintre aplicații doar cele inocente, inofen-

sive, generoase. Cîndva, în urmă cu ani, cînd Costi Aldea îi arătase lui Rufino niște calcule de amator, asupra problemei pătratelor gemene, acesta îi spusese : „— Concentrați-vă asupra problemelor pure, nu trageți cu ochiul alături, lăsați deoparte aplicațiile pentru vulg !“ Și dîndu-i vînt, ca unei păsări lansate dintre palme : „— Perseverați !“

Acum, Costi Aldea persevera. Rușii rămăseseră deoparte, în fața cu stepa viitorului, acoperită cu neguri luminoase, românii de altă parte, cu înverșunarea lor de a învinge, indiferent cum, el în față cu mica chestiune tehnică, singura care îl pasiona. Deși nu era o problemă pură, ca atunci problema pătratelor gemene, ci o chestiune de aplicație, și încă una militară. Dar de ce Rufino n-ar fi observat și aspectul pur ! De ce nu l-ar fi sedus și enigma teoretică ! Iată, în problema propagării sunetului prin explozie, partea frumoasă nu lipsea. Sub calculele căpitanului, sunetul detonației se dezvoltă sub forma unei sfere. O sferă superbă, cu raza nulă la începutul exploziei, căpătînd imediat o extensiune spațială fantastică, o boltă într-o creștere vertiginoasă. Dezvoltarea razei și viteza de deplasare a sferei se puteau calcula !

Cîteva nopți, Costi Aldea a uitat de ruși, a uitat de români, a uitat chiar de tirul tunurilor, insistînd în formularea și rezolvarea problemei sferei mobile. Matematica avea asupra lui un efect liniștitor, chiar cînd problema teoretică îl aținta. Îl aținta cu mirare, cu surpriza de a vedea cum cresc accelerat rezultatele, cum se dezleagă nodurile insolubile, cum iau formă impulsurile gîndului, purificîndu-se în trepte succesive pînă la forma eliptică, elegantă, ultimă. Sub creionul lui Costi Aldea sfera mobilă a exploziei arăta neînchipuit de frumos.

A determinat formula razei, a introdus *s* iuțeala vîntului, a ajuns curînd la ecuația provizorie a sferei, pe care, prin dezvoltări și simplificări succesive, a condus-o la o formulă reprezentînd o suprafață de gradul al doilea, cu centrul în origine. A pus punct, ca după un bombardament. S-a ridicat apoi satisfăcut, a luat o altă foaie, albă, ca să-i scrie lui Rufino. Avea pe buze un surîs de satisfacție. Atinsese, teoretic, ținta. Voia acum să scoată steagul

victoriei, un steag abstract. Şi-a amintit însă că bătrînul vagabond n-avea adresă, deci nu era de găsit nicăieri. I-a scris scurt Adei :

„Dragă Ada,

aibi bunătatea şi transmite lui Rufino următoarele : Fie u *(timpul în care se produce o detunătură), fie* P *(punctul de observaţie), fie* v *(viteza vîntului), fie* S *(spaţiul) raportat la trei coordonate* OX, OY, OZ...“

Urmau vreo zece file de calcule, întrerupte de întrebări pentru Ada :

„Ce fac copilaşii ? În iarnă, dacă războiul se termină, m-aş putea întoarce. Nu insista cu zugrăvirea plafonului. N-avem bani. A propos, vinde ceva. Nu ezita să vinzi. Chiar şi pămînt.“

Veneau la rînd alte calcule şi mai complicate, întrerupte de încă un gînd pentru Ada :

„Ada, nu te obosi cu gospodăria. Iartă-mă că ţi-am lăsat atîtea pe cap. Pot să te mai rog ceva ? Pune pe cineva să cureţe puştile de vînătoare. În iarnă, sigur, voi ieşi la vînat.“

Scrisoarea se încheia cu un dubiu asupra rezultatului final, adresat tot lui Rufino. Căpitanului i se părea că ecuaţiile lui, atît de izbutite, rămîn totuşi pînă la urmă într-un plan teoretic pur, sustras realului aplicativ. A scris :

„Aceasta în plan pur, singurul care te seduce. Dar practic ? În suprafaţă anamorfozată, distanţele unui punct T *la două puncte fixe* P_1 *şi* P_1' *diferă cu o constantă. Te-aş ruga să determini tu constanta, ca să mă verifici. Pentru punctele dintr-un plan această condiţie pare a fi îndeplinită de punctele unei hiperbole, avînd* P_1 *şi* P_1' *ca focare. Răspunde-mi urgent.“*

Era mai mult ca sigur că bătrînul nu va răspunde — îl oripila aplicaţia militară...

O situaţie curioasă în zona frontului o aveau iepurii. Aceste animale se obişnuiseră între timp cu bubuitul tunurilor şi cu focurile de puşcă. Deşi, la început, le-a

fost greu, foarte greu : nu știau niciodată de unde vine urgia, de sus, de jos ! Dar cea mai mare dificultate pentru cei doi iepuri suri, Ochioasa și Ferfeniță, care se aflau de cîteva luni în perimetrul de foc, era aceea de a rămîne pereche.

Ferfeniță fugea primul : deși era bărbat, el o rupea cel dintîi din loc, la orice năzărire de zgomot, aruncîndu-se unde vedea cu ochii — închizînd ochii ! —, de obicei în prima tufă de spini, de care se izbea, de unde nu ieșea decît cu blana ferfeniță. Ochioasa se mișca mai greu ; primul impuls, la auzirea zgomotului, era de a se trage înapoi, pe arcurile picioarelor, într-o mare derută. Asculta, cu urechile pîlnie, căsca ochii mari — Ochioasa ! — iar apoi fugea. Fugea însă împiedicat și greoi, Ochioasa era foarte des însărcinată. Pentru ea fuga nu era o salvare decît dacă se asigura, uitîndu-se în toate părțile, că găsește un loc ocrotit, unde la nevoie să fete. Sub povara pîntecelui, marea ei grijă era unde să-și lase puii. Ea nu putea ține pasul cu soțul, rămînea în urmă, se pitea pe unde apuca, moartă de frică, silindu-l astfel pe Ferfeniță să se întoarcă și s-o caute. Regăsirile celor doi erau înduioșătoare. Cum dragostea e legea vieții la iepuri, ei se iubeau des și cu spaimă. Cum spaimele erau foarte multe, de cînd frontul se mutase între Dunăre și Balcani, ei se iubeau și mai mult. Se iubeau nervos, cu disperare, ca și cum le-ar fi fost dată numai ultima clipă. Din această pricină perechea era mereu nefericită — și fericită — și mereu pe fugă, mereu speriată de grija puilor, care tot apăreau.

În vară, în timpul bătăliei din 18 iulie, iepuroaica avusese o fătare grea. Prematură. Din spaimă. Nimerită pe un cîmp cu spini, unde se credea ferită, Ochioasa a trebuit s-o rupă la fugă printre explozii, lepădîndu-și puii unul cîte unul. Explozia și puiul. După care a rămas leșinată și pierdută de soț. Un asemenea cutremur de pămînt, cu foc și fum, iepurii nu mai cunoscuseră. Dar probabil că întîlnirea iepurilor cu istoria trebuia să se producă.

Totul se modificase în geografia locului. Dintr-un lan de cînepă iese într-o bună zi un șir de oameni cu puști. Nu trag în iepuri, trag în alți oameni, care țîșniseră în

valuri, de-a dreptul din pămînt. Încăierarea care a urmat a fost crîncenă ; iepurii nu le-au stat oamenilor în cale, i-au lăsat să se bată, trăgîndu-se mai la o parte — unde ! — într-un loc de unde bubuiau tunuri, fugind de-acolo în altă parte, de unde au ţîşnit spre ei nişte cai uriaşi. Curios, oamenii n-au luat iepurii în seamă, şi-au văzut de bătălia lor mai departe, pînă cînd au reuşit să se ucidă unii pe alţii în număr foarte mare. Au murit atunci şi nişte cai. Pentru întîia dată, de cînd se stabilise o cumplită duşmănie între oameni şi iepuri, oamenii nu mai trăgeau cu puşca în iepuri, ci, culmea !, în ei înşişi, vînîndu-se unii pe alţii cu o furie care, pînă atunci, nu se cunoscuse decît între oameni şi iepuri, cîini şi iepuri, oameni, iepuri şi lupi. Dar aproape toate animalele părăsiseră zona luptei, minus iepurii, care n-au mai avut unde, de peste tot erau încercuiţi cu foc.

„— Ce au totuşi cu noi ! s-au întrebat cei doi, bot în bot. N-au loc să se omoare în altă parte ? ! De ce aici, spune-mi de ce !“ „— Spune tu de ce, eşti bărbat !“ Şeful familiei, Ferfeniţă, nu putea răspunde. Fără război, iepurii ar fi dus o viaţă tihnită, un fel de viaţă de provincie, cu respectul formelor, cu pietate şi amor. Nu s-ar fi observat că el e laş — „Dragă, de ce mă laşi în urmă !“, nici că ea fată prea des, fără nici o prevedere. Erau sîcîitori şi puii : „— Ce-i cu ăla mic, iar strănută ? !“

Dintre puii risipiţi în vară, pe cîmpul exploziilor, unul singur, scăpase viu, dar cu un cusur : una dintre urechiuşe îi rămăsese nesimţitoare, n-o mai putea ridica, nici n-auzea bine cu ea, din care pricină puiului i s-a spus, fără răutate, Ureche-bleagă. De fugit Ureche-bleagă fugea totuşi bine, se ţinea scai de părinţi, după Ochioasa, nu după Ferfeniţă, care fugea prea iute. Ureche-bleagă crescuse între timp destul de mărişor, se hrănea de-acum singur, cînd a venit toamna şi pămînturile s-au desfundat. O nouă nenorocire pentru iepuri.

Ei se învăţaseră cu ce-i mai rău pe lume, cu gloanţele şi loviturile de tun, dar nu se puteau învăţa cu pămîntul desfundat. Ploile dese şi reci muiaseră ţărîna, labele iepurilor se încărcau iute de noroi, la spaimă fuga nu mai e uşoară. Pe arătură era cu neputinţă. Se adăuga şi blana

leoarcă, apa din blană, care îi silea să se scuture mereu. Rămaşi în ţara de cutremur şi foc, iepurii nu mai ştiau ce se petrece cu ei, blestemînd locul în care-şi duceau viaţa pe pămînt. Ar fi vrut să fugă — sînt cei mai iuţi călători — dar unde !

Spaima s-a ascuţit, dar şi foamea. Ca un făcut, pămînturile din ţara de cutremur şi foc erau mai bogate decît oricînd. Nu de mîncare duceau lipsă iepurii — cîmpurile erau neculese ! — ci de linişte şi drumuri bune. Dacă n-ar fi fost război, viaţa iepurilor din toamna anului 1877 ar fi fost un rai adevărat, un Rai. O primă înţelepciune, pentru iepuri : „Raiul e un loc cu morcovi, napi şi varză, fără puşti şi tunuri. Şi fără pămînt desfundat."

Acum ploua, de zile în şir, fără contenire, cei trei iepuri nu mai puteau ieşi din covrul lor. „— De i-ar potoli măcar ploaia !" a spus Ochioasa. Dar nici ploaia nu-i potolea, bubuiau iar tunurile. Iepurii îşi aşezaseră chibzuit bîrlogul, astfel încît din toate părţile să-i bată vîntul şi să le-aducă veşti. Dinspre miazănoapte vîntul sufla a om şi a iarnă. Dinspre asfinţit vîntul aducea, din cînd în cînd, duhoare de vizuină de bursuc. La fel şi de la răsărit, de unde sufla un vînt care zbîrlea părul lupilor. Numai dinspre miazăzi mirosea bine : un lan de varză neculeasă, cît vezi cu ochii. Mai încolo, dincolo de varză, o pădurice de cartofi. Scurmi cu labele, scoţi cartoful crud şi-l mănînci iute. Mai erau, se vedea ca-n vis, şi nişte straturi de morcovi, poate şi gulii, mai mult ca sigur şi napi, care se umflă sub pămînt, iar deasupra pămîntului nişte dovleci somnoroşi, mari cît movilele. Numai ceapa era nesuferită, dar de ceapă iepurii nu se ating, o lasă cui i-o fi plăcînd, bursucilor sau oamenilor. Se aflau însă, tot acolo, şi oamenii. Grădina cu minuni se întindea sub parapetul unei redute. Pe parapet, oamenii, cu mirosul lor binecunoscut, un miros greţos, amestecat cu izul acru şi înecăcios al prafului de puşcă. Oamenii cu fesuri roşii în cap. Nu puteai să te apropii nici cu gîndul de lanul de varză, şi iepurii au îndurat, zile şi nopţi în şir, tortura mirosurilor aţîţătoare.

Dar oamenii cu fes roşu — turcii — nu se mişcau din loc, trăgeau din cînd în cînd cu puştile, uneori şi cu tunul, drept care iepurii au ajuns la concluzia că turcii sînt buni. Fiindcă, absurd lucru !, dar distrugerea unei familii de

iepuri avea să fie adusă nu de turci, nu de război, ci de o ființă de aceeași specie, de un alt iepure.

A mai trecut o zi. „— Dacă nici azi nu se bat, părea a spune Ferfeniță, care fremăta, diseară intru în varză. Sau și mai bine, în pădurice de cartofi. Dar nu, mai întîi în varză, e mai aproape, întîi te saturi și după asta treci la cartofi. Și la morcovi ! Deși nu-i timp de pierdut, cînd să scurmi după cartofi ? te-ndopi cu varză și fugi.“ Toată ziua Ferfeniță a fremătat. Părea mai liniștită Ochioasa, care-și vedea de-ale ei, era bleg Ureche-bleagă, care se puricea. Se puricea și nu prea, puiul ăsta n-avea nici isteține și nici iuțeală, pînă la urmă a uitat de purice, l-a lăsat în blană, la căldură, și s-a ghemuit să adoarmă. Ploua. Acalmia frontului trăgea iepurii la somn, și nu numai iepurii. Dormeau, acolo în zare, dovlecii, moțăiau într-un picior căpățînile de varză, uitaseră de ce-i pe afară, nepăziți de nimeni, morcovii care huzureau sub pămînt.

Spre seară, pe marginea unui lan de porumb necules, pîș-pîș o vulpe. Vulpea, cu ochii în patru, tîra o gîscă însîngerată. „Și-a schimbat obiceiul, ticăloasa, acum vînează ziua !“ a observat Ochioasa, trăgînd cu ochiul către puiul ei, care dormea nepăsător. „— Putoarea !“, a părut a mormăi și Ferfeniță. El vedea bine că vulpea venea șontîc-șontîc, pe hat, chiar dinspre partea lanului de varză, și se gîndea, cu ciudă, că turcii se spălaseră pe bot de gîsca pe varză, cel puțin în ziua aceea. „— Proști au fost că n-au curățat-o ! și-a spus Ferfeniță. Dar, lasă, aveau să se spele ei pe bot și de varză, la noapte ! își promitea el în gînd. Numai de nu s-ar întoarce înapoi Putoarea !“ Din fericire, Putoarea nu s-a mai întors. În urma vulpii a și rămas în aer o duhoare urîtă, care-a acoperit multă vreme aroma fragedă și depărtată a frunzelor de varză. Încă puțin și se înnopta.

Noaptea, de la o vreme, era mai multă liniște. Se părea că oamenii renunțaseră la încăierările prin întuneric cu tunul, lăsînd sălbăticiunilor drepturile vechi — dreptul iepurilor la varză, dreptul vulpii la gîște, deși vulpea își schimbase obiceiul, ataca și ziua, ca oamenii. Atacul de zi se cunoscuse, pînă atunci, doar la lupi. Dar iarna. Dar dacă fiarele ies la atac și ziua și noaptea, cum să te mai strecori ! Ferfeniță nu pricepea cum avea să se mai des-

curce ; cu mult mai înțeleaptă, Ochioasa a tras încă o încheiere : „Între oameni, lupi și vulpi există o mare asemănare. Deși oamenii sînt cu mult mai surprinzători. Niciodată nu știi ce au de gînd să facă." Și Ferfeniță a procedat în chip surprinzător : n-a apucat să se lase întunericul și a și zbughit-o — zbuc ! — spre lanul de varză.

S-a întors ferfeniță. Și furios. Pufnea, scurma cu labele a bătaie și dîrdîia de ură. Ochioasa a priceput că nu putea fi vorba nici de lup, nici de bursuc, nici de vulpe. Nici de om. Oamenii dormeau. Nu putea fi vorba decît de un alt iepure. L-a lăsat pe Ferfeniță să-și vînture mînia, — l-a văzut cum scurmă cu unghiile în așternut, — iar spre ziuă a pornit și ea spre lanul de varză. Curios, nimic nu i s-a întîmplat. După un ceas, cînd Ferfeniță dormea, Ochioasa s-a întors sătulă. S-a pus și ea pe somn. Spre neliniștea lui Ferfeniță, care între timp se trezise, de fapt era treaz, se prefăcea că doarme, intrase mai de mult la bănuieli. Foiala lui, în timpul zilei, nu prevestea nimic bun, deși nimic neobișnuit nu se întîmplase. Ziua era bună : ploua.

Seara, Ferfeniță și-a scuturat blana de apă și a tulit-o din nou spre vărzărie. S-a luat și Ureche-bleagă după el, puiul zvîcnea a bărbat. Cu ajutorul lui Ureche-bleagă, bătălia care s-a dat nu s-a mai isprăvit prost pentru Ferfeniță, dar nici bine. Cei doi bărbați s-au întors la covrul lor, frînți de osteneală și flămînzi. Nici unul n-a pufnit pe nări, dar coceau ceva. O răzbunare. Ochioasa, care-i ținea sub ochi, a tras încă o încheiere : „Mai răi decît turcii sînt iepurii cînd sînt furioși."

Ochioasa nu-i avea în vedere, în această constatare, nici pe soț, nici pe băiat, ci pe Știrb-răgușit. Acesta era un alt iepure, tot sur, dar bătrîn, știrb și răgușit. Întreaga vărzărie împreună cu păduricea de cartof, cu straturile de gulii, napi și morcovi, căzuse în stăpînirea lui — măcar că nici nu atingea bunătățile — era știrb. Fiind știrb, era rău. Nu lăsa pe nimeni să intre în vărzărie, chiar dacă verzele ar fi putrezit. El pusese și semne, pentru ca cine se apropie de vărzărie să simtă de departe mirosul său și să se oprească. Deși ea, Ochioasa, a intrat în lanul de varză fără să-i pese, iar el a lăsat-o să mănînce. Ba chiar a încercat s-o atragă spre păduricea de cartof. A pornit

înainte, spre o tufă de cartof și s-a apucat să scurme la rădăcină : „— Ce-o fi vrînd, Știrb-răguşit, cu atîta bunăvoință !“ Dar cine avea timp să se ducă cu gîndul aiurea — poate doar Știrb-răguşit ! — cînd în capul micii ființe se amestecau atîtea : varza, puștile, vulpea, ploaia, noroiul, oamenii ! La cîțiva pași de păduricea de cartof se aflau oamenii, cu mîna pe puști.

Seara, cei doi bărbați, Ferfeniță și Ureche-bleagă au sărit din nou la luptă, fără ca Ochioasa să-i poată opri. Deși ea cunoștea zicala : „Sfîrșitul lumii va fi aproape, cînd iepurii se vor sfîșia între ei.“ Cei doi n-au luat în seamă zicala și s-au avîntat la luptă, fugeau viteaz tot înainte — atacul, se spune, nu-i altceva decît o fugă înainte ! —, au fugit înainte și au ajuns la vărzărie. Știrb-răguşit, prudent sau viclean, nu-i aștepta la hotar, i-a lăsat să se apropie. Ei l-au provocat prin niște clănțănituri de dinți, prin niște emanații de mirosuri, prin niște tumbe care l-ar fi scos din minți pe oricine, inclusiv pe soldații cu fes, de pe parapete. Știrb-răguşit nu s-a lăsat dus de nas. N-a ieșit la vedere ; el știa că de sus, de pe parapet, cei doi pot fi lesne luați în cătarea puștilor. Pe cei doi, posedați de furia lor, i-au și curățat puștile, sub ochii Ochioasei, care privea neputincioasă din urmă.

Știrb-răguşit s-a salvat sub o tufă de cartof. L-a salvat lașitatea. El a rămas mai departe stăpîn peste lanul de varză, împreună cu Ochioasa, care n-a purtat doliu prea multă vreme. „Numai tinerii pier în bătălii !“ și-a spus el, rîzînd, molfăind cu greu un cartof, foarte tare, dar bun la gust. După care a tușit semnificativ. A tușit foarte știrb. Mica dramă a iepurilor s-a desfășurat jos, în bălării, pe pămînturile bogate, dar neculese, dintre cele două linii de foc. „Numai tinerii au energia grandioasă, iresponsabilă, sublimă de a nu le păsa că pier ! a mai spus Știrb-răguşit. Ha, ha !“

Mai întîi s-au rînduit liniile de tiraliori. Ploua. Apoi liniile de purtători de fascine și scări de asediu. Aceste accesorii tehnice — snopii de nuiele pentru astuparea șanțurilor și scările de asediu — îi încurcau grozav pe soldații

fără arme, care urmau să le care în braţe pînă la parapetele otomane, proteguiţi de tiraliori. Un rînd de tiraliori, un rînd de purtători de fascine. Ploua. Picioarele soldaţilor lunecau în noroi, iar ei, căutîndu-şi locul în rînduri, se sprijineau în arme ca în ciomege. Încă o linie de purtători de fascine, încă o linie de tiraliori... Coloana de atac s-a rînduit mut, într-o văioagă, sub supravegherea ofiţerilor. Aceştia încercau să ignore clipa gravă care urma, obsedaţi de mărunta preocupare imediată, în care se şi cufundau. La fel procedează oamenii înainte de oricare fel de călătorie. Erau bine aşezaţi oamenii în rînduri ? Da. Şi în coloana de rezervă ? Da. În coloana de rezervă mai era totuşi timp să se pună ordine. Cei din coloana de rezervă urmau să intre mai tîrziu în foc, numai după lichidarea primei coloane, treabă care mergea oricum repede. Totuşi ! Şi atenţia s-a concentrat mai mult decît ar fi fost cazul asupra coloanei de rezervă. Au venit să privească rîndurile şi să-şi spună părerea mai mulţi ofiţeri, chiar şi unul din prima coloană. „— Dumneata de ce te bagi ? Faci parte din prima coloană." Adică eşti deja mort, opinia dumitale nu mai contează. Totuşi, mortul a insistat să se amestece, ca şi cum ar fi făcut parte din a doua coloană, cea care urma să asigure victoria. Şi dacă va fi necesară şi o a treia coloană ? S-a pus şi chestiunea aceasta. Deja cei din a doua coloană ieşiseră din inventar.

Pregătirile se desfăşurau sub pavăza redutei Griviţa 1, iar soldaţii de pe parapete urmăreau liniştiţi mişcarea de jos, la care nu participau decît pasiv. Ei ar fi urmat să susţină înaintarea coloanei, printr-un foc de protecţie, menit să atragă asupră-le tirul otoman. Distanţa pînă la Griviţa 2 nu era mare, cît o bătaie de puşcă Peabody Martini, distanţa putea fi acoperită iute, dacă n-ar fi fost denivelările de teren şi pămîntul alunecos. Plus panta pînă la parapete. Şi ploaia. Ploaia îngreuna uniformele soldaţilor, un ofiţer din prima coloană a cerut permisiunea ca soldaţii să se dezbrace şi să-şi stoarcă vestoanele, dar nu era timp.

Pregătirile au mai întîrziat totuşi un timp, soldaţii din coloana de rezervă nu erau toţi împărtăşiţi. „— De ce nu li s-a dat aseară împărtăşania, domnule !" Nu se dăduse împărtăşania în seara precedentă, fiindcă nu se ştia

ce unități vor participa la alcătuirea coloanei de rezervă. Participarea se hotăra de obicei prin tragerea la sorți. Nu se dă împărtășania unor oameni care nu intră în foc, ca să nu li se inoculeze un rău presentiment. Nici cu mult timp înainte de luptă, din același motiv. Împărtășania trebuie să funcționeze la fel ca și ovăzul la cai sau ca un ordin de zi, un ordin mut. Nu cu mult înainte, cît să redreseze moralul trupei, să aducă o liniștire, să lase liber cugetul soldaților pentru luptă. Rostul ei, a mai lămurit cineva, e diferit de al fanfarei. A propos, unde-i fanfara ? Fanfara era lîngă parapetul redutei, gata să se avînte într-un marș. Dar ploua. Încercînd să sufle într-un trombon, un instrumentist a scos apă. Omul a întors trombonul, cu pîlnia în jos, deșertînd-o. „— Deșertați instrumentele de apă !" s-a auzit o comandă.

— Și o mai rog ceva, s-a auzit o voce, care se referea probabil la o femeie, în privința caselor de la Belvedere să nu aibă grijă. Sînt libere de orice angarale. Poate să le închirieze de la toamnă, chiar mai înainte de Sfîntu Dumitru. Persoana care le ocupă mi-a promis că se mută. Nu, nu va avea necazuri cu ei. Sînt niște oameni foarte de treabă, el e funcționar la finanțe, ea e o duducuță simpatică, tînără, cu o aluniță pe obrazul stîng.

În tăcerea ca de zori se auzea limpede acest monolog, deși ofițerul care se destăinuia vorbea încet, aproape în șoaptă.

— Cu copiii, să fim serioși ! Mitel e dèja mare. Băiatul calcă a militar. Să-l dea la școala militară. Nu e vorba numai de bursă, dar educația ! În lipsa tatălui, cazarma face bărbatul... Cît o privește pe Ortansa, zestrea ei e pusă la punct încă de cînd eram viu, pînă la ață. Da, să-i facă o fotografie, această vîrstă trebuie fixată. Pe vremea mea, fotografiile erau scumpe, un lux. Dar acu ? Poate s-o fotografieze și zilnic, dacă vrea. La o fată contează. Albumul !... A propos, să-i trimiți și ultima mea fotografie, s-o pună în album.

Ascultau toți cei din primele rînduri, dar ascultau și cei mai de departe, chiar soldații de pe parapete. Sporovăiala n-avea nimic grav. Mărunțișuri. Mărunțișuri răscolite cu precipitare, răsfirate, etalate, lăsate să cadă, unele

dintre ele mărunţişuri privite ca atare, chiar şi de el. de acel om.

— Încuietoarea de la verandă trebuie înlocuită. Să cheme pe cineva. La colţul străzii stă Mardare. Să-l cheme pe Mardare. Să înlocuiască clempuşul. M-am şi mirat cînd s-a tocit. Ca să vezi, nici fierul nu ţine.

Observaţia asupra fierului a reţinut atenţia. Cîţiva soldaţi au zîmbit. Apoi omul a sărit la altceva :

— Îmi vine să şi rîd : cînd avea patru ani Ortansa dorea cal. Fată şi cal, auzi ! Nu o păpuşă, cal ! Şi am fotografiat-o pe cal. Dar ea voia un cal jucărie, poate un poney. Fetiţele sînt foarte capricioase.

Soldaţii n-aveau voie să se mişte din rînduri, dar ofiţerii se mişcau. Mişcarea aceasta le făcea bine, ca şi sporovăiala domnului ofiţer. Era ca-n vis, cînd nu poţi să te mişti, dar vezi o mişcare şi auzi nişte sunete care îţi dau încredinţarea că vezi şi auzi. Şi te bucuri. Vezi ca printr-o altă vedere, vezi ce ţi se spune că se vede. Ca acum, cînd acelaşi ofiţer, ajuns în faţă de tot, în locul de unde se vedea cîmpul de luptă, a tresărit cu uimire :

— Uite şi morţii !...

Se vedeau probabil morţii din atacurile precedente, cîmpul cu morţi. Printre morţi urma să se desfăşoare, din clipă în clipă, atacul celor vii. Dar vederea morţilor nu l-a impresionat pe ofiţer, care părea mai curînd bine dispus.

— Cu Petrescu mi-am dat întîlnire săptămîna trecută. I-am spus aşa : tu azi, eu mîine. Pe parola mea de onoare că aşa i-am spus. Şi ne-am dat întîlnire, după eveniment, la o halbă. Te simţi liber, ca în vacanţă. Ştiu eu o cîrciumioară la Şosea. Ne revedem acolo ! O zi, două, rabdă şi tu, i-am zis, iar camarazii rîdeau. Ce băiat, domnule, şi Petrescu. Ştii ce mi-a spus ? „Ne revedem, dar să schimbe cîrciumaru firma. Cum să-i zică ? «La revedere»". Amuzant, nu ?

Apoi au bubuit tunurile. Foarte aproape de coloană, în urechea oamenilor. Efectul n-a fost liniştitor. Efectul e bun cînd între infanterie şi bateriile de tunuri se respectă o anume distanţă, cînd efortul tunarilor, lupta lor cu nevăzutul nu-i implică pe puşcaşi, care rămîn între timp liniştiţi, în afara bătăliei de tunuri, aşteptîndu-şi rîndul. Ultimele cuvinte ale ofiţerului nu s-au mai auzit, acel „la

revedere" s-a curmat brusc, a sărit în țăndări, odată cu ultima lovitură de tun, după care s-a căscat o pauză, o nouă pauză.

A fost o clipă grea. Pauza aceasta de dinaintea atacului de infanterie îți taie de obicei răsuflarea. Dar s-a auzit o voce.

— Azor, vino aici ! Azor !

Un ofițer își striga disperat cîinele. Cîinele pornise ca nebunul anticipînd coloana, spre cîmpul de luptă.

— Azor, aici !

Azor, un cîine ciobănesc de talie mare, cît un lup, dar cu o ureche albă, care-i flutura, n-a ascultat nici somația în franceză și și-a văzut mai departe de drum. Acum se oprise în loc, sub privirile coloanei, și mirosea morții.

— Al cui e cîinele ăsta, domnilor ? s-a auzit o voce. Vreți să-l ucidă otomanii ? Păcat de cîine, e un cîine foarte frumos.

Într-adevăr, cîinele era foarte frumos, toată lumea îl admira. Ofițerii de la grupul de comandă îl urmăreau prin binoclu, deși animalul se putea observa și cu ochiul liber. Și otomanii, probabil, îl observau. Dar nu trăgeau. Erau, mai mult ca sigur, impresionați de cîine.

— Ce face, domnule, cîinele, spuneți-mi și mie !

Cineva care nu putea ieși din rînd se milogea de cei din față să-i spună și lui ce se petrece cu cîinele. Au izbucnit rîsete.

— Ce să facă ? Se pișă pe parapetul otoman.

Au urmat iar rîsete. Cîinele, mirat se pare de aceste rîsete, s-a întors liniștit spre coloană, fără îndemnul stăpînului. S-a întors cu un pas solemn, ca dintr-o plimbare, în pasul în care cîinii merg de obicei pe lîngă cai, pasul satisfacției.

— Domnule maior, Azor al dumneavoastră face și apport ?

— Desigur. De ce întrebați !

— L-aș fi rugat să aducă chipiul lui Petrescu.

A urmat al doilea tir al tunurilor, apoi al treilea. Tirul cel mai nimicitor. Detunăturile au pocnit în auz fără nici o prevenire, provocînd mari dislocări de aer și valuri de fum. Coloana primea șocul pe care ar fi trebuit să-l rabde adversarii, fiecare obuz se sfărîma prea aproape, parcă

odată cu țeava, cu nervii. Ravagiile de dincolo se simțeau aici, în frămîntarea cărnii, a cailor, un cal a și sărit în două picioare —, de dincolo se întorceau doar ecourile, moi, potolite. Canonada s-a întețit și a sporit în putere cînd, peste tirul tunurilor grele de pe Dealul Viilor, s-au suprapus gurile de foc din redută. Acestea boncăluiau deasupra capetelor, scuipîndu-și balele de flăcări, împroșcîndu-i cu scîntei pe infanteriști. Acum și văzul suferea. Infanteriștii își ștergeau ochii orbiți de fum. „De n-am porni acum!" Dar comanda de atac nu se dădea decît în pauză, pauza în care masa primei coloane să se comprime și mai puternic, înainte de răcnetul hotărîtor.

La punctul de comandă, din marginea tranșeei de lîngă redută, se adunase o foarte numeroasă asistență. Se aștepta și sosirea prințului. Prințul ar fi urmat să sosească după ultima canonadă, în liniștea premergătoare clipei decisive. Ar fi apreciat efectul și ar fi ridicat mănușa. Apoi uralele.

Uralele au izbucnit, dar s-au și stins, brusc. Flacăra lor impetuoasă s-a propagat înapoi, nu înainte, înapoi spre trupul coloanei care se înverșuna spre linia de foc, capul coloanei fiind strivit de atingerea cu linia, pe exact linia tăiată de gloanțele armelor Peabody-Martini, linia unde mureau uralele. Acum uralele clocoteau pe loc. Clocoteau ca un cazan care în curînd se va revărsa, aruncînd capacul. Și s-a revărsat. Dopul gloanțelor fusese forțat, printr-un prim efort cumplit, efortul de a face pavăză din trupuri. Efortul de a arunca trupul dincolo de gloanțe, înainte. Efortul izbutit. Iar odată cu această primă izbîndă, a și mijit speranța.

Da, se putea izbuti. Chiar și fără cap, coloana înainta. Următoarea linie, devenită cap de coloană, și-a lăsat capul pe linia de foc, împinsă din urmă, lăsată în urmă de liniile următoare, care au sărit peste ea. Era un prag care trebuia sărit. Totul era să sari acest prag, să ajungi să-l sari, lăsîndu-ți trupul liber, ca într-o aruncare de pe un acoperiș. Și să nu-ți pese. Să dai gestului putere, libertate și grație. Să-l execuți perfect, dacă se poate rămînînd statuar, ușor înclinat înainte, cabrat, cu un singur picior sprijinit în pămînt, cu vîrful, abia atingînd cu vîrful pămîntul, în poziția zborului. Astfel încît răcnetul, unda de sunet să se ducă înainte, să te preceadă, să-ți traseze drumul în

aer, pe care să-l urmezi neșovăitor, vîslit, chiar și fără trup. Importantă, după abordarea atacului, e ținta, care trebuie atinsă cu orice preț, chiar cu un preț incomensurabil ; important în atingerea țintei e și faptul că aceasta trebuie atinsă prin orice mijloc. La nevoie zborul.

Unul din cele mai sigure mijloace era susținerea atacului prin jet continuu, jetul continuu de trupuri, care să umple golul „*C'est le seul moyen que vous ayez pour routenir le moral des troupes engagées, pour garder jusqu'a la fin l'élan du premier jet*", se spunea la școala de război, se repetase și înainte și după bătălia din 30 august, cînd a apărut și o întrebare enervantă : „— *Et le vid ?*" Dar tot atunci s-a dat și răspunsul : „— *Les vides produits par le feu meurtrier de la défense, doivent être comblés constamment jusqu'a la fin.*"

Susținătorul acestui punct de vedere, căpitanul Bogdan, era de față, la grupul de comandă. Ca ofițer de stat major, el făcea semn energic cu mîna, spre coloană, pentru ca debitul de trupuri să fie sporit, ca ritmul jetului să se accelereze. Era la mijloc și viteza, viteza de execuție, hotărîtoare în clipa cînd elanul, aflat pe muche, ca o monedă, se putea clătina, riscînd să cadă pe fața nedorită, nu pe avers — pajura, ci pe revers — marca. Elanul n-a căzut însă din cauza jetului continuu și a vitezei. Căpitanul Bogdan avea confirmarea. El credea în această teorie, cum credea în onoare și, căpitanul împingea — stînd nervos pe loc — trupele înainte, cu toată voința de care dispunea. Le împingea inutil, fiindcă nu el avea rolul principal, ci comandantul diviziei. Dar căpitanul bătea tactul atacului, făcînd semn cu mîna. El a întors capul spre vecinul din asistență, tot un ofițer de stat major, un maior, ca să-i arate că teoria e validă — iată, stă în picioare ! —, dar acesta, ușor înclinat înainte, privea cu ochii măriți spre un punct al cîmpului, un punct de spaimă, care creștea parcă din el, îl făcea să-și muște buza, îi întuneca fața.

Linia de atac se deplasase spre adîncul cîmpului, dar acolo, nu departe de parapetele redutei, golul care se căscase părea imens. Maiorul a dus la ochi binoclul, dar nu privea prin lentile, privea prin trupul tot. El a șoptit : „— Dar nu se poate" și-a lăsat să-i scape binoclul.

Ofiţerii din grupul de comandă şi din numeroasa asistenţă nu mai înţelegeau ce se petrece. Nici căpitanul Bogdan, absolvent al Şcolii de război de la Saint-Cyr, cu certificat de distincţie : „excelent la studii". El l-a privit pe maior, a privit şi-n direcţia în care acesta se uita, cabrat către dincolo, dar a privit şi înapoi, spre coloană, care înainta cu urale. A mai făcut un semn. Uralele se propagau tot mai înapoi, ca un incendiu, care se tot întetea, ca să se întoarcă apoi, cu puteri sporite şi să intensifice asaltul, aruncarea în linia de foc. Şi Bogdan s-a liniştit. Atacul mergea bine. Reîntorcîndu-se la Cartierul General, după victorie, căpitanul Nicolae Lascăr Bogdan ar fi putut consemna în raport, cu satisfacţie, nu numai victoria, ci şi confirmarea : golurile se puteau plomba prin jet continuu. Sau, cum spunea altcineva : se poate înainta chiar sub tirul cel mai îndrăcit, dacă nimereşti golurile dintre gloanţe. Ca la ploaie, cînd te strecori printre picături.

Dar se vede că soldaţii nu nimereau golurile dintre gloanţe. Intraseră acum în acţiune şi mitralierele Gatling. La acest dezastru privea probabil maiorul, care nu-şi mai venea în fire. Otomanii aveau doar două piese, le foloseau cu zgîrcenie, doar cînd trupa asediatoare se concentra şi ajungea aproape. Fiecare mitralieră arunca prin cele şase ţevi cîte şase sute de gloanţe pe minut. Atacul a fost oprit.

S-a dat o pauză, pentru regrupare, pentru retragerea răniţilor — dacă se putea — în care timp au bubuit din nou tunurile. Acum efectul distructiv al exploziilor făcea foarte bine pentru nervii întărîtaţi. Detunăturile, foarte apropiate, erau resimţite cu satisfacţie, aşteptate, urmărite pînă acolo, dincolo, unde soldaţii nu ajunseseră, dar unde obuzele ajungeau, strivindu-se în ţintă. O dorinţă magică de a învinge, de a birui neputinţa, se împletea cu neînţelesul — ce se întîmpla oare ? ! — şi cu ciuda. Comandantul diviziei, ale cărei unităţi fuseseră aruncate în luptă, se învîrtea în loc, cu o hartă în faţă şi cu statul său major împrejur, necutezînd să ia alte măsuri decît cele pe care şcoala militară şi practica le prevedeau. Le luase pe toate. Ce mai era de făcut ? !

— Va trebui să reluaţi atacul, domnule colonel.

— Vom relua atacul, nici vorbă.

Dar perplexitatea stăruia. Se conturase un punct mort, pe care mintea se încăpăţîna să nu-l accepte. Ceva mai departe de acest grup, căpitanul Bogdan fierbea. Nu se asigurase oare jetul continuu ? Desigur. Chiar el observase mişcarea coloanei spre linia de foc. Nu se accelerase viteza ? Ba da, soldaţii se aruncaseră în valuri, cu pieptul înainte, împinşi mereu mai puternic, şi mai iute, de valul următor.

— Ceva nu-i în ordine ! a şoptit maiorul de alături.

— Ce nu e în ordine ? ! a tresărit Bogdan. La noi totul e în ordine.

— Poate că ceva nu-i în ordine dincolo, a şoptit maiorul, iar Bogdan l-a privit cu duşmănie.

— Important este să ne facem datoria ! i-a spus Bogdan maiorului, făcîndu-l parcă vinovat de eşec.

Acesta nu s-a lăsat atins. I-a aruncat doar o privire, o privire dură, apoi i-a spus :

— Important e să izbutim.

Neizbîndirea era chinuitoare, un frămînt neputincios pe loc, o stare de jenă şi umilinţă, ca în faţa unei enigme tehnice. Lucrurile chiar şi luau aspectul unei enigme tehnice : un lacăt şi o cheie, cheia era în mîna ta, lacătul la o uşă, necunoscută, dar cheia, foarte bine cunoscută, nu descuia. Şi atunci îţi venea să rupi lacătul cu dinţii sau să recurgi, prin imposibil, la o soluţie extremă. În lipsă de soluţie extremă, colonelul Anghelescu, comandantul Diviziei a IV-a, a ordonat reluarea atacului.

Coloana de asalt s-a desfăşurat mai amplu, pe un front mai larg. Intervenise totuşi o modificare, dictată de cererea unor tineri ofiţeri, care au ţinut să se arunce în foc. Avusese un bun rezultat şi ultima canonadă : otomanii tăceau. Artileria română îşi atinsese de astă dată ţinta, din parapetele redutei Griviţa 2, nici o ripostă. Şi coloana a înaintat, în pas alergător, dar fără urale. Elanul prim murise, mai rămînea înverşunarea.

Înverşunarea s-a spart, cu zgomot, în ţăndări de sticlă, cînd de pe parapetele otomane s-a reluat tirul, cînd mitralierele Gatling şi-au început secerişul la şase ţevi, cu şase sute de lovituri pe minut. Atunci au izbucnit şi uralele.

Momentul era patetic, un ofiţer francez, probabil acelaşi colonel Gaillard, şi-a smuls chipiul şi a salutat trupele.

Soldaţii români mureau exemplar. Mureau impecabil mai ales purtătorii fascinelor şi ai scărilor de asediu, ai acelor snopi de nuiele care urmau să astupe şanţurile de lîngă parapete, ai acelor scări care, lipite de parapete, urmau să asigure căţărarea învingătorilor care tot veneau din urmă. Important era să asiguri continuitatea jetului, propulsia spre parapete a valurilor. *„Jusqu'à la fin"*, pentru ca în sfîrşit — *la fin !* — să-ţi asiguri victoria.

În fruntea ultimului val s-a aruncat şi căpitanul Bogdan. S-a prezentat scurt colonelului Anghelescu şi i-a cerut permisiunea să sară în foc. Formalitate sumară, permisiune acordată. Bogdan a smuls sabia de la şold, s-a aruncat în fruntea unei companii, trăgînd-o după el, a zvîcnit pe unda de sunet a ultimelor urale. A primit un glonte în coastă, mai înainte de a atinge linia de foc. N-a murit imediat. A apucat să vadă cum soldaţii, vii şi morţi, care săreau peste el, se tot duceau înainte.

La marginea frontului, între linii, cei doi iepuri, Ochioasa şi Ştirb-răguşit, îşi ronţăiau nepăsători morcovii. Nu fusese o luptă importantă.

IV

Citirea testamentului bunicii Grădişteanu a început într-o vineri, la tribunalul culoarei de verde. În citaţia afişată pe stîlpi, la răspîntiile oraşului se spunea : „Tribunalul de pe văpseaua de verde convoacă toate persoanele, instituţiunile şi aşezămintele interesate, la deschiderea succesiunii onor doamnei Ileana-Elena-Elenko-Leanţa Grădişteanu, decedată, cu domiciliul în poliţia Bucureştilor, str. Clopotarii Vechi 9. Susţinerile, opunerile, revendicările de interesedaune se urmăresc prin acest tribunal."

Punct la orele 9, Răşcanu a descins din trăsură, secondat de Garussi, care i-a şi deschis protector cortelul — ploua ! — şi urmat de alţi doi secretari-copişti, încărcaţi de ghiozdane cu acte, care veniseră cu o a doua trăsură. Ca legatar al moştenirii, lui Răşcanu i se rezervase un jilţ aşezat în văzul lumii, la mică distanţă de estrada completului de judecată. Scaunul de avocat, care îi revenea tot lui, era acum ocupat de Garussi. Lîngă acesta, pe alte două scaune, mai mici, stăteau secretarii-copişti, care deşertaseră burdufurile ghiozdanelor pe o măsuţă pliantă, adusă special, umplînd-o de hîrtii. Un „Aa !" de curiozitate şi satisfacţie s-a auzit în sală, ca şi cum s-ar fi împrăştiat pe jos bilete de bancă sau aur lichid.

Pe Răşcanu l-a indispus dintru început mulţimea de gură-cască, în care nu recunoştea pe nimeni, o mitocănime ce mirosea a varză acră şi a haine ude, în amestec cu parfum prost. Era clientela penalului şi a proceselor de

moștenire. Nici în grupul ostil, din dreapta estradei, pe care l-a evaluat cu o privire, n-a recunoscut pe cineva anume — ba da, pe Nicolache Grădișteanu, două maici și un popă de la Mănăstirea Sărindar, apoi Ghioldău, arendașul moșiei Grecuța, lîngă el un colonel în retragere, probabil tot un Grădișteanu, un Sache Rînzescu, administratorul caselor din București ale coanei Leanța, un Dorofeanu, efor al spitalelor la care bunica plătea rente, dar și alte figuri ceva mai bizare : un ins îmbrăcat în caftan, amirosind a naftalină, și cu brîu de mărgele pe mijloc și cu işlic în cap, un exhumat din epoca fanariotă, un tînăr excesiv de înalt, posac și chel, cu cap cabalin, amintind fantoma calului din parc, în sfîrșit, o leliță veselă, cu poalele sumese, chiar atunci scoasă de la hîrdaiele cu rufe și adusă la tribunal, în privelișteа lumii, ca să se bucure lumea de ea. Această grupare hilară, cuprinzînd fețe bisericești, slugi, fantome din alt veac, militari ieșiți din armată, lelițe cu poalele-n brîu, aristocrați la marginea ruinei, gravita în jurul unui avocat de mîna a doua, unul Papa Dragonide, specializat în afaceri dubioase și lovituri de gang. Ideea de a-l avea oponent pe Dragonide, în chestiunea testamentului, i-a dat lui Răşcanu un fior. Îl liniștea totuși completul de judecată, în fruntea căruia se afla un coleg de generație, aproape un prieten, Dinu Hrisoverghi. Dinu îl și asigurase că afacerea testamentului e o pură formalitate, nimeni n-ar fi îndrăznit să conteste actul, la mijloc fiind prestigiul unui nume, un mare nume. „— Nu uita, i-a mai spus Dinu Hrisoverghi, bunica Grădișteanu intimidează și postum !"

Sub efectul liniștitor al acestei asigurări, a început lectura testamentului, care s-a desfășurat — în prima parte — destul de bine. Secțiunea introductivă a textului, cum și partea de descriere a proprietăților funciare și imobiliare, aceasta cuprinzînd vreo cincizeci de pagini, redactate de Răşcanu, cu precizie juridică au intimidat adunarea. Averea Grădiștencei se vădea uriașă, inexpugnabilă ca o cetate. Numai înșiruirea proprietăților, cu hotarele purtate „pe bătrîni", întinse peste cîmpii, văi de ape, munți, dealuri cu livezi, iazuri și vii, cu mori, prisăci și pive, a ținut peste două ceasuri, uluind mulțimea. Era o mare bucată din țara veche, scoasă acum întîia oară la vedere, atestîn-

du-şi arhaitatea prin toponimice grozave, prin hidronimice sumbre sau sclipitoare, prin nume legendare, care şocau auzul : Cotul Basarabilor, Altarul Teofanei, Buzeasca, Măgura Domniţei, Ocolul Jienilor, Lunca lui Suru, Prundul Tătarilor, multe din aceste nume asociind în mintea lui Răşcanu poveşti ştiute sau file de cronică. Geografia istorică a moşiilor se pierdea uneori în natură sau încorpora natura, în chip genuin : Vadu Porcilor, Zariştea, Bălăria, La Şerpi, Rupturile, Zbucul Apei, Pădurea Roşie ş.a.m.d. Se şi crease în sală o atmosferă de poezie, ca aceea pe care o degajă lectura textelor vechi, a pisaniilor şi pomelnicelor, unde simpla înşiruire de vocabule te transportă într-un alt ev. Răşcanu se simţea oricum transportat în evul ţării vechi. El avea pregătite, la nevoie, probele irefutabile : pergamente de danie cu peceţi, unice, ispisoace şi hrisoave de mărturisire, cărţi de hotărnicie întărite de divanele domneşti, acte de vînzare-cumpărare şi zestre, toate puse în bună rînduială după veacuri şi generaţii, încuiate în sipete de fier chiar de mîna bunicii Grădişteanu, pregătite din vreme pentru această clipă. Care sosise, iată !

N-a scăpat atenţiei nici averea urbană, mai puţin impunătoare, dar semnificativă. Proprietăţile orăşeneşti ale Leanţei Grădişteanu constituiau o listă separată, cusută ca atare la dosar, care s-a şi desprins din dosar, risipindu-se pe jos. Clipă de rumoare : căzuseră tocmai prăvăliile mănăstirii Sărindar, provocînd un zuruit de metalîc, casele de raport ale Eforiei Spitalelor, închiriate cu anul şi aducînd bun venit, pămîntul sugrumat de clădiri pe care se afla Hanul de Turtă Dulce, pivniţele Priboi, cam surpate, dar pline de butoaie, o livadă de pe Dealul Viilor, un depozit la Obor şi alte acareturi. Cei interesaţi au tresărit. Dar le-a venit inima la loc cînd piesa a fost redată dosarului, legată strîns cu şnur la cotor, prin degetele boante ale grefierului, care a reluat lectura.

Nu se putea trece uşor nici peste aceste proprietăţi care reprezentau un capitol semnificativ din istoria oraşului, din povestea înjghebării tîrgului, a cetăţii, apoi a Capitalei din Ţara Românească. Se vedea cît colo că oraşul actual se dezvoltase tot pe temeiul moşiei, că la început fusese o moşie, poate domnească, din care s-au desfăcut trupurile aşezării urbane, intrate în stăpînirea obştilor de

meşteşugari, negustori, mahalagii, dar conservînd conturul vechi al unei sau unor proprietăţi cu titular. Însuşi numele familiei titulare evolua de la secol la secol, de la Toma ot Bucureşti, fixat într-un act cu pecetie, pînă la numele mai noi, abătute prin porecle şi mode, toate circulînd în acte, inclusiv în cele patru prenume ale bunicii Grădişteanu : Ileana-Elena-Elenko-Leanţa. Scuturînd acest arbore genealogic, se zguduia un oraş şi o ţară. O ţară fantastic de bogată.

Lectura testamentului ajunsese tocmai la cea de a treia parte, oarecum autonomă, în care se cuprindeau nişte înţelepciuni ale bunicii Grădişteanu, pe tema moştenirii şi a omului, secţiune care s-ar fi potrivit mai bine, poate, în preambul, sub titlul : *Diata bunicii Grădişteanu,* sau *Les Conseils des grande-mère Gradichteano.* Dar cît de bine cădeau acum aceste înţelepciuni, poveţe, desigur naive, ziceri bătrîneşti, pe care Alex Răşcanu le asculta fermecat, după ce le respinsese iniţial, atunci cînd încercase s-o convingă pe tante Elenko de inutilitatea lor sublimă. Dar de ce inutilitate ! Sufletele simple din sală ascultau, iată, cu cucernicie aceste ziceri, ba chiar în grupul ostil s-a resimţit un efect : călugăriţele de la Sărindar îşi plecaseră ochii în pămînt, ca la slujbă, acea femeie din popor, leliţă, cu poalele-n brîu, smiorcăia.

Lectura a fost probabil lungă, trecuse mai bine de jumătate de zi, în perimetrul grupului lui Dragonide se simţea o oarecare nervozitate, cei care întinseseră mîna la pomana Grădiştencei ascultaseră la început cu reculegere — hapul trebuia înghiţit, era musai ca toţi să facă faţă bună —, dar supliciul înţelepciunilor se prelungea, venea noaptea şi avocatul advers a smuls demonstrativ ceasornicul, consultîndu-l în văzul instanţei. Cît trebuiau să mai rabde ! Ar fi fost timpul să se intre în partea cu adevărat palpitantă : distribuţia averii. Lipsa aceasta de bun simţ elementar l-a iritat pe Răşcanu, care l-a ameninţat pe Dragonide în gînd : „— Stai că nu scapi uşor. Mai durează !“ Deşi venea noaptea.

Şi-a mai durat. Fantezia Leanţei Grădişteanu era infinită, iar arta ei de a prelungi supliciul răbdării era dincolo de margine. S-au răbdat deci adagii, sentenţii, memento-uri,

cugetări pe cele mai variate teme, ordonate în capitole și subcapitole : *Despre milă, Despre avariție, Despre măsuri și greutăți, Despre arte și științe, Despre justiție, Despre bărbat și femeie, Despre micul protocol domestic, Despre social, Despre rîs, plîns, emoții, Despre memorie sau ținere de minte, Despre pudoare, rușine sau bun simț, Despre cultura trandafirilor, și a altor flori de grădină, Despre zilele de post și de frupt, Despre înfruptare și înfrînare, Despre elocință.*

Documentul era elocvent pentru mintea Grădiștencei și pentru *sapientia* ei, atît de nepotrivită cu lumea modernă. Alcătuit în urmă cu un veac sau două, florilegiul acesta ar fi făcut sigur o mare carieră. Formulări lapidare, scurte fulgerări de inteligență luminau cîte o chestiune simplă, dintr-un unghi revelator. Uneori dădăceala bătrînească ținea gîndul în loc, alteori obosea citatul, recurgerea prea deasă la autoritatea unor texte vechi, prea bine știute, iar reacția se vedea : sala se frămînta în loc, plictisită, iar cîte cineva din auditoriu se întreba cu voce tare : „— Unde bate ?" Mitocănimea nu-și putea închipui că aceste ziceri sînt pure gratuități, nelalocul lor — ce e drept — într-un testament, dar fermecătoare. Frapa uneori sugestia poetică, învăluind cîte un gînd profund. Astfel, despre femeie :

„Femeia este frumoasă în sine-și, bărbatul în lucrarea din afară."

Și mai departe :

„Femeia se cuvine a fi ocrotită, deși ea este stăpîna lumii, maică a toate. Ocrotiți-o ca fecioară, căci ea face jertfa consimțirii, fără de care lumea n-ar fi. Ar fi numai Dumnezeu — Singurul. Apoi tot ea face Facerea, fără de care Domnul n-ar fi. Ea îl face și pe Fiul Omului, în fiecare zi. Ocrotiți-o apoi, ca Mamă. Căci fiul ei va purta Crucea — voi aceștia toți, care mă auziți. Și ocrotiți-o iarăși și iarăși, căci ea este Iubirea."

Despre cai :

„Stăpînul calului să nu se lase în stăpînirea acestui animal frumos, dar zănatec. Frumusețea robește. La fel și despre trandafiri, care înțeapă".

Despre bărbați :

„Bărbații sînt elementari, docili — chiar cînd par altfel! — și fără mister. Cu ei se pot face doar ziduri, copii și războaie."

Partea masculină a adunării — majoritară — a scos un urlet de protest. S-a mișcat în scaune chiar și solemnul complet de judecată. Era inutil ca Dinu Hrisoverghi să agite clopoțelul — și nu l-a agitat. Mai ales că ceea ce urma se referea chiar la războiul în curs :

„În cazul în care turcii vor intra în București, femeile să-și pună straiul negru al doliului, să iasă înaintea învingătorilor și să le ceară ca bărbații lor care au fost învinși să fie nimiciți încă o dată cu vergi în văzul nației întregi. A se vedea mai sus poveștele despre rușine și rușinarea publică".

Lumea masculină din sală s-a rușinat, admonestarea venea după înfrîngerea din 6 septembrie, despre care se scrisese în ziare, s-a rușinat, dar a aplaudat. În bunica Grădișteanu se zbătuse o Buzească — era strămoașa ei pe linie maternă — care-ar fi vrut ca armata română să fie o oaste de Buzești. Nu s-a strigat „Trăiască armata română", dar efectul a fost de un patetism special. În această ultimă zicere se vedea nu numai simțămîntul înalt al Grădiștencei, dar și voința ei de a-și apăra țara ca pe propria moșie, în reciprocă și moșiile, ca pe-o imensă țară. Nu era de glumit, se presimțea, cu hotărîrile ei.

Fără pauză de respirație, grefierul a citit în continuare, chiorîndu-se pe hîrtii, că era deja întuneric, capitolul despre fidelitate și infidelitate. Fidelitate în ideea de moștenire, asociată credinței, datoriei de a păstra, păstrarea fiind, în viziunea bunicii Grădișteanu, totuna cu identitatea insului, a stirpei, a neamului. Gînd profund, dar întuneric în sală. Rășcanu s-a cufundat în acest gînd — identitatea —, care ducea spre perspective vaste și adînci. Chestiunea nu era de nasul oricui. Chiar și lui, preocupat numai de latura juridică, îi scăpase resortul filosofic al problemei. Dar latura juridică, defel minoră, se întîlnea pînă la urmă cu latura filosoficească, interferau ambele într-un punct, redefineau în chip inedit noțiunea de om. Bunica Grădișteanu, iată, apărea nu ca o înțeleaptă de ocazie, ci ca o veritabilă înțeleaptă, cînd scria :

„Omul e o ființă păstrătoare, cel ce nu păstrează își pierde ființa, nu mai e om."

Lectura înainta greoi, dar lui Răşcanu nu-i păsa. O asemenea definiție nu putea să nu-l încînte pe avocat, desemnat prin genealogie cu funcția de păstrător, desemnat acum și prin legatul bunicii, dar asumîndu-și, iată, și o răspundere. Tot bunica scria :

„Căci cel ce risipește, pre sine se risipește, lăsînd lumea de după el în risipă."

A urmat un șir de alte sentențiii, pe tema risipei, excerptate din Marc Aurelian, Neagoe Basarab, Dimitrie Cantemir, ultima foarte lungă :

„Nu altădată risipă unui norod s-au făcut, fără numai cînd ai săi sieși vicleșug și-au făcut și nu altădată cea mai mare stricare de la neprieteni au venit, fără numai cînd prietenii și cei crezuți prieteni au viclenit."

Cineva din grupul ostil a strigat :

— Onorată instanță, nu credeți că se face prea mare risipă ?

Nu era Dragonide, n-ar fi cutezat, era Nicolache Grădișteanu, Gură-spartă, și Hrisoverghi a sunat clopoțelul, astfel încît rumoarea s-a stins. Dar trebuiau aprinse luminările. În sală se anunța ceva tulbure, nu se știa ce. Rudele Grădișteanului erau din ce în ce mai nervoase. Acel tînăr cu cap de cal, care stătuse liniștit pînă atunci, și-a vînturat căpățîna cheală, încercînd parcă să și-o smulgă dintr-un căpăstru care îl încurca. Lectura a continuat cu sentințe pe alte teme — chiverniseală, bună priveghere, respect față de forme —, iscînd o anume răceală în jurul subiectelor, defel populare, prin tonul prea bisericesc. Bunica se dovedise o strîngătoare și în privința moralităților, nimic din literatura poveților nu-i scăpase printre degete. Cineva din public a aruncat o remarcă : „— N-a lăsat nimic p-afară." Și altul, cam mitocan : „— A fost cam zgripțuroaică, sireaca !". O undă de rîs, sancționată de Hrisoverghi, apoi tăcere. Partea teoretică a testamentului era aproape de sfîrșit. În grupul ostil se simțeau niște consultări, prin întuneric. Cînd grefierul a întors fila cu ultima zicere, Dragonide a cerut pauză. Hrisoverghi l-a întrebat pe Răşcanu dacă consimte la o pauză. O persoană

din grupul ostil acuza o stare proastă, avea ameţeli, era necesar să fie scoasă afară, la aer. Poate-ar fi fost necesar şi un medic. „— Dar să se facă lumină !“ a strigat cineva din public. Era, într-adevăr, foarte necesar. Ultima parte a testamentului cuprindea prevederile de împărţire, se aşteptau în consecinţă nişte lovituri de teatru. Deocamdată pe un personaj îl lovise, premonitoriu, o anume ameţeală. A fost indicată fantoma cu anteriu şi işlic, pentru aceasta se ceruse pauza. Cum s-a dat pauză, lumea s-a şi pus în mişcare. S-au aprins şi nişte lumînări.

Răşcanu n-a ieşit, nici Dragonide. Abia acum Răşcanu l-a observat pe un al doilea avocat al grupului ostil, pe bătrînul Herescu. Surpriza a fost mare — şi neplăcută De ce s-o fi băgat bătrînul, un avocat cu desăvîrşire onest şi un mare jurist, în această afacere ! Cum se putuse asocia un Herescu cu Dragonide ? ! Şi de ce, cînd bătrînul Herescu era el însuşi un om avut ! Să-l fi tocmit Grădiştenii ? Reprezenta oare vreun aşezămînt implicat în testament ? Se angajase ca avocat al statului ? Bătrînul părea că dormitează. În schimb, Nicolache Grădişteanu se agita în toate părţile, ţesînd întruna drumul de la grupul ostil la popor şi de la popor la masa tribunalului, pe care stătea numai clopoţelul. Dacă n-ar fi obţinut nimic, acest Nicolache s-ar fi repezit să înşface clopoţelul şi să-l vînture prin lume : „Nedreptate !“ Dar nimeni nu îndrăznea să zică nimic, averea Grădiştencei rămînea suspendată deasupra tuturor, ca un nor de aur, acum şi mai greu de atins, despărţit de lume prin acea boltă de înţelepciuni şi poveţe dincolo de care abia năzărea. „Unde va fi avuţia voastră, acolo va fi şi inima voastră“, mai spunea bunica, citînd din nu ştiu cine, lucru care se adeverea fiindă nimeni din cei importanţi nu părăsise sala, rămăseseră pe loc chiar şi cei care n-aveau a cîştiga măcar un capăt de aţă. Dar cine putea şti ? Tot bunica scrisese : „Mai bine este a face milostenie decît a strînge avuţie“. Or avuţia şi milostenia se aflau acum strînse într-un singur ghem.

Lectura urma să se reia peste puţine clipe, deşi nu se întorsese încă personajul cu işlic, iar Răşcanu, amuzat, se întreba cine-o fi. I-a suflat întrebarea lui Garussi, care era un fel de ştie tot al casei, acesta i-a făcut semn că ştie

despre cine-i vorba, o să-i sufle răspunsul la momentul potrivit. Personajul s-a şi întors în sală, şchiopătînd, sprijinindu-se într-o cîrjă de abanos, părea uşurat, nu-şi ţinea probabil udul, Dragonide l-a tratat cu toată consideraţia, oferindu-i loc. Acelaşi Dragonide, întîlnind privirea lui Răşcanu, l-a salutat colegial, peste afacerea care-i separa momentan. Răşcanu n-a consemnat salutul, se ţinea departe de atingerile rîioase.

S-a intrat, în sfîrşit, în materia fierbinte a testamentului, cea de-a treia parte, care s-a ascultat, pînă la un punct, într-o linişte de gheaţă. O primă explozie de uimire l-a pus în lumină pe Dorofeanu, de la Eforia Spitalelor. Individul exulta, a salutat ca la teatru, în dreapta şi în faţa lui Răşcanu. Din cele citite rezulta că Eforia Spitalelor, din Bucureşti cîştigase lozul cel mare. Se întăreau prin testament rentele oferite în timpul vieţii de Grădişteanca şi se primeau pe deasupra şi cîteva rînduri de case, cu prăvăliile, plus o moşie cu pădure. Bolnavii din spitalele bucureştene aveau a huzuri de cald în iarna care se anunţa, iar suferinţele lor aveau să fie mult scurtate, dacă nu pe deplin tămăduite, prin încă un aşezămînt, o spiţerie, pe care filantroapa o dăruia cu de toate. „Tot să te îmbolnăveşti / La spitale-n Bucureşti !" a strigat cineva, un gogoman, stricînd atmosfera solemnă şi introducînd rîsul, prin fraudă. Dar aceasta a încălzit atmosfera, dintr-o dată, punctele următoare s-au ascultat cu o vie satisfacţie, fiind vorba numai despre faceri de bine. Azilul „Elena Doamna", un pension al fetelor de ofiţeri, o casă de retragere pentru militarii fără familie — caz rarisim, dar în sfîrşit ! — o şcoală de meserii pentru copiii orfani ai gradelor inferioare — asta da !, o şcoală de bună gospodărire sau menaj pentru fetele sărmane, un leagăn pentru copiii abandonaţi, un ospiciu pentru schilozi, chiori, smintiţi primeau hălci importante din marea avere, ultima falcă, cea privindu-i pe smintiţi, iscînd furia. Li se dăruia smintiţilor două iazuri de peşte, nişte vii şi nişte stîne de oi mioare. Auzi colo !... Darnică s-a dovedit Grădişteanca şi cu aşezămintele monahiceşti. Călugăriţele de la Sărindar au ieşit din scenă cu mîinile pline, lingîndu-se pe bot ca pisicile sătule de peşte. S-a ales cu un os plin de măduvă şi o mînăstire de peste Olt,

numită chiar Mînăstirea, unde era monahie o Răşcancă. Două aşchii destul de scumpe din marea avere au ajuns una peste munţi, în Transilvania, la o mînăstire ortodoxă din Maramureş, alta peste Dunăre, în Dobrogea, la mînăstirea Cocoş. Era dăruit şi un sfînt lăcaş de peste Prut, mînăstirea Capriana, prin aceste gesturi filantroapa dorind să lege, sub cupola milosteniei şi a credinţei, mai toate pămînturile româneşti.

— Dar ce, a strigat cineva, lume nu mai e pe pămînt ? !

Primul urlet împotriva instituţiilor, socotite a nu face parte din lume, a fi despărţite de oameni ba chiar opuse nevoilor omeneşti. Cei interesaţi, cei care înghiţiseră hălcile, au tresărit cu ofensă.

— Bine-bine, a strigat aceeaşi voce, dar poporul ? !

Hrisoverghi a intervenit. El a explicat că acele instituţii şi aşezăminte — inclusiv ospiciile de nebuni — reprezentau poporul. Răşcanu era înduioşat nu atît de valoarea daniilor, pe care o cunoştea, cît de efectul acestora asupra poporului, care, în naivitatea lui, nu pricepea ideea facerii de bine. În acest caz, poporul din sală refuza să fie anonim, ar fi dorit ca averea să fie dată unui Popescu sau Ionescu oarecare, dar s-ar fi revoltat, — în egală măsură ! — dacă aceştia ar fi primit averea, fiindcă „poporul" refuza să fie persoană fizică, atunci cînd erau numite persoane fizice. Ce voia poporul ? Poporul avea să înţeleagă pînă la urmă, a presupus Răşcanu, ce înseamnă o mare avere şi care era funcţia ei. Era poate ultimul gest al marii boierimi, care se stingea, boierimea ctitorilor, a milostivilor şi jertfitorilor, cei scrişi cu tot neamul în piatra pisaniilor şi zugrăviţi în tempera bizantină, cu trupurile întregi, pe pereţii aceloraşi ziduri sfinte din veac.

Fără publicitate, fără surle şi tobe. Cu daniile înscrise în testament care scăpau indiscreţiei publicului, donatorii rămînînd în anonimat, însemnaţi doar în actele testamentare, de uz privat, pomeniţi doar în timpul slujbelor din biserici, înlăuntrul altarului. Ca şi acum, în cazul bunicii Grădişteanu. Act de ultimă noblеţe, Grădişteanca rezerva nepoatei Hélène o moşie mică, Grecuţa, cum şi un dar aproape simbolic, conacul de la Cotul Argeşului, cu îngerii lui Luca de la Robbia.

Dar cu toată redactarea precis juridică, datorată lui Răşcanu, coanei Leanţa tot îi scăpase mîna, în acest punct. Lirismul ei biruise. Lui Hélène i se dăruiau nu numai pămînturile moşiei Grecuţa, „cu cele stătătoare şi mergătoare pe ele", dar şi, culmea !, ceea ce nimeni n-ar fi scris într-un testament : „zăpezile şi ploile, şi amurgurile, şi răsăriturile, şi amiezile şi zorile, care se văd de pe această moşie, precum şi gîndurile mele cele mai bune." Răşcanu aştepta lectura acestui pasaj cu deliciu. După ce se opusese ca acest text să figureze în testament, aştepta acum cu plăcere crudă reacţia lui Dragonide, care, în sfîrşit, avea în mînă punctul vulnerabil. Testamentul — oricine ar fi putut argumenta — era opera unui nebun. Cum să laşi moştenire unor persoane „zăpezi, amiezi, amurguri şi gînduri" ! De ce unei persoane şi nu tuturor ? ! De ce acelei persoane nu i-ar rămîne doar „zăpezile şi gîndurile", partea solidă, singura consemnabilă în litera unui testament, revenind celor în drept !

Dragonide nota de zor. Răşcanu îl vedea cum surîde. Surîdea însă şi el. Printr-un ultim punct, bunica Grădişteanu rezervase nişte daruri mici şi prinţesei domnitoare. S-a citit şi acest punct, prin care prinţesa ar fi urmat a primi : o pafta, provenind de la împărăteasa Ana Comnena — o foarte scumpă achiziţie a colonelului — şi o pernă cu ace de cusut, moştenită de la o Basarabă, o domniţă din al patrusprezecelea veac, care brodase cu mîna ei un sfînt aer pentru o tîmplă de la Athos. Racla cuvioasei domnite se afla la Curtea de Argeş, în gropniţa voievodală.

De la perna cu ace s-a şi iscat scandalul. Cu nerușinare, leliţa cu poale-n brîu a strigat către instanţă :

— A dat din casă şi perinile ! Şi ţoalele de pe paturi, şi trenţele. N-a lăsat nimica la nevoiaşi, la ăia de-au slugărit-o...

Dinu Hrisoverghi şi-a făcut prompt datoria, a evacuat-o din sală pe leliţa cu poalele-n brîu, dar efectul penibil a rămas. S-a iscat rumoare, grupul ostil a intrat în freamăt, clopoţelul lui Hrisoverghi n-a mai izbutit să calmeze atmosfera aţîţată şi prin nişte întrebări : „— Cine-i surata ?" „— Ce caută individa aici !" Răşcanu şi-a amintit de ea : era Catiţa Văduva, spălătoreasă în casa din Clopotarii

Vechi, reşedinţa din oraş a bunicii, casă care fusese spartă şi jefuită la cîteva zile după moartea proprietarei. Jaful fusese pus sub ancheta poliţiei, fără succes, reclamant fiind Răşcanu. Bănuiala căzuse desigur şi asupra slugilor, care intraseră în cercetări. Alarmant era faptul că în spectacolul procesului fuseseră aruncate slugile hoaţe. Prin incitarea cui ?

Dispoziţiile finale şi clauzele tehnice au fost citite în zumzet de voci şi scîrţiit de scaune, fără a mai fi auzite de nimeni. Cătiţa Văduva a deschis uşa şi a blestemat casa Grădiştencei, fiind trasă înapoi de un dorobanţ, dar apucînd să-şi arunce zoile. Dragonide jubila.

Dar Răşcanu a cerut cuvîntul, aducînd la cunoştinţă onoratei instanţe că grefierul omisese să citească şi rîndul final — sau îl citise, dar, dată fiind rumoarea, textul nu s-a auzit. Dinu Hrisoverghi a acceptat cererea, s-a recitit rîndul final, din care rezulta că testamentul fusese înregistrat la Turnu Măgurele, în ziua de 22 august 1877, martor fiind un doctor suedez de la Spitalul Crucii Roşii, căpitanul Gustav Johan Anton Duner, care constatase şi decesul doamnei Ileana-Elena-Elenko-Leanţa Grădişteanu, confirmînd sub semnătură că sus-zisa doamnă fusese, „pînă în ultima clipă, într-o stare de perfectă luciditate". Zîmbetul lui Dragonide s-a şters. Dar a cerut imediat cuvîntul.

— Onorată instanţă, a început el, trebuie să ne exprimăm gratitudinea pentru gestul rarisim de magnanimie prin care decedata, onorata doamnă Ileana-Elena-Elenko-Leanţa Grădişteanu, a dăruit societatea, instituţiile noastre sociale, lumea, dacă pot spune altfel. Lumea !

Apologul lui Dragonide a fost măreţ, patetic, înălţător, provocînd aplauze la scenă deschisă. Aproba, dînd din cap, şi Dinu Hrisoverghi. Iată, părea să spună mutra lui, cum acţionează — şi postum ! — prestigiul unui nume. Dar de pe creasta valului de aplauze acelaşi Dragonide a stins brusc jerbele de artificii, repezindu-se în acelaşi personaj, bunica Grădişteanu, cu violenţă, sumbru, vindicativ şi lătrător. Cu un gest roşu el i-a arătat pe „dezmoşteniţi" — familia ! — provocînd un fior contrar în adunare. Atacul lui punea în discuţie însăşi baza societăţii : familia. Deci principiul ereditar. Principiul continuităţii, singurul care se

lega logic, juridic, cu ideea de moştenire. O moştenire nu poate reveni decît celor de drept şi în drept : purtătorilor numelui !

Dinu Hrisoverghi a încercat să intervină, nu se intrase în dezbaterea de fond, se defineau preliminariile, dar Răşcanu a făcut semn că se supune tempestei, pe care nimic n-o putea tempera. Ar fi fost chiar o imprudenţă să intervină : îşi atrăgea furia sălii.

— Căci iată, a strigat Dragonide, purtătorii numelui în linie directă, linia masculină, sînt excluşi de la moştenire, în favoarea străinilor, a rudelor neîndreptăţite ale decedatei, Brădeştenii şi Răşcanii. Legatar testamentar, omul cel mai sinistru interesat şi cel mai puţin îndreptăţit, chiar domnul Răşcanu !

Dragonide l-a ţintit pe Răşcanu, aruncînd ambele braţe spre el :

— Atacă, poftim domnule, ia-le Grădiştenilor tot ce le-a mai rămas, ia-le şi numele ! Dar pînă atunci aibi grijă, sînt apăraţi de lege, se află sub pavăza justiţiei române !

Efect suprem : s-a auzit un buf asurzitor, iar sala a întors cutremurată capetele : în spatele lui Dragonide, pe duşumea, se zbătea în spume albe tînărul cu cap de cal.

Şedinţa s-a suspendat, pentru cîteva clipe, pînă la evacuarea epilepticului. La reluare, instanţa l-a întrebat şi pe avocatul Herescu dacă doreşte să ia cuvîntul în preliminarii. A refuzat. S-a stabilit un prim termen, cu consensul părţilor. Răşcanu a plecat imediat la club. Aici la club avea să afle că tînărul cu cap de cal, expropriat de nume, era progenitura ilicită a colonelului — un bastard deci — şi-l chema Avesalom Mînzu. Testamentul, cu toate actele de generozitate pe care le implica, alunecase în noroi.

La club, unde vestea despre proces îl precedase, Răşcanu a şi fost luat în primire de Ghiţă Dissescu, unul din experţii benevoli în afaceri încurcate, în orice fel de afaceri, care trăia dînd sfaturi şi inventînd strategii. Dissescu nu mai era de mult om de bară, dar pleda pe lîngă cei care pledau,

le ținea piept, îi punea în formă, le slujea drept țintă ad-hoc pentru tot felul de demonstrații juridice care păreau fără soluție. Dar ciudat, bătrînul n-a dat buzna la masa lui Răşcanu, a rămas la locul lui, morocănos, sorbindu-şi cafeaua. Răşcanu l-a observat şi l-a poftit.

— O să ai de furcă ! i-a spus Ghiță Dissescu. Ai adversari mulți şi ticăloşi. Testamentul nu-i invulnerabil. Mai întîi partea teoretică...

— Ce-i cu partea teoretică ? s-a înfuriat Răşcanu.

— Nu-i uzuală într-un testament. Deocamdată Dragonide n-o să facă caz, o să ți-o servească însă la momentul oportun, cînd lucrurile se-ncurcă.

— E dreptul oricui să scrie ce poftește într-un testament.

— Da şi nu. A fost slăbiciunea dumitale să-i admiți coanei Leanța acest capriciu.

— E un capriciu, să admitem, poate chiar o extravaganță, dar cine poate contesta dreptul unei persoane, care, în deplinătatea facultăților sale, îşi testează cum poftește şi bunurile şi gîndurile ultime !

— Asta e, că n-o poate face oricum. Trebuie s-o facă în cea mai pură expresie juridică. Dumneata, ca avocat, aveai datoria s-o priveghezi. S-o sileşti pe coana Leanța să se apere cît mai bine, postum.

— Pe cine s-o silesc, a strigat Răşcanu, pe coana Leanța ? ! Coane Ghiță, dar e vorba despre Leanța Grădişteanu. N-ai cunoscut-o....

— Ba am cunoscut-o foarte bine. Şi pe ea şi pe colonel. Şi cu un deget ridicat a avertisment : Nota bene, testamentul nu-i vulnerabil decît în punctul esențial : cel în care coana Leanța exclude de pe lista succesorilor orice rubedenie.

— Uite că Hélène nu-i exclusă !

— Asta te pune într-o poziție incomodă pe dumneata.

Bătrînul fuma pipă, cînd voia să sublinieze dificultatea adversarului pufăia spre acesta un fum negru, înecăcios. Răşcanu a respins fumul. Conversația începuse să-l irite ca şi o mîncărime de piele. Nu putea opune argumente, argumentele încă nu-i veneau, poate dintr-o inhibiție obscură, din neliniştea pe care ți-o dă întotdeauna un punct

vulnerabil abia descoperit, deși rațional lucrurile nu se prezentau așa, era cu neputință să fie așa, cum voia Ghiță Dissescu. Și adversarii !

— Dumneata, coane Ghiță, pui în discuție însuși dreptul de a dispune testamentar de o proprietate ! a ripostat Răşcanu. Nu e acesta un drept sacru ?

— Să lăsăm sacralitatea deoparte ! a minimalizat conu Ghiță sugîndu-și pipa. Eu discut în termeni juridici. Eu pun în discuție însuși dreptul de a dispune, fiindcă în acest caz e vorba despre două averi. Sînt două averi în amestec, a ei și a lui. Cu ce drept dispune ea de moștenirea Grădiștenilor ?

— Cu dreptul pe care îl are femeia moștenitoare, în tradiția noastră juridică. Și chiar după dreptul cel nou ! Ea poartă numele bărbatului, ea e cea care moștenește dreptul de a dispune. Aceasta asigură continuitatea în dispoziție.

— Aici se-ncurcă lucrurile. Dreptul cel nou prejudiciază femeia. Femeile noastre erau mai libere în epoca medievală. Poate datorită nesiguranței timpurilor, bărbații erau plecați mereu în războaie, poate datorită persistenței instituției matriarhale la noi. Femeia reprezenta stabilitatea, pămîntul și casa. Coana Leanța vine din această eră.

— Păi vezi !

— Păi văd că nu e bine. Fiindcă acest proces de moștenire nu se judecă la o mie patru sute, ci azi ! Cu ce te consolează argumentele vechi ? Da, îți pot crea premisa unei jurisprudențe.

— Voi folosi această premisă !

— Asta nu te asigură. Purtătorii veritabili ai numelui au drepturile lor. Mai ales cînd intervine un caz de alienare. Mă refer la alienarea sentimentului ei de familie !

— Introduci sentimentul în treburi juridice ?

— Îl introduc fiindcă, iată, coana Leanța spulberă, prin gestul ei testamentar, averea Grădiștenilor. Îi suspendă tocmai continuitatea,

— Dar colonelul n-are moștenitori direcți !

— Ba are unul.

Răşcanu l-a privit pe bătrîn cu antipatie. Devenise subit angajatul Grădiștenilor, parte cu ei. În afacerea uricioasă

intrase și el, ca un nepoftit care chibițează la o partidă de cărți. Avocatul se întreba cum ar fi procedat Ghiță Dissescu, întîlnindu-l, tot aici, la club, pe Nicolache Grădișteanu. Ar fi jucat probabil rolul lui Rășcanu, ar fi devenit legatarul coanei Leanța. Profesia lui, de foarte mulți ani, era să treacă de la masă la masă, la mesele în conflict — plasîndu-se de fiecare dată la antipod, cu tot bagajul de argumente. Tribunalul se muta la club, grație lui. Și nu se lăsa dus. Acum rîdea concesiv.

— Cît te privește, a mai spus, n-o să ai dificultăți cu moșia Grecuța. Alineatul privind-o pe Hélène e sigur. Trecînd peste poezie.

Și-a bătut pipa de colțul mesei, scuturînd-o de scrum. Semn că era sigur pe ce spune. De unde știa atît de bine conținutul testamentului, doar nu fusese în sală ! Sau, cumva, în vară, bunica Grădișteanu îl consultase ? Dar dacă îl consultase, ceea ce nu părea exclus, cum admisese Ghiță Dissescu asemenea erori în redactare ? Își putea juca foarte bine rolul și în casa bătrînei, tot la o cafea.

— Vei avea în schimb unele necazuri cu moșia de la Cotul Argeșului și cu Ingerii ! l-a prevenit Dissescu pe avocat. De ce, dragă, n-a precizat coana Leanța statutul acestei moșii, în ceea ce te privește ? Ți-o lasă, dar de fapt ți-o ia. Îți dă adică dreptul la uzufruct, pe zece ani, dar moșia îți revine ca proprietate abia după acest termen, și numai dacă-i duci la bun sfîrșit procesele. Ce șantaj !

— Care șantaj ?

— Adică nu pricepi ? Te obligă să te zbați pentru angaralele ei juridice zece ani încheiați. Aceasta înseamnă că Leanța Grădișteanu a presupus *ab initio* încurcăturile pe care ți le pune în cîrcă și, ca să se asigure, ți-a plătit onorariu în rente anuale pe zece ani. Deci zece ani de procese. N-aș zice că n-avea cap juridic !...

Rășcanu se săturase de această hărțuială și nu-l mai suporta pe bătrîn. Mai ales ultimele atacuri echivalau cu un atentat la memoria bunicii, pe care el voia s-o apere, era dator s-o apere împotriva oricui.

— Să ne felicităm, a răspuns Rășcanu, că o femeie din lumea noastră are un asemenea cap juridic.

— Da, a aprobat bătrînul, personajul dumitale merită toată admirația. Se va mai discuta mult în București, poate decenii, despre bunica Grădișteanu. *La grande-mère ou la férocité des ancêtres !* [1]

S-a ridicat și a plecat, tîrșindu-și pașii și sugîndu-și pipa, dar lăsîndu-i fumul, pe care Rășcanu l-a îndepărtat cu mîna.

Voia să fie singur, dar aici, la club, era cu neputință să fii singur. Peste cîteva clipe, în același salon a intrat și bătrînul Herescu. Cei doi bătrîni, Herescu și Dissescu, s-au salutat amabil, ca niște vechi cunoștințe, iar Dissescu n-a ratat ocazia, s-a și îndreptat spre masa lui Herescu, unde s-a instalat, cu pipa lui cu tot. Acum îi venea lui Herescu rîndul să primească atacul, cu toate argumentele Rășcanului. Numai că Rășcanu nu i le oferise. Bătrînul Dissescu trebuia să lucreze pe cont propriu, cum o și făcea. N-a stat însă prea mult de vorbă cu Herescu. Dissescu s-a îndreptat din nou spre masa lui Rășcanu, care a dat să se refugieze, dar era clar că nu putea scăpa.

— O, dragă, a început. Bătrînul Herescu îți trimite salutări. N-are nimic cu dumneata, ți-o jură !

— Atunci de ce s-a băgat în această poveste ! a strigat Rășcanu, destul de tare încît să tulbure liniștea discretă a salonului.

— Adică ?

— E avocatul colonelului, cu care a fost prieten. Cineva trebuie să-i apere și pe morți... De cei vii, de cei morți...

Nu i-a mai răspuns, n-a mai luat act de bătrîn, care dealtfel s-a și săltat din scaun în clipa cînd l-a văzut pe Dinu Hrisoverghi. Avea în acea seară o pradă bună. Rășcanu a preferat să nu-l observe pe judecător, dar Dinu Hrisoverghi n-a ezitat să-l salute afabil, cu simpatie. Prin consens, judecătorii care aveau pe rol procese ale prietenilor sau cunoscuților îi evitau cordial, pentru a se apăra de insinuări. Nu era cazul cu Dinu Hrisoverghi, care, doar după o secundă, a și venit la masa lui Rășcanu, să-i strîngă mîna. În sfîrșit, Dissescu s-a retras.

— Testamentul e splendid ! i-a spus Dinu Hrisoverghi aproape fericit. Un mare moment, te asigur. Și scu-

[1] Bunica sau ferocitatea strămoșilor !

turîndu-i în continuare mîna : Urmăresc problema cu un mare interes.

Interesul arbitrului pentru o partidă, un interes pur. Aceeaşi asigurare ar fi dat-o, nici vorbă, şi grupului ostil, reprezentat deocamdată numai prin Herescu. Dealtfel, arbitrul şi-a şi jucat rolul — cu o neangajare suverană :

— O lucrare de certă originalitate, cum nu-ţi cade în mînă la un secol. A fost cineva bunica. Da, da ! Vom avea un şir lung de procese, ce mai ! O cascadă. Hrisoverghi a şi rîs ; ascensiv : Ha-ha-ha !, după care a dat să plece, dar s-a întors : Dar spune-mi, totuşi, cum i-a venit ideea asta fistichie ?

— ... ? !

— Ideea cu poveţele. Aceste *conseils* vor face gloria arhivei noastre juridice. Vor crea o jurisprudenţă în materie de testamente, mai mult ca sigur. Şi plecînd : Dar, à propos, nu-ţi pui un avocat ?

Întrebare deconcertantă. Primind-o, Răşcanu s-a rebifat, ca abia peste o secundă să resimtă şocul. Cum să-şi pună avocat ! Nu era el unul din cei mai mari avocaţi din Bucureşti ? Îl dispreţuia Hrisoverghi ? Sau acesta considera atît de complicată afacerea încît aportul altcuiva, al unui coleg, era absolut necesar ! Sau îl socotea şi pe el implicat în proces, nu ca legatar al testamentului, dar ca intimat ! În acest caz, nici vorbă, un avocat se lasă apărat de un alt avocat. Sau îl considera dispărut cu totul din întreaga afacere, un mort, aflat în situaţia colonelului.

A pornit spre uşă, fără a-şi mai lua bun rămas. Toţi ochii erau pe el. Nu cu admiraţie, cu îngrijorare. La ieşire, a dat piept în piept cu Nicolache Grădişteanu, care i-a strigat :

— Mi-ai furat Îngerii ! Apoi spre lumea din club : Mi-a furat Îngerii !

Cel mai cuminte gînd al lui Şiclovan, după înfrîngerea din 6 septembrie, era să scape de armele pe care le avea în depozit. Armele îi dădeau insomnie brînzarului de la

Curtea Veche. De cîteva luni, nimeni nu venise să i le ceară ; băieţii care le aduseseră, într-o noapte de april, împingînd căruţele cu puşti în curte, dispăruseră tot atunci, ca să nu mai revină.

Şiclovan îi tot aşteptase, mai mult, luase parte la toate manifestaţiile de după 9 mai, amestecîndu-se în mulţime, nu ca să cotizeze la exaltarea generală, ci doar de i-o putea găsi pe cei cu armele, pe feciorii aceia bolnavi, înfăşuraţi în tricolor, care cîntau cîntece naţionale pe la toate răspîntiile. El nu-i cunoştea, ţinea în şopru armele lor şi ştia că cineva, tot într-o noapte, va veni să-l scape de ele. Afacerea era tainică. Pînă la 30 april nu era sigur dacă România va intra în război. Dar era sigur că tinerii ardeleni se vor bate, indiferent dacă ţara veche va face război au ba. Ei erau hotărîţi să formeze o legiune sau mai multe şi să treacă Dunărea, pe cont propriu, alăturîndu-se oricui s-ar fi luptat să doboare Turcia care ţinea de veacuri sub călcîi România. La fel procedau, tot pe cont propriu, dar în sens contrar, unii studenţi maghiari, care susţineau fanatic cauza Turciei, ba chiar se pregăteau s-o ajute. Şi aceştia se pregăteau să treacă Dunărea. Partida din Balcani era deci o partidă care se juca pe de o parte la vedere, între turci şi români, între români, ruşi şi turci, dar se juca şi în secret, între românii transilvăneni şi maghiari, acei maghiari care întemeiaseră monarhia dualistă, cu cele două capete ale ei, Budapesta şi Viena. După prima înfrîngere rusă de la Plevna, din iulie, o delegaţie de studenţi maghiari se prezentase la Osman-Paşa, aducîndu-i învingătorului în semn de omagiu o sabie. Să ţină bine în mîini sabia Imperiului Otoman !

Despre tandra solemnitate maghiaro-otomană, de la Plevna, a scris presa. Aceeaşi presă a scris şi despre faptul că românii transilvăneni trec munţii, ca să-i ajute pe fraţii lor din ţara veche. Guvernul de la Viena a protestat, în clipa cînd voluntarii români au trecut munţii. Cînd i s-a adus însă aminte despre tandra ceremonie de la Plevna, contele Gyula, cancelarul imperiului, ar fi spus că aceasta era isprava unor persoane particulare, care nu angajează guvernul. Dar la fel s-ar fi disculpat şi guvernul de la

București în chestiunea voluntarilor. Acești voluntari, care treceau Carpații, erau tot niște persoane particulare. De văzul lumii, s-au dat asigurări că între cele două guverne domnește cea mai deplină concordie. Nota bene : Kogălniceanu vizitase în vară Viena. Cu acest prilej, contele Gyula îi trimisese lui Brătianu dulci bezele. La care acesta a și răspuns. Între contele Gyula și Brătianu se afla însă Șiclovan, înnebunit de armele pe care le avea ascunse în curte sub o prelată.

Ce să facă el cu puștile ? Feciorii care le aduseseră plecaseră, tot atunci, la Dunăre, ca să se bată sub armele țării. Nu mai avuseseră nevoie de puștile aduse din Transilvania sau uitaseră de ele. Nu uitase el. Șiclovan era legat și prin cuvînt : unul dintre domnișorii care aduseseră armele, un nepot al lui Teofil Frâncu, îi ceruse să nu sufle nimănui o vorbă despre puști. „—Le dai, a mai spus tînărul, cînd vine cineva din partea noastră să ți le ceară !"

Șiclovan era om de cuvînt. Nu suflase nimănui o vorbă. Dar dacă războiul lua o întorsătură rea, cum se întîmplă cu războaiele !, cineva trebuia să plătească oalele sparte. Și atunci ? Unde să-i mai găsești pe feciori ? Prinde orbul, scoate-i ochii ! Ce probă avea el că armele nu-s ale lui, ci ale altora, care, iată, n-ai de unde să-i iei ! Avea vreun înscris la mînă ? N-avea ! Șiclovan era un negustor cinstit, nu voia să aibă afaceri încurcate cu poliția și statul. Deja avea una și-i ajungea.

Ajuns la acest punct, Șiclovan s-a simțit ars de un junghi la vintre. Băiatul lui cel mare, Liviu, singurul lui băiat, era amestecat într-un complot antihabsburgic la Viena. Fusese arestat și pus sub ancheta poliției criminale, care îi descoperise pe complotiști. Liviu fusese judecat, la secret, și aruncat în închisoarea de la Seghedin. Unde bătrînul trimisese om, ca să vază despre ce poveste-i vorba. Nu se dusese el în persoană, fiindcă Șiclovan voia să se păstreze liber, cu mîinile curate. Dar cum, cînd la el în șopron se aflau ascunse trei căruțe cu arme ! Mare bucluc îi făceau lui feciorii ăștia — și cine ? niște necunoscuți !

Șiclovan se trezise după primul somn, pe la zece noaptea — dormea ca mocanii, odată cu amurgitul —,

după care se trezea, şi se punea să cugete, pînă la ziuă, cînd intra în gospodărie. Acum n-a intrat în gospodărie, dar s-a îmbrăcat.

— Ce faci, iar n-ai somn ? l-a întrebat muierea.

Nici ea n-avea somn, şi dacă n-avea, ce tot îl întreba !

— Vezi-ţi de-ale tale, acolo ! a repezit-o el şi a trecut în şopru, afară, să numere armele.

Le-a numărat prin întuneric, pipăindu-le una cîte una. Erau puşti cu repetiţie, pe care baciul n-avusese curiozitatea să le vadă. Ce să fie ? Puşti, puşti de omorît oameni ! El nu se vîra în politică, viaţa lui era negustoria. De ce l-ar fi interesat puştile ! Dar iată că alţii îl vîrîseră acolo unde nici prin gînd nu gîndea. Mai întîi Liviu. Dar să zicem că Liviu era feciorul lui. Dar ceilalţi ? Hotărît, trebuia să scape de puşti.

A ieşit pe portiţa mică, într-o uliţă din dosul casei, după ce a încuiat bine portiţa şi s-a uitat în toate părţile, să nu-l vadă cineva. Era o portiţă secretă, acoperită cu nişte butoaie, un fel de uşă de refugiu. Gospodăria baciului — prăvălia, depozitele, remizele, pivniţele — era împrejmuită cu zid, ca o cetate, nimeni nu putea intra în ea decît cu voia lui, sau, Doamne feri !, sărind pe deasupra. Lîngă portiţa mică, în exterior, se afla şi o chilie de paznic, unde veghea o slugă credincioasă, unul Şoni, pe care baciul îl plătea cu cîţiva poli de aur pe an, şi cu îmbrăcăminte, ca să păzească gospodăria din exterior. Şoni dormea, baciul şi-a urmat drumul la deal spre Lipscani, prin strada Germană, unde se afla o cafenea în care „ţineau congres" transilvănenii. Aici, la Cafeneaua Labeş, nu se putea să nu fiu vreunul din oamenii lui. Dar nu era nici unul şi bătrînul a pornit spre Lipscani, apoi din Lipscani a ieşit în Podul Mogoşoaiei. Era tîrziu, dar oraşul era încă luminat, bodegile, cîrciumele şi cafenelele deschise, ca ziua. El ştia şi o bodegă unde se adunau ardelenii lui, mai ales tinerii, şi voia s-ajungă acolo pînă nu se trage oblonul. A ajuns, dar oblonul era tras. În vreme de pace, bodega era deschisă pînă tîrziu, aici se adunau domnişorii studenţi ca să bea şi să cînte, dar domnişorii studenţi erau pasămite pe front, la Plevna, berarul încheiase socotelile cu ei, trăgînd oblonul.

Mai erau cîteva locuri de adunare ale transilvănenilor la București, baciul le știa pe toate, deși nu le frecventa, acum toate vor fi fost pustii, și el a rămas, multă vreme, pe trotuar, nehotărît, neștiind încotro să se îndrepte. Ba da, la Teofil Frâncu. Pe domnul Teofil îl cunoștea, de cînd se instalase la București, cum se cunoșteau mai toți între ei, numele lui Frâncu fusese pomenit și în primăvară, cînd tinerii aduseseră armele, Frâncu era și avocat, nu numai jurnalist, scriind la „Românul" domnului Rosetti, dar și la „Gazeta Transilvaniei" de la Brașov. Cu el putea începe vorba și despre Liviu, fiindcă domnu Frâncu era el însuși un pățit, avusese proces de presă, cu condamnare grea, la Brașov, și scăpase cu fuga peste munți. O sămînță de vorbă trebuia să aibă oricum cu domnul Frâncu, pînă a ajunge la afacerea armelor.

Bătrînul n-a ezitat să bată la ușa verandei, și avocatul a apărut în prag, sprinten și binevoitor, cum îl știa, fără să se mire că un client bate la ușă atît de tîrziu. Îl cunoștea pe Șiclovan, știa probabil și de Liviu.

— Am văzut lumină ! a început baciul. Și dac-am văzut lumină, am zis că nu-i bai.

— Nu-i bai, baciule. Că nimeni nu doarme, toți sîntem apăsați de griji.

Baciul a oftat, apoi a tăcut. Teofil Frâncu a așteptat, lăsîndu-l să se desfășoare. Se observau reciproc. Exista la românii de peste munți un ritual al tăcerii, cu care debuta fiecare conversație. Partenerii tăceau mai întîi, apoi se observau reciproc. Tăcerea se putea prelungi. Se presupunea că întîlnirea nu-i întîmplătoare, ori unul ori altul a venit cu o grijă, cu un secret, dar asupra grijii nu se iscodea, era mai înțelept ca cel cu păsul să-și spună singur păsul, iar dacă nu, nu. Ca să nu-ți încarci cugetul cu ce nu-i musai. Baciul nu știa încă dacă-i musai să-i spună avocatului ce anume l-a adus la el, avocatul aștepta, tăceau amîndoi, pînă la urmă aveau să-și spună totuși ceva, pentru ca întîlnirea să aibă o noimă. Dar se putea foarte bine isprăvi și fără noimă. Și atunci cei doi se despărțeau, dîndu-și binețe, mulțumiți că se revăzuseră. Așa era peste munți, sub asuprire străină, așa se purtau transilvănenii și la București, unde obiceiul tăcerii prospera.

— Veşti rele de la Dunăre ? a întrebat baciul, în cele din urmă.

Frâncu a confirmat, dînd din cap. Au tăcut iar amîndoi, o vreme. Bătrînul a examinat cu ochii biroul, ca să facă ceva. Cărţi multe, tratate de drept, maldăre de ziare şi reviste, aduse de curînd în această casă închiriată. Nici o icoană. Ba da, în perete, deasupra mesei de lucru, se afla o litografie înfăţişîndu-l pe Horea împărat, sau, cum scria legenda : „Horea — Rex Daciae". Bătrînul l-a recunoscut, Frâncu s-a simţit dator să explice :

— Împăratul nost', Horea. El, tăicuţu.

Au tăcut iar. Într-un colţ, o casă de fier, uriaşă. Acolo, probabil, avocatul ţinea listele cu nume secrete, listele cu numele feciorilor trecuţi dincolo peste Dunăre, la război, sau listele celor ce se băteau cu imperiul acasă, în Transilvania, sau la Budapesta şi Viena. Frâncu era un mare luptător, el jurase să lupte, cît o fi teafăr, „la gruparea forţelor neamului, în vederea unirii tuturor provinciilor româneşti cu Patria Mamă". Şiclovan cunoştea acest jurămînt, dar nu se amesteca în trebile altora, le avea pe-ale lui. Acum tăcea. Tăcea din nou.

— Şi negoţul ? a întrebat Frâncu. Mere ?

Bătrînul a confirmat dînd din cap, adică mere. Mai rămînea de discutat chestiunea armelor, dar nici unul şi nici celălalt nu voia să înceapă. „— Moţul e căpos, şi-a zis bătrînul. Aşa-s toţi ăştia de pe valea Arieşului. Tac." Dar e probabil că şi Frâncu gîndea în chip asemănător despre bătrîn, un alt căpos, de pe la Orăştie, care tăcea cum tac cei de pe la Orăştie. Pe amîndoi îi lega, vizibil, o grijă, numai că nici unul nu ştia cît de tare e grija celuilalt, şi cît anume poate spune din ea. În primăvară, cînd acei feciori aduseseră armele, fusese înţelegere ca voluntarii care vor veni de peste munţi să fie găzduiţi pe la diverse case, tot case de transilvăneni. Una din ele era tocmai casa lui Frâncu. Alta, casa lui Turdeanu, consilier la Casaţie, alta casa lui Duncea, inginer topometru, alta casa Mozoşan, mare negustor de fierărie, cum şi alte case. Figura în lista de gazde chiar şi numele doamnei domnului Hasdeu, pe care bătrînul o numea nu Iulia, ci Iulişca. Dar feciorii nu mai avuseseră nevoie de gazde — intraseră de-a dreptul în cazărmi, nici de arme — se înarmaseră cu armele

țării. Bătrînul știa asta, probabil o știa și Frâncu. Nu puteau deci vorbi despre arme. Au discutat despre gazde.

— Și domnu Turdeanu ?

— Bine.

Apoi pauză.

— Dar domnul Mozoșan ?

— Bine și el.

Pauză.

— Și Iulișca ?

— Iulișca ? ! s-a mirat Frâncu.

— Doamna Iulia Hasdeu, a lămurit bătrînul, spunîndu-i numele oficial. Că doar e moață de-a noastră, din Apuseni. Are și o fetiță. Tot Iulia.

Soția lui Hasdeu era într-adevăr o moață din Apuseni, care primise la botez un nume roman, Iulia, prin ea transilvănenii îl aliaseră pe marele istoric la cauza lor — încă o cauză pentru care lupta domnul Hasdeu —, dar Teofil Frâncu nu cunoștea apelativul intim al doamnei Iulia și a rîs, cu plăcere. Era de haz că doamna domnului Hasdeu să aibă nume de servantă.

— Da, doamna Iulia e bine, a confirmat Frîncu. O cunoști ?

Bătrînul a negat cu capul. Cei mai mulți de pe această listă nu se cunoșteau direct între ei, deși se știau bine, din faimă sau din situație. Mai presus de orice se știau prin obîrșie și se recunoșteau unii pe alții în chip conspirativ, ca masonii. Orașele țării vechi erau pline de acești români descălecați în număr mare de peste munți. Mulți erau negustori, dar mulți profesori, dascăli de crez național. Unii aveau situații importante și în armată, grade mari, dar asupra acestui subiect se tăcea. Se tăcea, dar cu mîndrie. Transilvănenii aveau sentimentul că cele mai importante bătălii din istoria nației se dăduseră — și se dădeau ! — cu ajutorul lor militar. Se tăcea, mai ales după incidentul cu voluntarii, incident pe care diplomația l-a folosit, provocînd vîlvătaie, ca apoi tot ea să-l acopere. Or dacă lucrul era acoperit, acoperit să rămînă. Și atunci de ce să încarci mintea cuiva cu ceva despre care nu-i musai să știe ! Domnu Frâncu era, nici vorbă, un om de încredere. Dar nici el nu vorbise nimic despre feciorii care se băteau dincolo de Dunăre. Și atunci ?

Bătrînul s-a ridicat, dînd să-şi ia seară bună. Domnu Frâncu nu l-a reţinut. L-a întrebat, la plecare, despre soaţă, despre boreasa lui. Baciul l-a asigurat că şi soaţa e bine. Cu ale ei. Despre Liviu nimic. Ceea ce însemna că domnu Frâncu ştia ceva, dar nu voia să se bage. Foarte bine că domnul Frâncu n-a întrebat nimic. N-a spus nici baciul nimic. Ce rost avea să spună că băiatul lui se afla pus în fiare, în temniţă la Seghedin. Dar întîlnirea fusese bună, liniştitoare. Mai ales că, din prag, domnu Frâncu i-a strigat în loc de noapte bună :

— Nimic nu-i pierdut. Ce nu-ţi trebuie azi îţi trebuie musai mîine !

Întors acasă, bătrînul a deschis cu prudenţă portiţa, apoi a închis-o cu mare băgare de seamă şi s-a dus direct la şopron. A pipăit iar puştile, una cîte una. O armă lipsea. Cine s-o fi luat ? Pe aici nu cotrobăia decît Şoni, sluga lui credincioasă. Dar Şoni dormea. Şiclovan s-a apucat din nou să numere armele.

Răşcanu nu l-a lăsat pe Garussi să intre în birou. L-a ţinut multă vreme în antecameră, cît să-şi limpezească de unul singur gîndurile. În timpul cît Răşcanu stătuse la club, omuleţul cutreierase oraşul, în vînătoare de ştiri. Venise cu tolba plină, trăsura era mai grea, adusese cu el chiar şi nişte hîrtii, un sac cu acte. „— Ce ai acolo ?“ îl întrebase într-o doară avocatul, la ieşirea din club. „— Muniţie ! a răspuns omuleţul. Dacă-i război, război să fie !“ Dar precis marfa adusă de Garussi era infectă, bună pentru gangul lui Dragonide. Răşcanu a ezitat mult dacă să-l poftească sau nu pe omuleţ în birou ; putea lăsa întrevederea pentru altă seară, pentru altă zi, dacă lucrurile se încurcau — şi cum nu s-ar fi încurcat ! — chestiunea unor probe cu valoare adiacentă se putea totuşi amîna. Ce importanţă avea cine sînt personajele din grupul ostil ? Acum se discuta temeiul juridic al testamentului şi nu îndreptăţirea pretendenţilor. Totuşi cine erau pretendenţii ? Ce voia Nicolache, nepot de frate, care n-avea nici o îndreptăţire ! ? Ce era povestea cu Îngerii ? L-a chemat pe Garussi.

— Povestea cu Îngerii e o baliverna a lui Gură-spartă ! a început Garussi. N-are nici un drept, dă-l dracului ! Testamentul e clar. Deşi, în vizitele lui la Cotul Argeşului Nicolache atîta pretenţie avea : să se ducă în cămăruţa din fundul conacului şi să se închine la Îngeri. Cădea-n genunchi în faţa panoului de ceramică, se zvîrcolea şi striga : „— Eu nu mă despart de Îngeri odată cu viaţa ! Nu-mi luaţi Îngerii !" Scena era de tot hazul şi-l distra pe colonel. Din cînd în cînd acesta îl aducea pe Nicolache de la Bucureşti, ca să-l vază căzut în genunchi. Dar după moartea colonelului, coana Leanţa nu l-a mai răbdat pe Nicolache la conac, i-a tăiat dreptul de a se mai închina la Îngeri. „— Nu de Îngeri îţi pasă ţie, Nicolache, ci de Luca de la Robbia", i-a zis baba. Acum Nicolache pretinde c-ar avea un înscris de la colonel. Dracu ştie, oricum în privinţa Îngerilor să-şi pună pofta-n cui.

De ce bunica Grădişteanu lăsase încurcată această afacere ! Din spusele lui Garussi rezulta că asupra Îngerilor mai erau şi alte pretenţii. Acum Răşcanu îşi amintea că bătrîna stimula pelerinajul la Îngeri, incitînd parcă poftele colecţionarilor, pe care-i tot cultiva, lăsîndu-se la rîndu-i cultivată de aceştia. Dar tot ea, excedată, se plîngea la toată lumea de fanatismul cunoscătorilor pentru grandioasa piesă, ameninţînd să încheie povestea cît mai curînd : „— O să isprăvesc odată şi cu Îngerii ăştia. Prea multă lume mă bate la cap. Ce-ar fi să-i las Hélènei ?" Povestea cu Îngerii era o mică meschinărie, poate un capriciu senil. În fond, Răşcanu putea foarte bine să cedeze Îngerii lui Nicolache sau cui poftea. Îi putea de fapt dărui, nu ceda ; Îngerii aparţineau deocamdată doamnei Leanţa Grădişteanu, a ei era dispoziţia testamentară, dispoziţie care nu se putea modifica în favoarea altei persoane decît Hélène. Deci avocatul, adică Hélène, putea dărui Îngerii numai după ce i-ar fi obţinut, prin luptă, împotriva altor pretendenţi. Deci lupta mai întîi. Răşcanu nu putea pierde lupta, n-avea voie s-o piardă. El putea ceda (dărui) Îngerii numai după cîştigarea procesului şi numai dacă Hélène consimţea. Ce încurcătură, pentru un fleac.

— Şi Mînzu ?

— Mînzul e fiul iepei. Şi al calului ! a răspuns Garussi parabolic. Colonelul n-a fost mare armăsar, dar a avut şi el un păcat, ca tot omul.

Se repeta în fond povestea lui Theo. Mai nereuşită, poate mai fericită — bastardul era un epileptic, crescut într-un azil, un estropiat.

— Nici colonelul n-a fost om de soi, a mai adăugat Garussi. Mai întîi te uiţi unde-ţi arunci sămînţa. Apoi nu calci semănătura, dacă iese. Sau o calci, dacă n-ai încotro, pîn-o bagi în pămînt, ca să nu mai iasă. Acum se vede bălăria. Sau, cum zice-o vorbă : din ţînţar a ieşit armăsar... Din nenorocire, există proba paternităţii : colonelul a plătit regulat azilul bastardului şi figurează în scripte cu numele. Apoi în silă : Păcate boiereşti !

— O greşeală de tinereţe, a bagatelizat Răşcanu.

— Morţii mişcă ! a replicat Garussi, greşelile lor răsar mai tîrziu şi se răzbună cîndva, peste veac. Ce greşim azi se vede mîine.

Mare filosof şi Garussi ! „— Morţii mişcă !" Răşcanu a reţinut totuşi formula. Unele dintre greşelile bătrînei se şi vedeau. Garussi totuşi se obrăznicise : trăncănea. Parc-ar fi ignorat prezenţa stăpînului, înşirînd moşi-pe-groşi, ca la bodegă. Era plăcerea omuleţului de a intra cu mîna şi cu gura în materiile suspecte, tocmai cele la care stăpînul — ca avocat — strîmba din nas. Acum îl prinsese la strîmtoare şi i le turna.

N-au scăpat de limba lui nici Brădeştii, celălalt neam din care provenea coana Leanţa, ea fiind o Brădească, la fel ca şi consoarta domnului Răşcanu. El a început dînd de-a dreptul : — Las'că nici cu Brădeştii nu mi-e ruşine !", apoi şi-a luat seama şi a îndreptat lucrurile din mers :

— Cu Brădeştii e altceva, ei sînt neamul cel vechi, aliaţi cu Buzeştii, ăi care l-au pus domn pe Mihai Viteazul. Brădeştii da, sînt adevăraţi domni ai pămîntului, *majores terrae*, boierime veche şi dreaptă. Dar în duşmănie ca Grădiştenii, de cînd se ştie, căci aşa s-au măcinat neamurile boiereşti pe la noi, în zavistii şi mîrşăvii. Totdeauna cînd Brădeştii erau într-o partidă, Grădiştenii se găseau în ailaltă, pînă acu, după cum vedeţi, cînd dumneavoastră sînteţi conservator, iar ei, cu Gură-spartă în frunte, la liberali. Ei bine, între Grădişteni şi Brădeşti a fost sînge,

sînge şi ură, pînă cînd duşmănia s-a stins într-o mesalianţă, căci aceasta fu căsătoria între coana Leanţa şi colonel, un pact de neutralitate între cele două neamuri. Care s-a rupt, după cum vedeţi.

Sluga era infectă ca orice slugă. Dar poate că era şi inconştientă, ca orice slugă vicioasă. Ca să scape de conflictul între Grădişteni şi Brădeşti, Răşcanu l-a împins pe Garussi către un alt subiect, subiectul pitoresc, prezenţa acelei fantome cu işlic în sala tribunalului.

— A ! a făcut Garussi, pitarul Cristache ? ! Păi ăsta nu-i pitarul Cristache, nici fiu-su, nici nepotu-su, ci strănepotul. Că povestea e mai veche. Ăla, strămoşul, tot un Cristache şi tot pitar, ar fi avut cică o daraveră de pămînt cu un Grădişteanu, pe la o mie şase sute. Nu ştiu ce domn era, vreun turcit.

— Turciţii au venit mai tîrziu.

— Or fi fost turciţi şi p-atunci, turciţi se află în orice timp. Şi pitarul Cristache, cum spun, a avut proces cu Grădişteanu. Grădişteanu de pe-atunci, de pe vremea turcitului. Pentru nişte prăvălii, că Grădiştenii nu-s numai boieri, sînt şi tîrgoveţi, au fost tîrgoveţi de camătă şi de bănet mult. Pămîntul, fudulie.

— Te-nşeli, baza Grădiştenilor a fost pămîntul.

— Vă-nşelaţi dumneavoastră, n-a fost pămîntul, a fost averea urbană. Cine e bogat pe-aici, pe la noi, din pămînt ?

Era o insinuare, Garussi a continuat :

— Ştiu bine, baza lor a fost aurul, negoţul. Negoţul cu Levantul şi cu tîrgurile Hansei. Negoţ de vite, de piei crude şi seu. Adică belirea cirezilor. De aici abuzul de pergamente şi belşugul de peceţi. Aveau piele, aveau şi ceară roşie. Dă-i cu hrisoavele. Care se cumpără pe bani ! Mă mir că nu s-au căftănit. Nu le dădea mîna. Caftanul poartă deasupra un cap. De ce să-şi piarză capul ? Ei au stat cu capul pitit.

— Vrei să spui că nu-s o mare familie ?

— Vreau să zic altceva. Mai întîi că nu-s la fel de vechi ca Răşcanii. Intrarea lor în istoria Ţării Româneşti ţine de o afacere cu său. Şi cu o grădină.

— Grădină ?

— Grădina Ciumaţilor, de pe Sevastopol.

— Sevastopolul e o uliţă nouă, de pe timpul Războiului Crimeei.

— Nouă, nouă, dar sub ea e uliţa veche, de pe vremea pitarului Cristache, care avea acolo tamazlîcuri de vite şi topitorie de său.

— Spuneai că Grădiştenii aveau industrie de său !

— Ei da, dar lucrurile se-ncurcă... Grădişteanu ăl vechi a ajuns la proces cu pitaru Cristache ăl vechi, dintr-o pricină de mutarea gardului de la grădină.

— Eu ştiam că numele Grădişteanu vine de la grădişte ! l-a întrerupt Răşcanu, opunîndu-i acest argument. Grădiştea e vechea cetate, pe la noi au fost multe grădişti, în timpurile vechi.

— Ba numele le vine de la grădină, grădină de tîrg, sînt tîrgoveţi de neam.

— Atunci s-ar fi numit Grădineanu !

— Păi şi-au schimbat numele, ca să şi-l învechească.

— Cînd asta ?

— Cine ştie cînd ! Oricum, dintr-o daraveră de mutare a gardului, Grădişteanu şi pitarul Cristache au ajuns la divanul domnesc. Pitarul a pierdut procesul, că nu-l putea răzbi pe Grădişteanu din bani. Dar s-a schimbat domnul. A venit la rînd un creştin, cu suflet milos. Cristache pitarul a ieşit la divanul cel nou cu plîngere, dar de pomană.

— Cum adică ?

— Între timp venise o ciumă. Şi Grădişteanu, om pidosnic, a cedat pămîntul pitarului ca cimitir pentru ciumaţi. Îl rodea, se vede, frica să nu piardă procesul cu pitarul. Şi atunci, l-a dat ca loc de veci la ciumaţi.

— Poveşti stupide, folclor.

— Folclor o fi, dar povestea dăinuie. Că pitarul Cristache a pus blestem pe toţi urmaşii din neam să nu-şi dezbrace niciodată antiriul şi să nu-şi lepede işlicul pînă n-or dobîndi pămîntul înapoi. Acu au ieşit iar la judecată. Dar e ultimul pitar. Că Grădiştenii, pe linia ciumaţilor, s-au stins. N-are cine duce mai departe procesul, spre secolul al douăzecilea. Avesalom Mînzu nu e un Grădişteanu adevărat, iar strănepotul pitarului Cristache e şi el corcit cu alte neamuri. Nu se mai bat ăi adevăraţi, se bat umbrele.

Era o fantezie, desigur, o halima, un franjure dintr-un brocart oriental, atîrnat într-un corcoduş din Valahia — pitarul Cristache, Cimitirul Ciumaţilor, strada Sevastopol,

Avesalom Mînzu, Garussi. Lucru cert, fantoma pitarului Cristache apăruse la tribunal.

— A mai apărut, a spus Garussi, la toate procesele Grădiștenilor din acest secol. Fără să facă scandal. A apărut doar ! Și apoi filosofic : Pe boieri îi lucrează trecutul. Mai bună lumea fără trecut. E mai liberă.

Răşcanu ar fi vrut să-l concedieze, dar nu putea, mai erau şi nişte mărunţişuri la zi. După fantezii, a trecut la lucrurile practice : còpii după acte, liste de martori. Dar Garussi îl privea cu neîncredere. Asculta, aproba din cap, tot cu gîndul la altceva. I-a făcut şi nişte propuneri de martori foarte anapoda.

— Ce-s cu ăştia ?

— Martori !

— Ce martori, cînd nu ştiu nimic despre situaţia proprietăţilor !

— Păi nu de asta e nevoie, coane Alecule ! a explodat omuleţul. Avem nevoie de martori siguri. De oameni care să cînte pa-vu-ga-di, după cum le-oi spune eu.

Răşcanu era contrariat, jignit, scîrbit. A strigat :

— Domnule Garussi, eu am nevoie de martori care să întărească legea. Nu de martori falşi.

— Păi şi ăilalţi vin cu martori falşi !

— Îi priveşte. Falsul se va dovedi. Eu slujesc dreptatea !

— Eu credeam că vreţi să cîştigaţi procesul...

— Dar cum ? ! a urlat Răşcanu. Opunînd falsuri la falsuri ?

— Da ! a strigat şi omuleţul. Nu uitaţi că sîntem în Valahia. Aici întîi se bat falsurile, abia după aia adevărul şi falsul.

— Domnule Garussi, e în cauză justiţia !

— Ce să zic ? Aici mori cu dreptatea-n sîn dacă nu ştii s-o smulgi. Doar sîntem la graniţa Turchiei. Nimic nu izbîndeşte la noi decît cu lovitură şi cu moarte de om. Chiar dreptatea se face cu de-a sila. În rest : acadea, halva, mucava, zaiafet, şerbet, meremet ; urmuz, harbuz, mofluz ; bacşiş, bariş, haşiş şi altele ca acestea.

— Nu turcii sînt de vină pentru relele de la noi. Aceste rele sînt probabil în noi înşine.

— Păi eu ce spun. Numai că pînă ne-om scutura, să profităm de ele şi să ne facem treaba. Judecata dreaptă

îngroapă dreptatea, d'aia fug toți de ea care unde văd cu ochii. Și privindu-l în ochi : Dar s-o luăm și altfel, coane Alecule, să zicem că toată lumea are dreptate, cum se întîmplă uneori...

— Asta-i cu neputință !

— Ba e cu putință ! Și-atunci instanța cui să dea dreptate, cînd n-are alegere ? Și tot el : Aluia care-i face cu ochiul întîi ! Și zîmbindu-i : Lăsați-vă-n scări, calul o să vă ducă singur.

Răşcanu a părut că nu-l aude sau nici nu-l auzea. I-a respins lista de martori și i-a împins alta. I-a dictat și o listă de probe, atrăgîndu-i atenția asupra procedurii de obținere. Lucru de prisos — Garussi era un expert. La plecare, omulețul a întîrziat cu mîna pe clanță. Mai avea ceva de spus :

— Și scăpați-vă de moșia Grecuța. Vindeți-o cît mai iute. P-acolo, pe la Grecuța, nu-mi miroase-a bine. Ce vă pasă, important e să rămîneți cu mîinile curate și cu banii în buzunar. Ce-o fi, după zece ani, cu moștenirea, om mai vedea. Important e banul.

— Mi-e somn.

Garussi nu se dădea dus. Mai voia să-i șoptească ceva :

— Mare greșeală și cu spargerea Casei din Clopotarii Vechi. Nu cu spargerea, că spargere e fapt, dar cu reclamația !

— Adică să nu fi reclamat ?

— Să fi reclamat, dar nu prea. Cînd moare stăpînul nu trebuie necăjite slugile.

— Hai, du-te și te culcă.

Păuna s-a trezit din coșmar, cu mîna la falcă. În coșmar, prin întuneric, simțise cum îi căzuse falca, cu dinți cu tot. Falca de jos. O căuta pe jos, cu spaimă, cînd s-a trezit. Dinții se risipiseră.

A regăsit întunericul, același întuneric din vis, dar acum bezna n-a mai alarmat-o. Și-a regăsit mai întîi inima, cu mîna. Îi bubuia în piept. Apoi falca, tot cu mîna, era la locul ei. Și obrazul îi era intact, l-a pipăit cu degetele.

Apoi s-a dat jos din pat şi a aprins lumina. Şi dormitorul era la locul lui, cu toate piesele la locul lor, exact aranjate, cum le ştia din ajun. Atunci ce se întîmplase ? Dar ameţeala persista. Un fel de tangaj, ca pe valuri. O pendulare, ca după un cutremur, care s-ar fi oprit într-o clipă. Podeaua camerei era fermă, piciorul gol a apăsat-o prin covor, lampa de cristal din plafon rămăsese la locul ei ; ciucurii transparenţi şi reci, de rocă, nu mişcau. Atunci nu fusese nici un cutremur ? Cînd îi căzuseră dinţii ?

Instinctiv, Păuna a încercat să îndepărteze din minte coşmarul, să-l şteargă din gînd, să nu-l numească. Încă tremura. Tremuratul l-a resimţit în dîrdîitul dinţilor. Deci dinţii erau la locul lor. Să se îmbrace ? S-a retras în pat şi s-a ghemuit, cu genunchii la gură, ca într-o vizuină. O pătrunsese frigul în tot trupul, pînă în oase, pînă în dinţi, nimic n-o putea încălzi, deşi se înfăşurase strîns cu braţele şi-şi ţinea genunchii la gură. „— De s-ar isprăvi noaptea !" şi-a spus, închizînd ochii, ca să nu mai vadă noaptea, întunericul.

Se temea că din nou, prin întuneric, va reveni urîtul. O va înşfăca. O va strivi sub apăsarea lui înăbuşitoare. Sau se va depărta de ea, dar nu mult, cît să lărgească noaptea. Pentru ca el, Urîtul, să rămînă treaz, la pîndă, dincolo de întuneric.

Atunci mai bine să aprindă luminile. În toată casa. Artificii. Focuri bengale. Văpăi. Care să ardă noaptea. S-ar trezi şi Rudi. Caii lui ar porni în galop, un galop de cai fantastici pe mari fundaluri de aur. Noaptea s-ar isprăvi într-un fel. Chiar şi într-un incendiu. „Numai dacă n-aş rîde !" şi-a spus Păuna, brusc îngrijorată de starea dinţilor ei. Nu de rîs, de dinţi. De un dinte anume.

A sărit din pat, ţinîndu-şi cu palma de falca de jos şi fixînd cu degetul arătător dintele. Curios, dintele nu mişca. Dar firul unei bănuieli surde îi ţiuia în creier.

S-a aşezat în faţa mesei de toaletă, după ce-a fixat mai întîi lumînările, la dreapta şi la stînga oglinzii. Atingerea privirii cu apa rece a cristalului i-a dat un fior. Dar a trecut peste primul fior, s-a acomodat cu apa oglinzii. Apoi s-a extras din ea. S-a contemplat din nou, de pe mal, pipăindu-şi obrajii cu mîinile. Nu era oare frumoasă ? Cert, da.

Atunci trebuia să-şi ia curajul şi să deschidă gura. Gura cu dinţi frumoşi.

Dar dintele acum se mişca. Întîi paralizată, mîna s-a dezmorţit şi a tins să urce spre locul acela, pe care îl indica spaima. Apoi mîna s-a oprit, extenuată, pe obraz.

Dacă era aşa, dacă pierdea această avere, se prăbuşea tot.

Brătianu nu putea dormi, oricît ar fi fost de tîrziu. Veştile proaste de pe front înveninaseră iarăşi atmosfera politică. Acum scosese ghearele şi „Timpul". Se impunea o contrapondere, dar nu erau oameni. Printre alte crize, pe care războiul le declanşase, era şi aceasta : criza de oameni.

De la o vreme, războiul se înfăţişa pentru Brătianu ca un lux crîncen, care îl silea să arunce în balanţa nesigură a victoriei mereu mai mulţi oameni, oameni dispuşi să se avînte în faţa puştilor otomane care trăgeau o sută de lovituri pe minut. Despre felul cum se desfăşurase bătălia din 6 septembrie începuse un murmur. Războiul risca să facă victime şi în interior. Altfel de puşti, tot cu tir rapid, ţinteau acum către banca guvernului, îl luau în cătare pe premier, îl aşteptau la potecuţă. Deocamdată nu se auzeau focuri, dar se simţea strîngerea muniţiilor şi pregătirea febrilă a arenei. Cercurile opoziţioniste se agitau. Lucra, deci, de timpuriu, o nerăbdare şi o nervozitate care, chiar şi fără motive limpezi, aveau să răbufnească la Parlament. Brătianu nu mai putea ignora această fierbere. Două puncte, mai mult ca sigur, aveau să figureze pe ordinea de zi a sesiunii de toamnă : situaţia militară şi bugetul. Prima ar fi arătat bine, dacă sesiunea s-ar fi deschis atunci imediat, chiar a doua zi după victoria de la Griviţa — s-ar fi fluturat în faţa parlamentarilor steagul capturat, s-ar fi rostit discursuri entuziaste ; al doilea punct pe ordinea de zi însă, bugetul, promitea să aducă în Parlament fulgere şi tunete. Haita conservatoare atîta aştepta, ca osia bugetului să şcîrţîie, ca Brătianu să iasă la rampă cu mîinile goale. N-ar mai fi contat biruinţa, mai ales că puţini îi cunoşteau preţul ! — n-ar fi contat probabil nici o victorie din lume, important era — s-ar fi

spus — ca guvernul să asigure normalitatea, „desfășurarea habituală a vieții statului", pe care „onor domnul Brătianu îl reprezenta în chip absolut, pînă la absolutism !" Expresia „pînă la absolutism", culeasă de un club, figura într-o notă a poliției, pe care Brătianu tocmai o citea, în cabinetul său de la Interne. A aruncat nota, iritat. Ca să ceri normalitate în condiții anormale, ca acelea în care țara se afla, era o aberație pe care n-ar fi fost în stare s-o arunce decît numai un parlamentar român. Și Brătianu s-a înverșunat împotriva speciei, bine reprezentată și agresivă în ambele partide.

Tocmai de aceea avea nevoie de un om, de o gazetă. Nu „Românul" — care se cam uzase moral, nu „Rezbelul" — care urmărea strict desfășurarea campaniei militare, ci o gazetă de alt tip, serioasă și gravă, ceva în genul „Timpului", dar de pe poziție liberală. Modelul de presă la care Brătianu aspira, în ultima vreme, era cel britanic, potolit și riguros, mai conform cu situația unui partid la putere, care se dispensează de larmă. O gazetă de fapte, înfățișate sec, poate un pic snob, care să formuleze tranșant chestiunile la ordinea zilei, dispensîndu-se de polemica lătrătoare, bună numai în opoziție. Avea ideea, dar n-avea om pentru ea, așa cum i se întîmplase și cu alte idei, rămase fără corp. Uitîndu-se în jur, Brătianu nu vedea pe nimeni, deși la fiecare colț de uliță din București era cîte un stîlp de gazetă. Se și spunea : „În București lipsesc felinarele, dar nu lipsesc «luminatorii opiniei publice», care chiar prisosesc". Desigur, gazetarii nu lipseau, erau mulți și vajnici, dar lipseau oamenii de partid. Acei oameni, care, ignorîndu-se pe sine, să fie în stare a nu sacrifica o platformă de idei temperamentului, vanității sau interesului meschin. Împărtășindu-i aceste gînduri lui Radu Mihail, premierul i-a spus : „— O gazetă nu e o feudă decît cînd o scoți cu banii tăi." Apoi, ca să se facă și mai bine înțeles, Brătianu i-a explicat prefectului poliției ce fel de om ar vrea : „— Un om de fapte, inteligent și tenace. Fără fantezie și fără vanități. Mărginit, dar capabil de devoțiune. Într-un cuvînt, îmi trebuie un personaj secundar." Radu Mihail n-a ezitat să i-l propună : „— Vi-l trimit pe Robcănescu."

Pe Robcănescu l-a primit în aceeași dimineață, tot la Interne, nu la Finanțe, nici la Război, unde nu primea lume interlopă. Era gînd la gînd cu bucurie, fiindcă și Robcănescu dădea tîrcoale șefului liberal. Era gata pentru oriice aranjament, avea chiar asupra-i o știre bombă :

— Domnule Brătianu, a început candidatul la slujbă, am să vă fac importante destăinuiri.

Brătianu era avid să afle, dar nu l-a lăsat să continue, individul îi displăcea. „— Asta ți se bagă în suflet și prin ureche ! și-a spus. N-are stofă de mare excroc, excrocii procedează cu circumspecție, își studiază mai întîi prada." Mare, mult, zgomotos, Robcănescu mișca aerul și isca furtună oriunde se așeza, chiar și pe un scaun. Lui Brătianu îi displăcea agitația. L-a întrerupt și i-a spus :

— Domnule Robcănescu, am nevoie de un om de fapte. Nu de fapte militare, de fapte civile și civilizate : vreau să scot o gazetă. În genul „Timpului".

— O gazetă deci !

— O gazetă.

Robcănescu avea și un proiect de gazetă, chiar cel dorit de Brătianu : a scos din geanta lui uriașă proiectul. Era tocmai ce trebuia : o gazetă de fapte. Omul dealtfel jura pe fapte : făcuse un doctorat juridic în Germania, se arăta un fervent discipol al lui Leopold von Ranke, a și recitat din marele istoric un fragment pilduitor, în nemțește, reducîndu-l pînă la urmă, pentru uzul premierului, la formula esențială :' *„Wie es eigentlich gewesen"*, adică a tradus el : A se arăta pur și simplu cum s-au petrecut faptele ! Îl mișca deci și vanitatea erudiției, semn de minte îmbîcsită, și Brătianu, discret, a retras proiectul :

— Despre gazetă vom discuta însă după război...

— Dar se poate scrie, încă de pe acum, o istorie a războiului ! a sărit Robcănescu, scoțînd din uriașa geantă un alt proiect. O istorie în spiritul științei germane. Deși, a mai adăugat el, de Ranke mă despart în acest punct. Nu se poate scrie istorie fără un dram de idealism.

Cuvîntul „idealism" l-a făcut pe Brătianu atent. A aprobat dînd din cap, cu sensul : asta mai lipsea ! A respins, discret, și acest proiect — foarte costisitor de vreme ce implica idealismul. Lui Robcănescu i-a spus că

e prematur să se scrie o istorie a războiului, acum în plin război. Pe premier îl interesa doar ultima chestiune — mica delaţiune — pentru care venise individul. Ca orice jurnalist obscur, Robcănescu avea talentul de a răscoli în gunoaie, de unde ştia să ciugulească bobul imediat comestibil. În genere, la Interne, Brătianu era silit să se întreţină cu mulţi ipochimeni de această teapă, şi amfitrionul a încercat să scurteze vizita, îndrumîndu-l scurt către subiect :

— Aveai să-mi faci şi o importantă destăinuire. Vrei, probabil, să-mi aduci la cunoştinţă vreun complot ceva...

Ochii lui Robcănescu au luat foc — era şi focos ! — apoi pleoapele ochilor s-au închis semnificativ. Deţinea într-adevăr o taină.

— Ştiu din sorginte sigură ! a avansat el.

— Cît de sigură ? a jucat Brătianu.

Individul a indicat aceeaşi geantă, doldora de acte :

— Nu-i de glumă, domnule prim-ministru ! a avertizat el. Apoi, dintr-o suflare : Vă vor capul.

— Ce spui, domnule ! a părut a se mira Brătianu. Păi ce să facă cu capul meu ?

Robcănescu a zîmbit, sancţionînd astfel naivitatea excelenţei sale. Apoi a strigat :

— Vor puterea, excelenţă ! Ei ştiu că războiul pe care îl faceţi e un război liberal.

Brătianu s-a încruntat, privindu-l atent ; cunoştea marfa :

— Mă, tu nu cumva ai venit aici direct de la boieri ?

Robcănescu nu s-a lăsat surprins, a replicat imediat, cu o mină jignită :

— Domnule prim-ministru ! Apoi sincer : Da, recunosc, vin de-acolo, chiar de la clubul lor, dar cu cele mai pure gînduri. Şi cu un rictus de silă : Adevărul e că m-am scîrbit de ei.

— Şi eu ! l-a aprobat Brătianu.

Brătianu era sătul de dezertări, scîrbit mai ales de înrolările peste noapte, imediat după alegeri. Totdeauna cînd lua puterea, rîndurile liberale se îngroşau, iar rîndurile conservatoare slăbeau văzînd cu ochii. În faţa

lui se afla încă un candidat întîrziat care voia probabil să se întremeze, deşi nu era un costeliv. Îşi alesese însă prost momentul, războiul nu era un praznic — cel puţin pînă atunci.

— Pe conservatori îi înfurie faptul că războiul e liberal, a mai spus Robcănescu.

— E un război naţional, domnule, nu un război liberal ! a precizat Brătianu, acum pe deplin serios. Dar dacă javrele astea mă tot muşcă, va fi şi un război liberal. Vom trece la reforme pe toate planurile, vom schimba radical ţara.

— Aşa, aşa ! l-a aprobat zgomotos individul. Ţara are nevoie de transformări radicale. Am la mine un proiect — a dat să caute în geantă, apoi a renunţat. Să se-nveţe minte ciocoii ! a mai tunat el.

— Să se-nveţe ! l-a secondat Brătianu, cu ton electoral.

— După Griviţa, a mai adăugat Robcănescu, toată suflarea românească recunoaşte că sînteţi un bărbat genial.

Lichelism, ironie ? Premierul l-a privit pe individ cu un ochi acid :

— Idiotule, genial e dorobanţul român ! a urlat Brătianu. Şi indicîndu-i uşa : Afară !

Robcănescu a rămas însă în scaun. Părea strivit, un biet om, flăcările din ochi i s-au stins. A cerut un pahar cu apă ! I s-a adus apă. A băut-o. Într-un tîrziu, a dat să-şi ridice geanta, dar atîrna greu. Lui Brătianu i s-a făcut milă :

— Domnule Robcănescu, n-ar fi mai bine totuşi să te însori ? S-ar putea găsi o fată urîtă şi cu avere.

Într-un acces de energie, Robcănescu a smuls geanta şi a ţîşnit spre uşă. Din prag s-a întors şi a strigat :

— Domnule Brătianu, dumneavoastră vă jucaţi cu ţara !

Apoi a plecat izbind uşa. Brătianu l-a chemat imediat pe Radu Mihail, cerîndu-i să-l scutească pe viitor de asemenea specimene.

— Cînd mai trimiţi la mine asemenea inşi, i-a spus prefectului, uită-te mai întîi la ei. Nu l-ai văzut că pute ?

În cabinet rămăsese un iz de birt ieftin, transpirație și urină : cei doi îl resimțeau.

— Da, pute, a recunoscut Radu Mihail, dar știe multe. Și e periculos cînd îl refuzi. Te va urî !

Brătianu părea să nu se mire :

— Deci încă unul. Atîta pagubă.

— Se va întoarce la conservatori cu forțe proaspete. Are acum materie...

Peste cîteva zile, prefectul poliției a apărut din nou în cabinetul de la Interne, încercînd să-l readucă în atenția premierului pe Robcănescu.

Brătianu se calmase însă, acum bagateliza :

— Știi ce, dragă, n-am nevoie de delatori. Lucrează dumneata cu ei, dacă-ți face trebuință. Atmosfera politică de la noi e și așa înveninată...

În atmosfera orașului fulgerau scîntei de vrăjmășie ; Radu Mihail adusese cu el încă un dosar cu note de poliție, privind zvonurile care circulau prin București. Coroborate cu datele din acest nou dosar, pe care premierul s-a apucat să-l răsfoiască, spusele lui Robcănescu nu păreau fanteziste. Brătianu citea și strîmba din nas a silă ; se vedea cît de sordidă era materia și cît de penibil exercițiul puterii la vreme de război.

— Tipul avea de făcut destăinuiri importante, a insistat Mihail. Are nas.

— Fii serios, e un derbedeu.

— Nu e un derbedeu, a protestat Mihail. E, cum să spun, doar un biet om înecat în datorii. Dacă nu-i întinzi la timp măcar un pai, se duce la fund. Știe carte. Scrie și poezii.

Ideea unui delator, datornic și poet, navigînd pe apucate în toate ambarcațiunile, dar sincer ! adică fără folos, l-a indispus și mai mult pe premier. A șoptit ca pentru el :

— Nenorocitul.

Radu Mihail a insistat în a-i înjgheba nenorocitului un portret acceptabil, se vedea că are o slăbiciune pentru acel individ, care într-un fel îl și amuza :

— I-a ars și casa, a mai adăugat șeful poliției. Are și o soră paralitică.

— Ce spui, domnule !

— Da, a continuat Radu Mihail. A scos-o vie din flăcări și a instalat-o la o mătușă, care și aia... Ce i se întîmplă lui Robcănescu, a mai adăugat, cîte belele pe capul lui mai găsești doar în „Misterele Parisului". Apoi răzînd : N-ai spus că ai nevoie de un personaj secundar ?

A rîs și Brătianu. Clientela partidelor fojgăia de elemente dubioase, de care nimeni nu se putea descotorosi. În momente critice, personalitățile în luptă aruncau una în cealaltă cu asemenea gunoaie, acuzîndu-se reciproc — prin însăși etalarea materiei — de lipsă de idealism. Sau idealismul, slujirea misionară, se cantonau numai în opoziție ? Iată „Timpul", conservatorii adică, făcuse rost de un om. Revenind la Robcănescu, premierul a dat din umeri a lehamite :

— Dacă-ți face trebuință, utilizează-l.

Brătianu părea eliberat, satisfăcut de faptul că scăpase de servitutea acestui contact direct, rău mirositor, cu individul, curmînd dialogul printr-un oportun „Ieși afară". Cît îl privea pe Radu Mihail, acesta avea mînă liberă. Șeful poliției a regretat totuși :

— Mă gîndeam c-ar fi bun pentru gazetă.

Dar Brătianu a devenit nervos :

— Nu ți-am spus că vreau să fac o altfel de gazetă ?

Deci proiectul de gazetă eșuase. Dar Radu Mihail nu înțelegea, voia probabil cu orice preț să-și salveze omul :

— Vrea să scrie și o istorie a războiului ! a mai spus el.

— Să scrie istoria războiului cu sîngele lui !

— Și cine să-l plătească ?

— Să-l plătească conservatorii ! a încheiat premierul. Eu fac războiul și ei îi vor scrie probabil istoria. Sinceră !

Radu Mihail a priceput că șeful e supărat pe toată lumea, se vedea și din felul cum răsfoiește dosarul — cu nervozitate —, ca totdeauna în preajma deschiderii lucrărilor Parlamentului. Părea că Brătianu caută febril argumente, puncte de sprijin și puncte de atac, că se pune în

condiția sufletească a luptei și în forma luptei. Dar se vede că nu găsea ce-i trebuie, sau din nou se ciocnea de aceeași idee, obsesivă, pe care altădată și-o refuza : nu se putea oare conduce țara, în condiții de război, și fără Parlament ? Deja opoziția îl acuza de monopol politic, deja i se puseseră în cîrcă toate relele, ca să nu fie tentat a săvîrși încă una, de pomină, care să-i confirme pe adversari și să-i astîmpere definitiv. Se putea în fond decreta „starea excepțională" ! Gînd fugar, mai mult o amăgire, fără sorți de înfăptuire practică, fructul unei clipe de mînie. Țara se afla oricum în stare excepțională, doar adversarii nu pricepeau ceea ce oamenii de rînd înțelegeau prea lesne, suferind-o pe propria piele. Era mai înțelept ca adversarii să fie scoși din scenă, cu mijloacele obișnuite, fără reprimare, prin compromiterea în fața opiniei publice. Lucru la îndemînă pentru cine avea puterea, adică justiția, poliția, presa. Pentru ce-i trimisese Brătianu în judecată pe membrii fostului cabinet, decît pentru „afaceri compromițătoare" în timpul guvernării albe ? Procesul fusese scos de pe rol de război, dar se putea aduce din nou la ordinea zilei, dacă opoziția mișca. Și mișca ! Una dintre hîrtiile din dosar i-a atras mai mult timp interesul, probabil prin vreo formulare șocantă, fiindcă premierul a stăruit asupra textului, trecîndu-l apoi și lui Mihail.

— Asta ce mai e, dragă ?

Era un raport provenind de la cel mai bun agent al poliției lui Radu Mihail, din păcate un conservator convins, moștenit din anii guvernării precedente, care nu se putuse dezbăra de ticurile verbale ale fostului șef și de limbajul de gazetă .Raportul începea așa : „Canalia liberală iar complotează", ca să continue cu informații despre o întîlnire politică nu liberală, ci conservatoare. Agentul era omul guvernului, el urmărea mișcarea opoziției, acum alta, povestind-o cu vorbele din urmă cu un an.

— Pe ăsta îl dau afară ! a spus Radu Mihail, aruncînd nota. E și tîmpit și ticălos.

— Tîmpit nu-i deloc, a remarcat Brătianu. Trage bine cu urechea, trage bine de limbă și scrie corect.

— Dar scrie ca un ticălos !

— Ei şi ! De ce să-l dai afară ?... Mai tîrziu o să aibă conservatorii nevoie de el.

— Păi nu vedeţi ce vorbe !

— Vorbe, vorbe, vorbe.

În cercurile care se strîngeau — dezastre, intrigi, vorbe —, vorbele contau cel mai puţin. Le putea contracara pe toate, închizînd gura opoziţiei cu o faptă. Nu cu o faptă a sa, ci cu o faptă a dorobanţilor pe front. Brătianu avea nevoie — cu orice preţ — de încă o victorie.

V

În primăvară, angajîndu-se spre frontul dunărean, suedezul Duner avusese sentimentul, încă de la Viena, că pătrunde în Asia. A căutat avid, pe bulevardele vieneze, printre bazilici, palate, solemne edificii de tip occidental, urmele ultimului asediu otoman asupra orașului, dar nu le-a găsit. Viena continua să-și ducă existența aristocratică și burgheză în cel mai frivol-anost mod cu putință, opacă la propriile sale amintiri, de mult consumate. La facultatea de medicină, unde s-a oprit pentru cîteva ceasuri, Duner a întîlnit și o delegație de medici turci, alcătuită din niște domni în redingote, care vorbeau perfect nemțește și franțuzește, și schimbau amabile saluturi și surîsuri cu colegii lor vienezi. „— Otomanii s-au oprit aici !“ și-a spus Duner, după care a călcat cu prudență mai departe, spre Răsărit, oprindu-se la Budapesta, oraș care fusese, după cîte știa, capitală de pașalîc. A vizitat o baie turcească, a contemplat niște ruine. Occidentul biruise însă și aici, Asia i se promitea mai departe. Semnul despărțirii continentelor nu putea fi decît grandiosul defileu al Dunării, de la Cazane, ciocnirea cap în cap a Carpaților cu Balcanii, deasupra fluviului, care se prăvălea la vale cu tunete, oferindu-i lui Duner un spectacol de început de lume. Coborînd din vas la Orșova, și luînd trenul — trenul românesc, Duner a simțit că intuiția i se confirmă. Dincolo de Turnu-Severin se deschidea o cîmpie care se prelungea, zice-se, pînă la

Urali. Vehicul predilect — carul cu boi. Chiar drumul de fier înainta anevoie, cu popasuri imprevizibile, în ritmul carului cu boi. La un rîu — Oltul ? — la malul căruia trenul a oprit brusc, gata să deraieze, pasagerii au fost trecuți dincolo cu pluta. Duner ieșise din orice orar. Întîlniri, dineuri, serate, vizite protocolare — la București sau aiurea — toate erau date peste cap, puse la cheremul capriciului sau al hazardului. Nu s-a putut vedea cu Domnul Cutare, fiindcă a plouat, nu s-a putut vedea nici a doua zi, fiindcă domnul a uitat. O întîlnire cu prințul Dimitrie Ghica, prezidentul Crucii Roșii, a fost de trei ori contramandată și altă dată amînată cu o oră, prezidentul sosind în ultima clipă, dar dezarmîndu-l pe suedez cu farmecul și cu inteligența lui. „— Ce vreți, e război ! i-a spus. Toate sînt date la noi peste cap." Ca să-l îmbuneze, Ghica l-a trimis pe Duner într-o scurtă vacanță la Sinaia. „— Dar n-am timp de vacanțe în Carpați !" a protestat suedezul, deși s-a supus, așa era datina locului : protestarea și supunerea — cu recunoștință — fiindcă cele trei zile în Carpați, la Sinaia, au fost de neuitat. A reîntîlnit munții, a respirat în pădurile de brazi. Dar pentru scurt timp. Singura dată cînd a mai regăsit orarul occidental a fost în întîlnirea cu șeful statului român, prințul Carol. Amîndoi păreau altminteri bucuroși de a se regăsi. Suedezul și neamțul, fără a-și cerceta ceasornicele, au stat unul în fața celuilalt, fără a-și spune mare lucru, dar exact minutele necesare. După care Duner și-a notat : „— Orientul înseamnă ieșirea din timp."

Apoi a intrat în orarul războiului. Acesta însemna un orar al exasperării. Mari coloane de trupe, române și ruse, se interferau pe întinderile cîmpiei dunărene, cu coloanele de care țărănești, cu turme în răvășire și cu gloate de recruți. Mișcările se contracarau reciproc deși ar fi trebuit să existe o coordonare, o ierarhie a urgențelor, niște termene de ajungere la punctul fix. Dar nu ! Toți se grăbeau, în ritmuri și pe trasee diferite, răscolind colbul cîmpiei, un colb galactic, care întrona haosul. Duner ar fi vrut să noteze că „ieșirea din timp înseamnă aici intrarea în haos", dar între timp i s-a oferit o altă oază de ordine și calm : conacul bunicii Grădișteanu.

A regăsit-o pe doamna Grădişteanu în spitalul Crucii Roşii de la Turnu Măgurele, cu spinarea ruptă în urma unui accident de tren. Într-o ţară arhaică, accidentul părea imposibil, ca şi ciocnirea între un om şi un meteorit. Altminteri, cîtva timp, doamna Grădişteanu a fost singurul rănit din spital, iar atenţia lumii bune s-a concentrat cu emoţie asupra ei, şi din acest motiv : era victima unui accident de cale ferată ! Aici, la spital, Duner a cunoscut-o pe Hélène, iar pasiunea suedezului matur pentru tînăra romîncă a ţîşnit peste voia sa, aproape impudic, în ţipetele flautului. Brusc, atenţia doamnelor de Cruce Roşie a fost atrasă asupra sa, atenţia s-a împărţit de fapt între rănită — bunica Grădişteanu, şi între „rănit" — căpitanul Duner. Lumea din spital a uitat de război. În ceea ce-l privea, tortura lui sentimentală s-a rezolvat prin plecarea Hélènei, care a dispărut într-o bună zi, fără să-l anunţe, trecînd Dunărea şi instalîndu-se la o ambulanţă de front. Duner a închis definitiv flautul în caseta de piele, şi n-a mai ieşit din baracă.

Au urmat apoi afluxurile de răniţi, din bătălia din 30 august şi din lupta din 6 septembrie. Într-o singură zi, după ultima luptă, fuseseră aduşi la spital cîteva sute de răniţi. Suedezul muncea pe rupte, nu mai părăsise o singură clipă baraca, dormea acolo — moţăia — într-un compartiment improvizat, lîngă cabinetul de operaţii. Nu ieşea, fiind acaparat de răniţii săi, dar şi din cauza doamnelor care-l transformaseră într-un obiect de scandal. Se uitau lung la Duner pînă şi călugăriţele, acele sfioase fiinţe în straie negru, care ar fi trebuit să fie impersonale şi mute ca umbrele.

Lupta lui Duner pentru salvarea răniţilor a devenit, în curînd, o luptă împotriva doamnelor, a coconetului autohton sub obedienţa căruia se afla suedezul. Doamnele, la rîndul lor, luptau cu suedezul şi cu ceilalţi medici, români şi străini, încercînd să-şi impună supremaţia asupra răniţilor căzuţi în proprietatea lor. Se conturase astfel un fel de război între sexe, mai important decît războiul propriu-zis, care se desfăşura dincolo de Dunăre şi de unde provenea materia disputei.

Într-o noapte, Duner a creionat un protest către prinţul Dimitrie Ghica, preşedintele Crucii Roşii Române, în care a scris foarte apăsat : *„Salvaţi răniţii de doamne. Este inacceptabil ca nişte combatanţi, salvaţi de gloanţele otomane, să sucombe — fără salvare ! — sub abuzurile filantropiei. Aceste doamne, în spitalele de front, sînt o calamitate. Ele apar de obicei cu un permis eliberat de Excelenţa Voastră, care devine obligatoriu pentru directorul spitalului, asigurîndu-le accesul la răniţi. Se instalează în Turnu Măgurele cu întreaga lor curte, alcătuită din cameriste, valeţi, vizitii. Apoi fac vizitele la barăci, construite şi echipate ce-i drept prin generozitatea lor. De unde şi drepturile pe care şi le arogă, y compris asupra medicilor, care par a face parte din personalul domestic ataşat acestor persoane. Trebuie şi aici să se facă o distincţie între medicii de casă şi medicii de instituţie, care au — oriunde în ţările civilizate ! — independenţa lor“.*

Duner a tăiat ultima frază, care putea să apară ca un atac neîngrădit la rînduielile interne ale lumii în care se afla. S-a concentrat asupra doamnelor, asupra unui exemplar generic :

„Aceste doamne vin la început pentru a-l consola şi încuraja pe pacient, a-i scrie scrisori şi a-i face diverse alte servicii“.

A şters diverse servicii — propoziţia insinua asupra unui scandal. S-a menţinut la chestiuni privind strict cura medicală :

„Ele aduc aşa-zise daruri, în majoritatea cazurilor fleacuri inutile şi în contradicţie cu prescripţiile dietetice, precum şi dulciuri, vin, tutun, izbutind astfel să cîştige încrederea bolnavului şi să-l subordoneze : pacientul ţine de-aici înainte de doamnă, nu de medic. Cît priveşte tratamentul, bolnavul devine răsfăţat, bombănitor, obraznic chiar cu medicul, cînd nu i se satisfac pretenţiile nesăbuite. El se plînge atunci protectoarei sale, care nu pierde prilejul de a se plînge prietenelor şi cunoştinţelor — în general persoane influente — despre purtarea dură a doctorului cutare, faţă de cutare bolnav, să-i critice tratamentul sau, pur şi simplu, să-l facă răspunzător de moartea unuia sau altuia dintre pacienţi. Pe pacienţi îi

încurcă ordonanțele, pe doamne le încurcă slugile, pe toți ne încurcă obiectele inutile vehiculate prin corturi și bараci, inclusiv un pian!"

Duner alunecase, povestea cu pianul îl privea direct. Pianul, o pianină de fapt, fusese adus pentru bunica Grădișteanu, în timpul cînd bătrîna agoniza, el însuși cîntase la pian, la patru mîini, împreună cu Hélène, ba chiar el inventase acea piesă eruptivă, un fel de tocată sălbatică, numită de doamne „Călușul la pian". Cîntînd la patru mîini la pian, executînd duete la pian și flaut, împreună cu Hélène, Gosta părea să o consoleze pe bătrîna doamnă, dar de fapt mărturisea. „— Nu credeți că pasiunea doctorului Duner e puțin cam zgomotoasă?" Era zgomotoasă, într-adevăr, mai ales în timpul nopților toride, cînd flautul gemea îngrozitor. Acum Duner a trebuit să suprime întreg pasajul privindu-le pe doamnele de Cruoe Roșie, care ar fi ripostat vijelios.

Dar dacă de doamne nu se putea atinge — era dreptul aristocrației locale să fie cum poftește, iar spitalele îi aparțineau! — suedezul era în egală măsură contrariat și revoltat de prezența unei alte lumi parazite, care venea doar „cu sufletul", călugării și călugărițele mișunînd prin bараci. A scris:

„Acești voluntari în sutane, mirosind a tămîie și ceapă, sînt o altă plagă a serviciului sanitar român. Nu le contest bunăvoința și zelul, le contest doar priceperea în materie medicală, combinată cu superstiții și bigotism. În bараcile răniților se fac prea multe slujbe, iar prescripțiile medicilor sînt tacit călcate — cu concursul răniților! —, fiind înlocuite prin remedii populare, băbești, al căror efect e nul, dacă nu dezastruos. Ei au introdus posturile de miercuri și vineri; oameni anemiați refuză carnea în aceste zile și, după cîte mi s-a spus, în această țară sînt o sută șaizeci de zile de post pe an."

La acest capitol, Duner și-a lăsat condeiul în voie. Deși, peste puține clipe a trebuit să observe că proceda excesiv; nu toți călugării erau așa. Printre sutanele cernite, detașîndu-se, era și straiul alb al maicii principese Ana Ghica. Secretara ei, o țărăncuță, fusese purtătoare de mesaje între Duner și Hélène. Mesaje deschise, fără brumă de echivoc. Un bilet suna așa: „Vreți să

cînți la pian ? Vă voi da replica, rămînînd la mine." Și el îi răspundea la flaut. O altă maică l-a învățat pe Duner secretul notației melodice bizantine. Cîteva melodii populare, imposibil de prins pe portativul muzical apusean, au fost transcrise pe hîrtie de maica Eufimia, pentru Duner, cu toate penumbrele de accent și de ton, ca în acuarelă. „Neghiniță neagră" suna acum altfel, încîntînd urechea. Frumosul portativ cu notația bizantină a fost reținut de suedez și pentru farmecul caligrafiei :

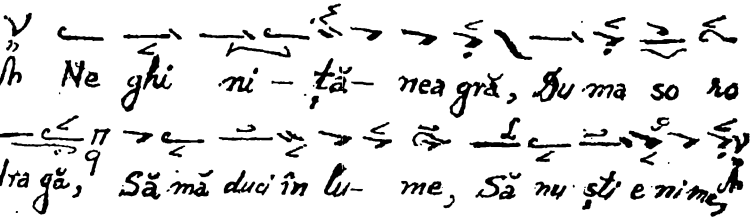

Bucătăria și muzica locală, a constatat Duner, aveau o finețe care scăpa străinului, un ce de civilizație veche și secretă. A retras observațiile privindu-i pe călugări, hotărîndu-se să mențină doar una : abuzul posturilor și mirosul de tămîie.

Duner s-a întors cu gîndul la „laponi" adică la țărani. Dintre răniți, aceștia erau cei mai numeroși. Și cei mai cuminți. Mai ales de ei se ocupau călugărițele, care erau la rîndu-le femei din popor. Pe Duner îl uimea, în cazul acestor răniți, tăcerea și răbdarea. Din această pricină și consultațiile erau dificile. Ca să poată urmări traseul unui glonte, în trupul unui rănit. Duner a fost obligat să țipe la el, ordonîndu-i să geamă. Dar n-a gemut, deși chirurgul a introdus adînc în plagă penseta. „— Acum am să te rog să gemi, ca să știu ce fac, să-ți pot găsi glontele !" Și Duner a introdus în lungul traiectului o sondă urinară, tot fără rezultat. „— Nu gem, din pudoare !" i-a explicat medicul român. „— A nu geme e un act de bunăcuviință !" „— Ba pe dracu ! a strigat suedezul. E o insensibilitate de ierbivor !" Și enervat la culme : „— După constituție se vede că individul aparține unei specii neconsumatoare de carne. Ceva ca în India." Era diferența dintre laponii lui, mari consumatori de carne, și acești laponi de la Dunăre, care viețuiau consu-

mînd vegetale. Acel soldat rănit, Ilie Puiu, l-a exasperat dealtfel pe Duner, în tot timpul prelungitei lui agonii. Soldatul zîmbea, nu silnic, ci destins, deşi organic era o imposibilitate, glontele îi pătrunsese în plămîn, probabil sub pleură. L-a învins treptat nu tusea, accesele de tuse, cît puroiul. Acum Ilie Puiu trăia nu neputinţa cît sila de a respira. Îl sleise şi o dezinterie, cu sînge. Nu mai putea mînca. Nu lăsa pe nimeni să se apropie de el, făcea din cînd în cînd un semn de îndepărtare cu mîna, o tolera doar pe călugăriţă, pe maica Erminia, care îl îngrijea fără repulsie, ca pe un copil. Duner îl urmărea de la distanţă. Între modul de a se sfîrşi al soldatului şi între felul cum sfîrşise bunica Grădişteanu era o legătură de specie. Din aceeaşi specie făcea probabil parte şi maica Ana Ghica, pe care a găsit-o într-o noapte, la căpătîiul rănitului, cu tocul şi hîrtia de corespondenţă în mînă. „ —Vrei să scrii ceva acasă ?" Negare cu capul. „— Vrei să laşi cuiva o vorbă ?" La fel. „— Poate ai de dăruit ceva !" Maica Ana Ghica se gîndea la un dar testamentar, o diată, aşa cum lăsase — după o laborioasă muncă — amica ei, doamna Leanţa Grădişteanu. Dar ce putea lăsa în urmă soldatul Ilie Puiu. El a lăsat o singură vorbă, aceeaşi pe care o spusese şi prinţului, şi marelui duce : „— Io mi-am luat de-o grijă."

La autopsie — fiindcă Duner s-a decis să deschidă cadavrul —, chirurgul a descoperit că plămînii soldatului erau ciuruiţi de ftizie. Glonţul de la Griviţa, pe care l-a găsit sub pleură, scurtase un destin care nu se putea prelungi mult. Poate doi-trei ani. Duner a notat printre consideraţiile lui despre „laponi" :

„Aceşti oameni sînt mai bine pregătiţi pentru moarte decît pentru viaţă." A hotărît să-şi păstreze gîndurile pentru mai tîrziu. Era mai potrivit să-şi comunice observaţiile în presa suedeză, la întoarcere. Din contactul cu aceste locuri, Duner nu se alesese decît cu un ghem de nedumeriri, şi cu o siluetă de fum — Hélène — ştearsă rapid din minte, ca şi acel *mi* scurt, la pian. O exclamare.

Suedezul s-a întors cu voinţă la obsesiile lui profesionale, în care s-a şi cufundat. Cîteva întrebări îl neliniştea în ultimul timp : de ce sosesc atît de mulţi răniţi ? De ce

răniții care ajung la spital sînt îndeobște cei răniți ușor — perforări de gloanțe, fracturi ușoare ; ce se întîmplă cu cei grav răniți, cum de nu ajung și aceștia la Turnu Măgurele ? La fel se prezentau lucrurile și la spitalul rusesc din vecinătate, ca și cum cei grav răniți, români și ruși, ar fi rămas pe loc acolo, în prima linie. Dar ce fac sanitarii ? Cum lucrează ambulanțele de peste Dunăre, spitalele de front, medicii militari pe care-i cunoștea ! Un semn de întrebare zbura și pe urmele domnișoarei în alb, pe care Duner n-o mai striga cu flautul, doar cu gîndul. Pînă cînd gîndul, prins în flagrant de zbor, a fost oprit de suedez și făcut captiv.

Cîteva zile Gosta s-a zbuciumat în baracă, chinuindu-se să-și facă serviciul, simțind că gîndul ținut captiv în el va zbura. Apoi, într-o zi cu ploaie măruntă, a lăsat răniții în seama unui coleg român, doctorul Vasia Tigheci, s-a întors în oraș, s-a echipat de plecare și a ieșit la șoseaua care ducea spre Dunăre. Trebuia să vadă ce se întîmplă cu răniții de dincolo de fluviu.

Lupta din 6 septembrie nu fusese importantă, dar bilanțurile înfrîngerilor creșteau. O victorie imediată nu era cu putință, cum ar fi dorit-o Brătianu. Chiar și această angajare locală se soldase cu un cumplit număr de morți. Între timp, Costi Aldea a trebuit să participe, ca reprezentant al prințului, la lucrările de analiză de după înfrîngere, care la ruși s-au efectuat cu un aparat imens. Căpitanul s-a bucurat. Preocuparea lui — și nu numai a lui — căpătase, în sfîrșit, o consacrare oficială. Uitase de acei *liudi*, care se opuneau secret războiului. Avea acum șansa să-și expună teoria despre război, ca întreprindere tehnică, dar mai ales să propună cîteva soluții care ar fi putut scoate războiul din impas.

Dar, ca orice întreprindere oficială, și aceasta avea să dobîndească în curînd un aspect formal. Se numărau potcoavele pierdute — cu miile, se socoteau cartușele

goale — cu zecile de milioane, se lucra greoi, cu ceai mult și plictiseală. Limbajul matematic, atît de potrivit în evaluarea situațiilor confuze, nu slujea la nimic, nu slujea la altceva decît la sporirea confuziei. Se vedea risipa de muniții, risipa de furaje, alimente, sînge, dar adunate în coloane de cifre faptele unanim cunoscute mureau, mureau a doua oară, fără a mai spune ceva sau spunînd cel mai banal lucru cu putință : bătălia fusese pierdută.

La acest punct, evident pentru toți, ochii lui Costi Aldea s-au întîlnit cu ochii lui Maxim Maximovici, apoi cu ochii băiatului bucălat, ras în cap, cu nasul înjugat la acei ochelari cu ramă de aur, ochelari care au sclipit. Cei doi făceau parte din aceeași comisie și păreau mulțumiți de rezultat.

Aldea și-a plecat ochii — îl lega de cei doi un secret — și s-a înscris, liniștit, discuției generale. Totuși termenul *înfrîngere* a fost mai departe evitat. S-a recurs la un eufemism : bătălia nu fusese cîștigată. Fie și numai această schimbare a pretins modificări și ajustări de cifre. O nouă șansă de interpretare s-a deschis în clipa cînd, cineva, un înalt personaj oficial, a propus ca eforturile să se concentreze nu asupra felului cum s-a dat bătălia, ci asupra felului în care ar fi trebuit să se dea. Se deschidea din nou perspectiva viitorului, vastă ca o stepă. Lucrarea trebuia să fie prezentată Majestății Sale și în consecință socotelile au fost luate de la capăt. Ochelarii băiatului bucălat sticleau semnificativ. Perfecționarea operei pretindea, desigur, informații suplimentare, printre altele numeroase lucrări academice de tactică și strategie, apărute între timp la Viena, Paris, Berlin, ceea ce amîna perspectiva isprăvirii operei cel puțin pînă după război. Viața de curte, probabil oriunde, golea de sens orice întreprindere. Maxim Maximovici i-a și spus lui Aldea, după o sesiune de discuții sterile :

— Vezi cum sucombă totul la noi sub prejudecăți, tembelisme, hîrtii ? Te încînta libertatea de la curte. O ai, dar ce te faci cu ea ? Eu îi opun o libertate fără curte.

Costi Aldea era totuși satisfăcut, își exprimase deschis opiniile și nimeni, în marea comisie, nu i le contestase. Naivitatea îl făcea să creadă că totul va merge de aci înainte perfect. Se însușise, iată, chiar și ideea privind armele noi. Maxim Maximovici zîmbea sceptic. Se însușise, dar cu cîteva modificări. Cu un șir de modificări ! Maxim Maximovici rîdea : cu un șir de modificări, la al căror capăt a apărut nu soluția, ci o altă comisie : comisia pentru scoaterea din uz a armelor vechi. Era bună și aceasta. Băiatul cu ochelari rîdea în hohote — mut, desigur. Costi Aldea, sub ochii lui, a subscris totuși la propunere : era util ca armele vechi să fie mai întîi inventariate și apoi scoase din uz. Ce era de rîs ? ! S-a introdus însă un amendament : să fie scoase din uz doar armele stricate. Desigur și asta ! Sub noua formă, comisia a apărut cu un titlu mai lung și mai pompos : *Comisia pentru Inventarierea și Scoaterea din Uz a Armelor Vechi și Stricate, din Dotarea Armatei Imperiale.* Prescurtat, pentru uzul documentelor : C.I.S.U.A.V.S.D.A.I. În sfîrșit, a înțeles și Costi Aldea, dar n-a putut participa la rîsul secret al celor doi prieteni. Povestindu-i prințului Iancu Ghica, pe care-l cunoștea, ce se petrece la această comisie, diplomatul l-a asigurat că la fel se desfășurau lucrurile și la Constantinopole, la adversari. Imperiile mureau, chiar cînd se ciocneau — mortal — ca acum. Obosit, Costi Aldea s-a gîndit să apeleze din nou la ajutorul lui Rufino. I-a scris :

„Maestre,

ceea ce-ți cer e un fleac. Ocupă-te, te implor, cîteva clipe de pușca americană Peabody, pe care o vei găsi în cîteva exemplare la Arsenalul Armatei din București. Mă interesează, urgent, dacă s-ar putea inventa, pe baza ei, un dispozitiv asemănător de mărire a tirului, adaptabil la armele aflate în dotarea armatei noastre și a armatei ruse. Vor fi, te asigur, arme de apărare. Le vom folosi doar pînă cînd vom cuceri victoria.“

I-a spus și lui Maxim Maximovici despre acest demers, iar el a rîs din nou :

— Vezi cît sîntem de neputincioși, cum ne reduce această societate, a mea și a dumitale, la condiția de bieți

individ ! Dar ce poate face insul, adică eu, dumneata, acel Rufino, sub carapacea statelor, a bisericilor oficiale, a curților și a oligarhiilor !...

Maxim Maximovici aștepta probabil un răspuns patetic, pe măsura chestiunii, dar Aldea nu putea răspunde astfel.

— Aici cred că te înșeli, Maxim Maximovici, l-a contrazis căpitanul fără energie. Eu cred în puterea individului, care e reală ca și o cifră.

— Individul e o nulă, îți spun eu ! a strigat Maxim Maximovici, gata să facă explozie. Cum sîntem noi, acum, eu și dumneata ! Ca să pui în mișcare nulele trebuie să așezi în fața lor cifra unei idei.

— Obții numere ireale.

— Nu, nu ! Numai atunci nulele sînt de nebiruit. Reține ! Suma însăși se ridică la o putere neobișnuită.

— Obții puteri imaginare !

Maxim Maximovici a trecut peste obiecție, n-a numit ideea care trebuia așezată în fața nulelor, ca acestea să capete valoare, ridicîndu-se la o putere neobișnuită, dar Costi Aldea a înțeles, era puterea exploziei. „Eu sînt adeptul exploziei, îi spusese Maxim Maximovici, care l-a citat apoi pe Bakunin : „Pasiunea distrugerii este o pasiune creatoare". Aldea era legat de acest om printr-un secret. Un secret care nu-l angaja lăuntric, un secret totuși. Pecetluit sub un cuvînt de onoare, pe care nimeni nu i-l ceruse. Un secret care implica tot : războiul, Rusia, persoana țarului. O dată a și vrut să-l întrebe pe Maxim Maximovici : „— Și țarul ?". Maxim Maximovici nu-i spusese nimic despre țar, se abținea, dar Aldea simțea pericolul. Se aflau, atunci cînd căpitanul gîndise întrebarea, chiar în preajma Majestății Sale, între cîrduri de popi și cortegii de nobili, și Maxim Maximovici i-a spus doar atît, în șoaptă, arătîndu-l pe țar :

— Îl vezi ? E un biet prizonier. Și generalizînd : El sau altul e același lucru.

Aldea fremăta de o neliniște lăuntrică, răuprevestitoare. Erau foarte aproape de țar. Ce urma să se întîmple cu Majestatea-Sa, în viziunea lui Maxim Maximovici ? Să fie eliberat, ca persoană, sau să fie suprimat din istorie,

ca personalitate, printr-o sentință pe care acești *liudi* o și purtau în buzunar ! Maxim Maximovici, observîndu-i frisonul, i-a spus zîmbind, liniștindu-l :

— Nu te speria. E o chestiune de viitor. Apoi mai tîrziu, după ce ieșiseră din suită : Ce bine de voi că sînteți puțin numeroși și săraci ! De asta și faceți caz de indivizi, precum dumneata. La voi, indivizii se văd. Persoana ! Personalitatea ! Se cunoaște că vii din orizontul Renașterii. Noi în schimb ignorăm persoana și personalitatea, ne numim *liudi*... La noi, mulțimea e imensă, sărăcia imensă, bogăția imensă, neputința imensă, disperarea imensă. Un număr norocos, în fața acestei disperări și Rusia va fi de nebiruit.

— Ce magie trăiești ! a șoptit Aldea. Formula voastră s-ar putea schimba și altfel : *Le révolutionnaire est un individu hanté !*, adică bîntuit de vedenii. Viitorul la voi e o vedenie. Un fel de Rai, la care cu toții aspirați.

— Da, un Rai, pe care îl opunem Iadului de azi. Apoi ceva mai tîrziu : De fapt nu-i nici o vedenie. Rusia are nevoie de un ochi lucid, de o privire radicală, care s-o ardă pînă-n măruntaie. Numai astfel va renaște...

— Într-un fel de Rai ?

— Dacă vrei, a admis Maxim Maximovici, care nu mai rîdea.

Visul la el implica încordarea și gravitatea. Acum își mușca mustața, cu un tic identic cu cel al marelui duce. Aldea l-a mai întrebat :

— Și cînd crezi că va intra în funcțiune acest număr norocos care va pune în mișcare Rusia ?

— Ți-am spus că pe ruși îi deșteaptă numai nenorocirile.

Din nenorocire, războiul stătea pe loc, ceea ce apropia — în chip alarmant — prevestirile lui Maxim Maximovici. Nici Rufino nu răspundea. Încă o nenorocire : s-ar fi putut ca Nicolae Nicolaevici să-i acorde lui Aldea, pe neașteptate, audiența promisă, cum avea obiceiul, iar căpitanul să nu fie în posesia unui memoriu scris. Instinctul formei a biruit în căpitan : trebuia să scrie. *Manu propria !* Ideile lui, desfigurate, în conversații, se vărsaseră în memoriul general al solemnei comisii, care încă mai lucra. Căpitanul a evitat zile în șir să se pre-

zinte la popotă, şi dintr-un alt motiv, paralizant: era posesorul acelui secret, încredinţat lui, în chip involuntar, prin frecventarea bordeiului în care se adunau seară de seară nişte inşi marcaţi, bîntuiţi de vedenii. Sub tălpile marelui duce clocotea ceva despre care el, comandantul suprem, n-avea ştire. Poate şi din această pricină, Aldea l-a evitat.

Dar într-o dimineaţă, la ceai, căpitanul s-a aflat din nou faţă în faţă cu Nicolae Nicolaevici. Marele duce părea mai liniştit acum. S-a aşezat liniştit în capul mesei, în locul ce-i revenea, sub portretul Majestăţii-Sale, împreună cu care Nicolai Nicolaevici compunea, pe verticală, un singur personaj. Aflat jos, Nicolae Nicolaevici se mişca, liber şi neastîmpărat, cum îi era felul, augustul său frate, aflat sus, rămînea hieratic, încremenit în portret, ca în cadranul unui pendul. Dar Costi Aldea trăia secret alarma. Oricînd, în orice clipă, sublimul orologiu, care regla şi măsura timpul Rusiei, putea să cadă. Sub picioarele lui Nicolai Nicolaevici se căsca un gol, acoperit de o trapă. Nu-l simţea, îl liniştea trapa? Maxim Maximovici zîmbea din nou. Nicolae Nicolaevici conversa liniştit cu cei din jur, a zîmbit şi către Aldea, a mai cerut o ceaşcă de ceai. Băiatul ras în cap i-a împins ceainicul. Era clar, Aldea nu se mai îndoia, că Nicolai Nicolaevici contempla doar înfrîngerea de pe orizontală. Despre cealaltă, latentă, dar pe verticală, n-avea nici o ştire.

La ieşire, marele comandant şi ofiţerul său de ordonanţă s-au întîlnit din nou, iarăşi întîmplător. Nicolas s-a oprit în dreptul lui Aldea şi i-a spus cu bunăvoinţă:

— Am aflat, Aldea, c-ai lucrat fructuos în comisia noastră. Îţi cunosc ideile. Vrei să mai adaugi ceva în plus?

Aldea s-a redresat, şi, în cea mai exactă formă, i-a solicitat marelui duce permisiunea de a se retrage din funcţia de ofiţer de ordonanţă, care-i fusese desemnată, pe lîngă Înălţimea Sa. Aldea n-a spus un singur cuvînt despre motivul real — foarte complex —, dar Nicolas nu s-a mirat. După înfrîngere, mulţi dintre subordonaţii comandantului suprem solicitau slujbe de a doua mărime, permisii, concedii medicale, plecări în Rusia. De ce-ar fi procedat altfel ofiţerul român! I-a răspuns simplu:

— Nu am obiecţiuni.

În aceeași seară, Costi Aldea s-a prezentat la prinț și i-a cerut să-l elibereze de povara de a-l mai sluji și pe Alteța Sa, ca ofițer de ordonanță.

— Nu am obiecțiuni ! i-a răspuns și prințul.

Frontul se destrămase în bucăți, bucățile în firimituri, din ce în ce mai mici, pînă la inși. Inși fără nici o putere.

Duner își continua drumul prin ploaie. Ieșind la șoseaua care ducea spre pod, Gosta a întîlnit din nou coloanele țărănești de care cu muniții și proviant, pe care le cunoștea încă din vară. Soldați nu se vedeau, doar țărani. Și care. Din nou paie, fîn, coceni ca pentru milioane de ierbivore — din nou aceleași alimente, pîine, mălai, fasole, linte, varză — ca pentru sute de mii de ierbivori. Și alimentul gurilor de foc — lăzi de gloanțe, lăzi cu ghiulele, saci cu pulbere de pușcă și tun — singurele mărfuri care purtau ștampila industriilor occidentale. Deci războiul continua, cel puțin sub forma acestui transport continuu de materiale spre front. Duner știa că furajele, alimentele, carele proveneau de la „laponi", văzuse el însuși, la Cotul Argeșului, cum procedau autoritățile la executarea silnică. Își și notase în carnet :

„Sistemul de rechiziții de aici a ajuns la o perfecție neatinsă nici măcar în zilele Comunei din Paris. Nici un drept de proprietate nu este luat în considerație, după cum decizia persoanei este total desființată, statul pur și simplu rechiziționînd oameni, mijloace de transport, animale de tracțiune, case, adică — pe scurt — tot ce e necesar războiului."

Suedezul își exprimase revolta față de acest procedeu, adresîndu-se unui subprefect care supraveghea un convoi : „— Nu cumva acest procedeu e otoman ?" „— Ba da, i s-a răspuns, procedeul e otoman. Îl folosim însă pentru ultima oară, în acest război, ca să scăpăm de otomani." Dar ce garanție că procedeul nu avea să se perpetueze ? Statul, prin delegații săi, hotăra la bunul plac cantitățile rechiziționabile, distanțele de parcurs, termenele de restituire la bunurile durabile și prețurile. Ca animale de tracțiune se foloseau bivolii și boii. Aceștia se supuneau, răbdau. Răbdau și oamenii. Privind coloana de care, sub cernerea ploii,

Duner a completat mintal propoziția scrisă anterior, cu încă o formulă : „Orientul înseamnă intrarea în arbitrariu."

În vară, Orientul îi sclipise la orizont sub forma țărmului înalt de dincolo de fluviu. Din lunca unui rîu, din cortul său de pîslă, Duner privea cu interes așezarea de peste apă, un orășel tipic otoman, cu case albe acoperite cu olane, cu geamii și minarete. Orientul se mutase ceva mai spre sud. Între timp, se obișnuise cu lumea locală. Chiar și opoziția dintre „laponi" și „suedezi" nu era diferită, în fond, de aceea de acasă, din orizontul scandinav. O lume cultă și rafinată sus, de cea mai pură extracție occidentală o lume pauperă și sălbatică jos, robită unor mistere arhaice, două lumi de două rase diferite : laponi și suedezi, fără ghilimele. Insuportabile erau aici doar căldurile verii — 40 grade la umbră, ca dincolo, frigul iernii — 60 grade sub zero, în lumina boreală. Insuportabile erau acum noroaiele și ploaia.

Duner s-a atașat unui convoi de care, aruncîndu-și sacul de voiaj peste niște tuhali cu porumb, la spatele țăranului care mîna animalele. Mergea pe jos, prin noroi. După moartea bunicii Grădișteanu, el renunțase la docarul pus lui la dispoziție de bătrînă, restituindu-l celor în drept, deși în actul de donație se prevedea că docarul, caii și vizitiul vor reveni proprietarei numai în cazul decesului celor doi beneficiari — Duner și Theo. Mergea pe lîngă car, frămîntînd în cizme noroiul, fără să vorbească cu omul care mîna boii, îndemnîndu-i cu interjecții — hăis, coa ! Mergea încet, insuportabil de încet, dar Duner știa că „ieșise din timp", și nu se mai grăbea. Hăis, hăis, coa !

Aproape de pod, pe Duner l-a recunoscut totuși un farmacist, armean, din București, care transporta medicamente spre front. L-a invitat în trăsura lui, cu semnul Crucii Roșii, supraîncărcată cu pachete. Suedezul a acceptat, cu condiția ca farmacistul să se abată o zi prin Nicopole, prima țintă a călătoriei.

Peste noapte a rămas în Nicopole, după ce trecuse peste un fluviu umflat și aburos, care nu se mai vedea. Nu se vedea nici orașul. Se simțea, în schimb, mirosul înăbușit al incendiilor din vară și o duhoare de cadavru, pe care Duner n-a putut-o alunga, prizînd camfor și aprinzînd tutun, deși nu-i plăcea. A ieșit apoi din casa în care fusese găz-

duit, pe uliţele pustii, încercînd să restabilească reperele văzute de dincolo, de pe ţărmul stîng. Dar minaretele fuseseră distruse — nu de bombe, ci de populaţia creştină ! —, iar o geamie, cu toată paza rusă, fusese transformată în latrină pentru trecători. Răzbunarea confesională atinsese pe aici forme cumplite, greu de imaginat. Lui Duner i s-a spus că populaţia creştină eliberată îi supusese pe musulmani unui adevărat masacru. Eliberatorii au trebuit să-i apere de furia populară pe civilii musulmani şi bunurile lor. La comenduirea pieţii, lui Duner i s-au povestit grozăvii. „— Da, i s-a spus, minaretele geamiilor au fost dărîmate. Exact ceea ce-au făcut musulmanii cu turlele bisericilor creştine." Şi acelaşi ghid : „— Cuceritorii i-au tratat pe supuşi ca pe paria. Bulgarii n-aveau îngăduinţa să ţină cai, nici să-i încalece. Calul a fost, pînă alaltăieri simbolul cuceritorilor. Bulgarilor li s-au permis doar asinii, iar pentru hrană — caprele. Otomanii nu concep să trăiască printre celelalte naţii decît ca cuceritori sau ca paria. Vor trăi de aici înainte ca paria." Şi în încheiere : „— Acum trăim revanşa, pe care n-o poate nimeni stăvili." Duner s-a retras la gazdă, notîndu-şi în caiet : „Orientul n-are cer ; îi ţine locul un zeu al mîniei, *Deus irae* cu două capete : Iehva şi Alah." Duner a murmurat un verset din Psalmi (6, 1), ca să se liniştească : „Doamne, nu cu mînia ta să mă mustri, nici cu urgia ta să mă certi." A căutat apoi în aceiaşi Psalmi pe Dumnezeul milei. Nu l-a găsit. S-a mulţumit să murmure din Psalm (8, 1) : „Doamne, Dumnezeul nostru, cît de minunat e numele tău în tot pămîntul !"

În cursul nopţii, la uşa odăiţei în care Duner dormea, a ciocănit cineva. Armeanul a sărit şi s-a dus la uşă, s-au auzit şoapte guturale. Armeanul a venit la patul lui Duner şi l-a scuturat : „— Sînt turci. Mi-e frică." Suedezul a aprins lumina, a deschis uşa şi a introdus în cameră un turc bătrîn, însoţit de un armean din Nicopole, care ştia turceşte. Din turcă în armeană, din armeană în nemţeşte, Duner a înţeles că vizitatorul nocturn cere ocrotire. Văzuse pe trăsura din curte semnul Crucii Roşii. Creştinii din Nicopole voiau să-i lichideze familia. „Luaţi-mă cu voi ! implora bătrînul. Treceţi-ne Dunărea ! Interveniţi pe lîngă guvernul român să ne primească, aşa cum i-a primit anul trecut pe bulgari." Vendeta se continua, acum în invers.

Deus irae ! Bătrînul, proprietar al casei, avea ascunsă în pivniță nora, care sta să nască. L-a poftit acolo pe medicul străin — era o facere grea. Dar tot el l-a oprit pe Duner să se atingă de femeie. „— Nu. Duce-ți-o dincolo. Să moară acolo !" Unde dincolo ! Aici, sub acest cer, care nu exista, nu mai era nici un dincolo. Duner simțea că se află într-o lume fără salvare. Dar armeanul i-a spus : „— Adevăratele grozăvii se petrec nu aici, ci în Caucaz, pe platoul armenesc. Acolo începe de fapt Asia."

Duner a consimțit să mute hotarul Asiei și mai departe, cît ținea imaginația.

Dar Asia, chiar Asia Extremă era prezentă la Plevna. „— La Plevna, spusese cineva, extremele se întîlnesc." Pe frontul sud-dunărean se aflau, chiar de la începutul campaniei, și doi observatori militari japonezi, prinții Nigata și Sanadaru, trimiși ai casei imperiale din Tokio. Amîndoi se străduiau să treacă neobservați, prin modestie și prin purtarea cea mai anonimă. Nu izbuteau, erau repede remarcați, oriunde apăreau, datorită aerului lor exotic și uniformelor cu însemne deosebite. Uniformele militare au intrat pînă la urmă în comunul uniformelor — toate diferite, dar toate militare —, n-au intrat însă în anonimat ochii oaspeților și interesul lor acut față de războiul în curs.

Japonezii, ca oameni veniți din punctul cel mai îndepărtat, aveau se pare privirea cea mai largă și cea mai de sus. Doar la prima vedere. Imperiul Rus, care se ciocnea la Dunăre cu Imperiul Otoman, se ciocnea și cu Imperiul Soarelui, în Marea Japoniei, pentru micile insule Kurile. O înfrîngere rusă aici, la Dunăre, ar fi avut un bun efect în Extremul Orient. Ca orice imperiu, Imperiul Soarelui tindea la rîndu-i spre Nord, Vest, Est și Sud. La Nord erau ghețarii Polului Nord, la Vest — Rusia, la Est — oceanul infinit, la Sud — Imperiul Britanic, cu posesiunile lui infinite, cele mai multe islamice, deci de obedientă otomană. Prințul Nigata, ca militar matur, era interesat să observe nu numai forța rusă, dar și capacitatea de rezistență a otomanilor, în spatele cărora se afla puterea britanică. Trei imperii se ciocneau de fapt, în capete și în cozi — la Dunăre

vizibil, aiurea invizibil — ca niște delfini afrontați, care agită marea lumii. De fapt, mai multe imperii, patru sau cinci, și mai multe mări.

Aceasta a făcut ca prințul Nigata, împreună cu tînărul prinț Sanadaru, să se oprească — mai înainte de a ajunge pe front, în toate capitalele europene legate direct sau indirect de conflict — Petersburg, Londra, Paris, Viena, inclusiv în micul oraș București. Nu s-a dus la Istanbul, fiindcă știa — deși n-o dorea ! — că soarta Istanbulului se joacă aici la Dunăre, în fața Plevnei, începînd de la București. Venise în fața Plevnei și pentru un alt motiv : războiul, ca război, era o bună școală practică pentru tînărul prinț Sanadaru, care îmbrățișase cariera armelor. Fiecare mișcare de la Plevna — atacuri, contraatacuri, canonade, șarje de cavalerie — era un fericit prilej de studiu, o lecție pentru tînărul prinț. Colonelul Nigata, ca unchi al prințului Sanadaru și ca învățător, avea la rîndu-i prilejul să confrunte învățătura tradițională despre război, cu un război nou, de tip modern, care se desfășura altfel decît în tratate. Cei doi erau disponibili pentru orice întîlnire și pentru orice învățătură, fapt pentru care nu-și cruțau nici osteneala, nici banii. Dar, dat fiind că figurile lor nu erau privite cu simpatie de ruși, cei doi frecventau cercurile militare române, anturajul prințului, popotele ofițerești.

De aici, de la români, prințului Nigata i se părea că războiul se vede altfel, fără patimă, cum și trebuie să se vadă un război : ca un joc pur, etic sau tehnic. Astfel, în aprilie, la începutul războiului, cînd rușii trecuseră frontiera României, fără aprobarea guvernului de la București, românii experimentaseră în chip spontan și original formula *harakiri*, pe care prințul Nigata o aprecia la superlativ. Ei au apăsat atunci în stomacul țării cuțitul otoman (al adversarilor !), ca să protesteze un act al rușilor (care le erau aliați), riscînd sinuciderea. Act perfect reușit, fiindcă imediat relațiile româno-ruse s-au normalizat. Acum ar fi urmat să vină la rînd o altă lecție, adresată otomanilor (cu ajutorul rușilor), iar prințul Nigata era curios să știe — și să vadă — dacă noua formulă, formula *kaigioo*, va reuși. Nu se știe ce anume îl interesează pe prințul Sanadaru, care era tăcut, sfios și silitor.

La popota diviziei de rezervă, unde japonezii au fost adesea primiți, cei doi prinți de la Soare Răsare erau tratați ca un singur personaj. Ei zîmbeau la fel, mîncau la fel, aprobau și negau la fel, se mișcau absolut simetric. Parva care i-a întîlnit în cîteva rînduri a observat această simetrie și a consemnat-o la modul lui : 1 japonez + 1 japonez + japonez (care lipsește) = 1 japonez. La fel păreau însă și rușii văzuți de la distanță : 1 rus + 1 rus + 1 rus (plus încă o sută de mii, care vor veni) = 1 rus." Aceeași formulă putea fi aplicată românilor și otomanilor : 1 otoman + 1 otoman etc. „În război insul se pierde în serie, a conchis el, obiectul războiului nu e insul, ci seria umană".

Despre război se discuta de altminteri tot timpul la popota diviziei de rezervă, o divizie care, aflîndu-se în rezervă, n-avea ce face cu ofițerii ei. Aceștia îi asaltau uneori cu întrebări pe oaspeții străini, încercînd să afle de la ei ceea ce, direct, nu puteau afla : cum merge războiul. Aceeași întrebare a fost pusă și japonezilor :

— Cum vi se pare că merge războiul ?

Prințul Nigata n-a răspuns, dar a zîmbit, prințul Sanadaru a tăcut și a zîmbit simetric. Părea că răspunsul fusese totuși dat : războiul nu mergea. Atunci ce-i adusese pe japonezi aici ? Întrebarea a fost pusă. Prințul Nigata a răspuns că nu înțelege despre ce e vorba, prințul Sanadaru a confirmat simetric. Întrebarea a fost detaliată : îi interesa războiul ca strategie, ca tactică, ce anume voiau să vadă ?

— O capitulare ! a răspuns Nigata, iar Sanadaru a confirmat, folosind cuvîntul japonez *kaigioo*.

Răspunsul a provocat un val de rîsete. Sanadaru ajunsese probabil la lecția despre capitulare. Cel mai mult a rîs Anderson, un corespondent american de presă, a rîs zgomotos, ca un hipopotam :

— Ha ! ha ! ha ! cu toți dinții.

A doua zi, în drumul spre Mecika, unde se afla un spital de etapă și un depozit sanitar, Duner a întîlnit mizeria frontului. Animale moarte, în calea coloanelor, boi și bivoli, iar la marginea șoselei, cadavre de țărani. Români și pahonți

ruşi. Un agonic i-a cerut apă. Suedezul i-a dat coniac. Agonicul de alături nu cerea nimic. Încă un răpus de dezinterie. Maladia aceasta făcea ravagii, secerînd trupa şi populaţia civilă, ca şi — printre răniţi — tetanosul, împotriva căruia Duner nu mai putea lupta. Ca şi tifosul, i-a mai spus armeanul.

— Nu-l atinge, domnule ! a strigat cineva, în suedeză, speriat că Duner examinează un cadavru.

Duner a sărit în sus, inundat de bucurie. Bărbatul care îi vorbise era un căpitan dintr-o ţară nordică. Cei doi şi-au strîns mîinile cu efuziune — cu efuziunea de care sînt în stare doi nordici.

— Cum de-aţi ştiut că sînt suedez ?

— V-am văzut după uniformă. Dar cum de mi-aţi răspuns în suedeză ?

— V-am văzut tot după uniformă.

Apoi cei doi au tăcut, cu o oarecare jenă. Cel care-l strigase pe Duner era de fapt un norvegian, iar între cele două ţări şi neamuri scandinave care se înţelegeau prin limbă domnea de multă vreme o rivalitate surdă şi explozivă. Căpitanul Gunnar Flood din statul major al armatei norvegiene şi căpitanul Gustav Duner din Serviciul sanitar suedez şi-au reluat, în consecinţă, atitudinea rece şi morocănoasă. Le-a sărit în ajutor armeanul, cu germana lui aproximativă, dar cu o fierbinte volubilitate orientală, scoţîndu-i din impas. Flood şi Duner au vorbit mai departe nemţeşte. Ei şi-au confirmat reciproc informaţia că pe front se află şi un danez, căpitanul Marius von Hedeman, dar n-au voit să mai lărgească clubul nordic. Au rămas la discuţia despre morţi şi răniţi.

— Vă preocupă de ce nu ajung dincolo de Dunăre cei grav răniţi ? Nu pot ajunge fiindcă mor pe cîmpul de bătaie ! a explicat căpitanul Flood, care văzuse lupta din 30 august. Acesta este un război al atrocităţilor.

Au tăcut din nou. Silit să vorbească neîncetat, după datina locului, provocat de farmacistul armean, Duner regăsise tăcerea confortabilă, acum posomorîtă, alături de un nordic.

— Da, aveţi dreptate, a intervenit armeanul, aprobînd tăcerea ambilor. Otomanii nu îngăduie ca răniţii să fie scoşi de pe cîmpul de luptă. Trag în sanitari. Ne mor o groază de

sanitari. Dar de ce vă miraţi ? Doar razboiul nu e un act de cavalerism.

— Dar există Convenţia de la Geneva ! a strigat Duner.

— La care Turcia a aderat ! a adăugat Flood.

— Turcii spun că aşa-i războiul, a răspuns armeanul. Dacă nu vă place să ucideţi oameni, nu faceţi război. Dacă faceţi război, de ce mai invocaţi Convenţia de la Geneva !... Şi oftînd : Dar să vedeţi cum se petrec lucrurile pe platoul armenesc !... Acolo nimeni nu ştie de Convenţia de la Geneva.

La Mecika, unde Duner şi Flood s-au oprit, spitalul de etapă era în bună ordine, deşi supraaglomerat. Lui Duner i s-au prezentat şi cîteva cazuri mai grave : un tînăr sergent, rămas sub gloanţe, în ultima luptă, a încercat să se retragă singur spre postul de prim-ajutor. Otomanii l-au luat la ochi. La fiecare mişcare a rănitului trăgeau. Nu l-au putut ajuta nici sanitarii. Vînătoarea a continuat pînă la căderea întunericului, urmărită de ambele părţi. Abia atunci, rănitul, care se pitise printre cadavrele din bătălia precedentă, a reuşit să iasă la ai săi, ciuruit de gloanţe.

O singură satisfacţie, pentru Duner : şi în acest spital se practica „metoda Lister", protecţia antiseptică era riguros observată, cu rezultate bune. Pe Duner nu-l supărau mirosul puroaielor şi duhoarea de cadavru, care-l indispuneau pe căpitanul Flood. El se convinsese că „metoda Lister" biruise şi aceasta îi ajungea. Dealtfel, la ieşirea din spital, cei doi nordici s-au despărţit, sec, politicos, rece. Între suedezi şi laponi mai erau şi norvegienii. Duner şi-a continuat călătoria cu trăsura armeanului, ascultîndu-i trăncăneala, după bunele datini ale Orientului.

L-a reîntîlnit şi pe Davila. Inspectorul general sanitar al Armatei Române părea într-o formă mai bună decît la Bucureşti. Înjura ca un ţăran valah, mînca şi bea mult, alerga din zori pînă noaptea, dormea într-o căruţă ; văzîndu-l pe Duner, l-a luat pe sus, l-a introdus într-un cort de intervenţie şi l-a pus să opereze. I se părea că toţi cei care pot ţine în mînă un cuţit trebuie să taie, să despice, să curăţe răni, să facă ceva pentru răniţii săi. El însuşi, inspectorul general, trăia infirmitatea de a nu fi chirurg, ci doar un simplu farmacian. Poate tocmai de aceea, pe farmacistul

armean l-a tratat cu dispreţ, descotorosindu-se iute de el, după ce l-a ajutat să descarce pachetele cu medicamente.

Şi pe Davila îl obosea călcarea Convenţiei de la Geneva. Generalul l-a informat pe Duner că guvernul român iniţiase o acţiune de protest către marile puteri. Nişte plenipotenţiari urmau să plece la Geneva, cu un memoriu al lui Kogălniceanu, ministrul român de externe. „— A propos, dumneavoastră n-aţi vrea să plecaţi la Geneva ?“ l-a întrebat Davila. „— Pentru ce să plec la Geneva, cînd am venit la Plevna !“ „— Ca să spuneţi Crucii Roşii ce-aţi văzut aici ! Sînteţi un străin, sînteţi imparţial.“ „— Domnule general, sînt un străin, dar nu mai sînt un imparţial, de vreme ce mă aflu de partea aceasta a frontului.“ „— Credeţi că de dincolo războiul se vede altfel ? a întrebat Davila. Vă asigur că nu. Atrocităţile vin de-acolo.“

Duner a aflat şi alte orori. Se petrecuseră recent, după sosirea lui pe front, în timpul ultimei lupte. Un ofiţer român, care înaintase pînă sub parapetul advers, dar căzuse rănit, a fost tras sus cu cîngile, hăcuit cu topoarele de otomani, aruncat bucată cu bucată înapoi, la soldaţii lui din unitatea decimată, care se retrăgeau.

Au fost rănite şi femei, cîteva sanitare. La popota personalului medical, de sub Dealul Viilor, Duner a auzit grozăvii după grozăvii, pe care n-a îndrăznit să le noteze. S-ar fi putut ca aceşti oameni să delireze. Delirul ţinea tot de Orient. Era mai cuminte să însemneze în caiet numai ceea ce vede cu ochii lui. I-a întărit această bună povaţă şi armeanul, acelaşi armean care la sfîrşitul discuţiei, a pus punctul suprem : „— Să vedeţi cum se petrec lucrurile în Asia, pe platoul armenesc.“ La care Duner a ripostat : „— Dar, domnule, aici sîntem în Asia !“

Ieşind să viziteze fortificaţiile din zona Griviţa, Duner a văzut la lucru, pentru întîia oară, maşina de război. Coloanele de oameni şi materiale pe care le reîntîlnise acum în toamnă, sub noroaie, acele fluvii de materiale şi oameni, se revărsau aici, în marea de pămînt răscolit a fortificaţiilor, o mare de noroi. Încă de pe drum, după trecerea Dunării, pe suedez îl impresionaseră nişte dealuri de pămînt, un fel de piramide teşite, ridicate cu lopeţile de mii de soldaţi. „— Ce sînt astea ?“ „— Contraredute ! i s-a spus. Războiul stă. Aliaţii au trecut la construcţia

unui propriu sistem de apărare. Nu mai pot da înapoi. Acum se fortifică pe loc, înalţă redute, redane, lunete, sapă şanţuri, armata se îngroapă în pămînt."

Nu era un procedeu asiatic de luptă, dar stilul construcţiilor părea asiatic. Miile de oameni se înşirau într-o ordine mută pe linia tranşeelor de pămînt, scufundîndu-se în ele pînă la genunchi, pînă la brîu, pînă la umeri, ca să dispară apoi cu totul în pămînt. Se vedeau doar lopeţile, care aruncau bulgării, apoi numai bulgării. Alţi oameni aduceau snopi de nuiele pentru împletirea gardurilor de întărire, şi ţăruşe, şi bîrne de lemn, căpriori, grinzi, de fapt nu le aduceau, şirurile stăteau pe loc, iar materialele treceau din mînă în mînă. Rînduiala aceasta de şir indian l-a impresionat pe Duner. „— E precis o metodă asiatică, şi-a spus. La fel se va fi lucrat la zidul chinezesc sau la piramide." Erau şi lucrători care foloseau sămarul, cobiliţa şi roaba. În limba română, unealta aceasta primitivă de transport, cu o singură roată, se numea „roabă", sclavă deci, poate fiindcă unealta, lăsată din mîini, stătea pe loc, ca un sclav. Lucrătorii nu stăteau pe loc, munceau, pe rupte, munceau monoton, supravegheaţi de sergenţi cu armă şi de ofiţeri. „— Sînt ţărani ?" a întrebat Duner, arătînd spre oamenii mînjiţi de noroi pînă în ochi. „— Sînt soldaţi, i s-a răspuns. Ţărani sînt numai cei cu sămarele, cu cobiliţele şi cu roabele". Ţăranii şi soldaţii nu se mai distingeau unii de alţii, uniforme, cămăşi de cînepă, cojoace de oaie arătau la fel, unificate prin noroi.

În vară, lîngă Calafat, Duner asistase la construcţia unui depozit de paie, o antrepriză fantastică, al cărei rost îi scăpa, dar a cărei desfăşurare îl uluise. Se muncea nebuneşte, cu o fervoare şi o plăcere apropiate de beţie, într-un ritm al transportului şi într-o înălţare pe verticală care păreau de pe altă lume. Furci, greble, tărgi, ţepoaie, oameni şi animale se întreceau să ridice arătarea de paie de grîu, care căpătase, în numai cîteva zile, dimensiuni de catedrală. „— De ce se grăbesc aşa ?" a întrebat Duner. Apoi şi mai contrariat : „Dar, în fond, ce rost are această construcţie, la ce slujeşte ?" „La nimic, i s-a răspuns. De asta şi lucrează cu atîta plăcere. E un act gratuit."

Aici gratuitatea dispăruse, iar odată cu magia ei dispăruse şi patosul. Se lucra în tăcere, posomorît, monoton,

sub cernerea ploii. care ştergea conturul oamenilor şi al reliefurilor. Deşi rezultatele se vedeau, se simţeau. Mormanele de pămînt îşi înălţau lent spinările de elefant, blocînd orizontul. „— Războiul modifică pe aici pînă şi geografia, şi-a spus Duner, hotărîndu-se să ţină minte acest gînd, ca să-l noteze. Peste o sută sau două sute de ani, spinările redutelor încă se vor mai vedea. Dacă între timp nu se vor construi altele, peste ele. Pe aici, plăcerea, bucuria construcţiei ia forma gratuită a unui templu de paie, iar munca serioasă şi temeinică e rezervată construcţiilor militare, unor alcătuiri costisitoare, care, în timp, nu vor sluji la nimic. Pînă şi suedezii, la Bucureşti, au construit un turn de pază, nu un templu sau un palat. I-a contaminat mentalitatea locului.“ Duner uitase că suedezii lui Carol al XII-lea, constructorii Turnului Colţei din Bucureşti, nu erau de meserie zidari, ci oşteni.

Din cînd în cînd bubuiau gurile de foc otomane, tunuri Krupp. Nu de la prea mare distanţă, nici des, nici prea bine ţintit. Nu se putea trage prin pîcla ploii. Formalităţile unei lupte de artilerie, care se încheia. O ghiulea a căzut în apropierea lui Duner, ridicînd o trombă de noroi. N-a explodat, a fost înghiţită de noroi. Soldaţii din preajmă, murdari de noroi, s-au şters de noroiul împroşcat şi şi-au văzut de lucru mai departe. Ba cineva a scos cu mîinile ghiuleaua din noroi, depunînd-o pe parapetul mocirlos, alături de bulgării proaspeţi de pămînt. Pămînt clisos, foarte plastic, care înghiţea tot ce venea în atingere cu el. Otomanii şi adversarii lor trebuiau să aştepte să se zvînte pămîntul, ca să poată continua războiul.

De la reduta Alexandru, pe care românii o construiau, botezînd-o omagial cu numele împăratului Rusiei, Duner a trecut la redutele pierdute de Skobelev, reocupate de turci, de care nu s-a putut apropia. Le-a observat prin binoclu. Apoi, cu docarul pus la dispoziţie de Davila, suedezul s-a îndreptat spre faimoasa redută Griviţa 1, ocupată de români, la 30 august, despre care auzise foarte multe poveşti.

A avut şi o întîlnire cu Theo. Pe tînărul lui ghid l-a revăzut întîmplător. „— Domnul Răşcanu !“ „— Domnul Duner !“ şi formalităţile s-au oprit aici. Theo slăbise şi-şi lăsase barbă. Uniforma, prea largă pentru trupul lui, îi

dădea un aer stîngaci și caraghios, pe care tînărul îl corecta prin gesturi enervate. Radicalismul lui socialist se ascuțise, în contact — probabil — cu niște cercuri ruse, iar Duner a constatat că nu se mai poate înțelege cu el. Chiar dacă unele gînduri ale lui Theo coincideau cu cele ale căpitanului suedez, despărțirea perspectivelor era profundă, ca și cărțile fundamentale pe care cei doi le invocau : *Das Kapital* și *Biblia*. Tînărul militant era consternat, printre altele, că la oamenii pe care-i slujise, ca sanitar, nu descoperise revolta, revoltă pentru condiția lor îngrozitoare, revoltă față de soartă, gloanțe, cer, pămînt, noroi. „— Ei rabdă tot, i-a spus Theo clocotind, ca și cum rostul lor pe lume ar fi să rabde." Duner constatase răbdarea, numai c-ar fi dorit-o înlocuită cu altceva, nu cu revoltă, ci cu iubirea salvatoare. Dar tînărul părea posedat, în gîndirea lui radicală, de același *Deus irae*. Cu formule dintr-o carte nouă, *Das Kapital*, vorbea răzbunătorul Iahve.

Ca să încheie conversația, Duner i-a pomenit despre bunica Grădișteanu și despre faptul că o îngrijise pe bătrîna doamnă în spitalul de la Turnu Măgurele. Îl cunoscuse, i-a mai spus, și pe tatăl tînărului, pe domnul avocat Rășcanu. „— Tatăl meu ? ! s-a mirat Theo. Eu n-am tată." „— Domnule, a vrut Duner să riposteze, tatăl dumitale nu e Karl Marx, e un stimabil domn din București !", dar a renunțat să-l mai atîțe pe imberbul deja bărbos. Îi stătea pe buze să-l întrebe ceva despre Hélène. Domnișoara în alb se afla pe undeva pe aici, pe întinderile cîmpului de luptă, dar Duner a simțit că acel gînd captiv evadase, peste voia lui. I-a strîns mîna lui Theo, despărțindu-se de el, dar după cîțiva pași s-a întors :

— Ce știți despre Hélène ?

— Nimic. Am auzit că din disperare s-ar fi logodit.

Duner a intrat în tranșeele de la reduta Grivița, care se dezvoltau labirintic, sub pămînt. Un vast sistem de culoare acoperite era menit să protegiască soldații de gloanțe și să asigure legătura cu exteriorul. Pe un asemenea culoar a întîlnit o grupă de soldați care împingea un tun. Duner s-a lipit de peretele de lut, lăsînd loc de trecere tunului, apoi s-a angajat pe urma soldaților, mergînd după ei pînă în incinta redutei. Ajuns sus, l-a izbit aerul stătut, atmosfera de înghesuială umană, deși reduta era descoperită. Trăgă-

torii se aflau la posturile lor, pe două estrade de scîndură, ţintind prin ambrazuri spre parapetele de dincolo. Nu trăgeau. O tăcere curioasă domnea în redută, din cînd în cînd se vorbea şoptit — sau aşa i se părea suedezului. „— Cît de departe e cealaltă redută ?“ a întrebat. „— Nu-i departe.“ Se simţea apropierea cîmpului cu morţi în descompunere, se simţeau umezeala şi frigul. Nu mai avea de ce rămîne aici. Cu mari precauţii, oaspetele a fost condus prin tranşee în zig-zag, pînă la o movilă pe care era amplasată o baterie de tunuri, de unde se putea domina perspectiva. În mers, Duner a fost tentat să se oprească, să înalţe capul şi să privească dincolo. A încercat, dar ofiţerul care-l conducea l-a tras brutal înapoi. S-a şi auzit o şuierătură, un bîzîit de glonte, care s-a stins deasupra lui, în lutul tranşeei. Duner a întins mîna, a cules glontele şi l-a pus în buzunar.

De lîngă tunuri, de sus, se vedea bine Valea Plîngerii, cîmpul cu morţi. I-a salutat pios, în gînd, destinîndu-le un verset din Isaia (8,19) : „Şi cînd vă vor zice : «Întrebaţi pe cei ce cheamă morţii şi pe cei ce vorbesc din pîntece», să le răspundeţi : «Nu se cuvine oare poporului să alerge la Dumnezeul său ? Să întrebe oare pe morţi de soarta celor vii ?»

Apoi nu se ştie de ce, fără a şti nici el de ce, suedezul a scos flautul. A nimerit spontan nişte sonuri uitate, nu sunetele notate grăbit şi stîngaci, pe peronul unei gări din Argeş, ci notele prelungi, adînci şi dulci, transcrise pentru el de maica Erminia. Le-a împrăştiat peste liniile frontului, apoi a rupt flautul de la buze şi a aşteptat.

I-au răspuns nişte triluri fluierate. Trilurile au ţîşnit brusc, ca nişte păsări, chemate spre cer, au ţîşnit de ici şi colo, la început puţine, apoi mai multe, încrucişîndu-şi zborul deasupra tranşeelor, pînă departe. Aţiţat, a dus flautul la gură şi a mai trimis un tril. I-au răspuns alte triluri, fluierate, din depărtarea frontului. Trilurile se recunoşteau între ele, recunoşteau flautul, vîsleau în sus. De-acolo de sus, nu de jos, a răspuns o voce nepămînteană, răscolitoare şi fierbinte, care a dat fluieratului glas uman. S-au auzit şi vorbele :

„Neghiniţă neagră,
Du-mă, soro dragă...“

Duner s-a întrebat dacă iubirea nu înseamnă a te recunoaşte în ceva, în ceva care te recunoaşte. Acum un cîntec, care s-a şi stins, resorbit în neant.

Ieşind de la comandament ca să primească o defilare a trupelor Diviziei a III-a, care se aflau adunate într-o vîlcea, Cernat a fost izbit de figura unui soldat care ieşise din rînduri, ţinîndu-se răzleţit la o margine. Pe general l-a îmboldit înainte enervarea — Cernat nu răbda să vadă un pai aruncat pe jos, darmite un soldat afară din rînduri — şi a dat pinteni calului pînă acolo. Cum soldatul nu s-a intimidat, generalul a descălecat şi a venit lîngă el. Subit, Cernat a descoperit în sine un alt glas, acel glas care ieşea din gît peste voinţa sa, mic, mirat, cald :

— Ce-i cu tine, mă băiete ? De ce nu intri în rînd ?

Soldatul n-a răspuns nimic, privea undeva dincolo de general. Au intervenit într-o larmă de glasuri ceilalţi soldaţi, aflaţi în rînduri :

— Lăsaţi-l, domnule general, e nebunul nostru.

— Cum adică, e nebun ? ! a tresărit Cernat, trăgîndu-se înapoi.

— E nebunul nostru, au răspuns soldaţii, dar nu face nici un rău.

— Cum nu face rău !

— Se ţine tot la margine. Şi cîntă.

Cernat a lăsat baltă demonstraţia şi s-a retras, împreună cu colonelul Cerchez, la comandamentul diviziei.

— Ştiai că ai un nebun în divizie ?

— Ştiam.

— Şi cum rabzi ?

— Or fi mai mulţi, a răspuns calm Cerchez, dar de unde să ştiu. Pe oameni îi înnebuneşte starea pe loc. Nu lupta. Lupta e normală.

Cernat l-a privit pe colonel ca pe un nebun. A tăcut, cu capul în piept, apoi i-a comunicat subordonatului ca pe o sentinţă :

— Cerchez, o să trebuiască să te trimit în ţară. Cu nebunul tău cu tot !

Cerchez a părut insensibil :

— E tot ce se mai poate face. Oricum, aşteptarea e mai rea. Apoi într-un tîrziu : Trebuie să-ţi spun, dragul meu, că oamenii nu mai rabdă. Trupa se dizolvă în indivizi. Simt, sub mînă, că nu mai am trupă. Împrejur mişcă ceva ce-mi scapă printre degete. Poftim !

Şi i-a întins, de pe masa de lemn, un maldăr de hîrtii :

— Jalbe. Adică memorii pe care soldaţii mi le adresează deocamdată mie.

— Nu vreau să le văz !

— Asta nu rezolvă nimic. Nici eu nu vreau să le văz, dar seara n-am ce citi.

— Şi ?

— Citeşte ! Vor permisii, vor să se întoarcă acasă.

Cernat s-a ridicat în picioare şi a început să se plimbe prin bordeiul strîmt. Apoi s-a oprit în faţa mesei şi a început să rupă jalbele, una cîte una. Cînd a isprăvit i-a spus colonelului :

— Ai văzut soluţia ? Şi poruncitor : Acum hai !

Cernat a primit călare perindarea soldaţilor, fixînd cu ochii sumbri rîndurile. Pachetele de oameni treceau prin faţa lui în mişcări sigure, ferme. Generalul ştia ce se afla împachetat în fiecare grupă, pluton, companie, regiment. Vedea şi steagul regimentului, şi fanfara, remorcînd întreaga încărcătură, precis rînduită, purtînd-o înainte. Demonstraţia nu făcea proastă impresie, se simţea mîna lui Cerchez. Cînd marşul s-a oprit, cînd divizia a rămas încremenită pe loc, generalul a mai trecut-o o dată în revistă, ca să se întărească într-un sentiment. Căuta siguranţa de sine, pe care unui militar nu i-o dă decît vederea trupelor compacte, omenirea impersonală, rînduită într-un şir continuu, numită cu un cuvînt neuman : armată. Armata arăta încă bine : şirul era compact, nici o fisură. Doar la coada unui pluton, în afara rîndurilor, Nebunul. Generalul şi Nebunul s-au ignorat reciproc.

Apoi Cernat a dat ordinul despachetării — pe loc repaos. Îşi oferea de fiecare dată şi această probă, voia să vadă aceiaşi soldaţi destinşi din apăsarea înlemnirii, apoi voia să-i vadă în neorînduiala repaosului, ca un joc de cuburi cu piesele în risipire. Generalul ştia că piesele răvăşite reintră la un simplu ordin în vechile figuri :

rînduri, grupe, companii, regimente. Important era ca, părăsind cîmpul demonstrației, să ai siguranța că haosul pe care îl lași în spate se va lichida la un semn, că elementele dezordinei vor reveni în figurile inițiale, cele știute, pe care le aveai în cap. Un corp de armată se recompune geometric, la fel ca și un joc de cuburi, fără rest. Acum, în spate, rămăsese un rest : Nebunul.

Întors la Verbița, la comandamentul său, Cernat s-a simțit din nou închis ca într-o cușcă. Fusese totuși o mare greșeală, și-a spus, ca în ultima luptă, cea din 6 septembrie, nu aruncase trupe proaspete. Divizia lui Cerchez stătuse în rezervă, așteptînd. O rodea așteptarea. Un comandant trebuie să știe — Cernat o aflase tîrziu ! — cînd să retragă din linia de foc oamenii epuizați, cînd să arunce în foc potențialul ofensiv maxim, care altfel cade singur, dă înapoi ca aluatul. Dar și Cerchez ar fi trebuit să insiste. Erau prieteni, își spuneau în intimitate pe nume, Cerchez nu cunoștea superstiția formelor ca alți militari, fapt care îl irita pe general, ca om al formelor. Iată, trupa lui Cerchez își ieșise din formă. Ce căuta Nebunul acela acolo ?

De la Nebun, Cernat a trecut la ideea de Societate și Stat, văzute în raport cu Armata. Sigur, Cernat, ca militar, admitea subordonarea Armatei față de Societate și Stat, toate cu majusculă. „Armata e organul Societății, pumnul puternic armat al Statului" ; dar de aici decurgeau niște obligații, care luau în ochii generalului o formă aproape contractuală. Astfel, Societatea era datoare să livreze Armatei numai indivizi teferi, tot ce avea trupește mai bun. „Armata era elita fizică și mintală a Națiunii, își spunea generalul, ba chiar o și scrisese într-un ordin de zi, dar fiind așa, ce aveau a căuta în Armată plăpînzii, infirmii și nebunii ? Din nou : ce căuta Nebunul ! „— Domnule colonel, dumneata nu observi că Nebunul nu intră în rînduri ?" „— Păi cum să intre, dacă e nebun !" Sita selecției, cu ochiuri mici și dese, trebuia deci să cearnă bine, de la început, de la recrutare. Nu era admis să intre în cazărmi oameni cu cusururi : „Nația trebuie să trimită sub arme tot ce are mai bun !" Ceea ce unui om politic i se părea excesiv. Acestuia, omului politic, nu-i convenea sacrificiul, considerînd probabil util ca ceea ce-i mai bun

să fie echitabil împărțit între armată, comerț, industrie, profesiuni liberale, toate puse pe același plan. Ceea ce era absurd ! „— Cum adicătelea, dar cine salvează Societatea și Statul, la o adică !"

În al doilea rînd, Societatea era datoare să înzestreze excepțional Armata de care dispunea. „Nu cîrpeli, nu improvizațiuni !" cum se întîmplă la români. Cînd era de tăiat ceva, vreo coloană de cifre din buget, prima la care se repezea condeiul politicianului era coloana Armatei, ajustată cu un zero sau două. Cernat scrîșnea. Generalul avusese totuși norocul să lucreze sub doi domnitori iubitori de oștire, Cuza și Carol, dar cîte mizerii avusese de înfruntat instituția militară numai el o știa. „— Armata nu poate fi altfel decît Națiia, i s-a spus odată. Națiia e săracă !" „— Dacă e săracă, a urlat generalul, atunci să n-aibă pretenție ca Națiie !" „— Adică să se sinucidă ?" „— Nu. Să scrîșnească și să se înarmeze." (Se punea atunci chestiunea dotării Armatei cu tunuri Krupp și cu puști cu repetiție.)

În al treilea rînd, Statul adică Societatea să nu se amestece în Armată. Armata trăiește sub fericitul privilegiu al „Secretului militar". N-au a se băga în trebile oștirii nici politicianul, nici jurnalistul, nici publicul. Pentru aceștia există fața oficială a oștirii : parada. În rest, Secretul Militar, tot cu majusculă. A propos de aceasta, Cernat uitase să-i atragă atenția colonelului Cerchez că prezența Nebunului în Divizie intra sub incidența secretului militar. Nu din pudoare — în Armată intrau, în fond, toate elementele pe care le oferea Societatea ! —, dar din același nu ! hotărît, după care „cine și cu ce drept să-și bage nasul !"

Ținea de secretul militar și felul cum se făcea împachetarea acestei materii umane eterogene, pînă cînd aceasta izbutea să arate a oștire și să fie prezentată — demonstrativ — publicului la defilări și parade. Publicul n-avea de ce să știe cîtă sudoare se cheltuiește pe cîmpul de instrucție pînă să iasă la vedere soldatul țanțoș și lustruit, așa cum același public, biet client, nu știa cum frămîntă brutarul aluatul pînă să scoată la vînzare pîinea coaptă și rumenă. Cu atît mai mult se cuvenea păstrat secretul militar, pe un cîmp de bătaie. Desigur și publicul, adică

Societatea, avea un drept asupra Armatei. Ceva, cît de puţin, aceasta trebuia să-i dea. În timp de pace — parada, în timp de rezbel — victorii. Dar în rest, să poftească Societatea să lase Armata în pace !

În rest, adică în interior, Cernat era adeptul pedagogiei sumare şi dure, pe care şi-o aplica şi sieşi, sub forma unei discipline aspre. Se întîlnise în acest punct cu prinţul, şi Măria-Sa fiind adeptul unei discipline profunde, emanată din interior. În acelaşi punct însă, cei doi se şi despărţeau. „Interiorul individului este anarhic, îşi spunea Cernat, contrazicîndu-l pe prinţ, disciplina trebuie să fie încărnată. „— Cum adică încărnată ?" „— Încărnată ca o unghie, care doare cînd o atingi. Disciplina trebuie să fie una cu carnea soldatului." Cum altfel s-ar fi putut strînge în pachete perfect geometrice nişte fire sau nişte boabe, fără nici o coeziune, care, lăsate libere, se risipesc în toate părţile ? Chiar şi acum, după ani de muncă — şi încă pe cîmpul de luptă ! — în marginea rîndurilor perfect aliniate, excentric şi senin a apărut Nebunul !

Dar cum a apărut Nebunul ! Lui Cernat nu-i venea să creadă că-l avusese în faţa ochilor, iar acum nu-i venea să creadă — refuza să creadă ! — că ochii lui, de general, văzuseră un Nebun în uniformă. „— Sau sînt nebun ? !" Fiindcă dacă lucrurile se prezentau aşa — şi aşa se prezentau ! — atunci una din două : ori în Armată se strecurase disoluţiunea, şi atunci trebuiau luate măsuri radicale, ori nu era aşa — Cernat avusese o viziune — şi atunci el era acela care trebuia să părăsească Armata.

A scos ceasul şi l-a pus în faţă, ca să se controleze. Ceasul mergea bine, bătea regulat, îl auzea. Aşa ar fi trebuit să meargă şi Armata, ca un ceasornic. Dar de ce, din acelaşi ceasornic, ieşea un şarpe ! Hotărît, Cernat trebuia să-şi scoată şarpele din cap, altfel înnebunea.

Bine-nţeles, Nebunul putea fi scos uşor din socoteli, cum l-a şi scos generalul, pînă la urmă, printr-un efort de voinţă. L-a ajutat şi ceasul, pe care generalul l-a pus la loc, în buzunar. Dar restul ? Spaima cea mare a generalului era aceea dacă nu cumva, în urma educaţiei militare, n-a rămas într-un ungher al minţii soldatului un rest din existenţa sa anterioară. Da, da, restul ţărănesc. Restul apăruse, iată ! pe cîmpul de luptă, cînd se aştepta mai

puțin. Acele jalbe ! soldații voiau să plece acasă, acele jalbe pe care generalul le-a rupt în bloc. De sub uniforme, bine strînse pe trup, se ivise din nou țăranul.

Cernat a simțit nevoia să-și dezbrace uniforma și să intre în pat. Ordonanța i-a tras cizmele, apoi a primit piesele vestimentare una cîte una. Generalul a intrat apoi în cămașa lui lungă de noapte, cu poale largi, mîneci largi, cu rîuri de arnici la poale, piepți și mîneci, semănînd cu un cămeșoi de țăran. „— Mai plouă ?" „— Să trăiți, plouă !" „— Cînd o sta ploaia să mă trezești." „— Să trăiți, vă trezesc cînd o sta ploaia." „— Cît o fi de tîrziu..." — Cît o fi de tîrziu, să trăiți !" De ce un asemenea dialog, simplu și curat, nu se putea desfășura la întreaga scară a Armatei ? !

Și generalul s-a culcat, dar n-a ațipit sau a ațipit, dar l-a ars o spaimă, o vedenie de coșmar :

— Astea ce-s ?

— Să trăiți, jalbe.

Jalbele erau pe masă, într-adevăr. Cum de nu le văzuse ?

— De cînd sînt aici ?

— De două zile, de cînd n-ați mai trecut pe la cantonament.

După înfrîngerea din 6 septembrie, Cernat nu mai trecuse pe la cantonament, se ocupase cu inspecțiile, inventariase materiale, vizitase spitalele de răniți, dormise pe unde apucase.

— Cine le-a adus ?

— Niște soldați.

Și-a aruncat ochii pe prima jalbă. Nu-i venea să creadă :

„Trăiți, Dom' General".

Înțelegînd noi că războiul se amînă — ca mîine pică iarna —, vă rugăm cu supunere, Dom' General, să ne permiteți o permisie de 10 (zece) zile, cît să ne repezim acasă ca să culegem porumbul, să nu-l prinză omătul pe cîmp. Cînd o fi, și-o fi, să ne luptăm iar, ne întoarcem.

Trăiască România, Trăiască Măria-Sa Domnitorul."

Generalul nu s-a mai uitat la semnături, era de fapt una singură, a caligrafului, după care urmau parafele

străbune, vreo cincisprezece, toate din același sat și din același regiment. „— Bine, domnule, dar comandantul ? !“ Comandantul regimentului rupsese probabil jalba adresată lui, și atunci soldații s-au simțit liberi, adresîndu-se superiorului. Cui urmau a se mai adresa dacă generalul rupea la rîndu-i jalba ? Probabil de-a dreptul Măriei-Sale.

A mai desfăcut o jalbă, era scrisă tot de un jălbar de meserie și subscrisă tot cu degetul :

„Trăiți, Dom' General,
Subscrișii Vasile Furdui, Nae Florea, Floricâ Onu, Pavel Argint, Aurel Patraulea, Dinu Lepădat din regimentul opt linie, compania a doua, cu supunere ne rugăm...“

Nebunia era colectivă, din mintea lui Cernat a dispărut Nebunul. Avea în față, iată, din nou țăranii, dezbrăcați de uniforme, țărani gata să lase armele ca să plece la cules porumb. Dezbrăcarea se produsese brusc, într-o secundă, la fel cum se produsese probabil nebunia Nebunului. Pînă și numele scrise în această jalbă nu mai respectau ordinea de la oștire — nume, prenume —, ci ordinea satului, chiar și ordinea poreclelor. Și încă un lucru, stupefiant : țăranii-soldați i se adresau într-o doară. Dacă el, generalul, nu le-ar fi soluționat jalba, urmau a se adresa mai departe, mai sus. Se citea printre rînduri. El, generalul, era în ultimă instanță dat la o parte.

Ideea că țăranii, soldații-țărani, îl socotesc pe el, pe general, o treaptă dispensabilă, l-a cutremurat. Cernat nu era un vanitos. În saloane, primea zîmbind ironiile la adresa gradelor militare, chiar împunsăturile la persoană. Nu. Cernat n-avea orgoliu. Grav era altceva : țăranii-soldați puneau între paranteze nu o persoană, ci Armata. Și mai grav : puneau între paranteze Războiul : „Cînd o fi, și-o fi, să ne luptăm iar, ne întoarcem.“ Armata era deci pentru ei un simplu interval de viață, viața lor era dincolo, dincolo de meseria armelor. Mai grav, Războiul era un accident în viața lor, o întîmplare, la care consimțeau — la nevoie — să revină, dacă n-aveau încotro. Cernat a simțit, atunci pe loc, că din toată pedagogia lui militară s-a ales praful. „— Da, domnule, soldatul s-a dus pe gîrlă. A înviat, definitiv, țăranul.“

Cernat s-a sculat, şi a cerut să se spele. „— Păi n-a stat ploaia!", i-a replicat ordonanţa. „— Du-te dracului cu ploaia ta!" S-a spălat, şi-a potrivit şi barba, cu briciul şi cu foarfecele, în oglindă, încercînd să-şi redea calmul. De obicei generalul era mulţumit de figura sa, pe care o aprecia drept normală. Sau avusese un vis urît, un coşmar, care i-a strîmbat figura?! Dar nu, oglinda spunea că figura e normală. Nu frumoasă, aşa cum şuşoteau cucoanele, dar bărbătească şi mai ales conformă cu gradul. Avea, în ultimii ani, o figură marcantă, de general. Care-l satisfăcea.

Apoi a revenit la masa de lucru şi s-a lăsat în scaun. „— Un ceai?" „— Un ceai." Ceaiul ar fi urmat să-l liniştească pe deplin. În liniile de luptă se introdusese, de la o vreme, moda rusească a ceaiului. Căzuse în desuetudine cafeaua — obicei turcesc! — pe care totuşi au adoptat-o unii ruşi, prin români. Ceai tare, rusesc, adică chinezesc, ruşii importau ceai din China. Ca să pună totuşi o demaraţie, românii beau ceai englezesc, provenit din India. Dar Cernat, care fraterniza cu comandanţii ruşi, bea ceai rusesc. I s-a adus şi ceaiul. Lichidul fierbinte l-a încălzit, l-a liniştit, i-a dat calmul de a judeca.

Ce voiau, în fond, aceşti oameni? Generalul a luat jalbele pe îndelete, ignorîndu-le pînă la urmă ca jalbe — acte de insubordonare — şi taxîndu-le după ceea ce erau în fond, nişte ieşiri la raport. Cîte ieşiri la raport nu răbdase el în lungul anilor, la cîte ieşiri la raport nu incitase, provocîndu-le chiar: „— Hai, măi spuneţi! Ce, n-aveţi limbă?" Oamenii aveau limbă, iată:

„Că la noi în comună, de cînd cu războiul, la ăi plecaţi la oaste n-a mai dat nimeni o sapă, stă pămîntul pîrloagă, şi nutreţ nu-i şi n-o să fie nici porumb. Intervineţi la cei în drept, dom' general, ca să iasă şi pe pămîntul nostru la muncă, că noi stăm aci sub arme, da' dincolo, acasă, e jale mare."

„— Culmea, domnule! a strigat generalul, izbind cu pumnul în masă. Aştia sînt nebuni, îşi bat joc de oamenii oştirii?!" Şi-a pus pe jalbă o rezoluţie seacă, dar energică: „A se transmite Onor D-lui Brătianu, Ministrul de

Război ! A pus aceeași rezoluție pe încă un șir de jalbe, scriind și semnînd cu înciudare. Apoi fiindcă maldărul de jalbe nu era lesne de istovit, generalul a luat o foaie albă și a scris :

„Domnule Ministru,

De la mai mulți șefi de corpuri am primit încunoștiințări că gradele inferioare, de sub comanda Domniilor Lor, mai cu seamă rezerviștii, care sînt șefi de familii, le reclamă și arată știrile ce primesc de acasă, cum că pămînturile și semănăturile le-au rămas neîngrijite și că chiar averea ce au lăsat la vetre este supusă rechizițiunilor și dărilor fiscale. Fapte de o asemenea natură, asemeni încălcări de lege nu sînt menite a întări moralul trupei, ci din contra...“

Generalul era cît pe-aci să scrie : „Societatea strică Armata, apoi să corecteze : „Statul strică Armata“, dar s-a oprit. Tot ceea ce s-a simțit dator să mai facă a fost să schimbe destinația memoriului, ștergînd prima trimitere : „Onor D-lui Ministru de Război“ și scriind deasupra : „Onor D-lui Prim-ministru I. C. Brătianu“. A dat apoi hîrtia unui furier, s-o copieze caligrafic. A închis călimara și cenușiera. A cerut micul dejun.

Orice s-ar fi întîmplat, generalul își respecta mesele, din disciplină. Proceda la fel și cu trupa. După ultima înfrîngere, celor ieșiți din luptă li s-a servit masa. Li s-a dat și cîte o cană de vin. Roșu. Cu cănile în mîini, soldații păreau că-și beau sîngele, încă nescurs acolo, în linia de foc. Unul, sub ochii lui, a vărsat vinul în țărînă. „— De ce nu bei ?“ „— Nu poci.“ Important era însă să poți, să-ți ții organismul și moralul. Și generalul a mîncat cu înverșunare, dînd luptă împotriva slăninei, a brînzei și ouălor fierte. I s-a servit încă un ceai.

— A stat ploaia ?

— A stat, să trăiți.

— Și de ce nu m-ai trezit, mă !

— Păi nu v-ați trezit singur ?

— Să n-o faci cu mine pe deșteptu. Marș afară !

A țipat la soldat cum ar fi țipat la toți țăranii din lume, la toți civilii. Da, acești civili stricau Armata, cu practi-

cile lor neroade şi cu liberalismul lor. Sau cu abuzurile lor. Fiindcă era un abuz să nu ocroteşti familia ţăranului, cînd el, acest ţăran, acum soldat, se află departe de vatră, cu arma în mînă, apărînd Societatea şi Statul. Ce face Statul ? Ce face primul-ministru, Onor Domnu Prim-Ministru ! Nu, nici vorbă, toţi aceşti oameni erau nişte nebuni.

Era cu mult înainte de ziuă, Cernat lucrase şi mîncase la lumînare. Furierul i-a adus memoriul caligrafiat, dar generalul l-a privit acum ca pe un document străin. Sub scrisul altuia, cuvintele nu mai sunau, Brătianu însuşi, primind hîrtia, ar fi putut-o îndepărta cu mîna : „— Ce-i cu jalba asta !" Memoriu avea un aer neplăcut de jalbă, încă o jalbă !, generalul s-a trezit într-o postură de jălbar în numele Armatei, jălbarul unei armate de ţărani.

Cernat s-a scărpinat în cap, apoi a rupt hîrtia. S-a pus să aştearnă o alta, cu mult mai argumentată, aţoasă, demnă, lucru care i-a luat cîteva ceasuri bune. La sfîrşit, cînd să pună punct, a simţit că Brătianu îi dă peste mînă : „— Opreşte-te, generale ! De cînd eşti dumneata ministrul ţăranilor ?" Cernat a făcut ochii mari. „Vezi-ţi de soldaţii dumitale, te rog !" „— Soldaţii mei ? ! Soldaţii Statului, domnule !" „— Atunci lasă Statul să aibă grijă de ei. Dumneata vezi-ţi de instrucţie, de pregătirea de luptă, de luptă. Sub cîrpiturile uniformei, iată, se văd din nou ţăranii. Sînt jalbe de ţărani !"

A cerut uniforma. S-a îmbrăcat încet, fără grabă, cu o energie reţinută, domolită prin voinţă. A repezit de două-trei ori ordonanţa, ultima oară împingînd-o cu cizma în burtă „— Ce-i cu tine, nu mai ştii cum se ţine o cizmă ? !" Dar nu l-a cîrpit.

A ieşit în ploaie, afară, pe un pămînt care mişca.

— Uite-i, sînt răbdători pînă la abdicare, pînă la imposibil, pînă la acel prag, absolut inacceptabil, sub care omul, ca om, cade în contrariul său. Dacă natura umană poate accepta ceea ce se vede — obedienţa, promiscuitatea cu moartea şi boala — atunci din om se poate face orice, totul !

Theo nu mai putea răbda, lucra înjurînd ; munca chirurgului era de la o vreme un chin. Răniții trebuiau mai întîi spălați de noroi, ca să ajungi la răni, iar rănile trebuiau curățate de puroaie. Starea răniților se agravase prin apariția bolilor de anotimp, răceli, pneumonii, începuse și tifosul. Un caz, două, trei, apoi o sută. Spitalele erau neîncăpătoare, mai mulți bolnavi de tifos decît răniți. Erau apoi și cei accidentați în truda penibilă de scormonire a pămîntului ud. Munca la săparea tranșeelor, adăposturilor, bordeielor, la ridicarea fortificațiilor nu se făcea fără răni, schilodiri, victime. Dar, în fruntea lanțului de calamități aduse de război, Theo punea răbdarea fără margini a masei de soldați. Răbdarea aceasta — adevărată calamitate — îl exaspera. Theo ajunsese la o formă de exasperare care se îndrepta nu numai împotriva lumii avute, detestată în chip doctrinar, dar acum și împotriva celeilalte lumi, lumea de jos, care suferea în noroi. Suferința aceasta, fără ripostă, i se părea detestabilă.

— O să vezi că nici febra tifică n-o să-i trezească ! i-a spus el, plin de revoltă, unui medic rus. Ar fi fost de sperat ceva de la tifos, care, prin demență, ar fi putut ridica tensiunea spiritului. Ei bine, nu !

— Dar nu-nțelegi, i-a replicat amicul de ideal, că asupra lor s-a exercitat, timp de veacuri, o criminală pedagogie a suferinței ?

— Dar suferința trezește !

— Te înșeli. Suferința e văzută de ei ca o fatalitate. S-au învățat s-o rabde, acum o rabdă fără crîcnire. Ca să-i eliberezi de acest blestem trebuie să intervii, să-i ridici.

— Deci o eliberare din afară ! Și dacă nu reacționează?

— Vor reacționa pînă la urmă.

— Cînd ? Privește-i !

Șirul de săpători, pe care cei doi îl priveau, lucra în tăcere sub ploaie. Ceea ce-l înfuria pe tînărul medicinist era caracterul uniform răbdător al armatei din care și el făcea parte, stoicismul absolut incredibil al soldatului român. Lui Theo i s-a părut că oamenii din tranșee au ceva din răbdarea inertă a pămîntului, care îndură tot : ploaia, frigul, obuzele. O materie pasivă pe care o calcă în picioare anotimpurile, roțile carelor, copitele turmelor. Lucrînd cu pămîntul, de mii de ani, oamenii aceștia căpătaseră

pasivitatea pămîntului, un pămînt istovit, care îndură. Ce se putea spera de la ei, de la acest pămînt ? Disperarea lui Theo era acută ca un nerv rănit, şi, întors în cort, tînărul a încredinţat-o hîrtiei. Nu se mai putea bate decît cu hîrtia :

„Ploaia continuă, insidioasă, uricioasă ca urîtul, scîrboasă ca o rîie. Lutul se ţine de cisme, de manta, de suflet. Chifteşti de apă murdară. Un noroi care pute. Put eu însumi a nespălare, a infecţii, a cangrene, a bube pe care trebuie să le sparg, storc, curăţ, dezinfectez, ca să ajung la carnea vie. A mea, şi a altora. Vor veni şi degerăturile. Picioarele soldaţilor vor degera în tranşee. Cînd va da îngheţul, oamenii vor smulge din lutul de fier, ca din teacă, doar scheletele labelor, oasele goale, cu falangele lustruite, cu unghiile detaşîndu-se ca nişte solzi. Şi văd un asemenea atac de schelete, sub iureşul Crivăţului. Români, ruşi, turci, numai schelete, pornite să se izbească într-un vîrtej al morţii, care...“

Theo a lăsat condeiul, simţindu-şi degetele reci, arse de îngheţ. Insensibilitatea degetelor îi spunea totuşi ceva despre insensibilitatea soldaţilor. Mîna nu-l mai asculta, rămăsese inertă pe filă. A încercat să noteze această stare, cu un efort de voinţă, dar n-a izbutit. Probabil, la fel se întîmplă şi cu ei, cu cei din tranşee. Suferinţa insensibilizează, degetele sau mintea nu se mai mişcă. Deşi la ei, la soldaţi, era mai mult decît atît : nu numai insensibilitate, dar şi o voinţă — sau putere — de a răbda, de a suferi. Unul dintre bolnavii pe care îi examinase în ultimele zile, îl scosese pe Theo din răbdări cu pasivitatea lui.

— Ce ai ?

— Nimici.

— Cum n-ai nimic, nu vezi c-abia mai răsufli ?

— Aşa răsuflu io.

Şi soldatul a încercat să-i zîmbească, aşa, ca să nu-l supere pe medic. Soldaţii ştiau că suferinţele lor aduc necazuri oştirii, belele pe capul medicilor sau ofiţerilor care se ocupau de ei, şi atunci răbdau, îşi purtau discret suferinţa, pînă nu se mai putea, cînd cădeau.

— Tuşeşte !

— De ce să tușesc ?
— Tușește, cînd îți ordon !
— Da' nu poci, mă ține-un junghi aici.

A zîmbit iar, cu ochii în lacrimi, lacrimi de rușine, fiindcă nu izbutise să-și țină tusea. O mînă, tremurătoare, arăta coasta suferindă, care priponea tusea.

— Să mă iertați...
— De ce să te iert ?
— Pacostea asta de tuse.

Lui Theo îi venea să turbeze. De ce omul care suferea să nu-și urle suferința ! El i-a spus, în franțuzește, colegului Sabin, care asista la consult :

— Acest om își închipuie, probabil, că ne face o mare onoare, acceptînd să moară pentru noi, pentru această societate, pentru acest stat, cărora puțin le pasă că el moare. Acum vrea să se ducă înapoi, în noroiul tranșeei, lîngă ai lui. Vrea să tușească acolo, în liniște, să-și scuipe plămînii fără martori, ca o sălbătăciune în vizuină. Și va muri.

— Mai mult ca sigur că va muri ! a presupus Sabin.

Același Sabin avea însă o teorie privind sănătatea și boala la țărani :

— Boala, pentru țărani, a dizertat el, reprezintă o ieșire din anonimatul sănătății. Și de aceea ei o refuză.

— Adică o rabdă ! l-a contrazis Theo.

— Nu, nu, o refuză. În starea de sănătate, natura lor exultă naiv, țăranii nu iau act de corpul lor, nici de ființa lor individuală. Ei intră în individuație și se separă de colectivitate abia prin boală. De aici spaima de boală, refuzul bolii, un refuz de ordin etic.

— Tîmpenii, te rog să crezi ! a strigat Theo. Le-ai citit undeva. Ți le-au spus rușii, care sînt mari specialiști în boli sociale !

— Nici vorbă, le-am meditat eu singur.
— Asta s-o crezi tu. Spune ca să te verific !

Theo nu credea în mintea lui Sabin, nici în comportarea acestuia ca socialist. În ceea ce-l privea, Theo se conforma jurămîntului lui Neceaev : „Le révolutionnaire est un individu marqué. Il n'a ni intérêts, ni affaires, ni sentiments personnels..." Theo se mîndrea cu tăria lui de a nu avea sentimente personale. Nu-i scrisese, astfel, nici un rînd Estherei. „Ni liens, rien qui lui soit propre, pas même le

nom." Da, nici numele ! Cu mult înainte de a cunoaşte formula lui Neceaev, Theo voise să renunţe la numele Răşcanu şi să-şi dea un pseudonim : Teofil Lumineanu. Ceea ce nu era cazul lui Sabin, care mişca aerul în legătură cu ideea de personalitate. Ca şi acum, în legătură cu boala :

— Trebuie să ştii, a spus Sabin, că intelectualii sînt altfel boala, fac caz de ea, e singura lor probă că există, că sînt altfel decît ceilalţi, că ies din serie, că au individualitate.

— Tu ieşi din serie ?

— Doar în măsura în care renunţ la individualitate. Încerc, dar nu pot. Pe mine boala mă alarmează. Mă lasă rece existenţa speciei.

— Eşti un ratat pentru specie, a strigat Theo, dar şi pentru lupta noastră. Şi clocotind : Îmi pare rău că trebuie să ţi-o spun, dar ţăranii au asupra ta o superioritate.

— Care ?

— Au spirit de corp. Desigur, unul detestabil. Ieri, spre exemplu, toţi au ţinut post, au ajunat.

— Adică ?

— Adică au refuzat să mănînce carne, acum, cînd toţi crăpăm de foame. Ieri, vineri, toate trupele române din faţa Plevnei au respins ciorba de carne. S-a crezut, iniţial, că iar s-a dat carne proastă, zgîrciuri şi oase, că soldaţii nu mănîncă în semn de protest. Ei bine, nu !, se făcuse o ciorbă foarte bună, dar soldaţii noştri ţin vinerea post.

Faptele erau adevărate : soldaţii, anemiaţi de foame, refuzaseră ciorba, spre indignarea medicilor. Au mîncat porţii triple doar medicinistii, cîţiva „liberpansişişti", ofiţerii de la popote, nu toţi însă.

— Ha, ha ! a rîs Sabin. Asta mă amuză. Ai postit şi tu ?

— Eu nu, a răspuns Theo. Dar se spune că prinţul, aflînd de postul voluntar al trupelor, a ajunat la rîndu-i. Pentru întreaga zi, a acceptat un pesmet şi un ceai fără zahăr.

Sabin a rîs, apoi a adăugat :

— Mă întreb dacă acest catolic fervent n-a impus la supliciul postului şi calul !

— Enervant, a răspuns Theo, este că și prințul are spirit de corp ! Ca să distrugem această lume de aristocrați și țărani, trebuie ca și noi, socialiștii, să avem spirit de corp.

— Spiritul de corp distruge libertatea ! a observat Sabin.

— Dar probabil că în aceasta se reazimă tăria corpurilor sociale !

Theo se gîndea la țărani, nu la aristocrați. Spre stupoarea celor doi studenți, soldații din tranșee au început să cînte.

Sub ploaie, sub cerul mohorît, oamenii din tranșee lăsau din cînd în cînd armele sau hîrlețele și tîrnăcoapele, și cîntau. Cîntau spontan, ca păsările.

Parva a observat această stare de spirit specială, care l-a încîntat pe moment, apoi l-a pus pe gînduri. Trupele cîntau. Greu de spus de ce. Interdicția permisiilor, mîncarea proastă, boala, nopțile interminabile îi făceau pe soldați să cînte. Absurd, dar real. Forma aceasta de împotrivire, poate de eliberare, oricum de desprindere de real, îl șocase inițial pe Parva, ca ins care frecventa asiduu tranșeele. Inițial se bucurase : auzea cîntece. Cîntece singuratice, ivite ici și colo, pe întinderea fără zări a frontului, crescînd lent și nemelodic, sub cer, asemeni unor plante ciudate. Cei care le cîntau, soldații, păreau absolut singuri cu cîntecele lor. Se distingeau uneori și vorbele, care puneau ici și colo accente :

„Foicică matostaat..."

Sau :

„Foaie verde ca mărgeaaanuu..."

Sau :

„Verde foaie de aargiint..."

Evident și cuvintele erau absurde sau țineau de o altă logică, logica cîntecului. Mărgeanu sau coralul nu era verde, matostatul, o piatră semiprețioasă, nu creștea și n-avea frunze, nici argintul, un metal, nu înfrunzea. Dar probabil că logica suferinței era alta în cîntec, unde se petrecea o ciudată alchimie : materiile și formele cele mai

neașteptate erau supuse unor destinații aparte, silite să slujească versului și muzicii care, împreună, dădeau altceva. Erau doine. Cîntece lungi și triste, care semănau izbitor cu cîntecele otomane. Cîntecele otomane veneau de dincolo, din tranșeele ostile, declanșate probabil de un același resort. Parva le-a ascultat și pe acestea. Într-o seară a auzit glasul muezinului, glasul Arabiei muhamedane, pe care l-au ascultat, cu mîinile în repaos, toate trupele înecate în sînge și noroi. Era ceva aspru în acest cîntec, o strigare adresată deșertului sau cerului, o strigare care speria. După care, la răsăritul stelelor — niște stele care nu se vedeau — au răspuns cîntecele soldaților otomani, pe care adversarii le-au ascultat mut, într-o încordată atenție, ca înainte de luptă. Apoi atenția încordată s-a transformat în reculegere. Reculegerea îi aduna pe combatanții sfîșiați de ură sub fumul străveziu al cîntecului, un fum pur, ridicat ca dintr-un rug de jertfă. „— De ce, de ce în fond, s-a întrebat Parva, se ucid acești oameni ?"

Cîntau și rușii — altfel de cîntece. Din tranșeele rusești răzbăteau coruri. Rușii cîntau mai ales noaptea, iar cîntecele lor aveau o izbucnire aluvionară fierbinte, o erupție de uragan omenesc. „— O să vină Crivățul, a spus cineva. Se simte cum cîntă rușii." Într-adevăr, altfel de cîntece. „La ruși, a consemnat Parva, nici în tristețe nu se cunoaște singurătatea. Pînă și singurătatea e la ei un act colectiv. O singurătate în cor. Ceea ce-i poate mai consolant. La noi doar bucuria e colectivă. Și se exprimă în dans. Dansuri, adică hore." Dar toate cîntecele erau triste. Cîntecele aveau în ele ceva visceral, o suferință profundă — a inimii, a sensibilității adică, dar și a cărnii. Se cînta cu carnea, sunetele aveau o sfîșiere crudă, care suia la acută, pînă la cer, apoi o împlinire în durere, aproape o saturație, în sfîrșit, o eliberare, o plutire detașată în senin. Acea plutire echivala cu o desprindere de lucruri, de lumea de jos, lumea din care cîntecul se eliberase. După cîntec, după doine mai ales, soldații se înseninau, se priveau unii pe alții cu împăcare, în chip impersonal, într-un fel de generalitate, după care reveneau la ființa lor, la ființa concretă a fiecăruia, reluînd armele

și tîrnăcoapele, ca să se cufunde înapoi în existență, în noroi. Ca ocnașii. Ca niște ocnași care s-ar fi păzit pe ei înșiși : într-o mînă cu tîrnăcopul, într-o mînă cu arma. Apoi iar cîntau.

Parva s-a apucat să culeagă cîntecele, cu fervoare. Suferea că n-are un instrument tehnic bun — o adecvată notație muzicală, el culegea doar cuvinte, iar cuvintele arătau fosil, rămînînd pe file ca polenul scuturat de pe aripi de fluturi. Pînă a ajunge pe front, Parva nu acordase acestui material decît o importanță filologică. Nu-i spunea nimic funcția lui, o ignora. Sau îi acorda o valoare secundară — estetică —, încredințat că doinele și toate produsele folclorice se conformează unei estetici aproximative, foarte sumare. Acum și-o explica : nu conta estetica, ci funcția. Cuvintele puteau să sune din coadă oricît de stîngaci, uneori erau silite să rimeze în chip arbitrar, uneori erau prelungite arbitrar, prin terminații parazite — i, o, u, ă, — chiar și legătura cu muzica era precară — texte noi circulau pe melodii vechi —, dar ansamblul impunea. Piesele se rînduiau în colecția lui Parva ca niște ființe enigmatice, cu chipuri de zeități barbare.

Printre aceste zeități barbare s-a strecurat și o piesă „cultă" — chiar barbară ! — producțiunea unui ofițer, care o compusese, scriind-o pe genunchi înaintea luptei de la Grivița :

„Oștile stau față-n față
Strînse-n cîmpul de război.
Lupta-aproape e să-nceapă,
Lupta crîncenă d-apoi."

Și mai departe, cu alean popular :

„Deci, o maică-nstrăinată,
În ăst scurt și trist minut,
Îți trimit încă o dată,
Înc-o dată un sărut."

Parva a fost oripilat de text, inclusiv de rima minut/sărut. N-a mai notat restul poeziei, care suna grandiloc-vent, la trompetă, ca un ordin pe regiment. Se vedea ofițerul sau poetul care jertfea clipei. N-a reținut nici

îndemnul din finalul poeziei, care pleda pentru ideea de uitare :

„Astăzi patria ne cheamă
Pentru ea ca să luptăm,
Cată dar, iubită mamă,
Orice dor noi să uităm."

Cîntecele totuşi nu erau uitare. Nici amintire. Erau o exacerbare a trăirii, o trăire care răsucea un cuţit în creierul sau în rărunchii omului. Cum să uiţi ? Cine uita sub gloanţe !

Era apoi şi cîntecul în sine, cîntecul ca cîntec. Acesta circula liber peste fronturi, fără nici o noimă. Liber ca şi războiul. Ca o revanşă la război. Cinci soldaţi într-un bordei, cîntau o melodie turcă sau arabă. „— Ce faceţi, bă, aici ? Cîntaţi turceşte ? !" Da, cîntau turceşte, sau arăbeşte. Sau ruseşte. Cum ceilalţi cîntau româneşte. Cîntau. Iar cîntecele se propagau peste fronturi cu o viteză uluitoare. Chiar poezioara acelui ofiţer circula rapid, din popotă în popotă, purtată pe aripile unei vechi romanţe. O preluaseră şi ruşii, care erau nişte mari cîntăreţi. În frigarea cîntecului, sufletul popular din tranşee se zvîrcolea. Şi tranşeele, cu zigzagurile lor, se zvîrcoleau.

În calitatea sa de pretor militar, Parva primise ordin să facă un raport despre „starea de spirit a trupei". Nu ştia ce să scrie, nu ştia cum să înceapă. Pînă la urmă a scris, pe prima pagină, o simplă constatare :

„Trupa cîntă".

Apoi pe ultima pagină :

„Cîntecul este o formă de alienare."

Două propoziţii. În rest, pagini albe.

Tensiunea sumbră a lui Nicolas, din ce în ce mai concentrată, a explodat brusc într-o bună zi, pornind de la un nimic. Nu chiar de la un nimic — faptul avea

o aparență gravă. Majestatea-Sa, în trăsură, vizitase frontul și se oprise — cu aleasă generozitate — și la pozițiile române. În chip de atenție, prințul îi oferise o surpriză : Majestatea-Sa a fost invitată să viziteze o fortificație care-i purta numele — reduta Alexandru. Aici, pe suveranul Rusiei îl aștepta generalul Cernat. Fanfară, trecere în revistă a trupelor, urale. Nu se renunțase la nici un ingredient al primirilor oficiale, deși ploua, soldații erau uzi leoarcă și mînjiți de noroi, pînă în ochi. Covorul roșu nu s-a putut desfășura în noroi, a rămas strîns sul, într-un colț al redutei, sub o prelată, pentru o altă ocazie — timp mai bun —, dar primirea a beneficiat, în rest, de tot fastul, inclusiv salve de tun. Care au fost năpraznice, lungi, convingătoare, ca la prăznuirea unei victorii. Reduta Alexandru, construită val-vîrtej de trupele române, imediat după înfrîngerea din august, era foarte aproape de liniile turcești, de fapt o contraredută, din care ghiulelele nu-și mai puteau greși ținta. S-a profitat de prilej pentru a se oferi Majestății-Sale și această demonstrație. Tunurile Krupp, cu tragere razantă, țînteau nimicitor, iar efectul se putea aprecia cu ochiul liber : fortificația otomană clocotea, într-un amestec de flăcări, noroi și fum. Suveranul Rusiei s-a arătat satisfăcut, poziția inamică părea anihilată ; în pauză, Majestatea-Sa a dat să se apropie de tunari, ca să le spună ceva, un cuvînt, dar, în aceeași clipă, un obuz otoman a explodat pe parapetul redutei române, acoperind incinta fortificației cu un fum gros. Prin fum, nu s-a mai văzut ce se întîmplă, probabil că întîi s-a retras suveranul, apoi prințul — care-l însoțea, apoi Cernat — ca gazdă ultimă, apoi suitele. Cert este că, la plecare, n-a mai cîntat fanfara și nu s-au mai tras salve.

Deși dejunul care a urmat s-a desfășurat într-o atmosferă bună ; s-a trecut peste partea gravă a incidentului, subliniindu-se mai ales bărbăția lui Alexandru al II-lea, dar aceasta numai pînă la sosirea lui Nicolas. Marele duce a sosit la dejun cu întîrziere, avea fața palidă și pe chip o liniște de moarte. Aflase. El n-a salutat, l-a împușcat cu ochii pe Cernat, poruncindu-i scurt :

— Vino cu mine !

Ce-a urmat a fost demn de Nicolas şi de semnul zodiacal sub care Înălţimea-Sa se afla, semnul leonin al focului („Il peut déployer une force disproportionnée avec la situation : lancer, par exemple, des objets lourdes loin de soi" etc.), fiindcă întîi s-a auzit un răcnet de leu, care a zguduit pereţii, apoi o smulgere violentă, apoi o grindină de răcnete, după care a urmat o tăcere fioroasă, în care nimeni dintre cei poftiţi la dejun n-a mişcat. Toţi cei din sala de mîncare — se vedea pe chipurile lor — au înţeles că dincolo, alături, se petrecuse ireversibilul : Cernat fusese devorat. Se aştepta de mult acest moment, era fatal să se producă — cei doi, Nicolae Nicolaevici şi Cernat se pupaseră ruseşte cîndva în peştera lui Auerbach, înainte de marea bătălie, iar situaţia trebuia să se echilibreze prin acest revers. Tot în public. Ba încă într-un moment suprem : în prezenţa Majestăţii-Sale.

Marele trăsnet l-a închircit pe ţar în scaun, se simţea că n-are ce face : în momente ca acestea, Majestatea-Sa se afla sub puterea fratelui mai mic, pe care absolut nimic nu-l putea domoli. Nici prinţul nu avea ce face, nu putea schiţa nici un gest în apărarea subordonatului său, lăsat la cheremul augustului văr, pe care, în fond, îl aprecia. Nu putea face nimic nici personajele din cele două suite, acum scoase din rol, mai mult decît oricînd. Situaţia era cu atît mai dramatică cu cît marele duce invocase, în furia sa, numele Majestăţii-Sale :

— Ştii ce-ai făcut, îţi dai seama ? ! urlase Nicolas, în ruseşte. L-ai expus pe împăratul Rusiei ! ! Înţelegi ? ! ! !

Cernat încercase să se apere, în franţuzeşte, dar canonada în ruseşte îl acoperea, punctată, în final, ca de o explozie, prin acel feroce :

— *Pocemu ?*

La acest *pocemu*, prinţul s-a ridicat. Avea faţa lividă, în contrast probabil cu faţa lui Nicolas, care era roşie. Personajele din cele două suite s-au încordat la rîndu-le, au căpătat brusc culoare — se colorase şi aerul — dar mîna moale a lui Alexandr Nicolaevici s-a aşezat pe braţul prinţului, trăgîndu-l înapoi, silindu-l pe colonelul în negru să se reaşeze în scaun. „— Lasă ! spuneau ochii mici ai ţarului. Nu-l cunoşti ?"

S-a auzit de dincolo şi răspunsul lui Cernat :

— *C'est dans la même situation que se trouvait le Prince du Roumanie !* [1]

— Ei, vezi ! au părut a spune ochii ţarului, care a zîmbit.

Zîmbet sălciu, neputincios, dar foarte bine venit. Atmosfera s-a destins. A intrat şi Nicolas, răvăşit, încă tremurînd de mînie, încă urlînd, acum către prinţ :

— Pe Cernat să-l dai afară. Înţelegi ?

Ar fi urmat ca şi prinţul să strige : „— Pocemu ?", dar prinţul n-a luat act de această ultimă descărcare, iar Nicolas s-a aşezat la locul lui, lîngă suveran. Era finalul unei scene de familie, care debuta întotdeauna furtunos şi sucomba anost. Acum Nicolai Nicolaevici putea să mănînce, putea să bea, deşi Alexandr Nicolaevici isprăvise masa, nu putea mînca, a ciugulit, ca desert, o firimitură de pîine prăjită. Nimeni din cei de faţă n-a mai mîncat, dejunul se încheiase, urma să mănînce, de unul singur, doar Nicolas, ca un copil pus la colţ.

— *Je vous remercie pour votre ineffable accueil !* [2] a spus ţarul către prinţ, ridicîndu-se.

Prinţul l-a însoţit pînă la prag, împreună cu suita română, inclusiv Cernat, care arăta vai de capul lui. Întorcîndu-se să-i ţină companie lui Nicolas, prinţul — care era totuşi gazdă — nu putea evita explicaţiile, care au şi urmat.

— Pe Cernat să-l dai afară ! a urlat Nicolas, dar cu un ton mai jos.

— Asta nu, a respins calm prinţul.

Brusc, lui Nicolas i-a renăscut furia :

— Atunci voi retrage armata mea dincolo de Dunăre, a strigat el. Voi suspenda războiul. Şi privindu-l cu cruzime : Ştii ce-nseamnă asta pentru tine ? Un dezastru.

— Voi suporta acest dezastru.

Şi-a rumegat fiecare în parte mînia. Mînia prinţului era puţină, mai mult o iritare — prinţul n-avea mînii. Tot el a reluat dialogul, cu un glas alb :

— Nicolas, nu-i oare mai bine să convoci aici corpul de gardă ? Am pecetlui, cu trupele de gardă, blocada

[1] Dar, în aceeaşi situaţie s-a aflat şi prinţul României.
[2] Vă mulţumesc pentru primirea voastră inefabilă !

— Dar nu vreau blocada ! a strigat Nicolas, bătînd cu pumnul. Dacă n-aţi fost în stare să luaţi Plevna, cu Cernaţii, cu Skobelevii, cu Gurcii voştri, ei bine, acum eu nu mai vreau blocada.

A strigat cu hotărîrea unui copil, care aruncă jucăria sau nu vrea s-o mai ia, de jos, de unde-a aruncat-o, a strigat făcînd să-i fîlfîie barba — barba mare, înspicată cu alb, netunsă de la începutul războiului.

— În acest caz, a punctat prinţul, fixîndu-l cu ochi reci ca oţelul, Corpul de gardă se va îndrepta spre Caucaz.

Corpul imperial de gardă, care pornise din Petersburg, dar se oprise la jumătatea drumului, se putea îndrepta spre Caucaz, nu spre Balcani. Ar fi putut beneficia de acest aport hotărîtor marele duce Mihail, pe care Nicolai Nicolaevici era gelos. De-acolo, din Caucaz, de sub comanda lui Mihail Nicolaevici, putea veni victoria !

Lovitura dată era de maestru. La orgoliu. După şah, prinţul dăduse şi mat — scurt. Nicolas l-a privit fără aer, apoi s-a ridicat răsturnînd paharele de pe masă, apoi şi masa.

— Nu ştiu dacă voi chema corpul de gardă ! a spus el, din uşă. Oricum nu vreau să putrezesc aici, la Plevna !

Şi a ieşit, lăsînd uşa deschisă.

Dispreţul faţă de încercuirea ruso-romînă s-a văzut dealtfel foarte curînd : într-un revărsat de ziuă, o lungă coloană otomană, echipată de luptă, a ieşit din Plevna ca într-o plimbare, sub nasul trupelor aliate, ostenite de asediu. S-a crezut iniţial că otomanii părăsesc poziţia, fără luptă. Nu era aşa : otomanii ieşeau liniştit, într-o ordine perfectă. Într-o oră s-a scurs pe poarta de la sud a oraşului aproape o divizie, fără ca nimeni să privească înapoi, ca şi cum adversarii nici n-ar fi existat. Îndrăzneala demonstraţiei era de necrezut. „— Sînt turci ?“ „— Da, turci.“ „— Culmea, domnule !“ Ofiţerii români din avanposturi nu şi-au crezut ochilor privind această trupă foarte bine pusă la punct, care ieşea din Plevna fără

să tragă un foc. Au fost numărate, prin binocluri, nu mai puțin de douăsprezece batalioane de infanterie, opt escadroane de cavalerie, opt baterii de tunuri de cîmp. Lucru și mai curios : coloana militară era urmată de un uriaș convoi de căruțe goale, peste patru sute. „Ce fac, domnule, cu atîtea căruțe ?"... „— Probabil ies cu căruțele la plimbare ! a presupus același ins, acum pe deplin deșteptat. Așa o fi moda pe la ei !" Căruțele urmau a fi puse, pasămite, la dispoziția celor obosiți, pe măsură ce militarii din coloană, ofițerii desigur, ar fi ieșit din rînduri. Îi amorțise statul pe loc și pe turci, nu mai aveau deprinderea marșurilor lungi, apelau la căruțe. Și pentru ca promenada în care să nu fie stînjenită de cineva, convoiul de vehicule era pus sub excorta specială a două batalioane de nizami cu armele în mîini. Erau strașnici acești nizami, apărînd niște căruțe goale, dar așa se vedea. Ceața lungea lungimea coloanei, lățea lărgimea, multiplica rîndurile, fiecare număr primea un zero de aburi în plus ; dacă coloana n-ar fi mărșăluit în sens contrar cu linia de foc, s-ar fi zis că este vorba despre o invazie. Oricum, cifrele notate în grabă, pentru a fi raportate, păreau a ține de fantezie. Ceața, cifrele, căruțele au întărit prestigiul coloanei, care n-a fost stînjenită de nimeni. Luate prin surprindere, bateriile aliate au rămas cu ghiulelele-n gît ; o perdea de cazaci, care supraveghea o colină, s-a tras la o parte, ca să facă loc coloanei. Acum ar fi fost bună „Scara de la Tula", acea mașinărie fantasmagorică, alcătuită din douăsprezece scări care se desfășurau una după alta, vertical, pînă la cer, dar se știa că scara nu funcționează. S-a făcut încercarea și iată că scara funcționa ! S-a desfășurat deci scara, iar de acolo de sus, de pe ultima treaptă, a fost văzută mișcarea suspectă, în toată amploarea acesteia. Faptul a fost imediat raportat celor în drept, de jos.

Au țăcănit prompt aparatele Morse, de la un comandament la altul ; s-au trimis — pentru mai multă siguranță — și curieri călare. Mai-marii trupelor, din imediata atingere cu coloana, au fost treziți din somn. Și-au dat cu părerea și strategii, care atîta așteptau. Curios, coloana inamică nu se îndrepta spre Balcani, deci nu voia să spargă blocada ; nu se îndrepta nici spre Dunăre, către

Vidin, Rahova, ca să facă eventual joncțiune cu garnizoanele otomane rămase acolo, în încercuire, încă din vară. „— Dar atunci unde se duc, domnilor, în cer ?!" Inamicul nu-și preciza intențiile, făcea pur și simplu demonstrație. Scopul strategic al mișcării rămînea obscur. Acum coloana parcă nu mai înainta. Stătea pe loc și ceața. Mai bizară decît demonstrația era această stare pe loc. S-a auzit parcă și o fanfară. „— De ce cîntă ?!" Nu era fanfară, hodorogeau căruțele. Mișcarea se reluase deci. Coloana a fost multă vreme urmărită, întîi cu ochiul liber, apoi prin binoclu, apoi din înălțimea scării, apoi pe hartă, pînă cînd uriașul șarpe de oameni și vehicule s-a pierdut în depărtările dinspre Terina, dincolo de rîul Vid.

Abia aici, în dreapta Vidului, s-au auzit primele tunuri. Apoi rafale. Divizia otomană s-a ciocnit de zidul rus ; n-a vrut sau n-a putut să treacă mai departe, oricum n-a insistat, a făcut o manevră de întoarcere pe stînga, apucînd alt drum, după care zgomotul convoiului de căruțe s-a stins în liniștea posomorîtă din țara nimănui. Abia atunci s-a putut aprecia cît de vaste sînt pămînturile pe care încă nu le ocupase nimeni. Coloana dispăruse în spațiul acestor pămînturi, sorbită în pămînt. Poate fusese o iluzie ; observatorii se întrebau, acum, dacă ceea ce văzuseră fusese aevea, dacă n-avuseseră cumva o vedenie, la răscrucea dintre noapte și zori.

Apoi din nou zgomote, a treia zi, tot în zori, zgomote înfundate, mocnite, un uruit adînc de pămînturi pornite la vale ; ceața zorilor îi împiedica pe observatori să poată deslușească ceva. S-a limpezit într-un tîrziu zgomotul carelor pline, apoi mugete de vite, behăituri de oi și capre, ba chiar o larmă de orătănii — curci, rațe, găini, înșirate la prăjină sau îngrămădite cu toptanul în cuști. După săptămîni de asediu, cînd de peste Dunăre nu sosise nimic, mișca în zare ceva familiar, ca un semn de-acasă, deși dintr-o direcție contrară, dinspre otomani. Cineva a aruncat o primă presupunere : „— Hrană ?" „— Hrană. Au plecat după cumpărături și acum se întorc. Și-au făcut proviziile de iarnă." Apoi același ins, acum iritat : „— Domnilor, ăștia se-ntrec cu gluma."

Se vedea acum o altă arătare : un buluc de animale cu ochi speriaţi, o pădure mişcătoare de copite şi coarne, un şirag de căpiţe de fîn care curgeau la vale, pe roate, apoi care încărcate cu saci — grăunţe, pîini, carne, iar la coadă — culmea ! —, lemne de foc. „— Domnilor, ăştia n-au mai lăsat nimic." Era un jind admirativ în această îngăimare, un jind de oameni flămînzi, care s-a transformat curînd în ciudă şi furie. Mirosea parcă şi a rachiu. „— Domnilor, e nebunie curată, au rechiziţionat rachiul !" Între Tresnik şi Netropol, coloana s-a izbit de un detaşament ucrainean care a rupt lanţurile. Mai cu seamă cazacii de la Nipru s-au repezit în iureş de săbii, cu o dreaptă mînie în piept, să-şi adjudece prada. Otomanii nu s-au lăsat. Trupa pedestră şi călare ţinea strîns captura, apărînd-o din faţă şi din coastă cu puştile şi tunurile. O apărau înverşunat, cum o şi dobîndiseră. În urma acestei încălerări au rămas amestecaţi printre oi sfîşiate, găini strivite, putini cu său răsturnate, buturi de pastramă, rotogoale de caş, şi cîteva zeci de oameni sfîrtecaţi cu sabia, peste care s-a împrăştiat o pulbere de sare fină, risipită de vînt, dintr-o căruţă căzută cu roatele-n sus.

A fost clipa cînd un pumn de oameni de ispravă, nişte înverşunaţi, a hotărît să lichideze starea de umilinţă. Consemnul de a nu părăsi fortificaţiile, indiferent ce se întîmplă, era revoltător. Dar revolta, în armată, trebuie să conserve cadrul legal, aceşti revoltaţi au cerut deci învoire de luptă, aceasta fiindu-le respinsă, au cerut, individual permisie, care, fiindu-le acordată, le-a dat posibilitatea să se adune într-o unitate de ripostă. Cam mică, dar hotărîtă. Şi mai ales lihnită. Adică sprintenă, cu nările în vînt. N-a fost greu ca această unitate română să ia urma hoţilor. Aceştia nici nu se grăbeau, făcuseră tocmai popasul de prînz — era la amiază. „— Îi atacăm ?" „— De ce să-i atacăm ? Lasă-i să fiarbă ciorba." Otomanilor nu le păsa că sînt urmăriţi, se aşezaseră tacticos la masă şi la popas. Au scurmat mai întîi nişte şanţuri de apărare, au pus străji, apoi au scos la vedere cazanele, cositorite, care sticleau în lumină. Au aprins şi focul. „Ce crezi că gătesc azi ?" „— Oricum pilaf. Deşi e vineri." „— Păi vinerea e duminica otomanilor, vere." A fost o duminică lungă

— carnea fierbea greu. A fiert totuşi. „— Ei, doamne-ajută !“

Dorobanţii şi călăraşii au aruncat pesmeţii pe care-i aveau în buzunare şi s-au avîntat. Tot atunci, coloana otomană s-a pus în mişcare cu încărcătură cu tot. Pe loc, în şanţuri, n-a rămas decît un zid de nizami, care s-a bătut nebuneşte. Românii s-au înverşunat eroic împotriva acestui zid, în cîteva asalturi, cu ochii la coloana care se tot îndepărta. Ultimul asalt, asaltul disperării, a spulberat zidul de nizami, făcîndu-le loc dorobanţilor pe un pămînt gol. Mirosea încă a fiertură caldă. Altceva nimic, doar nişte ciolane risipite. Şi excremente.

Dorobanţii izbutiseră totuşi să facă nişte prizonieri, cîţiva turci, pe care i-au adus la comandament cu mare fală. „— Cu ăştia ce-i ?“ „— Nişte turci !“ „— Păi ce să facem cu ei ?“ „Sînt prizonieri !“ „— Păi ce să facem cu prizonierii, mă proştilor !“ „Păi cu atîta ne-am ales...“ Atîta izbutiseră şi ei să apuce — nişte turci — nimic altceva. „— Vai de capul vostru !“

Dorobanţii se făcuseră într-adevăr de rîs — şi comandantul lor. „— Cum, mă, doar cu atîta vă întoarceţi ? !“ „— Ce vrei, frate, turcii şi-au muncit pîinea.“ Turcii şi-o munciseră, într-adevăr. Razia pentru furaje, cum i s-a spus mai tîrziu, în cronica otomană a războiului, a fost o operaţie pe cît de îndrăzneaţă pe atît de izbutită. Nimeni nu-şi putea închipui că în satele bulgare, pîrjolite de război, se mai putea găsi ceva, o firimitură. Ultima firimitură era apărată cu străşnicie de ţăranii bulgari. Rămînea de văzut cine învinge în această crîncenă încleştare — cît puteau ceda bulgarii, cunoscuţi prin tărie, cît puteau smulge turcii, cunoscuţi prin cruzimea lor. Pe lături, aliaţii. A covîrşit pînă la urmă puterea militară, ocuparea prin asalt a satelor — un sat, un regiment, apăsarea pe grumaz cu roata tunului, smulgerea zăvoarelor şi a dinţilor în tesacul, detunarea uşilor de la poduri şi pivniţe, incendierea hambarelor rămase goale. Operaţia a fost condusă de un vrednic general, un paşă, care a revenit la Plevna în exact timpul prevăzut, încărcat de trofee. La victoriile precedente s-a mai adăugat una.

Cinism suprem : o nouă expediţie de pradă s-a angajat, la întoarcerea primei, pe direcţia Dolni-Dubnik. Tot o

divizie. Condusă însă de un simplu colonel — adversarii nu meritau onoarea de a mai înfrunta un pașă. Și această expediție a izbutit. Trimis în urmărire, locotenentul Arghir n-a avut din nou norocul unei lupte de cavalerie. Otomanii nu și-au riscat călăreții. Împotriva șarjei române au ripostat infanteriștii, iar escadronul lui Arghir a pierdut doisprezece oameni și optsprezece cai.

Nici o speranță pentru asediatori. Românii și rușii, solidari și în această înfrîngere, au simțit că otomanii se pregătesc pentru o iarnă de o sută de ani.

VI

În nici un fel războiul nu se putea urni din loc. Chiar strategii cei mai optimiști declarau, în ultima vreme, că se epuizaseră, teoretic și practic, toate mijloacele. Și aceasta prin faptul că, intrînd într-un unghi mort, războiul — ca război — nu mai putea oferi adversarilor nici cea mai mică șansă militară. Intervenise mecanica oarbă a distrugerii, cu balansul ei de pendul. Morți de o parte, de cealaltă, apoi iar morți. Tacit, dar în proporții din ce în ce mai mari, combatanții realizau ideea că în bilanțul unui război nu trebuie să intre totuși numai satisfacția acestui bilanț — morții —, ci și altceva. Ce ? Un lucru care refuza să se arate la orizont, acel lucru pentru care porniseră și unii, și alții la drum : victoria.

În victorie intra ideea de finalitate, noimă, sens. Un război nesfîrșit era lipsit de sens. Chiar ideea retragerii, aruncată de marele duce, într-un acces de furie împotriva soartei, de la o vreme nu mai părea absurdă. Orice, dar să se isprăvească într-un fel. Indiferent cum. Aceasta se gîndea sus, la nivelul comandamentelor, unde gîndul se șoptea, dar se murmura și jos, în tranșee, unde țăranii soldați ai ambelor părți rîvneau deschis la o întoarcere acasă, cu reîntoarcere pe front : „Cînd o fi, și-o fi, să ne luptăm iar, ne întoarcem."

Războiul își dilatase treptat conturul, ieșea din ordinea faptelor controlabile, devenea stare de spirit. Înfrîngeri, jumătăți de victorii, noi înfrîngeri erau mai mult decît

arătau cifrele bilanțurilor, erau, prin aglomerare, altceva : răul războiului. Un rău ca stare permanentă. Toate faptele, mici și mari, care interveneau, se așezau sub aceeași lumină difuză. Această lumină îngroșa, lățea, exaspera faptele știute, dîndu-le un nou contur, uneori halucinant. După 6 septembrie, în timpul unei furtuni, se rupsese și podul de peste Dunăre. Armatele erau acum izolate. Românii de mica lor țară, rușii de continentul rus. Lipseau pîinea și carnea, dar și munițiile. Nu mai mult decît înainte, cînd lipsurile se explicau prin haosul războiului, dar acum și haosul fusese desgărdinat.

Apoi au izbucnit molimile, provocate, se credea, de mirosurile pestilențiale. La haosul și așa bine înstăpînit pe pămîntul dezastrului se adăuga o noutate care scăpa oricărui control : molimile. Încă din vară, în acalmia de după prima înfrîngere, a început tortura mirosurilor. Era ca un prim semn răuprevestitor. Creșterea efectivelor de morți împuțise nu numai pămîntul, dar și văzduhul. Vîntul nu mai putea risipi răsuflările pestilente, iar căldura le cocea, dilatîndu-le pînă la insuportabil. Dinspre Dunăre și dinspre Balcani, nici o boare. Acum, în septembrie, emanațiile putride urcau pînă la nori, apăsate de un cer puhav. Ploua vînăt, urît mirositor. Draperii ude de aer infect atîrnau deasupra trupelor livide. Într-un fel, sub ploaie, duhorile se limpeziseră — acum mirosea a cadavru pur. Poate era mai bine, era oricum mai limpede. Ceea ce se întîmplase la București, cînd un tren cu carne stricată poposise în marea gară a orașului, din imprudența nu știu cui, se repeta la Plevna, reluat la o uriașă scară, prin imprudența firească a războiului. Se putea ca războiul să nu emane un anume miros ?

Coșmarul mirosurilor începuse totuși încă și mai timpuriu, în primăvară, de prin florar. Primele unități românești care s-au ciocnit cu otomanii la Dunăre au simțit în nări, odată cu duhul alb al florii de salcîm, și mirosul de stîrv. Salcîmul din acel florar a mirosit mai grețos decît stîrvurile. Rușii, care trecuseră eroic Balcanii, într-o incursiune care i-a împins pînă pe Valea Trandafirilor, la Kazanlîk, au aspirat duhoarea de mort amestecată cu parfumul de roze. Mai tîrziu, după cele două înfrîngeri din 6 și 18 iulie, cînd mirosul descompunerilor ajunsese

dincolo de răbdări, în amestec a intrat şi aroma florii de tei. Foarte dulce. Înfloriseră teii pe cascada de dealuri de sub Stara Planina, concurînd cu coroanele lor grele şi galbene soarele la apogeu. S-a prăbuşit atunci în aer, revărsîndu-se spre văi, o florăraie cotropitoare, chiar în clipa cînd văile s-au umplut de morţi. Vara îşi ţîşnea nebiruită sevele, se deşuchia în zemuri şi arome, aţîţa nările prin acel iz putrid al zaharurilor de poame intrate în fierbere, şi al etilurilor greţoase emanate din morţi. Harbuzi şi morţi, umflaţi de căldură şi de puterea odoriferă, pepeni grei, cu carnea crăpată de dogoare, mari cît şi caii sparţi de obuze şi bîzîiţi de muşte, forme vegetale şi animale, zemoase şi duhnitoare, iscînd voma. Nu ştiai ce să urăşti mai întîi, moartea sau vara. Sau noaptea, fiindcă, în bezna clocotită, duhorile năuceau prin puterea surprizei : „— De unde vin, ce-a mai intrat în desfacere, ce pute ?" Puteau şi ierburile aromatice, şi alcoolul, şi sarea.

Dar pe atunci trupele erau în mişcare, în exaltarea atacurilor, în debandada retragerilor catastrofale. Ultima înfrîngere le fixase pe loc, le dezmeticise, le înţărnase în tranşeele ude, sub duhorile stătătoare, acum pure. Războiul fusese întîi al văzului, apoi al auzului, apoi al mirosului. De la o vreme oamenii nu mai voiau nimic decît să scape de această urgie, mai ucigătoare decît iadul gloanţelor. De gloanţe te puteai apăra, fugind sau murind, dar acum cei rămaşi încă vii stăteau pe loc. Ei refuzau, rămînînd pe loc, şi pîinea, şi carnea, oricît de puţine erau, dar refuzau de la o vreme şi apa — şi aerul. Prin august, cîteva coloane cu proviant, aducînd tot carne stricată, tot pîine-acrită, tot vin-oţetit, au fost descărcate spontan de soldaţi în nişte gropi pentru morţi, şi date focului. Dar şi fumul puţea a infern. Un comandant de divizie, chiar colonelul Cerchez, a cerut atunci în ţară, printr-o depeşă urgentă, un tren cu piatră de var. Divizia lui Cerchez primise ordin să întindă corturile lîngă cîmpul cu morţi de la Griviţa. Şi fiindcă ordinul nu se putea revoca, Cerchez a cerut var, var cu care să acopere morţii din faţa diviziei. Măcar varul să pună capăt iadului. Şi varul a sosit, într-adevăr, dar fără folos. Nişte dealuri de piatră de var aşteptau să fie împrăştiate cu lopeţile peste

cadavre, dar fără folos, fiindcă otomanii nu permiteau ridicarea morților dintre linii. Ei nu îngăduiau, cum era normal, o dreaptă și oportună departajare a morților. Morții, români, ruși, turci, erau păziți cu străşnicie de puștile otomane, siliți să se descompună încet, să moară a doua oară, sub ochii supraviețuitorilor. Inutil se adusese var. Varul se răscocea sub soare, fără nici un folos.

În penultima noapte de august a început, din fericire, ploaia. Dar ce folos ! Pus în clocot pe ploaia care nu mai contenea, varul — ca mineral — se descompunea singur, fără a fi dus la un bun capăt desfacerea organică, pe care toți o așteptau, ca pe o izbăvire. „Cele făcute se vor desface", spunea Cartea, dar iată că cele făcute nu se desfăceau.

Se vede însă că rezistența otomanilor era incomparabil superioară celei a trupelor aliate, o rezistență asiatică. Cu această rezistență, stăpîni pe ea, otomanii își asiguraseră în timp victoriile. Fiindcă ei n-au cedat nici acum. Nici sub atacuri și contraatacuri, nici sub urgia mirosurilor pestilente, nici sub decimarea bolilor. Un demers oficial al marelui duce Nicolai Nicolaevici către Osman-Pașa — propunerea scrisă și semnată de a se retrage morții dintre cele două Griviță — a fost respins în chip brutal de militarul asediat în Plevna. Mușirul otoman nici măcar n-a primit parlamentarul cu steag alb, a remis răspunsul său — negativ — printr-un ofițer de infanterie de grad modest, deci încă o formă de dispreț. Aliaților, dacă n-aveau încotro, nu le rămînea — li se sugera — decît retragerea.

Și totuși mai era o șansă : un atac prin surprindere. Elementul surpriză era desigur prevăzut în gîndirea strategică oficială, numai că, se știa, acest element funcționează o singură dată : la începutul războiului. După debut, dacă partida nu se decide, adversarii încep a se cunoaște : își recunosc trucurile tactice și tehnice, își servesc reciproc lecții, lecții care se mecanizează foarte iute, isprăvind prin a se anula. Acum, după ultima înfrîngere, toate lecțiile fuseseră anulate. Ce surpriză mai puteau oferi un tir de artilerie, o șarjă de cavalerie, un atac de infanterie unor militari hîrșiți de război ! Războiul părea

a-şi fi epuizat mijloacele, trebuia căutat şi găsit altceva, un element pe care adversarii, obosiţi de monotonia luptei, să nu-l mai poată ignora. Şi să cedeze.

Noul atac care se pregătea împotriva redutei Griviţa 2 ar fi trebuit să valorifice deci un element ignorat pînă atunci : surpriza.

Canonadele preveneau inamicul. Au fost suspendate. Era stupid să li se ofere turcilor şansa de a se retrage din redută, în timpul tirului, ca apoi să revină cu efectivul intact. Un alt element de prevenire : atacul de zi. Inamicul îi vedea pe asediatori ca-n oală şi nimic mai simplu pentru el decît să-i lase să se apropie, ca apoi să-i decimeze. S-a hotărît, în consecinţă, un atac de noapte. În sfîrşit, surpriza suplimentară : aceasta consta în a-l orbi pe inamic printr-o iluminaţiune electrică. Nu se gîndise nimeni pînă atunci la folosirea puterii electricităţii în război. Unele experienţe se făcuseră în Germania, dar sporadic, după cum rezulta din nişte studii publicate în „Militärärtzliche Zeitung", din Berlin, rămase fără aplicaţie, din păcate.

Aplicaţiunea practică urma să se facă acum la Plevna, şi tot cu ajutorul unui străin, doctorul Alfred Nicolaus Bernath, din Bucureşti, subordonat al generalului Carol Davila, un specialist în chirurgie, dar şi în ştiinţe fizico-chimice, care folosea cu succes proiectarea luminii electrice asupra mesei de operaţie. Ceea ce se putea vedea într-o plagă se putea vedea şi la distanţă ; la Bucureşti se mai făcuseră în primăvară nişte experienţe, de „proiecţiune a luminei la distanţe mari", conduse de generalul Brătianu, rudă cu primul-ministru, dar fără concursul acestuia, cu concursul unui ageamiu, unul Priescu-Rufino. Încercare ratată. S-a trecut deci la pregătirea acestei experienţe, o nouă experienţă, practică, deşi lipseau utilajele, cum şi maşinile absolut trebuitoare. Dar se puteau obţine !

Ca orice noutate, proiectul a prins imediat, iar lumea militară s-a concentrat asupra dezbaterii ştiinţifice, uitînd pe moment de atac. Atacul urma să se dea cu tehnica

obișnuită, doar într-o condiție nouă : întunericul, spulberat prin iluminarea electrică. Doctorul Bernath și-a prezentat rezultatul experienței în chiar cortul sanitar în care lucra. Două becuri Cancel, care primeau energie de la o mașină cu magneți, acționată manual, proiectau o lumină puternică asupra mesei chirurgicale, cu condiția ca în spațiul de experiență să fie un întuneric perfect. S-a asigurat un întuneric perfect, astupîndu-se crăpăturile cortului cu pături negre, apoi s-a trecut la demonstrație.

Experiența dădea privitorilor un fior de magie. Mașina producătoare de electricitate nu făcea zgomot, iar dacă cineva atingea firele de cupru, prin care se scurgea fluidul, resimțea în mușchi o zguduire. S-au penindat, rînd pe rînd, mai mulți ofițeri, care au resimțit zguduirea. Au privit apoi și becurile Cancel. Lumina rece, ca a razei de lună, „dirigeată" asupra unui obiect oricît de infim — un fir de praf, un vierme dintr-o plagă — făcea acel obiect să se vadă cu o „chiaritate spăimîntătoare". Domnul Bernath spunea că această „chiaritate" va crește și se va intensifica, atît prin developarea mijloacelor optice — lentilele !, cît și prin accelerarea puterii electrice, cu ajutorul unor mașini din ce în ce mai mari. Mașini mari se produceau acum în Europa. Mai puțin, lentile. Dar la Jena, în Germania, doctorul Zeiss obținuse deja niște lentile atît de puternice încît, cu ajutorul lor, ființele microscopice descrise de domnul Pasteur — microbii — căpătau dimensiuni fantastice. De ce nu s-ar fi văzut și „microbii otomani", sub puterea de proiecțiune a mașinilor doctorului Alfred Nicolaus Bernath, care beneficia — tacit — și de experiențele făcute în primăvară de generalul român Brătianu !

Se opunea un singur amănunt : lipseau unele materiale. Lentilele de mari dimensiuni — și foarte numeroase — ar fi trebuit procurate de la fabrica doctorului Karl Zeiss din Jena. Mașinile magneto-electrice, dotate cu lampa Cancel (250 lampe Cancel = 2000 lumînări stearice), ar fi trebuit aduse de la o uzină franceză, în proprietatea societății „Aliance Électrique". Firele de cupru, de lungime kilometrică, urmau a fi livrate de un stabiliment englezesc — Mancester — Magnesium-Metal-Company, care însă nu încheia tranzacții, în timp de

război, decît cu acordul Marelui Stat Major al armatei britanice, de care depindea această societate industrială. Or, era știut, englezii erau aliații otomanilor.

Cel mai simplu lucru era de construit suportul instalației, schela, o schelă de lemn. Lemn exista berechet, existau și lemnari. O echipă de dorobanți lemnari, sub conducerea unui sergent, unul Ghiță Suru, s-a și prezentat la cortul neamțului, ca să primească ordine. Au sosit și cîteva care cu lemne de fag și brad. Ce era de făcut ? O nimica toată ; un fel de foișor sau un fel de clopotniță. Și oamenii s-au pus pe ciocănit și bocănit, cu sculele lor tradiționale, de pe vremea romanilor — topoare, barde, tesle, fierăstraie. Se vorbea, pe șoptite, și de posibilitatea de a se instala un fierăstrău mecanic, cu abur, ca treaba să meargă mai repede, dar treaba mergea și așa. Cu veselie. Și cu o asistență numeroasă. Ghiță Suru se gîndea, cu mintea lui proastă, că clopotnița pe care o ridica, împreună cu oamenii lui, urma a sluji de fapt la altceva : la săvîrșirea vreunei sfeștanii contra turcilor, ca să-i ducă Dumnezeu odată pe otomani în pustia lor, lăsînd biata lume, dintre Dunăre și Balcani, în bună pace.

De acest proiect al unui atac desfășurat sub puterea iluminațiunii electrice s-au arătat interesați și aliații. Aceștia erau dispuși să contribuie cu un grup de observatori, care s-ar fi ridicat sus, sus de tot, deasupra cîmpului de luptă, cu ajutorul Scării de la Tula, care acum funcționa. S-a dat ordin ca Scara de la Tula să fie deplasată spre punctul în care urma să se înalțe clopotnița. Colosul de lemn a și pornit la drum, prin noroaie, tîrît de o sută de perechi de boi, care se opinteau în juguri. Atingerea celor două obiective, deplasarea scării și ridicarea turlei, a pretins eforturi și a fost urmărită cu atenție încordată, ambele fiind la vedere, amîndouă desfășurîndu-se pe spații mari, pe verticală și orizontală, cu mulțimi de oameni de jur-împrejur.

Spectacolul transportării uriașei scări era oricum mai impresionant, căpăta proporții de procesiune. Mai întîi scara, pe afetul ei lung și greu, sprijinit pe puternice osii metalice, la care se învîrteau un număr infinit de roți — roți mai mari decît roțile de tun —, apoi trupul oblic, care țintea cerul. Trupul scării, oblic în timpul transportu-

lui, urma să se desfăşoare în înălţime, vertical, odată ajuns la punct fix, printr-o ţîşnire cătărătoare de alte trupuri, fiecare cu zeci de trepte, dar şi aşa — strînsă — scara era măreaţă, o întruchipare la proporţii ruseşti, dar de uz militar, a Scării lui Climax, acea scară pe care urcau sufletele morţilor tot mai sus, curăţindu-le treptat de păcate. Scara era precedată de cele o sută de perechi de boi, care o trăgeau în opinteli şi ruperi de juguri, fiind urmată de o lungă coloană de apărare, înconjurată de cazaci călări. Cu mult mai puţin falnică era turla lui Ghiţă Suru, care îşi aştepta, subţirică şi singură, sub cerul opac, surata mişcătoare.

Dar cînd Scara de la Tula a ajuns lîngă Turlă, entuziasmul care dădea în clocote s-a răcit brusc. Colonelul Barozzi, noul şef al statului major al armatei prinţului, a adus vestea că restul materialelor nu pot sosi. În depozitele Arsenalului armatei, de la Bucureşti, nu se aflau decît puţine ustensile şi produse chimice, parţial folosite la experienţele din primăvară, dar insuficiente acum. Cît privea importurile, acestea erau imposibile în condiţii de război. Mai rămînea la dispoziţia armatei o cantitate apreciabilă de praf de magneziu. În campania lor din Abisinia, britanicii folosiseră experimental lumina de magneziu, într-un atac, de noapte, cu un bun efect demoralizant, asupra băştinaşilor, înarmaţi cu suliţe şi arcuri. Se puteau deci folosi acei saci cu praf de magneziu, livraţi în vremi de pace, de aceeaşi firmă : Manchester-Magnesium-Metal-Company, care înzestra şi armata engleză. Dar alţi saci cu praf de magneziu şi alte fire de cupru nu se mai puteau procura. Luminarea cu magneziu era totuşi foarte anevoioasă : pe ce cale să ajungi la liniile otomane, ca să arunci magneziul şi apoi să-l aprinzi ? Un incendiu provocat la o mare distanţă de obiectiv ar fi avut un efect minim, chiar contrar : ilumina poziţiile române.

După o ostenitoare deliberare s-a renunţat la întregul proiect. Au rămas neutilizate şi Scara de la Tula, şi Turla. A rămas, în schimb, în picioare hotărîrea iniţială : atacul de noapte, fără susţinere de artilerie. Atacul prin surprindere. Cu acoperirea beznei. O beznă care a şi căzut

peste fronturi, în prima clipă după asfinţit. Un asfinţit scurt.

Prin beznă, dorobanţii şi-au ocupat poziţia în rînduri. Prin beznă, s-au mişcat pe lîngă ei şi ofiţerii. Era mai dificilă mişcarea cailor, prin beznă animalele se speriau, călăreţii îi conduceau de căpăstru, păşind înaintea lor, trăgîndu-i şi îndemnîndu-i mut, pînă la locurile de adunare. Apoi călăreţii rămîneau muţi lîngă cai, liniştindu-i cu palma, pe gît şi pe bot. Dar animalele simţeau fiorul prevestitor al luptei.

Acţiunea trebuia să fie scurtă şi dură — o surprindere. Mai grea era acţiunea premergătoare, intrarea în cîmpul de luptă, tupilat, hoţeşte, pe brînci. Primul batalion dispăruse în noapte. Avea ordin să se oprească în dreptul unor tufe de măcieş, desfăşurîndu-se la dreapta şi la stînga, orizontal. Acum urma să intre al doilea batalion, avînd ca punct de oprire ultima linie de soldaţi a primului batalion. Pentru ca oamenii să se mişte mai uşor, se renunţase la fascine. Fuseseră trimise în faţă doar cîteva rînduri de soldaţi purtători de scări de asediu. Care aveau ordin să calce prudent, să nu facă zgomot, iar cînd ajung aproape de primele şanţuri otomane, să rămînă pitiţi. Şi să nu atingă nişte clopote, atîrnate sub parapetul redutei. Care ar fi sunat. Caii s-au mişcat bine. Şi călăreţii. Deşi fusese poate un exces ca într-o luptă de noapte să fie antrenată şi cavaleria. Dar dacă artileria lipsea, era normal să-şi facă datoria măcar cealaltă armă, arma spaimei. După încăierare, după raderea redutei la baionetă, unităţile otomane — salvate ca prin miracol ! — ar fi trebuit urmărite şi trecute prin sabie de călăreţi. Două aripi de cavalerie, acţionînd lateral coloanei de atac, aveau ordin să învăluie reduta şi să aştepte. Să urmărească atacul şi să nu intervină. Să intervină la sfîrşit, cînd începea fuga. Fuga prin noapte.

Încă nu intrase în cîmpul cu morţi cel de al treilea batalion de dorobanţi, cînd s-a auzit un nechezat de cal. Care a spart noaptea. Apoi alt cal a nechezat, lîngă urechea colonelului Anghelescu, chiar calul de sub comandant. Cele două semnale s-au încrucişat în aer, peste voinţa oamenilor. Fatal. Fiindcă semnalele involuntare obligau la

dezlănțuirea atacului. Dar a sunat și goarna, gornistul de lîngă el. Tot involuntar. Anghelescu a prins din urmă semnalul — brațul a țîșnit după semnal — și brațul a dezlănțuit atacul.

Au pornit să sune și celelalte goarne, prin întuneric. Au țîșnit și uralele. Mișcarea dorobanților nu se vedea, era acoperită de beznă.

Dar bezna s-a spart, cînd pe cer — un cer brusc limpezit — s-a ivit luna. Apariția lunii a provocat un val clocotitor de chiote. Cîmpul, în întregimea lui, era brusc luminat. Luminat și viu, frămîntat de valuri de oameni, valuri regulate, dar năpraznice, care se alergau unele pe altele sub lumina rece a lunii. Abia acum atacul apărea măreț.

Apoi, tot brusc, s-au dezlănțuit cele două mitraliere Gatling cu șase sute de gloanțe pe minut, și cele cîteva etaje de puști Peabody-Martini, miile de puști cu repetiție, cu o sută de lovituri pe minut. A început curățarea. Valurile de urale s-au transformat în valuri de carne vie, care fierbeau pe loc.

Cavaleriștii așteptau liniștit, pe cele două laturi ale redutei, cu mîinile pe lănci. Ei aveau să amorțească cu mîna pe arme, pînă cînd în zori, după dezastru, cineva avea să le aducă ordinul de retragere.

Luna, pe cer, părea definitivă. Întîlnind-o, Costi Aldea s-a simțit inundat de bucurie. Era prima noapte cu lună plină, de cînd se afla pe front, și bucuria lui, ca și luna, părea rotundă și definitivă. „— Cît de puțin ne trebuie ca să fim fericiți !“ și-a spus căpitanul, privind din ușa bordeiului cerul vast. Nu știa nimic despre atacul în nocturnă, nici despre noua înfrîngere. Se bucura de lună ca de o biruință proprie, un cerc pe care el însuși l-ar fi trasat pe cer.

El s-ar fi bucurat însă oricum — și fără lună !, fiindcă, practic, Costi Aldea știa că biruise. Avea și dovada, îi scrisese Rufino. Acesta calculase sfera mobilă a propa-

gării zgomotului prin explozie, iar rezultatele îl confirmau pe căpitan :

„Distanțele unui punct T_1
la două puncte fixe P_1 și P'_1
diferă, într-adevăr, cu o constantă."

Costi Aldea purta scrisoarea ca pe un trofeu, o deschisese cu puține clipe înainte de pornirea atacului, cînd încă nu ieșise luna. Dacă atacul ar fi întîrziat cu o lună-două, Aldea ar fi putut pune descoperirea în practică, fabricînd un aparat de detectare a sursei unei explozii, de la distanță. Apoi, după lectura scrisorii, ieșise și luna. Era liniște, un calm cum niciodată nu fusese pe front. Mai important decît orice, Rufino îi auzise strigarea de la distanță, răspunzîndu-i nu prompt, dar definitiv. Politehnicianul nu i se adresa lui Aldea direct, nota sec, impersonal, într-un limbaj aproape ocult, tocmai ceea ce el dorea să știe :

„În plan, această condiție e îndeplinită de o hiperbolă, avînd punctele P_1 și P'_1 cu focare."

Urma apoi un desen, un desen foarte reușit, expresie grafică a problemei. Ce frumos redefinise Rufino chestiunea, cu ce mînă de maestru :

„În spațiu, suprafața căutată este un hiperboloid cu o pînză, avînd linia P_1 și P'_1 ca axă de revoluție și hiperbola desenată mai sus ca generatoare. Pe scurt, o splendidă cvadrigă. Iat-o !"

Aldea descoperise deci o cvadrigă. S-ar fi putut numi „Cvadriga Costi Aldea", și cvadriga lui ar fi putut fi trimisă, spre publicare, la o revistă de studii militare sau matematice, din Apus. Ieșise și luna. Care părea definitivă. Ca și cvadriga calculată de el și desenată de Ruffino. Bucuria lui Aldea era atît de rotundă încît căpitanul, în culmea exaltării, și-a permis să ignore ultimul rînd din bilet, nici să nu-l vadă măcar. În ultimul rînd, la post

scriptum, Rufino îi interzicea aplicația militară, anulînd-o prin trei cuvinte :

„Aplicațiunea e urîtă."

„— Și cu morții ce facem ? Cu morții aceștia nu e de glumit. Or să apese din ce în ce mai greu asupra noastră. Mai întîi că sînt cîteva straturi de morți, unele peste altele : rușii din 6 iulie, rușii din 18 iulie, românii și rușii din 30 august, românii din 6 septembrie, românii din lupta de az-noapte. Pe otomani unde-i puneți ? Dar animalele ? Veți spune că animalele n-au suflet. Rămîne de văzut. Mai sînt însă și morții din războaiele precedente. Straturi după straturi de morți, care merg în adîncime. De ce Dumnezeu se înghesuie morții numai în valea asta, ca într-un sac fără fund ! Ca într-o groapă marină... Există locuri predestinate pentru bătălii. Orice-ai face nu scapi de ele, ele te aleg. În general, vadurile de apă și strîmtorile. Dacă Bosforul n-ar fi o strîmtoare, nimeni nu s-ar bate pentru el. Plevna este un avanpost al bătăliei pentru Strîmtori. Este și un alt avanpost : Caucazul. Observați că bătăliile importante din ultimii cinci mii de ani s-au dat cam pe aici ? Desigur, în Europa există și Gibraltarul, și strîmtoarea siciliană. În alte colțuri ale planetei, altele sînt locurile predilecte de bătaie.

Dar să revenim la morți. Morții se concentrează în jurul acestor cîmpuri de bătaie. Balcanii vor ajunge în curînd un osuariu. Sînt prea multe straturile de oase strivite, în trupul lor, unele peste altele, ca acești munți să nu se transforme în altceva, într-un gigantic mausoleu alb, care se tot înalță. Balcanii se vor înălța, chiar în această iarnă, cu încă o palmă, cînd ne vom depune oasele pe zăpezile lor. De ce vă mirați ? Da, ținta e acolo.

Din păcate, chiar și munții sînt tociți de uitare. Îi tește uitarea. Balcanii se numeau cîndva Haemus, iar înainte altfel ! Uitarea apasă deci asupra piscurilor, cu o putere uriașă. Pînă și oasele vor pieri, topindu-se și înghețînd în marmora acestor munți uituci. Știați că în Balcani se află mari depozite de marmoră ?

Balcanii sînt niște înălțimi de marmoră, cu o alură funerară. S-au și tăiat, din trupul lor, în antichitate, sarcofage și statui. Iar mai înainte de greci și de romani, s-au tăiat dolmene. Ici și colo, unde nu te aștepți, răzbate un trecut și mai adînc, atestat prin menhire și dolmene. Aceasta înseamnă că p-aici s-au dat mari bătălii, Balcanii au și o alură militară. Ați intrat vreodată pe valea Lomului, a Timocului, a Vidului, a Iantrei ? Veți întîlni numai cetăți naturale, sprijinite pe formidabile parapete și turnuri. Îți vine să crezi că acești munți au fost creați anume pentru bătălii. Vă rog să mergeți spre Belogradgic și să vă convingeți ! Este acolo, deasupra orașului, un punct fortificat, în care a fost inițial o tabără tracică, peste ea una romană, peste aceasta una bizantină, acum una otomană, pînă vom sosi noi acolo, ca să așezăm altă tabără, română sau rusă, iar așezările militare se vor succeda și în viitor, cît vor fi războaie. Aceasta dacă în războaiele viitorului se vor mai folosi tacticile de azi... Și cum nu s-ar folosi, cîtă vreme războaiele se poartă pe pămînt și pentru pămînt !

Să revenim la morți ! Mă întorc la obsesia mea : ce facem cu morții ? Cu morții de aici, din Valea Plîngerii. Fiindcă aici am primit noi șocul morții întîia oară. Aici, cei morți s-au întîlnit cu moartea lor. Întîia oară. Veți spune : cum adică, întîia oară ? Ce, există și o a doua moarte ? ! Păi sigur, există : uitarea ! Ba există și o a treia moarte, și chiar o moarte infinită, dacă pe morții de azi îi vom uita. Desigur, veți spune, cîndva, celor morți li se va înălța un mausoleu. Aceasta ajunge ! Tigvele lor vor fi strînse cu sacul, cum strîng țăranii dovlecii toamna, cînd îi pun în căruțe și-i duc acasă ; tigvele vor fi deci depuse, pios, în niște uriașe sarcofage numai pentru capete. Fiindcă resturile de schelete se vor calcina, se vor pulveriza de la sine. Și cu aceasta chestiunea resturilor va fi rezolvată. Dar cealaltă ?

A, vă întrebați : care cealaltă ? Simplu : problema morților. Ei strigă : cu noi ce faceți ? Sîntem mulți, nu-i de glumit. Da, ați scăpat de noi, gata. Un Te Deum. Acum încă un Te Deum pentru cei căzuți az-noapte. Dar după asta ?

O, e ușor, cît de ușor este să te debarasezi de niște vieți printr-un aleluia. Dar mai departe ? Nu vă gîndiți

că acești morți, nemulțumiți în fond, toți au murit tineri ! — vor porni într-o bună zi ? Vor porni să întrebe : pentru ce ? Au tot dreptul să întrebe. Nu le ia nimeni acest drept, chiar dacă fizic nu mai sînt. Fiindcă întrebarea rămîne. Dar cui vor pune întrebarea ? vă întrebați, și pe bună dreptate. Cei care vin după noi, generațiile viitoare, nu vor mai răspunde, fiți siguri. N-au nici o răspundere. Sînt responsabile numai față de actele lor. Să spunem că-i așa, să acceptăm. Dar există o fatalitate care vine din urmă. O întrebare fatală, dacă vreți, care se poate adresa oricărei generații : pentru ce nu întoarceți capul înapoi ? De ce nu vedeți morții ! Nu vă convine ? Spectacolul movilelor de bolovani-capete e îngrozitor ? Atunci luați-vă fiecare în mînă bolovanul care vi se cuvine. Al moșului, al tatălui, al fratelui. Și cînd vă-ntoarceți de la luptă, depuneți-l din nou la grămadă, ca vechii celți. Veți vedea cum crește grămada. Și veți chibzui, dacă jertfa precedentă n-a fost cumva zadarnică. Fiindcă altfel jertfim din nou. Ne lăsăm irresponsabil capetele la grămadă. Cine ne asigură că mîine nu vom jertfi din nou ? Ar trebui să ne asigure morții.

Dar morții n-au cum, atîta vreme cît nu facem nimic pentru ei, cît nu asimilăm jertfa lor. Nu vedeți cum i-am și uitat ? Sînt aici, la doi pași, straturi peste straturi, în Valea Plîngerii. Cei mai mulți nu și-au pierdut încă identitatea, dar iată că nici nu-i mai evocăm. Chiar celor de az-noapte, din timpul atacului pe lună, azi nu le mai spunem pe nume, ca și cum n-ar mai fi. Ei toți vor mai da un timp necazuri celor de acasă : faire-parts-uri cu chenar negru, pentru prieteni, coroane de flori, slujbe, praznice, procesiuni de doliu. Moartea dă multă bătaie de cap celor rămași vii, ca și nașterea și nunta. Strămoșii noștri daci confundau nașterea cu moartea și le tratau în chip similar, cu dispreț. Dar nu formal. Cu mult dispreț nașterea, cu detașare moartea. Dovadă felul cum s-a murit aici.

Bine-bine, s-a murit cu dispreț, înțeleg, așa trebuia. Asta atunci, în act. Dar pe urmă ? Chestiunea rămîne în picioare. E o chestiune a zilei de azi. Și dacă noi, cei de azi, de aici și de acum, n-o vom dezlega, o vor dezlega morții Ei vor porni, vă asigur, spre lume, dacă nu facem pentru ei, încă din această clipă, ceva esențial."

Lucreţiu Parva a ascultat acest monolog al nu ştiu cui, apoi a pornit spre bordei, sub clarul de lună. Ştia că o chestiune bine pusă este aproape rezolvată. Şi s-a culcat întîia oară liniştit, de cînd era pe front.

De la Bucureşti, clarul de lună s-a văzut altfel. Fusese precedat de un asfinţit fantastic şi de un amurg prelung. Tonurile necontenit schimbătoare ale acestui amurg au provocat ravagii în cerul adînc, nişte înfloriri şi desfrunziri de culoare, nişte prăbuşiri şi aprinderi de umbre, care, dac-ar fi fost puse pe muzică, ar fi cutremurat auzul. Apoi clarul de lună a readus în cer liniştea. Nimic important nu se petrecea jos, în oraşul plat, tot ceea ce era mai de seamă se petrecea deasupra, în aer, în întinderile cosmice, după opiniile lui Rufino. Pe care, dealtfel, Rufino nu le împărtăşea la nimeni. Le ţinea pentru el poate şi pentru faptul că, dac-ar fi fost comunicate, gîndurile lui ar fi scandalizat. Astfel, chiar în această mică problemă — important/neimportant —, Rufino avea o opinie diferită de a lumii contemporane lui. El afirmă o banalitate, care, ulterior, avea să facă o glorioasă carieră : „— Depinde de unghiul în care te plasezi."

În ceea ce-l privea, Rufino se socotea plasat în unghiul cel mai potrivit cu putinţă : la baza oceanului aerian. „— Ca să vezi cerul, spusese el cîndva, nu-ţi trebuie piscurile Himalaiei". Din acest punct de vedere, coordonatele astronomice ale Bucureştilor îl asigurau. Oraşul se afla situat aproape de punctul zero ca altitudine — ce contau cîteva sute de metri în sus !, dar oricum oraşul era confundat pînă aproape de stingere cu o imensă cîmpie, care oferea o vastă bază oceanului de aer şi cerului. Nici ca longitudine şi latitudine Capitala nu stătea prost. Avea, spre nord, splendida perspectivă a Carpaţilor, şi, spre sud, Dunărea. Era un oraş de zonă temperată, cu foarte multe zile/nopţi clare pe an, probă clarul de lună care facilita observaţiile astronomice. Rufino era un adept convins al poziţiei după care Capitala ţării trebuia să rămînă acolo unde se afla, adică să nu se mute în altă parte !" — S-ar pierde mari avantaje !" opina Rufino, ridicînd mîi-

nile a zbor, un zbor interzis. Aceasta era şi singura lui opinie politică.

El ştia, nici vorbă, că pe lume se desfăşoară un război, dar nu voia să participe la accidentalul istoric. Îi ajungea mişcarea cerului. Studiile de optică. De cîţiva ani se ocupa de difracţia luminii în cristale, problemă subtilă, pentru care nu i-ar fi ajuns nici cinci sute de mii de vieţi, un ciclu indian. Ca să împingă chestiunea înainte, cît de cît, trăia din expediente, de azi pe mîine. Dar avea la îndemînă elementele esenţiale : cîteva lentile, cu care improvizase o lunetă, un aparat, tot de invenţie proprie, prin care obţinea lumina punctuală, un ecran de proiecţie — şi cam atît. Avea şi cerul — cel mai vast cer cu putinţă din Europa, i se părea lui. În rest ? Avea o casă, la periferia Bucureştilor, în Mahalaua Dracului, şi în casă o mahalagioaică cu care trăia, care-i gătea mîncarea şi-i spăla rufele. Ea îi zice Rufino, gîndindu-se la rufe. Rufe de copil, ce mai ! o rufă ceva mai mare acest Rufino. Ca să-şi ţină zilele, Rufino accepta presiunile concubinei, primind să repare ceasornice, să curăţe şi calibreze pistoale, să şlefuiască chiar şi pietre — pietre de rubin, ametist, diamant —, lucrînd pentru un bijutier din Centru, care i le dădea pe încredere, plătindu-l prost. Acceptase chiar şi o comandă puţin obişnuită : să zugrăvească un plafon, la un conac din Bărăgan, dar renunţase la aceasta, în clipa în care a văzut procedeul de fabricare a culorilor, un procedeu cu totul neştiinţific. La Mînzeasca se ducea însă cu plăcere, fiindcă proprietarul moşiei, domnul Costi Aldea, iubea ştiinţele. De dragul lui, mai mult decît de dragul problemei în sine, încercase să fabrice o maşină de semănat-secerat-treierat, care căzuse baltă, datorită războiului. Tot de dragul gazdelor, al doamnei Ada Aldea, fabricase nişte jucării mecanice pentru copii.

Preocupat de problemele lui, numai ale lui, Rufino rupsese legăturile cu lumea. Nu-i scrisese nici măcar unui foarte bun prieten din Italia, de care se simţea adînc legat, domnul Schiaparelli, un astronom care, de mai mulţi ani, se ocupa cu studierea planetei Marte. Domnul Schiaparelli prinsese tocmai un timp bun : în anul 1877, planeta Marte se afla în opoziţie cu Terra. O şansă pe care un astronom n-o prinde decît la un mare interval de ani. Cînd

a aflat că Schiaparelli își îndreaptă telescopul spre Marte, Rufino i-a trimis felicitări, imediat după 9 mai. Dar poate că și domnul Schiaparelli greșea, el voia cu orice preț să plaseze pe Marte realitățile pe care le descoperise pe Pământ : niște construcții colosale, o sistemă de canale, o civilizație, poate și un război. Rufino s-a menținut în a-i notifica, printr-o altă scrisoare, prin iulie — cînd războiul intrase într-o fază critică — o observație modestă, minimă : „Poate că pe Marte e altfel."

Acest *altfel* îl obseda pe Rufino nu ca vocabulă, ci ca problemă de fizică și astronomie. Lumea îi apărea într-o diversitate care cutremura mintea, pentru care, în favoarea căreia, el unul, Rufino, nu avea încă argumente. Nu putea proba această nouă realitate, ieșită de sub tăria legilor universale, nici pe cale fizică și nici, mai ales, pe cale matematică. Ceea ce însemna, în termeni clasici, ori că mintea e aberantă, ori că noua realitate aberează.

A pornit de la lumină, ca un presocratic ingenuu, știut fiind că presocraticii imaginau lumea pornind de la cîte un element, apă, aer, foc ș.a.m.d. Sprijinindu-se pe niște cercetări mai vechi, ale unui fizician din celălalt veac, Rufino a redescoperit lumina punctuală și a încercat să-i măsoare valorile. În acest scop el folosea un tub special, un fel de cameră obscură, prevăzut cu lentile și cu un ecran de proiecție. Rezultatele proiecției le prindea pe plăci fotografice, utilizînd un aparat tot de construcție proprie. Intrat în mirajul refracției și difracției luminii, Rufino a fost fericit o vreme, pînă cînd niște prieteni indiscreți l-au divulgat la Arsenalul Armatei, astfel încît opticianul a fost silit să participe, fără voia lui, la niște experiențe legate de războiul în curs, sub titlul „proiecțiunea luminei la distanțe mari". Distanțe minime, desigur, experiența nu l-a captivat. El lucra cu minimul, dar la distanțe cosmice.

Apoi, în vremea cît războiul se zbuciuma la Dunăre, Rufino a socotit că e oportun să scoată experiențele din laborator și să le continue afară, în cadrul natural, sub cer. Vara fusese bună : un cer vast, mai limpede ca niciodată. Deși torid. Un cer de cuptor aprins, chiar și noaptea, opticianul simțea sarea în orbitele ochilor, prisme de sare. Studiul problemelor de proiecție, refracție, difrac-

ție a continuat pînă toamna, cînd au început ploile, cînd Rufino n-avea ce să mai caute sub cer. El s-a retras în laborator, reluînd experiențele asupra luminii punctuale, în vid. Din nou, camera obscură, lumînările de spermanțet cu care făcea experiențele, ecranul. Folosea și energia electrică, produsă de o mașină cu magneți. Lumina electrică vădea o aceeași natură cu lumina solară, cel puțin în aspectul de flux. Dar îi era frig. Îl necăjea și frigul, frigul pe care îl resimțea în mîini — n-avea lemne. Alternanța cald/frig l-a tentat o clipă, l-ar fi putut conduce, dacă insista, la o ecuație a căldurii — problemă desigur foarte complexă. Ispita de a se ocupa de căldură l-a reținut un moment, ca o deschidere spre un nou orizont. „— Cum se bifurcă cunoașterea ! și-a spus Rufino, uimit, suflînd în mîini. Contemplînd același obiect, lumină să spunem, dar din alt unghi, te trezești apucînd pe un cu totul alt drum, care cine știe unde te duce. Totul se ramifică în chip amețitor."

Dar Rufino a găsit în el tăria să renunțe la problema căldurii. Îi ajungea optica, o știință rece. Optica, din punctul în care o lăsaseră Newton și Goethe : frumoasa și pura problemă a luminii. S-a concentrat toată toamna asupra ei, ducînd o existență de cîrtiță, cu un ochi închis, cu celălalt deschis, urmărind prin tunul tubului, pe ecranul de pe perete, efectul luminii punctuale. Această reducere a luminii de la fluxul razei la punct a fost — pînă la un punct — avantajoasă. Pînă la un punct, fiindcă din nou a apărut o misterioasă ramificare.

Rufino respingea ideea de mister, el însuși se preocupa de cel mai limpede cu putință fenomen din univers : lumina. Care se prezenta, iată, din nou, misterios. Din ce în ce mai misterios. Deși, probabil, nu în sine, ci numai datorită proastei înțelegeri a cercetătorului. „În sine lucrurile sînt simple, și-a spus el, încercînd să se convingă, împotriva unor fapte care arătau altfel. Noi sîntem cei care le complicăm inutil, și le complicăm, mai mult ca sigur, datorită mijloacelor proaste de observație. Compensăm de fapt." Rufino voia să spună că acolo unde observația era carentă, din motive tehnice, intervenea imaginația cercetătorului, care compensa. Cazul Schiaparelli. Astfel, el refuza să creadă, deși faptele o arătau precis, că lumina

are un regim *ultra,* invizibil, care sensibiliza totuşi placa fotografică, şi un regim *infra,* care încălzea pielea. Nu era oare de ajuns că lumina se descompunea, în spectru, de la roşu pînă la violet ? De ce această nouă complicaţie ! Exista oare un dincoace de roşu (un infraroşu ?), exista oare un dincolo de violet (un ultra-violet ?) ? Acest *dincolo* şi acest *dincoace,* ultra şi infra, erau în acest caz de naturi diferite, şi, în consecinţă, arătau fiecare altfel ! Dar de ce *altfel,* acest *altfel,* care pune în explozie coerenţa anterioară !

Rufino a urmărit, la spectrograful lui primitiv, efectul *infra* şi efectul *ultra,* pînă cînd l-au durut ochii, pînă aproape de orbire. A rămas închis în casă, aplecat peste aparat, zile şi nopţi în şir. Apoi, într-o zi, către asfinţit, a ieşit afară. Era tocmai clipa premergătoare clarului de lună. Mai întîi asfinţitul vast, care l-a liniştit, apoi amurgul adînc şi roşu. Poate să fi fost o stare specială a lui Rufino, poate cerul, dar ce minune ! Lumina cosmică, lumina de asfinţit de zi, se iriza în emulsiile unui aer greu, saturat de apă. Picăturile de apă, invizibile, străluceau în aer ca nişte sori mici, miriade de sori, care îşi emiteau lumina spre el. Cerul însuşi i se înfăţişa lui Rufino ca o prismă cu miriade şi miriade de faţete. Fracturile luminii erau infinite, refracţiile şi difracţiile orbitoare, ca într-o Cale Lactee. În fund, se zăreau Carpaţii, negri şi mari, suport al acestui infinit.

„Lumea e totuşi ne continuă", şi-a spus Rufino, şi s-a retras în casă, mort de frică. Pînă şi propoziţia „Lumea e totuşi ne continuă" l-a speriat. Gramatical, el nu cuteza să taie acel „totuşi" — menţinea o punte cu lumea continuă ! —, nu cuteza nici să schimbe expresia „ne continuu" în „necontinuu", cu atît mai mult nu concepea cuvîntul „discontinuu". Îi era frică.

VII

Nae Maican s-a trezit ca dintr-o dulce reverie, dar s-a trezit maior. Prinţesa Nadia lipsea. Vestea despre avansarea în grad i-a adus-o Doamna Focă, şefa echipei de doamne în alb, care i-a spus cu destulă severitate : „— E timpul să pleci, domnule maior ! Ne trebuie patul". Nae s-a uitat intrigat la patul pe care îl ocupa, în care n-ar mai fi putut încăpea şi altcineva decît dacă fostul căpitan s-ar fi retras cu bunăvoinţă la o margine. Dar patul era probabil cerut pentru alt rănit, cum s-ar spune Nae era dat afară din spitalul de la Turnu-Măgurele. A sărutat mîna doamnei care-l concedia şi a cerut voie să se îmbrace. Ordonanţa i-a adus echipamentul şi Nae a avut confirmarea : pe galoanele de la mundir apăruse încă o tresă. Era maior. Avea şi o decoraţie rusă pentru bravură. Şi douăzeci de zile de concediu. Dar prinţesa Nadina lipsea.

Stînd pe stinghia patului, cu decoraţia în mînă, maiorul s-a întrebat ce bravură săvîrşise, cînd el scăpase totuşi viu. I se spusese că din Dunăre îl pescuiseră ruşii. Tot ruşii îl duseseră în spitalul lor de la Turnu-Măgurele. Dar fără nici o zgîrietură. Trezindu-se din şocul exploziei, după foarte multă vreme, s-a mirat de mirarea celorlalţi şi a rîs : „Asta-i culmea ! Fii serios, dom'le, cum să scap viu ? ! I-o confirmaseră însă şi cei doi buni camarazi, locotenenţi

Mănescu și Perticari, veniți să-l viziteze la spital, și ei neîncrezători, dar asigurîndu-l că e viu, de vreme ce trăia, doar îl vedeau cu ochii : „— Da, domnule căpitan, sînteți viu, vă dăm parola de onoare. Deși e incredibil !“ Nae a ascultat propria lui poveste de cîteva ori, a ascultat-o ca pe o istorie străină, în ruseşte şi-n franţuzeşte, şi a hotărît să se despartă de ea, să n-o ia în seamă, fiindcă tot n-o putea controla. Se pretindea, astfel, că strînsese moartea în braţe, că acolo, în fundul Dunării, unde se scufundase, ca să pescuiască o torpilă, ar fi încercat — şi ar fi reuşit ! — să smulgă din ancoră corpul de fier al torpilei, dar că acel corp de fier ar fi explodat, şi... „— Dar cînd s-a-ntîmplat asta, monşer ? !“ — „— Cum cînd ! Cînd am întins podul peste Dunăre !“ „— Asta-i culmea !“ Părea culmea, dar era întocmai. Nae strînsese moartea în braţe, scăpînd neatins, doar şocat, scos din valuri cu burta-n sus, ca un peşte. Se perindaseră pe lîngă trupul lui conclavuri de medici, români şi ruşii, sosiţi să-l consulte şi să se mire. S-a oprit o clipă, în faţa acestui miracol tehnic, dar şi de vitalitate, chiar şi celebrul profesor rus Pirogov care n-a găsit o explicaţie fenomenului, l-a lăsat pe Nae în letargie, iar la plecare ar fi spus : „— Dacă-şi vine în fire, daţi-l la apă. Dacă înoată e bun sănătos.“ Acum urma să fie dat la apă, deşi, deplin trezit, Nae se pîrjolea pe uscat şi nu credea nimic din tot ceea ce se întîmplase.

Ceea ce nu pricepea era nu cum scăpase viu — gata, scăpase, avusese baftă ! —, ci cum de nu era lîngă el prinţesa Nadia. L-a întrebat pe Vasile : „— Unde-i zîna ?“ Vasile a dat din umeri — zîna lipsea. Cu Nae se întîmplase, cum spuneau cu invidie camarazii, ceea ce nici în vis nu visa : să fie rănit, dar fără nici o zgîrietură, să ajungă în spitalul rus de la Turnu-Măgurele, să fie îngrijit — de cine ? — chiar de ea. Culmea, fără ca el să-şi dea seama, iar ea să dispară — cînd ? — tocmai cînd el se trezise definitiv. Asta înseamnă să ai viaţă, dar să n-ai noroc !

Ferchezuit, lustruit ca un ceainic, maiorul s-a prezentat la Doamna Focă, în salonul oficial, ca să-i exprime recunoştinţa pentru îngrijire, pentru fericitele clipe petrecute în spitalul rusesc, care, Nae nu-şi găsea cuvintele, care fusese peste închipuire, peste ceea ce — dar iar nu-şi găsea cuvintele —, iar gentila doamnă a rîs, şi, ca să scurteze

ceremonia, i-a întins încă o dată mîna, să i-o sărute. La care maiorul, galant, a răspuns printr-o solicitare : „— Aş putea s-o sărut şi pe cealaltă ?“ „— Poftim !“ a răspuns rusoaica, întinzîndu-i şi cealaltă mînă. Dar nu această mînă voia s-o atingă cu buzele Nae, ci o alta, Doamna Focă nu pricepuse subtilitatea, şi maiorul, depunînd cel de al doilea sărut, a trebuit să spună de-a dreptul ce voia :

— Aş fi vrut, la plecare, să-mi depun omagiul la picioarele prinţesei Nadia Vasilievna.

Doamna Focă a tresărit şi s-a încruntat. Apoi i-a spus că dorinţa era cu neputinţă de îndeplinit. Nadia Vasilievna plecase de mult de pe front.

— Aş putea să-i las o scrisoare de recunoştinţă ?

— Cu neputinţă, Nadia se află în drum către Extremul Orient.

Maiorul a rămas mut, cu chipiul pe palma stîngă, în cea mai reglementară poziţie, dar năuc. A îngăimat :

— Doamnă, rogu-vă, prinţesa Nadia a existat ?

Doamna Focă a resimţit un nod în gît, era vizibil că abia îşi ţinea plînsul. I-a confirmat cu cea mai gravă seriozitate :

— Dar s-a ocupat insistent de dumneata. Pot să-ţi fac chiar o confidenţă : prinţesa Nadia, la plecare, te-a sărutat.

Nae Maican ar fi preferat să nu audă această confidenţă. Dar Doamna Focă n-a vrut să lase nici o confuzie şi a adăugat :

— Nadia Vasilievna e pătrunsă de cea mai adîncă pietate creştină. Apoi sec : S-a dus după logodnicul ei.

El rămăsese fără glas, şi Doamna Focă l-a concediat, procedînd ruseşte, ca în popor, nu i-a mai întins mîna, în schimb l-a însemnat de la distanţă cu semnul sfînt al crucii :

— Du-te, maiorule, şi fii sănătos !

Apoi a căzut în scaun şi s-a pus pe plîns. Plîngea ca o ţărancă. De ce ? Maiorul s-a învîrtit în jurul ei, ea i-a făcut semn să plece, el a plecat.

Nae a ieşit din spital sănătos, dar nu zdravăn. La gară a simţit imboldul să cumpere un bilet nu pentru Bucureşti, ci pentru Extremul Orient. Deşi nu se putea : drumul de fier rusesc abia dacă atinsese Uralii. Era mai scurt drumul

lung : Gibraltar — ocolul Africii — ocolul Indiei — ocolul Chinei, în sfîrşit Vladivostok, dacă prinţesa Nadia s-ar fi oprit în port la Vladivostok. Într-un an, cel mult doi, prinţesa Nadia ar fi fost tangibilă, direct tangibilă, fiindcă maiorul i-ar fi cerut, protocolar, să-i sărute şi mîna : „— Am venit să vă sărut mîna, Nadia Vasilievna. Aveam această datorie de onoare." „— Şi aţi ocolit jumătate din planetă pentru acest atît de simplu gest ? ! Dar puteam să mă întorc la Petersburg..." Cum nu-i dăduse prin gînd maiorului ! Fiinţele de genul Nadiei sînt capriciul pur ! da, se putea răzgîndi, apucînd drumul Petersburgului. Dar atunci pentru el, nimic mai simplu decît să atingă Petersburgul : Bucureşti — Cracovia — Petersburg, cu trenul, sau, pe apă, ocolul Europei, dar numai Europa. Nae a pendulat între Vladivostok şi Petersburg destul de mult, pînă cînd a reuşit să smulgă un bilet Giurgiu—Bucureşti, pentru el şi pentru ordonanţă.

Apoi înghesuiala din tren. Om de apă, Maicanu nu suporta înghesuiala terestră, zgomotul roţilor, tapajul modern al vitezei. Trenul era un vehicul care-l indispunea. Abia aştepta să sară din tren în navă şi să se simtă la lărgime. Forţa aburului îşi găsise cea mai norocoasă aplicaţie în drumul pe apă. Un drum pe apă, în jurul lumii în căutarea ei, era ultimul lucru la care maiorul mai putea rîvni. Desigur, ea se măritase. Aşa isprăvesc, întotdeauna, domnişoarele. Foarte bine, dar aceasta nu-l împiedica pe maior s-o caute ca să-şi exprime recunoştinţa, în chipul cel mai pur. Cum, cînd ? Oricînd ! Avea să se termine pînă la urmă şi cu războiul. Mult timp turcii nu puteau rezista. Nae nu era în clar cu ceea ce se petrece pe front, dar căpătase o imensă încredere în puterea rusă, graţie Nadiei Vasilievna, amăgindu-se cu gîndul că războiul va fi scurt, cu un final fericit. Probă : Nadia Vasilievna plecase, fără să mai aştepte finalul. Îl dădea ca sigur, prin însuşi actul plecării după logodnicul ei de la Vladivostok. Mai mult, anticipase actul victoriei printr-un sărut. Nae excludea mila creştină. Nu de milă îl sărutase prinţesa Nadia, ci pentru bravură şi ca o anticipaţie la ceea ce va fi să fie.

Marinarul s-a menţinut multă vreme în aceeaşi stare de exaltare şi vis, purificate de orice urmă de alt impuls. Descoperise puritatea din clipa cînd o întîlnise pe fata cu

păr de ovăz și puritatea nu-l mai părăsea. Definitiv pierdută, în vară, cînd se îmbarcase pe vasul Ada, Nadia Vasilievna revenise în cale într-un mod neașteptat, ca să dispară din nou neașteptat sub același semn ceresc al purității. Cum să nu crezi în puritate ! Era tocmai ceea ce nu-și putea imagina Didina, care punea totul sub semnul cărnii, al patului. Sub ochii acestei Didine toate femeile se întinau. Ei bine, intrigile Didinei nu izbutiseră să-l despartă de prințesa Nadia și nici veninul ei nu mai putea s-o ajungă. Madona de Suzdal, cum îi mai spunea Nae, se afla acum la Vladivostok sau la Petersburg, în deplina ei strălucire pură. După război, maiorul avea să zboare spre ea.

Ajuns în Gara Filaret, la marginea Capitalei, Nae a dat să coboare, dar Vasile, în loc să înșface bagajele, s-a scotocit în sîn și i-a întins ofițerului un bilet.

— Ce-i cu ăsta ?

— Mi l-a dat o rusoaică. A zis să nu vi-l dau decît cînd veți ajunge la București.

Ars de nerăbdare, Nae a desfăcut biletul și a citit un text scurt, care i-a golit trupul de sînge. A recitit biletul de cîteva ori :

„Nadia Vasilievna e deportată pe Ienisei. N-o mai căuta."

Maiorul a rămas în vagon, pînă cînd tot trenul s-a deșertat de lume. A aruncat apoi o privire de mort spre gară și spre oraș. De ce să mai coboare ?

A coborît totuși. De ce, nu mai știa. Dar a coborît. Era tristă Capitala la vreme de război, ploua, nu știai dacă e noapte sau zi. Noroi, nu se găseau trăsuri. Nae l-a trimis pe soldat spre centru, ca să găsească trăsură, dar între timp un alt militar, întîmpinat de ai săi, a avut bunăvoința să-l ia în cupeul familiei, oferindu-i un loc pe banchetă. „— Și unde o să fiți găzduit ? s-au interesat doamnele din familia militarului. La hoteluri n-ai unde arunca un ac. Poftiți la noi !" Ofertă respinsă de maior, cu politețe. Era absent. „— Dar de ce să nu veniți la noi !" a continuat a insista una dintre doamne. Maiorul nici nu auzea. „— Ați

fost rănit ?" apoi mai tîrziu, luînd act de uniforma lui de ofiţer de marină : „— Domnule maior, se desfăşoară la noi un război naval ?" Nae n-a răspuns. Aceeaşi indiscreţie bucureşteană, aceeaşi ospitalitate bucureşteană, care se menţinuseră peste catastrofa războiului sau, cine ştie, abia că înfloreau acum la timp de război. Oricum, Nae ar fi preferat să doarmă în uliţă, ca un cîine, decît să tragă la Didina. Găzduirea rudelor n-o accepta. Nu sosise în Bucureşti, în concediu, ca să tragă la rude, voia să fie liber, să aibă răgazul meditaţiei, să se gîndească singur la Nadia Vasilievna, să recompună chipul Madonei de Suzdal. A mulţumit din nou, cu politeţe, la invitaţiile insistente, dar a răspuns evaziv, nu voia să facă deranj, capitala e mare, maiorul era un bucureştean get-beget. „— Dar de ce să trageţi la hotel ?" „— Fiindcă nu vreau să fac nimănui deranj, doamnele mele !" Între timp, una dintre doamne, o roşcovană, puţin cam trecută, probabil văduvă, iradia în jur o căldură de sobă. Nae s-a strîns cum a putut mai bine, ca să scape de sub această dogoare, pe care o simţeau dealtfel toţi cei din cupeu. Şi chiar doamna, care părea jenată. Dogoarea aceea, carnală, iradia peste voinţa ei. A bîiguit ceva stupid : „— O să vină frigul. Vine iarna." Nae n-a auzit, trăgea cu ochiul pe fereastră, pîndind să nu treacă pe lîngă el ordonanţa, cu trăsura, în sfîrşit l-a văzut, Vasile făcuse rost de trăsură, echipajul a oprit, despărţirea de simpatica familie s-a făcut cu mult regret de ambele părţi. „— Totuşi vă rugăm să treceţi pe la noi ! Caius, insistă şi tu !" Caius era ofiţerul rănit, care-l găzduise în cupeu. Caius n-a insistat însă şi cei doi domni s-au salutat amabil, dar rece, cu mîna la chipiu. „— Am onoarea să vă salut !" şi gata. Cupeul s-a pus în mişcare, purtînd soba în interior. Părea că prin acoperiş ies aburi.

Era totuşi de neînchipuit, dar în hotelurile bucureştene n-aveai unde s-arunci un ac, cucoanele căpitanului Caius avuseseră dreptate. Marinarul a tras mai întîi la hotelul lui preferat, unde avea şi o cameră preferată, dar hotelul era nu ocupat, ci tixit, apoi şi-a încercat norocul în altă parte. Toate hotelurile supratixite. Să se ducă la nea Pandele Tabacu, nici vorbă. S-a reîntors la hotelul preferat, bătîndu-i jupînului cu pumnul în masă : „— Vreau camera mea !" „— Dacă nu-i liberă !... Şi-apoi să vă mai zic ceva :

e înăuntru un personaj important, un furnizor din Cernăuți !" De-ajuns ca Nae să se-nfurie. Ce personaj, care personaj ! Să scoată afară personajul ! „— Dar e un furnizor din Cernăuți. Al armatei Țarului !" „— Să mă scutească !" Dar personajul nu putea fi scos afară, oricît ar fi dorit domnul maior, pentru simplul motiv că bolea, mai mult, era în agonie, îi ținea spălătoreasa hotelului lumînarea. „— Și cît mai durează ?" a întrebat Nae, ceva mai concesiv. „— Păi mult n-ar mai fi. Cîte ore sînt ?" Era trecut de 12, post-meridian. „— Cred că pînă la 14, post-meridian, se duce. Cît beți alături o cafea, gata, s-a făcut. Dar și mai bine : dom'le Nae, lăsați aici ordonanța. Cum liberez camera, cum trimet să vă cheme."

Așa au și făcut. Numai că agonia personajului a durat pînă spre seară, cînd în oraș se aprinseseră lămpile cu gaz aerian. Între timp Nae a băut cafea, a sorbit dintr-un coniac, cu prudență, și a citit gazete, enervîndu-se în privința războiului, ca și în primăvară. Aveau gazetele în ele un dar de a scoate oamenii din fire, mai cu seamă pe militari, nemaivorbind de un militar abia picat de pe front, care cunoștea situația, de la fața locului ! Nae n-avea cu cine comenta situația, dar era foc de enervat, turba. Și cum să nu turbe, cînd domnii de la gazete scriau cai verzi pe pereți, fără să fi văzut un turc față la față, măcar să-l întrebe : ce faci, dom'le, cu ce ocazie pe la noi ? Presa într-atît era de învrăjbită și anapoda, încît părea că susține cauza Turciei agonice, în loc, din contra, să susțină cauza națiunii. Nae accepta antipatia față de guvern, o aproba chiar — nici un guvern nu e bun ! —, dar nu putea merge atît de departe încît să nu recunoască guvernului ceea ce era al lui : adeziunea la cauza nației. Nae s-a enervat și mai tare, cînd a descoperit că toate ziarele pe care le consultase erau „albe", conservatoare adică. A strigat, cerînd „Țal". S-a înfățișat patronul, a primit banii, dar reproșul privind culoarea gazetei nu l-a primit, ba chiar l-a respins. A țipat și el, foarte aprins : „— Domnule, la mine-n cafenea n-au ce căuta gazete roșii !" Maiorul n-a mai avut cînd să arunce replica imperios necesară, a intrat Vasile, care i-a adus vestea că „odaia e liberă". „— Numai un lucru v-aș ruga să pardonați, domnule maior, l-a prevenit hotelierul, cînd Nae a dat să urce sus. Înaltul personaj, pe care l-am scos din

odaie, a murit de tifos. Mi-e teamă ca molima asta, doamne ferește, să nu se ia..." Lui Nae, care suferise de toate febrele exotice, nu-i păsa de tifos. A consimțit totuși să mai aștepte un ceas-două, pînă cînd slujnicile și ordonanța vor deretica odaia, ștergînd mobilele cu spirt și petroleu. „— Și așternuturi curate !" a mai cerut el, din prag, după care s-a întors și a plecat în oraș.

Seară fiind, nu se vedea doliul, totuși Nae a remarcat pe străzi nu puține persoane în doliu. O doamnă în doliu, o tînără doamnă l-a frapat prin eleganța jupei negre și prin linia dreaptă cu care șalul negru îi tăia obrazul alb. Cînd doamna a dat să urce în trăsura care o aștepta, poalele jupei s-au ridicat lăsînd să se vadă botina neagră — mică — și linia piciorului, foarte fină. Doamnei i-a scăpat din mînă un obiect, un fleac căzut din manșon, maiorul s-a repezit să-l ia și să i-l ofere, dar ridicînd ochii spre cernita păgubașă, aceasta a izbucnit în rîs :

— Nae, tu ? !

Da, chiar el. Și ea a izbucnit în plîns :

— Vezi bine, Nae, ce mi s-a întîmplat...

Nae vedea doliul, vedea mîna înmănușată în negru ducînd la ochi batista închenărată, dar nu vedea fața doamnei, acoperită de voaletă. Cu multă gingășie și emoție i-a ridicat chiar el voaleta și a văzut-o :

— Tu ? !

S-au îmbrățișat, cu reținere și sfială, cu sfială la care întotdeauna obligă doliul. Și cu compasiune, din parte-i :

— Chiar tu, Mitzuko ?

Ea a răspuns printr-un plîns mut, care i-a pus în cutremur umerii mici. Avea un trup plăpînd de japoneză, chiar Nae, cînd o cunoscuse, o poreclise Mitzuko. El a reținut-o pe Mitzuko la piept, trecîndu-i ceva din calmul său. Doamna în doliu s-a liniștit întrucîtva, s-a putut desprinde, și-a recăpătat tăria, dar a rămas nehotărîtă pe trotuar în fața trăsurii.

— Înțelegi ce mi s-a întîmplat ! a mai șoptit ea.

Era greu să se formuleze condoleanțe acolo în stradă. Nae a ajutat-o pe Mitzuko să urce în trăsură, s-a așezat lîngă ea, apoi pentru a n-o stînjeni, a trecut în fața ei, pe bancheta pentru copii, ca s-o privească mai de departe, cu tot respectul. Femeia se schimbase mult, slăbise pînă la

transparență, dar doliul o prindea. Sub vălurile negre, întinerise parcă, avea acum cu cel puțin zece ani mai puțin, semăna leit cu sora ei mai mică, o soră pe care Nae o știa : tot o japoneză. Plînsul o îmbujorase pe Mitzuko ; nu și-a mai tras voaleta și a lăcrimat la vedere. N-o văzuse pînă atunci plîngînd, dar plîngea frumos. I-ar fi stat bine să țină în mînă un lacrimariu de argint, pentru colectarea boabelor prețioase, sau, și mai bine, s-ar fi potrivit în mîna ei o cutiuță japoneză de droguri, un așa-zis *inro*, din care marinarul avusese cu zecile, o colecție. Lacrimi scumpe într-un *inro* de lac roșu cu aur. Chiar și botina lui Mitzuko — cea care se vedea — era niponă. Faldurii de dantelă neagră ai jupei o acopereau și o descopereau, în legănarea trăsurii, ca un evantai. Dar mica doamnă a simțit privirea bărbatului și, fără a-l admonesta, a făcut vîrful botinei să dispară sub paravanul doliului.

Ajunși în fața casei, cei doi au afectat din nou ceremonia : marinarul a ajutat-o pe doamnă să coboare, apoi a condus-o protector pînă la prag. Cu chipiul în mînă, pe stînga, aștepta să fie spusă formula ultimă, la modul cel mai rece, dar Mitzuko, cu glasul neutru, l-a poftit în interior :

— Intră, de mult n-am mai stat de vorbă cu cineva.

Apoi ea s-a scuzat, ca să se dezbrace. A apărut într-o robă de casă cu franjuri negri, care-i dădeau un aspect de fluture exotic. Părul negru al doamnei, lucios ca lacul și tăiat scurt, sublinia de la sine tristețea. Purta la gît un triplu șirag din perle fumurii și-și înlocuise botinele cu niște papuci din mătase neagră. În papuci, piciorul lui Mitzuko părea și mai mic. Dar Nae n-a insistat cu examenul, a notat în zbor vestimentația, trecînd cu privirea asupra salonului, pe care-l cunoștea, în care interveniseră importante schimbări. Mai întîi portretul uriaș al unui bărbat în uniformă, care domina cu statura centrul unui perete, din tavan la dușumea. Oricare bărbat în uniformă, ajuns în fața portretului, simțea instantaneu impulsul de a-și pocni călcîiele și de a încremeni în poziție de drepți. Maiorul n-a dat curs somației, a rămas în scaun, dar l-a remarcat pe intrus și l-a fixat cu ochii.

— Nu-l cunoșteai ? l-a întrebat Mitzuko pe maior. Cum, tu nu știai că sînt căsătorită ?... A, da, și-a reamintit,

cînd ne-am cunoscut noi, el era la Dresda, la niște manevre de artilerie. Și cu un fel de veselie : Să știi, era cum îl vezi, portretul îl arată exact. Aș vrea să-l reproduc în pictură. Tot în mărime naturală.

Mărimea portretului nu era naturală, și marinarul a simțit un început de stîngăcie.

— Cînd își scotea gulerul, a continuat ea, indicînd gîtul bărbatului din portret, i se vedea o cicatrice, o urmă de sabie. Cred că-l și jena. Se observă crisparea, nu ?

Nae n-a răspuns, dar resimțea un fel aparte de crispare. Apoi Mitzuko s-a ridicat și l-a poftit s-o urmeze :

— Vrei să-i vezi armele ? Rîndul trecut cred că nu te-am invitat să-i vezi armele. Sîn foarte frumoase.

Nae n-a dat curs invitației, a rămas țintuit în scaun.

— Sala de arme ar fi pretins poate unele modificări, a mai spus doamna în negru. Dar a venit războiul. Cine să mai aibă timp de arme !

Nae tăcea, ea a continuat :

— Și gazonul din jurul statuii ar fi trebuit să-l aranjăm...

— Ce statuie ? a tresărit el.

— Statuia lui.

— Păi cînd i-ai și făcut statuie ?

— O, a rîs ea, statuia e veche, de dinainte de război. Lui îi plăceau statuile. Dac-ar fi fost după el, casa și curtea toată ar fi fost populată numai cu busturi și statui de-ale lui. N-ai văzut statuia lui din grădină ?

— Nu.

— Știu, atunci ai intrat noaptea. Nici portretul nu era aici.

Atmosfera se încălzise oarecum. Doamna în negru avea un fel de febră a evocării, care-i punea în tremur vocea, mîinile, franjurii negri. I se împurpuraseră din nou obrajii, ochii îi sclipeau.

— Nu ți-am arătat niciodată fotografiile lui ? Hai să le vezi !

L-a dus aproape cu sila dincolo, într-un alt salon, un salonaș care comunica cu budoarul. Interiorul arăta ca o pinacotecă în care se putea admira toată arta și tehnica

ocultă a fotografiei. Poze peste poze, în rame scumpe și în albume, toate înfățișîndu-l pe acel bărbat, fără femeia lui.

— Observi ? i-a arătat ea lui Nae, aici se vede bine cicatricea.

— Și cînd a căzut ? a întrebat Nae, ca să spună ceva.

— Cred că a căzut în prima zi. Dar ce curios ! a ciripit ea, înainte el nu era prezent aici, în casă. Tot spațiul casei îl ocupam eu. De asta te-am și poftit la mine, atunci. Nu-i așa că toată casa avea un aer feminin ?

Nae ar fi trebuit să confirme, dar nu putea ; femeia i se părea vizibil alta, deși cu mult mai tînără. Atît de tînără, atît de alta în doliul ei, încît maiorul n-a rezistat și a prins-o de mînă, ca pe o soră mai mică.

— Mitzuko, tu l-ai iubit ?

— Știu și eu ? Cred că da. Stai să-ți arăt mai departe...

Au ajuns în sufragerie, unde masa era pusă : două perechi de tacîmuri, două sfeșnice cu lumînări violet, două rînduri de pahare, ca și cum cineva ar fi fost așteptat. Nae s-a așezat, mai mult cu sila. Ea a dispărut pentru cîteva clipe, ca să se schimbe. Militarul era prezent și aici. Un portret normal, încadrat într-o ramă masivă de mahon, încastrată în zid. Rama îl făcea pe erou să privească în sufragerie ca printr-o fereastră. Era tot maior — echivalență de grad — și țintea cu privirea drept înainte. Nae simțea că amfitrionul, într-adevăr viu, îi va ura „poftă bună", exact la prima înghițitură. A așteptat să se întoarcă Mitzuko și s-a ridicat.

— Nu pot mînca. Te superi, Mitzuko ?

Mitzuko apăruse într-o robă violet cardinal, cu cordon alb, semnul doliului la orientali. Încă un pas și, mai tîrziu, ar fi urmat să apară cu totul în alb, semnul doliului deplin. Marinarul știa o poveste asiatică despre o tînără și frumoasă văduvă, doamna Tian, care zvîntase țărîna proaspătă a mormîntului soțului ei, cu un evantai alb, mînuindu-l foarte grațios. Un bărbat înțelept, care adesea își căuta liniștea cutreierînd prin cimitire, s-a oprit uimit în fața frumoasei și a întrebat-o : „— De ce vă grăbiți, doamnă, să zvîntați acest mormînt ?" „— Soțul meu mi-a poruncit ! a răspuns. Nu suporta să mă știe prea mult timp învesmîntată în alb." Înțeleptul, preluînd evantaiul, ar fi ajutat-o

pe doamna Tian să zvînte mormîntul, pentru ca tînăra să poată să-şi dezbrace mai iute veşmîntul alb al doliului.

— Dar stai, a insistat Mitzuko, el e atît de bun, atît de blînd... Să ştii, era înţelegerea întruchipată. Apoi hotărîtă : Nae, nu pot să te las la hotel !

Au mîncat fad, ceva fără gust şi fără aromă.

— Lui nu-i plăceau condimentele ! a explicat Mitzuko. Acum le-am eliminat şi eu. Vrei lămîie ?

— Nu.

Nae a fost invitat să ocupe dormitorul eroului, unde toate lucrurile erau rînduite perfect, ca în clipa plecării lui pe front. Curios : mundirul lui Nae se potrivea la milimetru pe umărăşul din cuier, iar calapoadele de cizme de asemeni. În baie — care despărţea cele două dormitoare — se aflau în bună ordine toate ustensilele lui de păr şi barbă, perii, foarfece, brice, plus flacoanele cu colonii. Nae nu le-a atins. N-a atins nici cămaşa de noapte, împăturită pe pernă. S-a vîrît gol în aşternut, a închis ochii, a încercat să adoarmă. Într-un tîrziu s-a auzit strigat :

— Emil, nu vii ?

Deci pe mort îl chema Emil.

Dificultăţile legate de partajul averii Grădişteanu au sporit chiar pentru punctele cele mai clare din testament. În mod normal, beneficiarii unor părţi bine definite din avere, scoase de sub riscul oricărui litigiu, ar fi trebuit să se retragă din acţiune, cu noile acte de proprietate în buzunar, mulţumind donatoarei pentru generozitate şi întorcîndu-se acasă. Nu s-au putut retrage, datorită acţiunii Avesalom Mînzu, care aroga pretenţia de principal succesor. Partajul a fost blocat şi prin acţiunea unor noi pretendenţi, răsăriţi, după deschiderea succesiunii, ca ciupercile după ploaie. Chiar aşezămintele depărtate — mînăstirea Rohia din Maramureş, mînăstirea Cocoş din Dobrogea, Capriana de peste Prut — au dat procură de reprezentare şi şi-au tocmit avocaţi. Un evreu din Chişinău, stabilit de mai mulţi ani la Bucureşti, reprezenta interesele mînăstirii Capriana din Basarabia. Un Şiclovan, tot din Bucureşti, dar supus austro-ungar, reprezenta interesele mînăstirii

Rohia. Sporise şi numărul avocaţilor, acum o haită lătrătoare, opusă Răşcanului, care se încăpăţîna să se apere singur.

Stupefacţia lui Răşcanu, în faţa acestei situaţii asocia sentimentele cele mai complexe. Mai înainte de orice, avocatul era uluit de uşurinţa cu care instanţa admitea incidentele laterale, divagările de la subiect, chestiunile cu totul exterioare procesului aflat pe rol. Dinu Hrisoverghi avea parcă o adevărată plăcere în a lăsa dezbaterea să curgă-n toate părţile, ca o apă revărsată peste maluri, spre nedumerirea celor direct interesaţi, care se vedeau abătuţi de la problemă, îndepărtaţi de rezolvarea la care rîvneau. Răşcanu i-a trimis vorbă printr-un prieten comun, invitîndu-l politicos să ţină în mînă frînele procesului, astfel încît, indiferent de soluţie, acesta să nu ajungă „afacerea secolului". La care Dinu Hrisoverghi ar fi replicat : „— Într-o ţară fără tradiţie, ce pot face ! Să poftească domnu Răşcanu să educe mai întîi clientela, să-i înveţe pe împricinaţi ce e dreptul, cum stau lucrurile cu procedurile juridice, să-i formeze, să le arate Legea. Şi apoi, dragă, tribunalul este incinta unei lupte absolut libere. Ca arbitru, eu nu pot prejudicia pe nimeni. Impricinaţii îşi aleg mijloacele de luptă la care îi duce imaginaţia sau la care au acces. Numai astfel, pînă la urmă, se va învăţa ideea de Drept. Instanţa va discerne, desigur, dar eu nu le pot lua combatanţilor cuvîntul din gură. Şi-apoi, sînt şi prea mari interesele în joc !" Cineva care asistase la discuţie ar fi spus că moştenirea Grădiştencei nu putea să nu provoace mai puţină zarvă, zavistie, zaveră decît moştenirea Imperiului Otoman, de pe acum obiect de dispută între unele cabinete diplomatice. „— Ce, pe front combatanţii îşi aleg mijloacele ? Darmite la sfîrşitul războiului, la pace !" Pe Hrisoverghi îl mişca deci o pornire liberală, care însemna întotdeauna tolerarea dezordinei, a haosului. Deci haos în materie de justiţie, haosul provocat pasămite de război ! Atunci unde ne aflăm, către ce tindem ? Frecventînd clubul conservator, domnu Dinu Hrisoverghi nutrea simpatii liberale, mascate sub o suspectă imparţialitate, imparţialitatea omului de lege. Care lege !

S-a adăugat, peste alte sîcîieli, şi cicăleala familiei, compasiunea doamnei Anne Răşcanu, faţă de soţ : „— Alec,

nu crezi că te surmenezi ? Poate c-ar trebui să angajezi un avocat." Domnul Răşcanu n-a putut arunca în perete ceaşca de ceai, cum s-ar fi cuvenit. Dar ce-l socoteau pe el doamnele ! Colac peste pupăză, a intervenit şi tante Clotilde, sora mai mică a bunicii, care a aruncat, candid, un lucru de pomină : „— Leanţa ar fi trebuit să se mărite. La moartea colonelului era încă tînără. Dacă se mărita, n-ajungea aici." Apoi cu gravitate : „— Vreţi să ştiţi părerea mea ? În chestiuni de justiţie e musai să te sprijini pe un bărbat !" Licenţiat din acest rol, Răşcanu s-a retras în cabinet. Aici îl aştepta Garussi. Prin iniţiativa Annei, probabil, deasupra biroului de avocat fusese atîrnat un uriaş portret al bunicii Grădişteanu. De cîte ori intra, dînd cu ochii de portret, Răşcanu resimţea un şoc. Apoi uita de şoc, luîndu-şi în primire scaunul şi rămînînd cu spatele la portret, care îl domina din spate. Discutînd cu Garussi, Răşcanu simţea că acesta e cu un ochi ţintă la portret. Ca şi acum :

— Vrednică femeie, nu pot să zic ! a exclamat acesta. Ce mai, bărbat !... Ca să încurci atîta lume îţi trebuie forţă.

Şi Garussi era încurcat. Mintea iute a omuleţului, desăvîrşit pliată la maşinăria afacerilor obscure, croită pentru acestea, se înţepenise, acum nu-i mai rămînea nimic de făcut decît să privească portretul, şi să ridice braţele în sus, ca Pilat din Pont. Garussi adusese cu el şi un jurnal, foaie proaspătă, tipărită special pentru proces, cu titlul „Moştenirea". Se vedea mîna lui Nicolache Grădişteanu, care-şi exercitase pana şi cu alte prilejuri, numai în foi volante, cu vopsea pamfletară. O caricatură a doamnei Grădişteanu, în chip de Scufiţă Roşie înconjurată de lupi, dar cu cap de hîrcă, orna prima pagină. Gest oribil, dar Garussi a dat din umeri, cu sensul : „— Morţii mişcă". Răşcanu a aruncat foaia, apoi a reluat-o, ca s-o parcurgă.

Era mai întîi, pe coloana din stînga, o listă a averilor şi a destinatarilor. Într-un chenar, cu alt corp de literă, partea destinată Răşcanilor, inclusiv onorariul : zece ani uzufructul moşiei din Argeş, evaluat la o sumă cu mult exagerată, menită să scandalizeze, în coloanele din dreapta se înşirau, în formă de ştiri, cancanuri de familie : sentinţe de tribunal legate de procese mai vechi ale familiei, pentru

case şi pămînt, în care Grădiştenii apăreau în avantaj — deci în lumină proastă, ca nişte hrăpitori ! — cazul Avesalom Mînzu, în sfîrşit cazul slugilor hoaţe din Clopotarii Vechi. Pe verso, un lung articol — stil Gură-spartă — despre ideea de familie şi moştenire. Se făcea apel la lege şi la rolul statului în apărarea instituţiei fundamentale. Se vorbea despre pericolul înstrăinării marilor proprietăţi, al surpării şi pulverizării unor prestigii istorice, legate de un nume, nu lipseau unele accente xenofobe : „— pămîntul strămoşesc" încăpea pe mîna grecilor, evreilor, armenilor — sacrilegiu ! Despre Îngeri doar un cuvînt ; se dădea „din sorginte sigură" că Îngerii lui Luca de la Robbia aparţin, printr-un legat al colonelului, onor dl. N. N. Gradichteano.

— Tipul este absolut iresponsabil ! a exclamat Răşcanu, aruncînd fituica. Moralmente, acţiunea lui e sinucidere pură. Nu cu mijloace ca acestea se poate obţine ceva.

— Da, dar face vînt ! — a observat Garussi. Şi se iscă pălălaie. Lucrurile temeinice se fac pe tăcute. Aici a greşit şi coana Leanţa. Ea putea foarte bine să-şi rînduiască lucrurile, încă în viaţă fiind. Să dea danii, să vîndă, să înzestreze, cu acte, fără spectacol final. Doar ştia că se duce. Dar cădere de mare familie, fără zgomot, nu se poate.

Din nou Garussi se obrăznicea. Dar poate că era doar o revoltă faţă de situaţia într-adevăr încurcată pe care stăpînul o moştenise, un gest de fidelitate faţă de el, chiar dacă nu şi în favoarea bătrînei. Către bătrînă, Garussi a aruncat în încheierea monologului o privire chiorîşă, fără nici un dram de admiraţie. Ar fi trebuit ca Răşcanu să se descotorosească de portret. Putea fi trecut în altă parte, în sala de arme la care bunica ţinea atîta, sau, şi mai bine, în dormitorul lui tante Clotilde. Această prezenţă tutelară începuse a-l încurca.

— Şi presa ? a întrebat Garussi.

— Ce presă ? !

— Presa noastră de ce tace ? Ar trebui să intervină şi să riposteze. Dacă tot s-a făcut zgomot...

— Presa n-are de ce se amesteca în afacerile juridice. Un proces de moştenire rămîne o chestiune privată.

— Ba vă-nşelaţi, e deja o afacere publică. Sînt amestecate mari instituţii şi aşezăminte. Cînd e bal, bal să fie,

muzica nu poate lipsi. Să cînte fanfarele, să iasă pe uliţi poporul. Să fi căzut procesul ăsta pe o mînă liberală. Doamne, ce zaiafet mai urma...

— Şi aşa e zarvă.

— Tocmai, s-o facem lată. Cunosc un domn, Robcănescu, bun de asemenea isprăvi. L-ar tăia pe Gură-Spartă.

Detestabilă figură Garussi ! Reprezenta probabil mentalitatea locului, arţagul fanariot combinat cu duhul dunărean de gîlceavă. Pînă la un punct, acest specimen îl amuza pe Răşcanu.

— Şi ce cîştig am avea, domnule Garussi, dacă am abate lucrurile pe o asemenea albie, incontrolabilă, absolut contrară subiectului !

— Am avea, că povestea s-ar lăţi. Sub poalele zarvei, care, cu cît fîlfîie mai tare cu atît orbeşte ochii lumii, se pune mîna pe piciorul afacerii şi se lucrează liniştit. Hoţii la foc îşi fac treaba.

— Asta e tactica hoţilor !

— A lor şi a oricui are în gînd ceva temeinic.

— Domnule Garussi, a sărit Răşcanu, clocotind de mînie, ce-ţi imaginezi dumneata că-i acest proces ? !

Garussi l-a privit pe stăpîn cu ochi şi mai miraţi.

— Ce să fie, a răspuns el, un proces ! Păi să le facem noi proces, dacă-i p'asta ! Să-l scoţ eu pe Gură-Spartă, cu tingirea de gît pîn tîrg ! Să se vază atunci hoţiile lui, că le am pe toate la buzunar, pentru momentul oportun. Sau pe Avesalom Mînzu ! Care nu-i mînz, e curvit în rele.

— Asta nu-i justiţie ! a urlat Răşcanu.

— Justiţia e a cui e mai tare.

— Asta-i şi morala internaţională, din păcate ! a constatat Răşcanu.

— Şi ce, nu e bună ? ! Cine nu-i tare, să-şi pună pofta-n cui. Să vedeţi ce papară mănîncă Turcia.

— Crezi în victorie ? ! s-a mirat Răşcanu, uitînd de proces.

— Păi cum ! Toate măririle se duc pe gîrlă, toate pier, toate se surpă, ca să iasă deasupra broaştele şi mormolocii. Şi patetic : Coane Alecule, tot ce urmează va fi o degradare generală. Tocmai de asta şi zic : puneţi mîna, hai să-i dăm la o parte, cu drept, fără drept, treaba să iasă !

Dar pe ce lume trăia stăpînul de nu știa aceste mici înțelepciuni ! El se hrănea, nici vorbă, cu beltelele din testamentul coanei Leanța. Garussi a trecut cu privirea de la bătrîna din portret la legatar și invers, hotărînd în gînd să nu mai facă mulți purici pe aici. N-avea cu cine se-nțelege, vechii boieri meritau s-ajungă niște mofluzi. Se purtau în propriile treburi ca niște agiamii, le mîncau cîinii din traistă, îi bîzîiau mușteie, miroseau toți a ruină. Măcar bătrîna făcuse una de pomină : căzuse măreț, trăgînd după ea, în groapa procesului, neamuri și stabilimente. Ca să pună capac întîlnirii, Garussi i-a mai adus o veste stăpînului :

— Se pare că în afacere va intra și Kraşmaru. Nu putea să se țină deoparte. Are la mînă niște polițe, tot de la colonel. Pensia pentru mînz s-a plătit prin casa Kraşmaru.

Lui Răşcanu i-a revenit brusc în minte dialogul purtat cu Alice, la începutul toamnei, cînd avocatul se simțea sigur pe sine :

„— Și cu celelalte datorii ce faci ?“ l-a întrebat Alice.

„— Celelalte datorii au termenele lor. Am avut de-a face în genere cu creditori onorabili, care n-au recurs la polițe oneroase.“

„— Dar Kraşmaru n-a recurs niciodată la polițe oneroase, l-a apărat Alice pe bancher. El n-a făcut altceva decît să te execute strict, cum procedează curent cei de teapa lui.“

„— Îl aperi ?“

„— Doamne ferește ! Vreau doar să fii exact în aprecieri, așa cum ți-e felul.“

Răşcanu a privit-o atent pe Alice, apoi a rîs :

„— Alice dragă, constat o schimbare la tine !“

„— E numai grija față de tine. Vreau să te fac să înțelegi că deținînd numai niște atuuri morale și niște titluri de familie, nu se poate lupta cu Kraşmaru. Îți mai trebuie și altceva ca să-i fii superior.

„— Ce ?“

„— Enorm de mulți bani.“

Încheind acest dialog cu Alice, s-a reîntors spre Garussi. L-a întrebat într-o doară :

— Are o atît de mare avere acest domn Kraşmaru ?

— Destul de mare, a răspuns omulețul, ca să nu ne permitem să-l înfruntăm.

— Fii serios ! a respins Răşcanu. În acest caz, habar n-ai ce înseamnă avere !

Omuleţul nu l-a contrazis, dar, peste umărul lui, zîmbea Alice, care îi spusese : „— Eşti de fapt un infirm, Alec. Ai datorii." El n-a replicat, acum însă îl putea înfrunta măcar pe Garussi :

— Trăim totuşi, domnul meu, într-o lume liberă, în care nu se poate face orice.

— Tocmai, l-a aprobat Garussi, e o lume în care se poate face orice. Şi rugător : — Puneţi-vă de acord cu voi înşivă, coane Alecule ! Cum adică nu se poate face orice, într-o lume liberă !... Dar cine, gîndiţi-vă, i-ar putea impune lui Kraşmaru anume constrîngeri morale, dacă la asta vă referiţi !

Răşcanu i-a retezat trăncăneala filosofică, cerîndu-i fişa lui Kraşmaru şi aducîndu-l astfel pe omuleţ din nou la subiect :

— Dă-mi datele !

Garussi s-a conformat, desfăşurînd din nou o poveste lungă, din care Răşcanu n-a înţeles mare lucru. Omuleţul nu i-a prezentat o fişă, cum îi ceruse avocatul, ci din nou o suită de anecdote despre Kraşmaru, nişte poveşti de haz, debitate ca să-l amuze pe stăpîn. Kraşmaru se-mbogăţise, pretindea Garussi, plimbînd un leu prin Europa.

— A fost circar ?

— Da' de unde ! Singurul lui capital a fost un pol de aur, un singur pol, adică un leu de-atunci, pe care l-a plimbat din ţară-n ţară, pîn' s-a întors cu o hazna de bănet înapoi la Bucureşti. Asta-i averea lui Kraşmaru.

Răşcanu a înţeles că numitul Kraşmaru a început prin a se ocupa cu speculaţia de bursă, pornind de la un capital infim. Garussi l-a asigurat că n-a fost vorba decît de un leu — un singur leu ! —, agonisit prin muncă sau luat cu împrumut, sau furat, n-avea importanţă — dar numai un leu —, din care a ieşit, prin speculaţii, desigur, o fantastică avere.

O poveste orientală, încă o dovadă că Bucureştii ţineau de Orient, dar Garussi încerca să-l convingă pe Răşcanu că, dimpotrivă, povestea lui Kraşmaru ţinea de Occident :

— Individul s-a dus cu marfa stăpînului la care era trimis, pînă în Olanda. Acolo trebuia să-i vînză marfa, la

Amsterdam, iar cîştigul lui, dat de stăpîn, era un leu, un singur leu. Ei bine, pe leul lui, la bursa din Amsterdam, sucindu-l şi-nvîrtindu-l, în toate felurile, Kraşmaru a scos trei taleri olandezi. Era în vremea cînd lira englezească căzuse rău, după războiul englezilor în India, iar el a schimbat talerii pe lire, de care toată lumea fugea pe-atunci ca de foc. A luat Kraşmaru multe lire, parale chioare, dar cînd cursul lirei s-a umflat, ei bine, cine s-a trezit cu buzunarul borţos ? Kraşmaru ! Leul lui făcuse pui, şi, călare pe leu, cu puii după el, Kraşmaru a luat-o la vale prin Europa, pînă-a ajuns la Istanbul. Era tînăr, părea calic, dar el e cel care şi-a deschis baerele pungii, ca să-l aducă în scaun la Bucureşti pe vodă Bibescu...

— Vezi că-ncurci lucrurile ! a avertizat Răşcanu. Kraşmaru dumitale nu poate fi atît de bătrîn.

— Dar nici copil. E om mai copt decît mine, copt mai bine la dovleac decît toţi cămătarii din Bucureşti. Leii lui l-au pus în scaun pe vodă Bibescu...

— Minciuni, Bibescu-Vodă n-a luat tronul cu bani de la cămătari ! a respins Răşcanu. Spune-mi mai bine în ce-şi vîră banii ? Mari proprietăţi imobiliare nu are, pămînt nu are, fabrici nu are.

Din spusele lui Garussi rezulta că individul se ocupă în principal cu comerţul de valute, cu camăta, dar nu numai. Kraşmaru participase, se pare, la finanţarea drumurilor româneşti de fier, contribuise deci la prăbuşirea lui Strussberg. Avea titluri şi asupra unei uzine germane de armament, şi investiţii într-o uzină britanică de torpile, şi o companie de cereale cu sediul la Odesa. Intenţiona să stimuleze exploatarea petrolului şi, în acest scop, întreţinea legături cu un cartel petrolier din California. Intern, nimic la vedere. Se spunea că participă la construcţia unei fabrici de zahăr la Chitila şi că, tot la Chitila, ar fi vrut să ridice o fabrică de chibrituri, ambele industrii rău mirositoare.

— Deşi nimic nu pute ! a încheiat Garussi. Treci pe lîngă casa lui şi nu simţi în nări nimic.

— Dar de ce nu iese la vedere ? a strigat Răşcanu. De ce nu se angajează în politică ? Ce om aici, la noi, n-are vanitate politică !

— Păi ce, la noi se poate face politică ? a replicat Garussi. Politica, moft. Intrigărie și cacialmale. Și ifos, cît cuprinde vederea. Kraşmaru n-are ifos, fiindcă se ştie tare. El socoteşte, pasămite, că nu i-a sosit vremea. Cînd o fi să-i fie la-ndemînă, intră el și-n parlament.

Răşcanu era sătul de cazul Kraşmaru. A vrut să pună punct :

— Și alte veşti ?

— Am ştire despre nişte tulburări, la Grecuţa. Păcat c-aţi irosit prilejul și n-aţi scăpat de moşie.

— Ce tulburări ?

— Acum e prea tîrziu să mai faceţi ceva. La Grecuţa a izbucnit răscoală.

Păuna a aprins luminile și s-a apucat de scris. Singurul căruia îi putea împărtăși spaimele era un om de departe, doctorul Herbert de la Viena. S-a repezit spre condei, ca spre o salvare, apoi s-a reprimat, a încercat să-și impună un minim echilibru :

„*Doctore,*
ceea ce mi se întîmplă, în ultima vreme, e un pic ciudat. Nu ştiu dacă sînt bolnavă de dinţi sau de nervi.
Adevărul e că dinţii au încetat să mă mai doară ; m-au durut îngrozitor, într-un coşmar. Apoi mi-au trecut. Dar se clatină unul. Nu ştiu dacă se clatină real sau dacă nu cumva degetele mele nu-l clatină, din spaimă. Trebuie să-mi reţin mîinile cu sila, ca să nu mai încerc, să evit oglinda, să evit să mănînc, mi-e frică să-l ating cu limba. Atît de fragili sîntem noi, oamenii ?
Trebuie să înţelegi că pentru o femeie e cumplit. Preferam să-mi rup un picior. O frumoasă doamnă, sprijinindu-se într-un baston scump, ça fait chic. *Dar doctore, vei spune din nou că e o chestiune de ancestraţie și mă vei obliga să-mi reconstitui genealogia. Ai mei toţi, inclusiv Rudi, au avut dinţi sănătoşi, dinţi de fiare. Mai ales tatăl meu, nelegitim sau nelegiuit, cum vrei. Atunci de unde vine răul ? Pe ce cale ? Crezi că e posibil să-mi cadă dinţii din urît ? Vreau să ştiu dacă, în cariera dumitale ai mai întîlnit un caz ase-*

mănător : cuiva să-i cadă dinții din groaza de singurătate
Știu, mă vei întreba cui din neamul meu i-au căzut dinți
din urît. Dar îți spun : nu știu și nici nu mă interesează
Ce importanță are ce s-a-ntîmplat cu ei. De ce eu, azi, să
arăt ca o hîrcă. Prematur ! Oare morții mișcă în noi ?

Deasupra mesei era oglinda. A spart-o. Despre acel rîs care o speria, Păuna n-a scris nimic.

Nae Maican a reluat calvarul luptei pentru „trecerea Dunării" încă de a doua zi. La Ministerul de Război, din nou, n-a găsit nici o înțelegere : „— Domnule maior, ce Dunăre vrei să mai treci ? Ești avansat maior, ești distins pentru bravură cu o înaltă decorație rusă, ce mai pofțești !" Nae a explicat, cu răbdare, ținîndu-și cît putea mai bine nervii, situația lui absurdă : era probabil singurul combatant, la atîtea luni de război, care nu trecuse încă Dunărea. „— Cum, domnule, cînd ai fost și rănit !" „— Dar în Dunăre, în sforul apei ! N-am pus piciorul dincolo !" În primăvară, Nae voia flotă, o flotă cu care să înfrunte puterea navală a Imperiului Otoman, acum își moderase cererea, voia să treacă Dunărea, fie și cu o barcă. „— Atîta vreme cît pe fluviu nu se mai angajează bătălii, înțeleg să fac serviciul dincolo, pe celălalt mal, fie și la o baterie de tunuri." Accepta deci și sacrificiul de a fi tunar, dacă marinar nu se mai putea. Tunar, dar dincolo ! „— Vezi, domnule maior, i s-a explicat, aici greșești dumneata. De ce dincolo ? Dar aici, pe malul nostru, cine să ne apere ?" Guvernul înțelegea să întărească țărmul stîng, linia Dunării, pentru orice eventualitate. Dacă, Doamne ferește ! „— Cum adicătelea, dacă ? Ce, nu credeți în victorie ? !" Se credea în victorie, nici vorbă, dar cu surdină. Nu scria și presa ? Iată, războiul nu se mișca din loc. Ca mîine sta să pice iarna. Linia Dunării trebuia consolidată cu orice preț. În consecință maiorului nu-i rămînea decît să se întoarcă la Dunăre sau, și mai bine, să-și petreacă liniștit concediul în București. N-avea unde petrece, n-avea prieteni și amante ? Hai să fim serioși !

Maiorul a ieșit jignit de la minister, hotărît să nu mai

revină acolo, să trateze de-aici înainte cu autoritatea civilă sau cu presa. Era şi presa o forţă, forţa opiniei publice, vocea poporului.

Dar dînd să urce în trăsură, gata să se îndrepte spre redacţia „Românului" sau a „Timpului", n-avea importanţă, s-a simţit privit, a întors capul şi a rămas înmărmurit : Didina.

— Să trăiţi, domnule maior ! a început ea, maimuţărind formula militară.

Era frumoasă şi galeşă, şi îmbrăcată foarte cochet ; cîteva din lucrurile dăruite de Nae în primăvară o prindeau de minune. Avea un haz al ei Didina, şi un aplomb.

— Singurel prin Bucureşti, aţi lăsat războiul ! l-a împuns ea. Şi fiindcă el s-a încruntat : Nae, cît o ţinem aşa ? Ţi-am luat bagajele de la hotel, te-am mutat la mine.

În trăsura Didinei, trăsură de piaţă, se aflau bagajele marinarului. Lîngă bagaje, Vasile. Maiorului nu-i rămînea altceva de făcut decît să-şi ia ordonanţa la palme. Dar ar fi fost un spectacol degradator. A consimţit să lase bagajele şi ordonanţa acolo unde se aflau şi a luat-o pe Didina în trăsura lui. Pe drum nu şi-au vorbit, deşi ea a tot încercat.

— Credeai că nu te găsesc ? Nae, am simţit că vii de alaltăieri ! I-am şi zis tuşei : Vine Nae. Fii, dragă serioasă. E pe front, e în spital...

— De unde ştiaţi dumneavoastră că sînt în spital ?

— Păi n-a scris şi la gazete ? Le am teanc pe toate.

Nimic nu se putea ţine secret în Bucureşti, nici secretul militar. Un început de exasperare se vestea la orizont, maiorul se simţea din nou prizonierul premoniţiilor Didinei, al harului ei de a vedea tot, de a şti tot, mai înainte cu mult de a se petrece un lucru sau altul. Îi citea mai mult ca sigur şi gîndurile. Gîndul lui de a da ocol lumii, în căutarea Nadiei Vasilievna, era precis în manşonul Didinei. Şi marinarul s-a posomorît.

— Cum ţi-a venit să te muţi în locul unui mort ? l-a cicălit Didina. A căzut cerul pe mine cînd am aflat. Ce, n-ai unde trage în Bucureşti ?... Nae, oricît ţi-ar fi năduful de mare contra mea, la mine poţi să tragi oricînd. Cît sînt liberă !

I-a spus „Cît sînt liberă !“ ca o prevenire. Deci putea să nu mai fie liberă, într-o bună zi, să isprăvească cu el. Avertismentul l-a amuzat pe maior, nu-i displăcea această făgăduinţă de libertate. Ar fi fost, în sfîrşit, o libertate reciproc consimţită, fără chin, cum se cuvine în amor.

— Eşti trist ? a tresărit ea. Ajungem repede.

Se anunţa de pe acum vijelia : „Ajungem repede !“ Nae s-a încruntat mai tare, hotărînd să reziste. Nu voia să se mai arunce din nou în nebunia cu Didina. Ea sărea cu vorba de la una la alta, se vedea că-i fericită. Cînd am intrat cu trăsura în mahala — cu cele două trăsuri ! — inima Didinei tresălta de bucurie. Se ştia privită, se simţea victorioasă. L-a privit pe Nae în uniforma lui de maior — aceeaşi cu cea de căpitan, doar cu o tresă în plus — şi a exclamat, pocnindu-şi palmele :

— Nae, ştii că-ţi stă bine !

Au intrat în casa cunoscută, o casă care rîdea. Apăruse pisica, pisica aceea, cu ochii verzi, care-i provocase gelozie nebună Didinei, în primăvară. Aceasta însemna că Didina tolerase în casă pisica, semn că voia să-i facă lui Nae plăcere sau, cine ştie, nu-i pasă de nici o pisică, cu două sau cu patru picioare, oricine ar fi. Dar cînd s-a deschis uşa, mica fiinţă s-a speriat şi a dat să sară printre picioarele lui Nae afară. El n-a oprit-o. Era mai cuminte ca pisica să stea cît mai departe de casă, măcar cîteva zile, pentru liniştea Didinei şi-a lui Nae, care se simţea obosit. Obosit de alergături, cătrănit pe soartă, meditativ, grav, chiar cu un aer filosofic în colţul gurii.

— Nici nu m-ai sărutat ! a aruncat ea, dezbrăcîndu-se în vijelie.

Trecuse dincolo să se schimbe, Didina urma să intre în bucătărie să pregătească masa, dar mai înainte de asta l-a rugat frumos pe Nae să aştepte cuminte, în salon, să răsfoiască gazete, să fumeze, să se uite prin album. Se purta la fel ca şi altădată, dar cu un freamăt nou, pe care Nae l-a simţit în fîşîitul rochiei, în trasul fustei peste cap, în descheierea butonilor de la spate, în pocnetul nervos al jartierelor, în scoaterea ciorapilor, toate înlăturate iute, cu un avertisment ţipat către Nae, că n-are voie să intre dincolo, la ea. Didina era grăbită, mai grăbită decît de obicei, ea

și-a tras pe trup un capod lung, tîrlici în picioare, și a trecut la bucătărie, unde s-a auzit o năruire de văsărie și cratițe, plus țipetele ei. Nae a sărit ca ars, dar Didina l-a oprit să intre. N-avea voie în bucătărie ! să poftească domnul maior și să rămînă la locul lui, nu dura mult, totul era pregătit, cît se uita el printr-o gazetă masa era întinsă, vinul era pus în carafă, un singur lucru mai lipsea și Didina a strigat spre Nae :

— Nae, vrei gheață ?

Nae n-a înțeles bine ce-i cu gheața. Ce gheață ! Nu, nu voia gheață, deși, a mai strigat Didina, la masă numai gheața mai lipsea. El a rămas în afara pregătirilor de masă, nu-i era foame, nici sete, n-avea nici un interes pentru cele ce se întîmplau în jur, dar simțea că Didina pusese în zdruncin toată casa. Ca de obicei. Dar cu o foame și o sete în plus, cu o grabă în plus, o grabă care făcea să zbîrnîie aerul.

Acum bătea icre — cu icre se începea masa întotdeauna, cu salată de icre, trufanda de știucă, icre acrișoare și tari, potrivite din ulei și ceapă, ceapa tocată mărunt-mărunt, cît să nu-ți tai unghiile, uleiul picurat pic cu pic, de sus, ca picăturile din clepsidră, ulei de volo, care îngrașă bobul icrei, îl face prețios, plăcut și dulce, lunecos și ațîțător, cînd îl spargi cu limba în cerul gurii, după care dai de dușcă o băutură foc, un pahar de rachiu. De icre, atunci cînd sînt bătute, la bucătărie, îți lasă gura apă, Nae cunoștea această plăcere, își pierdea de obicei răbdarea și da să intre peste gospodină : „— Nu-s gata ?“ „— Aibi un pic de răbdare !“ Și gospodina mai picura în castronul cu spumă un pic de ulei, prelungind bătutul cu încă un sfert de ceas, cît să-ți vină să leșini.

Didina bătea însă icrele nervos, fără acea răbdare absolut trebuitoare, Nae simțea cum le strivește cu lingura, ca să termine o dată, cum toarnă uleiul cu grabă — or să se taie ! —, cum o irită pauzele lungi, cînd trebuia să aleagă pielițele și să le tragă la o parte, cu capul lingurii de lemn.

— Ai să le strivești ! a strigat Nae.

— Și ce dacă le strivesc, ce !

Apoi s-a apucat să taie ceapa. A intrat brusc cu cuțitul în ceapă, umplînd bucătăria cu o mireasmă agresivă. La tocănitul cepei, mărunt, mărunt, graba nu spunea a

bine. Trebuie să tocănezi atent, să nu-ţi tai degetele, dar tocmai cînd Nae îşi repeta în gînd această prescripţie, Didina a scos un ţipăt — intrase cu vîrful lamei în carne —, Nae a dat buzna, a prins-o în braţe, degetul suferind şi gustul sîngelui ei le-a simţit în gură, pînă cînd usturimea rănii s-a calmat.

— Acum lasă-mă, du-te şi ceteşte gazeta !

Ca Didina să-l trimită pe Nae la cititul gazetelor însemna că se schimbase ceva, că femeia devenise mai cuminte, nu-i mai ţinea socoteala gîndurilor pornite haihui, nu mai era geloasă pînă şi pe gîndurile lui. Nae avea libertatea să citească gazeta şi să mediteze la orice poftească, pînă cînd masa era pusă. Dar a intervenit un alt scandal, pisica cu ochii verzi a înhăţat din bucătărie o ştiucă, chiar ştiuca din care se scoseseră icrele. Mica bestie, care pîndea, a ţîşnit fulger pe fereastră cu ştiuca în gură, Didina, ocupată cu icrele, a dat să-i iasă înainte pe uşă, cu cuţitul în mînă. A fost trimis în urmărire Vasile, s-a iscat zarvă-n mahala. Didina s-a întors la icre cu năduf, probozind hoaţa, de fapt în gînd pe Nae, datorită căruia fiara cu ochii verzi îşi luase iar nasul la purtare. Pe Nae îl simţeau pisicile şi muierile, şi duhurile negre, cum sosea el, cum dădeau tîrcol casei şi muierile, şi pisicile, şi duhurile. „— O să vezi tu dacă n-am să te spînzur !" a amenințat Didina, din bucătărie, după care a reluat strivitul icrelor, bătîndu-le înfundat, căci se lăsaseră. „— Aşa-i cînd oloşeşti diavoliţele, cînd le laşi să-ţi intre în casă !" a mai strigat ea.

Nu erau apropouri, Didina era totuşi în bună dispoziţie, satisfăcută că-l are pe marinar în casă, că Nae tace. El fuma, ea aspira cu nările mirosul plăcut de tutun, care răzbise pînă în bucătărie ; ar fi trebuit să-i toarne un păhăruţ de vişinată, dar nu voia să apară oricum în salon, în casă nu mai era nimeni s-o ajute. Didina nici n-ar fi admis pe nimeni. Ştia că lui Nae îi este foame, trebuie să-i fie foame şi sete, era trecut de prînz, dar ea prelungea pregătirile.

— Nae, a strigat Didina, fii tu drăguţ şi dă-mi din besactea un ac. Un ac lung... Nu, nu, nu mi-l da în mînă, împunge-l în perdea, că-l iau eu de-acolo.

Didina avea nevoie de ac și ață, ca să coasă o gușă umplută, de curcan. Tocătura de ficat, pipotă, gălbenuș, ouă fierte, piper era pregătită, mai urma să umple gușa s-o coase și s-o dea la cuptor, dar îi lipsea acul, iar maiorul, care respingea superstițiile ar fi fost în stare să i-l dea în mînă.

— Ce faci, nu isprăvești odată ?

— Nu intra aici. Acuși e gata tot.

Și a mai trecut o vreme, în care Didina a intrat cu mîinile în cărnării. O prindea tot ce făcea, pînă și cele mai brutale munci de bucătărie : maiorul, fără s-o privească, știa cu ce se ocupă, o vedea cum lucrează, printr-o pîclă de fum de tutun. Didinei îi plăcea atingerea cu lucrurile sîngeroase și tari : gîtul de curcan, sfîrla porcului, știuletele de porumb pus la fiert, scoicile, dar și aluatul care căpăta în palmele ei forme imprevizibile, și chiar obiectele : o umbrelă udă, desfăcută de ea, ca să se usuce, a explodat în lumină cu poalele-n sus. O umbrelă roșie, cumpărată de Nae.

Bucuria ei cea mare era să gătească pentru Nae, cîte-n lună și-n soare, dar numai pentru el, altfel puteau să treacă zile fără ca ea să-ntindă masa, sărea și peste sărbători, ajuna de sărbători, nu și-n zile de post negru, ca acum — era într-o vineri — cînd Didina s-a aruncat în pregătiri de zaiafet, transformînd ziua de post în zi de harț. Poate că totuși un rest de credință o făcea să împingă prînzul spre seară — toate se iartă după aprinsul stelelor — dar avea și remușcări : „Nae, credea ea, turba de foame. Pînă la urmă Didina i-a întins o gustare de post, pe o tablă de aramă, adăugînd și un păhăruț de vișinată. „— Gustă niței, dar să nu te saturi !“ Ceva cît să-i ațîțe lui Nae foamea și setea.

Dar Didina se întrecuse cu măsura, gătea peste măsură — frămînta, bătea, toca, frigea. Sfîrîiau cratițele, ardeau tigăile, clocoteau oalele, săreau capacele, vîlvorea focul, duduia cuptorul. În aburi, scîntei, jăratec, mirosuri aprinse, femeia se mișca iute, stăpînind zemurile, sosurile, rîntașurile, damfurile, cu zece mîini și zece perechi de ochi, aruncînd cîte o privire și spre Nae, ca să-l țină acolo, dincolo, trecîndu-și brațele și peste fața încinsă, roșită de dogoare, numai foc viu. Într-o pauză, Nae a simțit că

femeia încearcă cu palma gura cuptorului, că brațul ei gol pătrunde înăuntru, în dogoare, dar nu se lasă absorbit, se retrage, femeia e mulțumită, se ridică în picioare, înșfacă tava cu but de berbec și-o împinge în adîncul dogorilor, apoi astupă gura cuptorului cu o piatră. În jurul pietrei pune spuză, chituiește crăpăturile cu cenușă încinsă, după care se destinde mulțumită. Era spre seară, s-a uitat pe fereastră. Ce mai era de făcut ? A strigat spre el :

— Nae, stai să mă spăl.

S-a spălat cu lăcomie. În chiliuța de lîngă cuhne, care-i slujea de baie, avea pregătit din timp un cazan de apă fierbinte și un vas mare de aramă, un fel de cristelniță, în care Didina se la. Lăutul și spălatul ei țineau mult, dar acum se făceau cu grabă. Șuvoaie de apă îi înfășurau trupul, o biciuiau, o plezneau. Clăbucii forfoteau în jurul ei, în ghirlande, un spine de leșie sau un iz de săpun a usturat-o în ochi — a țipat ? — usturătura a fost răzbunată printr-un potop de apă limpede, de sub care trupul, ochii, pielea au ieșit curate. Acum ce face ? Nu se mai auzea nimic, doar un clipocit fin. Trupul Didinei se mutase în balia uriașă de rufe, plină ochi cu altă apă, busuioacă, o apă odoriferă și lină, în care de obicei se scaldă pruncii. Femeia era istovită ca un pui de rechin, care ar fi nimerit într-un golf liniștit, după zbaterile furtunii. Picotea în apa călduță ? Nae știa că după scaldă urmează dichisitul la oglindă, într-o altă chiliuță, aflată lîngă odaia de culcare. Acest dichis era încet, femeia nu sărea peste nici un gest, chiar dacă s-ar fi cutremurat pămîntul. S-a auzit vocea ei :

— Nae, vrei să te plimbi ? Cît te întorci, întind masa.

Nu se poate spune că Didina n-avea toate harurile unei femei de zile mari, inclusiv candoarea, copilăria. „— Doamne, Nae, ce te-aș mai sluji !“ i-a spus ea odată, la masă, în primăvară, lăsînd tacîmurile și privindu-l în ochi. „— Ce te-aș mai la, ce te-aș mai scălda, ce m-aș mai face papucul tău, lîngă pat, să mă calci în picioare.“ Ultimele cuvinte Didina nu le mai rostise, dar Nae le știa. Le știa din tot ce face femeia, din cum întinde masa, din cum șterge paharele — pînă cînd cristalul se topește în lumină, din felul cum răsfață așternuturile albe, netezindu-le cu mîna, din cum le scoate ziua la lumină, rînduindu-le pe pervazul ferestrei, pocnind și umflînd pernele,

scuturînd cearşafurile, stăpînă peste odăjdiile nocturne, mîndră că le desfăşoară în soare. În acele odăjdii fusese un bărbat şi femeia îl arăta lumii. „— Doamne, ce te-aş mai sluji..."

Nae stătea întins pe crivat, cu un braţ sub cap şi fuma. În fond de ce se despărţise de Didina ? Femeia aceasta l-ar fi aşteptat oricît, chiar şi după o călătorie la capătul lumii, acel capăt care duce în sus şi n-are întoarcere. L-ar fi aşteptat cu credinţă. Pe Didina nu moartea o speria, ci vămile, întîlnirea Dalbului-de-Pribeag cu Vidra, cu Scorpia, cu Lupul-sur, încurcăturile Mortului pe drum, cele care — ca şi în viaţă — îi împiedică drumul, îi întîrzie ajunsul. Probabil şi morţii au încurcături, ca şi cei vii, fiinţe rele le aţin calea, înnădindu-i la umblete rele. Mai cu seamă muieraticii, beţivanii, oamenii fără credinţă. „— Dac-o să mori, Nae, n-are cine să-ţi aprindă o lumînare !" i-a spus tot ea, înainte de despărţire, cînd se presimţea sfîrşitul şi cînd Didina nu excludea moartea. Atîţia bărbaţi tineri aveau să moară în război. „—De ce nu vrei să intri şi tu în rîndul lumii ?" Asta n-a mai spus-o, dar Nae o simţea. Buzele ei au spus alte vorbe de reproş : „— Nae, tu nu eşti sincer !" Nae nu pricepea ce înţelege Didina prin a fi sincer, el era sincer cînd iubea, se iubeau sincer, şi atunci ? ! Nu înţelegea nici ce voia să spună Didina, atunci cînd îi arunca o imputare şi mai absurdă : „— Nae, eşti un laş !" Orice i se putea reproşa maiorului, pe atunci căpitan, nu şi laşitatea. De ce laş ! Dar ea nu explica. Să fi fost laşitate lipsa lui de rezistenţă în faţa eternului feminin ? Căderile lui atît de dese apăreau oare ca o lipsă de bărbăţie ? Pentru unele infidelităţi, Didina îl iertase, nu le ierta pe cele care îl duceau în ispită : „— Nae, eşti un prost, te duc de nas toate curvele. Una nu-ţi scapă." Atunci unde era laşitatea ? Ultimul reproş al Didinei asocia şi lacrimile, i-l aruncase o singură dată, întorcîndu-şi faţa de la el : „— Nae, tu n-ai Dumnezeu". La aceasta Nae n-a mai avut ce spune, a rămas mut, ca şi acum cînd îşi reamintea, cînd moţăia.

— Sus, domnule maior ! Masa e servită...

Frumoasa femeie strălucea, sufrageria era un rai de arome.

Dar Nae n-avea poftă de mîncare. În timpul mesei nu s-a putut atinge de nimic. Fuma, fuma fără pauză, ţigară de la ţigară. Didina n-a băgat de seamă, era prea fericită, toate în jur străluceau. Mînca cu poftă, cu pofta ei copilărească, se îndopa cu bunătăţi, ignorînd că Nae nu mănîncă, dar cărîndu-i în farfurie fel de fel de minuni. A observat, în sfîrşit, dar nu l-a dojenit, înţelegea că bărbatul vine de la drum lung şi trebuie mai întîi să se liniştească :

— Nae, eşti obosit ?

— Sînt obosit.

— O să te culci repede, dar hai să mai stăm împreună. Poate guşti ceva, mai tîrziu. Scot berbecul de la cuptor. Doamne, nu s-o fi ars ?

Berbecul mirosea straşnic — but de berbec în sos de cimbru. Cu vin negru. Nae a privit sîngele negru al vinului, închegat în pahar, şi a împins în lături paharul.

— Nae, ce ai ? Nici măcar nu vrei să guşti ? Îţi plăcea berbecul şi capul de viţel.

Mîncărurile acestea grele şi foarte gustoase erau pasiunea Didinei. Nae le acceptase din pasiune pentru ea. Acum simţea că nu le putea înghiţi, i-ar fi picat greu, ca plumbul. Vinul, numai gustat, i-a pus în sînge plumb.

— Dă-mi apă ! a cerut Nae.

S-a ridicat tot el şi a adus apă, turnîndu-şi în pahar.

— Acuşi e gata şi plăcinta ! l-a vestit ea.

Dar cine să mai mănînce ! Nae a cerut o cafea. Amară. Didina i-a adus-o cu grabă. Cît Nae a sorbit din ceaşcă, femeia a strîns farfuriile, tacîmurile şi firimiturile. A aşezat din nou masa, ca pentru Înviere. Ştia că lui Nae, în miez de noapte, i se face uneori foame, o foame straşnică. Ar fi trebuit şi nişte gheaţă. Soldatul se putea duce să cumpere gheaţă, dar Didina nu insistase, se luase cu treburile. Dacă Nae voia vin rece ?

— Nu vreau vin rece, a spus el. Îl vreau aşa. Vinul negru se lasă aşa cum e, răcoros, la temperatura pivniţei. Dă-mi o dulceaţă.

Cererea lui Nae a uimit-o pe femeie, dar s-a grăbit să-i aducă dulceaţa, dulceaţă de cireşe amare, cum voia el. Retrăgîndu-se pe crivat, cu cafeaua şi dulceaţa alături,

maiorul părea acum un domn în vizită, un prieten de familie.

— Vrei să-ţi dau în cărţi ?

— Cum vrei tu.

— Eu mi-am dat în cărţi în fiecare zi şi ştiam c-ai să vii. Şi ţintindu-l cu ochii aprinşi : Nae, noi nu ne putem despărţi.

O simţea şi el. Nu se putea despărţi. Îi lega o fatalitate. Soarta. Şi au stins luminile.

Morţii mişcau, într-adevăr. Singurul băiat al magistratului Mironescu, Ştef, care, cînd era elev, întindea zmeie la porţile domnişoarelor, a revenit la vechea ocupaţie, întinsul zmeielor, după ce căzuse pe front. De cîteva nopţi, deasupra casei domnului Mironescu vîjîia un zmeu. Lucru, nici vorbă, imposibil, fiindcă băiatul era pe front. „— Dragă, tu auzi zmeul lui Ştef ?“ a întrebat o dată domnul Mironescu, cu încîntare, în crucea nopţii. Lucru imposibil !, doamna Mironescu, o fiinţă realistă şi foarte severă, dezmintea halucinaţia : Ştef era pe front, Ştef scria regulat acasă. Deşi toată lumea aflase că băiatul căzuse la 30 august, în cea de a treia bătălie pentru Plevna. Nimeni nu le-a adus la cunoştinţă cumplita veste, fiindcă soţii Mironescu primeau totuşi regulat scrisori de la Ştef, în ultima vreme nu scrisori scrise *manu propria* — fiindcă Ştef fusese rănit la o mînă —, ci scrisori scrise cu mîna unui camarad mai mare, un căpitan cu numele Mişu Burlea, care se instituise, în chip graţios, ca tutore al băiatului, încă de la debutul campaniei. Atunci, în primăvară, după numai o săptămînă de marşuri, Ştef scrisese părinţilor încîntat :

„L-am cunoscut pe căpitanul Mişu Burlea, un om extraordinar. Ar fi trebuit să fie de mult maior, dacă nu colonel. Îi voi spune, de aici înainte, Colonelul. Vă rog să-i spuneţi la fel !“

Apelativul s-a şi încetăţenit în corespondenţa dintre copil şi părinţi. Fiindcă totuşi Ştef era un copil, nu împlinise şaisprezece ani, a fost un scandal cînd părinţii au acceptat să-l lase voluntar. Dar l-au lăsat, aşa voia Ştef.

Gest imprudent, nici vorbă, fiindcă în aceeaşi săptămînă, Colonelul — noul lui prieten — s-a adresat părinţilor printr-o epistolă semnificativă :

„Iertare că mă adresez direct. Dar ţin prea mult la tînărul Ştef, un ostaş de nădejde, aşa cum ţin la onoarea onor dl. Mironescu, pe care încă n-am plăcerea să-l cunosc.“

Domnul Mironescu ardea de nerăbdare să-l cunoască pe Colonel, Doamna Mironescu era atentă la altceva, la rolul Colonelului în educaţia băiatului. Ea dorea ca Ştef să-şi desăvîrşească educaţia, fie şi sub altă mînă. Exact ceea ce Providenţa le scosese în drum. Instituindu-se în funcţia de părinte, în absenţa părinţilor, Colonelul le scria părinţilor tocmai despre educaţia copilului lor :

„Ştef încă nu-i pe deplin format. Crede prea mult în oameni — tot ce zboară se mănîncă ! —, stă încă prost cu disciplina militară — se scoală tîrziu, intră în pluton cu ochii cîrpiţi de somn (ce vreţi, copil !), dar, ceea ce e mai grav, e foarte generos. Ieri, tocmai ieri, ziua lui de naştere ! a oferit unui sărac de la Craiova doi poli de aur. Imens ! L-am certat, prieteneşte desigur. Cu o săptămînă în urmă, acelaşi Ştef a oferit recruţilor din plutonul lui pachetul cu bunătăţile de acasă. Asta da, mai înţeleg. Dar este totuşi o exagerare în comportamentul lui. Ce v-aş ruga : nu-i mai trimiteţi bani direct. Băiatul nu ştie să-i administreze. Trimiteţi mandatul cu bani — cît mai modest, fireşte ! —, pe adresa mea, indicîndu-i lui, printr-o epistolă aparte, ce sumă i-aţi trimis. I-o voi administra, ca un părinte ce-i sînt.“

S-au trimis banii, sume mici, conform cu indicaţia pedagogică a Colonelului, iar Ştef n-a crîcnit, s-a supus acestui regim sever, la centimă, care făcea bine unui băiat la începutul carierei. O singură dată băiatul a cerut o sumă mare, chiar foarte mare. Dar, separat, a intervenit şi Colonelul :

„Ce vreţi, păcate tinereşti. Ştef a pierdut la cărţi. Domnul Mironescu ştie ce înseamnă o datorie de onoare. Ori plăteşti, ori îţi pui pistolul în tîmplă. Nu l-am putut

opri să joace, s-a băgat fără ştirea mea. Eu detest jocul de cărţi. Vă asigur că şi el, după această lecţie.“

La puţin timp după această misivă, din nou o scrisoare, de astă dată scria numai Colonelul :

„Vă fac o confidenţă : Ştef va fi avansat sergent-major. E mult, o ştiţi bine. Gradele se obţin numai în luptă, or Ştef este numai de patru luni sub arme. Dar băiatul are mari perspective, îl apreciază toţi superiorii, inclusiv eu, deşi doar eu îl cert şi-l muştruluiesc. Totuşi această avansare, intervenită Deux ex machina, se cere pregătită. Echipament, un cal. Aş vrea ca de pe acum să se înveţe cu calul, chit că n-are drept să încalece decît în clipa cînd va fi ofiţer. Dar vine clipa, fiţi siguri.“

Clipa n-a venit uşor, n-a venit după prima luptă, din 28 august, la care Ştef n-a participat, a venit după marea luptă din 30 august, cînd băiatul a fost avansat sublocotenent. Ştef primise botezul luptei în chip eroic, isprăvind prin a ieşi din baia de sînge cu gradele pe umăr. Încălecase, mai mult ca sigur, calul cumpărat de părinţi, dar uita să mai scrie acasă. După victorie, tot Colonelul le-a scris celor doi părinţi, uitaţi, de la Bucureşti. Era cert că pe băiat — pe domnul sublocotenent Ştef Mironescu — îl ameţise gloria. Colonelul o şi sugera, la modul lui :

„Mari bucurii şi mici emoţii. Ştef e rănit. Dar e locotenent. Nu-l căutaţi prin spitale, e în grija mea. Mi-am luat special permisie, ca să mă ocup de el. Rîde tot timpul, cu gura pînă la urechi şi mă roagă să scriu prostii la domnişoare, fiindcă el nu poate scrie direct, propria manu, mîna lui dreaptă fiind uşor atinsă de nişte schije. În rest, sănătos tun. Bubuie de sănătos ce este. Cum de altfel şi singur o confirmă, în următoarele...“

Urma scrisoarea lui Ştef, pe aceeaşi filă, cîteva rînduri care începeau cu „Chere Maman, Cher Papa“, dar scrise tot de mîna Colonelului, cum era şi firesc — Ştef nu putea ţine condeiul în mîna rănită. Dar se făcuse un mare strengar, le vorbea părinţilor în chip fistichiu, ca un locotenent care ar oferi demonstraţii impertinente camarazilor, fapt care a alarmat-o pe doamna Mironescu, în schimb l-a

încîntat pe soţ. Se cunoştea că Ştef trecuse prin botezul focului. Ca şi domnul Mironescu, în tinereţe, cînd se bătuse în duel, pentru doamna Mironescu.

Apoi a apărut Colonelul, într-o noapte, după lupta sub clar de lună.

— Ştef, tu eşti ?

— Da, doamna Mironescu, noi sîntem. Colonelul. Ştef vine mai tîrziu... Întîrzie puţin.

A intrat în casă un ins nebărbierit şi murdar, cu un aer suspect de dezertor. Doamna Mironescu s-a speriat : „— Unde-i Ştef ?", dar domnul Mironescu, care a apărut ceva mai tîrziu, a fost fericit să-l cunoască direct pe noul venit şi să-l îmbrăţişeze.

— Dragă, e tutorele copilului nostru ! Pune masa !

S-a pus masa în sufrageria mare, Colonelul a intrat în baie, ca să se cureţe şi să se schimbe, a revenit peste puţină vreme, îmbrăcat în haina de casă a domnului Mironescu — haina de la baie —, iar în picioare cu papucii lui Ştef. Care nu-i veneau bine, Colonelul avea laba mai mare.

— Mă iertaţi, s-a scuzat el, nu-mi mai pot trage cismele. Le-am tăiat cu briciul domnului Mironescu. Picioarele noastre sînt umflate de marşuri şi noroaie. Vreţi să-mi vedeţi picioarele ?

Individul a dat să-şi ridice pe masă picioarele, doamna Mironescu şi-a dus mîinile la ochi, domnul Mironescu a consimţit să vadă picioarele Colonelului, care într-adevăr arătau oribil, le-a examinat pe sub masă, pe brînci, la lumina lumînării. După care l-a privit pe posesorul picioarelor cu admiraţie :

— Domnule Colonel, chiar atît de greu e războiul ? !

— Dumneavoastră ce credeţi ?

Apoi Colonelul a mîncat hulpav, cu o foame de lup.

— Dar Ştef ?

— Ştef, cum v-am spus, e rănit la o mînă. El a scăpat uşor. În schimb, toţi camarazii lui sînt morţi. Chiar eu sînt ciuruit de gloanţe. Aş putea spune că şi eu sînt mort.

Domna Mironescu şi-a făcut cruce, domnul Mironescu a rîs, apoi l-a îndemnat pe oaspetele nocturn :

— Să fim sănătoşi, aşa mort aş vrea să mai văd eu mulţi în viaţă. Hai noroc, vivat !

Colonelul a ciocnit în sănătatea lui Ştef, apoi a dat paharul pe gît. A mai băut încă unul, turnîndu-şi singur. A întors apoi spre gazde priviri tulburi, rele :

— Ce vă miraţi ? Aşa se bea pe front, la război. Chiar băiatul bea. Ce nu ştiaţi ? Bea ca bărbaţii, ca ofiţerii, ce e de mirare ? !

Doamna Mironescu a tresărit înfiorată, s-a înnegrit la faţă, domnul Mironescu s-a încruntat la ea, ca un bărbat ce era — da, şi Ştef ciocnea cîte un pahar, ce era de mirare ! doar băiatul era ofiţer, nu un copil. L-a întrebat, totuşi, pe Colonel, cu un aer foarte serios :

— Şi mîna ?

— Mîna ? Un fleac. Atîta doar că nu poate scrie.

— Atunci de ce nu vine acasă ? a întrebat doamna.

A fost rîndul Colonelului să se mire, un pic jignit :

— Doamna nu ştie oare că e război ? Războiul nu s-a terminat, stimată doamnă !

— Da, dragă, a confirmat domnul Mironescu, războiul nu s-a terminat.

— Dar ca să se termine mai repede, a continuat a perora Colonelul, va trebui să luptăm. Şi eu, şi fiul dumneavoastră, locotenentul !

Era deci şi un război al gradelor, nimic pe front nu se obţinea uşor. Ca să avansezi în grad, trebuia să te lupţi. Tocmai ceea ce dorea Colonelul, care era sever cu băiatul lor. Sever cu sine, sever şi cu Ştef. Colonelul dorea ca Ştef să ajungă, pînă la urmă, prin bravură, desigur, chiar colonel. Nu se sfîrşise încă războiul ! Dar se putea sfîrşi prost, dacă cei implicaţi nu-şi făceau datoria. Tocmai de aceea nu era timp de pierdut. Colonelul a dat să-şi scoată ceasul, dar n-avea ceas. Domnul Mironescu a cercetat pendula din sufragerie, care arăta două fără douăsprezece minute, după miezul nopţii.

— E tîrziu ? a întrebat Colonelul.

— Pentru noi nu ! au răspuns gazdele.

După masă, Colonelul şi domnul Mironescu s-au retras în birou, la ţigări, pentru un scurt conciliabul ca între bărbaţi. Din cînd în cînd, domnul Mironescu ieşea, îşi lăsa singur oaspetele, ca să dea porunci la slugi şi s-o certe pe doamnă :

— Hainele de iarnă, nu-nțelegeți ? ! Vine campania de iarnă.

— Și o plapumă ! a strigat Colonelul, din birou.

— Plapumă ? ! !

— Da, ce vă mirați, plapumă ! a confirmat domnul Mironescu. Pe Balcani sînt geruri mari, lui Ștef și trupelor le trebuie o plapumă.

— Cît mai multe plapume ! a strigat Colonelul.

Domnul Mironescu s-a întors la oaspetele său, doamna a adus încă un rînd de cafele, dar Colonelul era grăbit, n-avea timp să mai bea încă o cafea, a deșertat în buzunarul vestonului besacteaua cu tutun, iar în celălalt buzunar a pus cutia cu chibrituri suedeze.

— Ce vă mirați ! a strigat Colonelul, jignit de privirile gazdelor, mai ales ale doamnei. Acolo e întuneric. Și cu glas rugător : Doamna Mironescu, dați-mi, rogu-vă, și niște lumînări !

— Lumînări ?

— Lumînări, ce vă mirați !

Doamna Mironescu a alergat să aducă lumînări, dar nu le găsea la locul lor — le furaseră slugile ? — Colonelul se grăbea, domnul Mironescu căuta să-l rețină, a încercat să-l înduplece să doarmă la ei, dar nu se putea — datoria, în primul rînd ! —, a reușit totuși să plaseze o întrebare :

— Spune-mi, Colonele, totuși, totuși spune-mi, cum s-a bătut Ștef ?

— Formidabil !

— Ce e formidabil ? a întrebat doamna Mironescu, care adusese lumînările.

— Stai, nu-l reține. Colonelul povestea cum s-a bătut Ștef. Formidabil !

Dar doamna Mironescu, foarte curios, nu părea impresionată. Ea răsucea și tot răsucea o hîrtie, în care urma să împacheteze lumînările, o hîrtie veche, pe care o tot întindea și netezea, spre enervarea soțului.

— Dragă, isprăvește cu hîrtia asta ! Domnul Colonel se grăbește.

— Colonelul Burlea, nu ? a întrebat ea.

— Da, Burlea ! a confirmat Colonelul. Ce vă mirați ?

— Mă mir de acest nume ! a spus ea. Ce fel de nume e ăsta, Burlea !

— Cum ce nume ! a sărit soţul, revoltat. Pentru noi domnul Burlea e Colonelul, gata, ajunge.

— Da, da, desigur, domnul colonel, a confirmat ea, scăzîndu-l în grad pe Colonel prin felul cum a spus-o. Dar mă întreb dacă în Anuarul armatei române figurează numele Burlea. Şi către oaspete, ţintindu-l : Chiar vă numiţi Burlea ? Nu cumva e o poreclă ?

Colonelul s-a ridicat din scaun jignit. Domnul Mironescu a protestat :

— Dragă, nu-nţelegi că domnul Burlea mi-a povestit cum s-a bătut Ştef ? Formidabil.

— Da, vă asigur, formidabil !

Colonelul şi-a luat rămas bun, cu mare grabă, s-a lăsat condus afară cu tot alaiul ; în uşa verandei, prin întuneric, acelaşi personaj i-a şoptit ceva la ureche domnului Mironescu :

— Doar o mie !... Nu, nu-i vorbă de datorii de onoare, dar oricum. Urmează Balcanii. Ha, ha, ha !

A rîs şi domnul Mironescu, şi el era bărbat, fusese tînăr, ştia că urmează Balcanii :

— Ha, ha, ha.

Şi a adus mia, preţul unei case mari cu etaj şi cu grădină, în zona urbană a Capitalei. După care Colonelul a dispărut în noapte, încărcat ca o cămilă. Doamna Mironescu s-a mirat totuşi :

— Dragul meu, dar Colonelul n-a venit cu ordonanţele şi cu trăsura ?... Ce fel de colonel e acest colonel ? !

Ştef scăpase de sub orice tutelă. Izbutise această performanţă din clipa în care, după 30 aprilie, împreună cu cîţiva colegi mai mari, plecase pe front. Domnul Mironescu s-a întors beat de fericire acasă, aflînd aposteriori despre această ispravă. Cînta în drum spre casă cîntece naţionale, ajuns acasă a băut de unul singur, doamna Mironescu, în schimb, neînţelegînd sublimul momentului, s-a posomorît. Pentru ea, plecarea băiatului, fără consimţămînt, reprezenta o catastrofă. Desigur, această părăsire

a cuibului matern s-ar fi produs pînă la urmă, oricum — prin căsătorie — dar nu precoce ! Şi mai ales nu cu o educaţie nedesăvîrşită. Ce se va întîmpla cu Ştef ? ! „— Ce să se întîmple, doamnă ? E militar."

Şi băiatul s-a purtat, într-adevăr, de la primul pas, ca un militar. S-a ameţit mai întîi cu bere, la Piatra Olt, unde tinerii au schimbat trenul, prin transbordare. Ştef nu băuse bere pînă atunci, amăreala acestui lichid îi făcea rău, dar colegii l-au silit să bea, l-au ambiţionat — grupa lor cumpărase un butoi —, iar el a băut eroic, pînă a căzut cu capul pe masa restaurantului, pînă a vomat toată berea, cu bucuria beţiei cu tot.

Acesta a şi fost momentul cînd spre băiat s-a îndreptat un ochi tandru, ochiul unui om cu experienţă. Era Colonelul. Acesta nu participase la chef — n-avea bani —, dar îl observa pe Ştef. L-a şi luat la el în vagon, l-a învăţat cîteva lucruri elementare à propos de băutură, nu s-a mai despărţit de Ştef. Ştef a intrat sub o altă mînă, mai severă, dar camaraderească.

După experienţa cu beţia au urmat jocul de cărţi. Ştef nu jucase pînă atunci, dar a fost tentat. A avut şi noroc, agiamiii au mîna bună, apoi dezastru : o datorie exorbitantă. I s-a administrat lecţia despre onoare, Colonelul a scris acasă, separat de băiat, s-a înjghebat cercul vicios al scrisorilor. Banii lui Ştef nu mai erau ai lui, erau în mîna tutorelui, ca acasă, în mîna mamei. Colonelul l-a dus şi la femei, ca să-l împace pe băiat, să-i dea curaj, l-a dus la un bordel ambulant, care însoţea coloana militară, iar tînărul a ieşit din experienţă cu un gust de cenuşă şi silă. Îi era ciudă că făcuse asta fără propria-i voie, ciudă pe el şi pe Colonel. Dar nu-i mai putea scăpa din mînă, nu-l scăpa Colonelul, dormeau în acelaşi cort, tutorele era tot timpul cu ochii pe Ştef : „— Ştef, unde te duci ? Ştef, vino aici ! Ştef... Ştef a plîns : „— Ce sînt eu, cîinele lui, să fac aport ? !" A strîns neputincios pumnii, dar nu mai era scăpare, a scrîşnit din dinţi şi a răbdat. Legea armatei era de fier, în plus, Ştef o acceptase voluntar.

În prima luptă, din 28 august, Ştef a încercat să se strecoare în coloana de atac, unde avea nişte colegi. Colonelul l-a prins şi l-a cîrpit. El, Colonelul, răspundea de viaţa lui Ştef, nu invers. Şi apoi voia să-şi nenorocească

părinții ? Marș în cort ! Dar în a doua luptă, din 30 august, a fost trasă la sorți și unitatea în care se afla Colonelul. „— Băiete, cum ne-o fi scris ! Dar să nu te miști de lîngă mine !"

Apoi goarna : „— Stai, Ștef !" Ștef a țîșnit primul, cu primul val de urale, iar Colonelul s-a aruncat nebunește după el, printre gloanțe. L-a prins din urmă, e drept, dar Ștef scăpase, definitiv. Nu mai mișca. Cel rămas viu l-a zgîlțîit, l-a ascultat cu urechea, i-a tras palme să-l scoale, apoi l-a ascuns printre ceilalți morți și s-a retras pe brînci înapoi. După luptă, în valea cu morți nu s-a mai putut intra. El a insistat ca familia să fie cruțată de anunțul tragic, Ștef era viu, Ștef se afla sigur printre răniții rămași dincolo, Ștef avea să se întoarcă. Sigur.

Deși era prematur. Morții nu se întorseseră încă.

Se întorseseră cei vii, nu toți, unul dintre ei: Nae. Didina a sărit din pat și a aprins luminile. Maiorul părea inert, învăluit într-o transpirație rece. L-a privit cu spaimă :

— Nae, ce-i cu tine ? Și fiindcă bărbatul nu răspundea : Nae, nu te mai inspir ?

Cuvîntul acesta, absolut nou în gura Didinei, l-a trezit pe maior, și l-a făcut s-o privească cu ochi uluiți :

— Ce-i cu tine ? a repetat ea.

— Ce-i cu tine ! a ripostat bărbatul, ars de o bănuială. Și cu furie : Cine-a fost pe-aici ? Pe cine-ai întîlnit, Didino, în ăst răstimp ? !

— Nae, ești nebun ?

— Nu, nu, să-mi spui tot.

Nae înnebunise. Cuvîntul acela l-a scos din pepeni și l-a făcut să se repeadă la ea cu o mutră criminală :

— Să spui tot ! a repetat, gata să smulgă sabia sau pistolul.

— Să spui tu tot, criminalule !

Nici cu Didina nu era de glumit, aștepta de mult clipa !

— Dacă-i p-așa, atunci stai, musiu, să-ți atîrn eu toate curvele de gît !...

S-au spus vorbe tari de ambele părți, s-au spart vase, răfuiala s-a extins asupra cadourilor lui Nae, care i-au fost

returnate, în cap. Cele trei acuze, care îl dădeau gata pe maior : „— Nae, n-ai onoare !", „— Nae, eşti un laş !", „— Nae, n-ai credinţă !" au fost ţipate în crescendo, ultima acuză de necredinţă — suprema ! — făcînd pisica cu ochi verzi, care iar se strecurase în casă, să ţîşnească pe hornul sobei şi să iasă pe acoperiş. Despre avortul din vară, Didina nu i-a spus nimic lui Nae. Dar furia ei nu se isprăvise, mai urma ceva.

Zgomotele de pe acoperiş le-au acordat combatanţilor o pauză. Apoi Didina a izbucnit în plîns. La plînsete, maiorul nu rezista. Acum însă rezista. Ce voia ea, în fond : să-l lege la ochi, să-l priponească de pat, să-l facă sclav ? Asta nu ! Nae şi-a revenit. N-o putea insulta, n-o putea lovi, era bărbat, dar a protestat altfel, s-a repezit să bea vin, a băut una după alta trei carafe şi a privit-o cu dispreţ. Apoi nici n-a mai privit-o, i s-a făcut lehamite de lume. Şi milă de sine. Ea părea speriată, o sperie şi o încînta criza lui mută de gelozie, apoi şi ei i s-a făcut milă de el şi a întins mîna să-l mîngîie.

— Nae, de ce ne chinuim ?

Nae s-a înfuriat. A sărit la ea, dar Didina n-a vrut să i se mai dea, l-a respins violent, cu muşcături, apărîndu-se de el cu gura, zbuciumîndu-se, împingîndu-l, izbindu-l, lăsîndu-se pînă la urmă prinsă, strivită, ucisă, în acelaşi pat al amîndurora.

Nae a revăzut-o tîrziu, în zori, cînd alături, pe o măsuţă, îl aştepta o singură ceaşcă de cafea, scrumiera şi tutunul. Ea lipsea, dar odaia era curată, bine rînduită şi rece. Cînd a apărut, Didina era alt om, distantă şi rece. Părea grăbită să iasă în oraş, intrase doar să caute ceva.

— Spune-mi, domnule maior, de ce minţi ?

El a sărit în capul oaselor, a privit-o contrariat, fără să poată înţelege ceva. De obicei, după furtună, Didina se liniştea. Dar ea continua :

— De ce încerci să zăpăceşti lumea, c-ai fost la Dunăre, că te-ai bătut cu turcii, că te-au rănit ?... N-ai nici o zgîrietură !

Nae, aşa cum se afla, a dat să se ridice, să-şi urle inocenţa, dar se vedea pe el, pe trupul lui, că n-are nici un argument. A strigat totuşi :

— Femeie, ești nebună ?

— Mizerabile ! a țipat Didina, smulgînd plapuma și lăsîndu-l gol. Înțeleg acum de ce te-au decorat rusoaicele ! și a ieșit glonț pe ușă.

Decorația rusească, dibuită de Didina, prin bagaje, era așezată pe pernă. Lui Nae nu-i mai rămînea decît să se întoarcă pe front, hotărît să nu se mai atingă — în viața lui — de vreo femeie.

Tante Clotilde a adus vestea, dimineața, la ceai :

— A sosit Corpul imperial de gardă ! Az-noapte. În zori, pe brumă, era în București. Dar eu am simțit o mișcare în oraș încă mai de mult. Se simțea că vin...

Era ultimul val de bărbați care pornea spre război, iar tante Clotilde, prin voce și prin tremurul mîinilor — rupea cornuri —, resimțea un frison special, un fel de alarmă.

— Se simțea mai de mult că vin, a continuat ea. Eu una simțeam... Probabil că au fost precedați de o avangardă.

— Ce avangardă ?

— Ofițerii din avangardă au pătruns în oraș noaptea și s-au răspîndit, mut, pe la toate răspîntiile. Eu am simțit mișcarea lor. Au intrat și la noi în curte.

— Cînd ? a tresărit Anne.

— Cum cînd, dar toată lumea știe !

Doamna Rășcanu, foarte contrariată, s-a întors spre soț :

— Alec, tu știi ceva ?

Domnul Rășcanu era somnoros și taciturn, învîrtea absent lingurița în ceașca de ceai, gîndea la altceva sau visa, își continua visul în trezie. El a spus totuși ceva, ca să participe la conversația matinală :

— De ce nu se face foc ? Ar trebui să spuneți să se facă foc. În sufragerie e frig. La fel și în dormitoare.

— Dar s-a făcut foc, Alec ! l-a asigurat doamna Rășcanu. Nu simți ? Apoi spre tante Clotilde :

— Ce spui tu e ciudat. Nu știe nimeni. Ar fi scris presa.

Domnul Răşcanu nu simţea căldura, aşa cum cei doi soţi nu simţiseră mişcarea despre care vorbea tante Clotilde.

— Da, a continuat bătrîna domnişoară, au intrat în oraş, noaptea, acum vreo două săptămîni şi de atunci n-au mai plecat. Cutreieră oraşul noapte de noapte. Nu se mai poate dormi. Mişcarea a început în noaptea aceea cu clar de lună, cînd s-a văzut totul foarte clar.

Domnul Răşcanu continua să-şi bea morocănos ceaiul şi să nu ia parte la ceea ce se petrecea în jur. Dar Anne era intrigată, o asculta pe tante Clotilde cu palmele împreunate a spaimă.

— Voi chiar n-aţi simţit nimic ? s-a mirat din nou tante Clotilde. Prezenţa lor m-a intrigat şi pe mine. Cu atît mai mult cu cît cîinii din cartier nu lătrau.

— Ce spui tu, dragă tante, e cel puţin curios ! a observat Anne.

— În sfîrşit, a spus tante Clotilde, dacă în dimineaţa asta nu primeam confirmarea nu v-aş fi spus nimic. Fiindcă era, te asigur, o mişcare foarte stranie. Închipuieşte-ţi nişte bărbaţi, foarte eleganţi, militari desigur, care intră prin curţi fără zgomot.

— Dar ce să caute prin curţi ?

— Asta m-am întrebat şi eu. Căutau probabil gazde, cvartiruri cum spun ei, bivuacuri pentru Corpul de gardă. Şi însemnau casele, cu tibişirul, pe poartă sau pe perete. Aici da, aici nu. Sînt curioasă la noi unde-or fi scris semnul ?

Doamna Anne şi-a plecat ochii în farfurie, continuînd să se preocupe de propria persoană, fără s-o mai asculte pe tante Clotilde, dîndu-i astfel a înţelege mătuşii că subiectul nu-i oportun, e unul dintre acele subiecte care iscă un fel de suspiciune ; se vedea şi pe chipul domnului Răşcanu, care rămăsese absent. Dar bătrîna insista :

— Cînd s-au oprit sub fereastra mea, am dat să strig. Erau trei bărbaţi, nu înţeleg de ce nu cinci sau şapte. Erau trei. Şi au conversat foarte multă vreme sub fereastră, prin întuneric. Eu am simţit mirosul de tutun. Fumau. Undeva spre parc se simţea mişcarea cailor. Lăsaseră caii liberi, în parc, iar mie îmi venea să strig : or să strice trandafirii ! N-am strigat, nu puteam. A doua

zi am întrebat slugile încă din zori dac-au simțit ceva. Da. Erau ei.

— Care ei ?

— Înțelegeți și voi că personalul nostru domestic nu știe franțuzește, nici rusește. Dar și-au dat toți seama că sînt niște străini. Ei !

Anne a ridicat capul, atentă. Domnul Răşcanu, în schimb, și-a plecat ochii în farfurie. Și el asculta.

— Într-o altă noapte am distins clar o voce. „— Nu-l putem lăsa pe țar singur !" Am fost intrigată că acel domn n-a folosit formula de politețe, Majestatea-Sa. În sfîrșit, asta-i privește, maniere un pic cazone. Dar am prins curaj, de data asta m-am ridicat din pat și am privit pe fereastră. Nu știu ce oră să fi fost, bătea numai ceasul casei.

— Ceasul casei ? ! a tresărit Anne. La noi toate ornicele și pendulele funcționează normal.

— Te înșeli, a contrazis-o tante Clotilde, bătea numai ceasul casei. L-am ascultat o clipă și am ieșit la fereastră. Ei plecau. Erau călări. Dar ce curios : erau îmbrăcați în uniformele armatei napoleoniene.

Domnul Răşcanu s-a ridicat de la masă, spunînd un foarte sec merci. Se grăbea spre tribunal. Din ușă, s-a adresat totuși lui tante Clotilde, observînd cu umor :

— Chere tante, Corpul de gardă nu mai poartă uniformele de pe vremea lui Cutuzov, cînd la București au venit rușii despre care vorbești dumneata. Acum țar este Alexandru al II-lea. Și țarul nu e singur.

Anne s-a grăbit după el, iar în biroul avocatului cei doi au schimbat cîteva cuvinte :

— Ai jignit-o, Alec, a început doamna Răşcanu. Aluzia la rușii lui Cutuzov a fost o cruzime ; tante Clotilde e încă tînără. Sînt foarte neliniștită pentru sănătatea ei.

— Eu nu ! a replicat avocatul. Exaltările lui tante Clotilde veneau de obicei primăvara, cînd o trimeteau la Brădet. Anul ăsta însă am sărit peste vacanța la Brădet, și probabil că lacuna aceasta se resimte. Ce-ar fi s-o trimiți la Odăile, pentru două săptămîni ? Sau, dacă vrei, la Viena.

— Avem bani ? a îngăimat ea.

— O să fac rost ! a asigurat-o el, ca s-o îmbuneze, sărutînd-o tandru pe frunte.

Trăsura îl aştepta la peron, dar Răşcanu n-a recunoscut-o. Echipajul era alb de bruma zorilor. Şi vizitiul.

Tante Clotilde nu se înşelase totuşi : Corpul imperial de gardă sosise într-adevăr la Bucureşti, după un marş istovitor pe toată diagonala continentului, de pe Neva la Dunăre. Deşi evenimentul era mai de mult aşteptat, sosirea a avut un caracter de surpriză, poate şi fiindcă a coincis cu bruma, prima brumă, care a curăţit atmosfera oraşului, aruncînd peste noroaie un giulgiu alb. Aceasta a şi făcut ca unităţile Corpului de gardă să pară, în lumina strălucitoare, ca picate din cer.

Numai tineri, numai nobili, toţi subţiri şi înalţi. Toţi bălani, toţi îmbrăcaţi în fireturi de aur şi în culori foarte vii şi proaspete încît paloarea feţelor acestor tineri părea ireală. Ireali păreau şi caii — regimentele aveau cai de culori diferite — negri, albi, vineţi, roşii — caii imperiali, care păşeau lent, arcuit, într-un fel de plutire. Cînd în gara principală a oraşului, au început a coborî din tren regimentele, localnicii au scos un aaa ! de uluire. Apoi au scos un a şi mai lung, un aaa !, cînd din vagoane au coborît caii, cai magnifici, cai făcuţi să calce pe pajişti albastre sau pe zăpezi — alb pe alb, cai adăpaţi cu aghiazmă, din potire de aur şi hrăniţi cu anafură. Apoi un uu ! cînd cele două jumătăţi, oameni/cai, s-au recompus în alcătuiri superbe, rînduri-rînduri, gata de zbor. Grenadieri, ulani, dragoni, fantasini, cazaci, apoi din nou grenadieri, ulani, dragoni, fantasini, cazaci, cu steagurile şi fanfarele regimentelor în frunte, steaguri şi fanfare muiate în aur, numai aur.

Mai întîi au trecut regimentele Majestăţii-Sale în pas împărătesc, apoi regimentele marilor duci şi ale marilor ducese, alţi paşi, alte ritmuri muzicale, alt zbor, apoi regimentele celorlalţi membri ai familiei imperiale, pînă la copii, aceste regimente, date în proprietatea augustelor persoane, reprezentînd — toată lumea o ştia — elita armatelor împărăţiei. O impresie specială a produs corpul

islamic al Suveranului. Acesta era alcătuit din soldaţi tuciurii proveniţi din ultimele posesiuni asiatice ale Romanovilor, unităţi de călăreţi în straie pitoreşti — şalvari, turbane, fesuri, căciuli de lutru cu pene, săbii curbe —, unităţi faimoase prin fidelitatea lor faţă de ţar şi prin ardoarea cu care se băteau. În parada care se desfăşura pe străzile oraşului, unităţile islamice se detaşau, păreau singurele reale, poate prin obrazele sumbre, faţă de celelalte unităţi, incredibil de albe şi de frumoase.

Inclusiv aceste unităţi au prezentat omagiul prinţesei domnitoare, care a primit defilarea Corpului de gardă stînd la dreapta marelui cneaz Gorceakov. Doamna Elisabeta era vădit emoţionată, covîrşită de această splendidă desfăşurare militară, menită să schimbe soarta războiului. Cu cîteva zile înainte, ea îl primise pe generalul conte Todleben, care şi el se îndrepta spre front. Contele erou, faimosul apărător al Sevastopolului, urma să fie mîna dreaptă a prinţului Carol în lupta finală. Care, iată, se apropia.

Prinţesa a salutat, prin înclinarea frunţii, steagul regimentului împărătesei Maria Alexandrovna, care-i era mătuşă, apoi şi-a fluturat graţios batista spre regimentele marilor ducese, adresînd cîte un zîmbet foarte afectuos fiecărui steag în parte, ca şi cum alteţele lor imperiale ar fi fost prezente şi ar fi răspuns, în ordinea rangului şi vîrstelor : Maria Pavlovna, Maria Alexandrovna, Olga Nicolaevna, Alexandra Josifovna, Vera Constantinovna, Alexandra Petrova, Olga Feodorovna, Anastasia Mihailovna, Ecaterina Mihailovna, surori, verişoare, nepoate, mătuşi, ultima, Ecaterina Mihailovna, fiind vara ţarului, căsătorită cu ducele Mecklembourg-Strelitz, care murise în urmă cu un an, lăsînd-o pe biata femeie într-o cumplită deprimare, deşi regimentul ei, care încheia coloana, arăta foarte bine.

Trupele de gardă se grăbeau spre Dunăre, traversau oraşul spre gara Filaret, de unde urmau să se îmbarce pentru Giurgiu, erau primele trupe ruse văzute de aproape — prin Convenţia din 4 aprilie, armatele ruseşti aveau obligaţia de a ocoli oraşul —, dar ce trupe, bucureştenii au urmărit parada cu sufletul la gură. Fusese înţelept să se ofere mulţimii această satisfacţie, mai ales

acum cînd balanța războiului era stătătoare, ba chiar înclina spre pagubă. Permiterea paradei era un gest atent al prințului față de Nicolas, așa cum gestul lui Nicolas de a chema Corpul de gardă semnifica voința acestuia de a scurta războiul și o atenție față de prinț. Cei doi colaborau din nou, bine și fructuos.

Aceste lucruri au devenit evidente în atmosfera recepției pe care prințesa a oferit-o în palatul de la Cotroceni, unde au fost poftiți toți marii comandanți ai Corpului imperial de gardă, oficialități române și ruse, inclusiv cneaz Gorceakov. Prințesa s-a ocupat atent de bătrînul senil, pe care, de la o vreme, după repetatele înfrîngeri militare, îl luase sub ocrotire. Și-acum, ca și în vară, Alteța-Sa i-a oferit cu propriile-i mîini înghețată. El ar fi preferat un punch fierbinte, în palat era frig, dar a acceptat înghețata, cu recunoștință. Parada fusese foarte reușită. În absența prințului, Doamna Elisabeta oferea la recepții mai ales dulciuri și băuturi răcoritoare. Aceasta dădea atmosferei un anume gust răcoritor, dar dulceag și sălciu, conversațiile nu se legau, lumea voia să plece cît mai iute, după prezența de rigoare, iar cneaz Gorceakov venea întodeauna cu argag — îl irita absența alcoolului. Scandalul pe care el l-a oferit prințesei, în vară, cînd artileria română — solicitată să bombardeze Nicopole — atinsese, din eroare, și o poziție rusă, ar fi fost în mod sigur mai mic poate nici nu era, dacă pe tipsia cu băuturi s-ar fi aflat nu limonadă, ci coniac, coniacul preferat al marelui cancelar. Coniacul a lipsit și s-a produs mojicia. Acum senina și senilul se înțelegeau bine, ea ignorîndu-i senin preferințele, și răsfățîndu-l cu dulciuri, el îndopîndu-se senil, dar din ce în ce mai anemiat, mai împăcat cu soarta.

Atmosfera a devenit însă nu rece, funebră, cînd s-a evocat moartea prințului Sergiu. Pierderea fusese foarte grea, pentru împărat, pentru Maria Alexandrovna, pentru marile ducese, pentru Doamna Elisabeta, care a lăcrimat discret din nou. Obiceiul ortodox cerea ca la pomenirea numelui unui decedat să se verse o picătură de vin din pahar, ca apaos. Prințesa nu cunoștea obiceiul, era protestantă, cneaz Gorceakov aștepta momentul, în sfîrșit

s-a adus şampania, cîte o cupă de şampanie, ca prinos pentru cei morţi.

Suna un vals trist, cîntat de fanfara regimentului Ţarskoe-Selo. În parc cădeau frunzele. Mureau ultimele crizanteme. Cînd tinerii comandanţi au ieşit să-şi încalece caii, cu toţii arătau mai palizi decît atunci cînd intraseră, mai înalţi, mai uşori şi mai puri. Cei vii, dar nu prea, plecau să urmeze morţilor. Doamna Elisabeta i-a însoţit pînă la ultima treaptă a vastului peron de piatră, lăsînd în urmă trena crinolinei, care se deschidea înapoi, pînă la pragul uşii. Era nu frumoasă cît decorativă. Şi foarte tînără, la fel ca tinerii eroi. Batista ei albă a dispărut în manşeta braţului stîng, în clipa cînd şi ultimul ofiţer a plecat.

Dar ce fericiţi se simt bărbaţii, cînd, pornind la luptă, sînt conduşi de o femeie, care rămîne să-i aştepte în prag. Ultimul prag, înainte de luptă. Aceasta a fost funcţia Doamnei Elisabeta în anul de graţie 1877, cînd s-a dat bătălia cea mare pentru Plevna.

Ochii ei albaştri, de zînă nordică, au plîns atunci din nou.

Dar mai era un prag : Dunărea. La Dunăre, caii trupelor s-au oprit. Frumoasele animale au sforăit pe nări şi s-au tras înapoi, n-au vrut să-i treacă pe călăreţi dincolo. Podul peste fluviu era rupt. Corpul de gardă a ajuns după miezul nopţii, o noapte fără stele. Prin beznă, fluviul bolborosea. Rîurile de ulani, dragoni, grenadieri, cazaci, care îşi încheiaseră marşul, s-au oprit la mal, ca în faţa unei gropi. În fundul acelei gropi de apă se aflau scheletele celor căzuţi în vară, oameni şi cai. Un reflex sideral, din adîncul cerului, a scos totuşi în lumină trupele vii, pentru o clipă doar.

Arătau ca o spumă de aur.

VIII

Înghețul a căzut în Delta marelui fluviu ca un meteorit. Delta e o lume de smîrcuri și stuf, fără atingere cu restul lumii. Dar e o lume a dramei, cu parteneri din multe părți ale cerului, un cer care se întinde între Polul Nord și Valea Nilului, cu un singur punct de frîngere : Delta.

În Deltă, cînd e frig — și frigul căzuse a doua zi după lupta din august —, cerul capătă culoarea tuciului, apele sînt vinete, lumina grea și vînătă, o iei cu postrovolul. La prima împunsătură de frig, păsările de pasaj se smulg din ape cu țipăt, dau buzna în cer, cu milioanele. Viața se mută sus, în vîrtejuri tulburi, vîntul aripilor transformă cerul Deltei într-o vijelie. N-ai cum să-ți mai strecori privirea în frămîntul haotic al păsărilor care-și caută drumul, se strigă, se despart pe soiuri, se limpezesc pe generații și familii, se ordonează în roate, triunghiuri și linii, se pun în curgere năvalnică pe sute de etaje, spre sud.

Dar gerul, prima undă de ger, a căzut timpuriu, la început de septembrie, ca o explozie de meteorit. Pîrjolul frigului a îngălbenit brusc Delta, a încremenit apele și văzduhul sub un glanț de sticlă. Drama exodului a avut o accelerare fantastică, retragerea s-a petrecut într-o singură noapte, ca de apocalips. La ziuă, cerul era pustiu și apele de jos înghețate. Totul era la fel, dar altfel. O pînză de gheață fină, ușoară ca o amăgire, mințea privirea.

Lotca lui Nichita a spart pînza de gheață cu prova, cînd pescarul a împins-o la apă, chiar în zori. Înainta pe o gîrliță, printre pereții de stuf opărit, spărgînd gheața cu ghionderul. Avea la el și o seceră. Căuta niște stuf uscat, pentru foc ; știa unde trebuie să ajungă : la un ghiol, unde, într-o margine, era stuf uscat berechet. Ici și colo, gheața era totuși tare, ghionderul lui Nichita o spărgea mai greu ; pe cărarea de apă, în urma lotcei, pluteau bucăți de gheață. În gîtul ghiolului, lotca s-a poticnit. Nichita a dat să sară pe mal, ca s-o împingă mai ușor. Dar privind oglinda lucie, deschisă pînă în cer, a rămas cu mîinile-n jos, fermecat.

Un pîlc de păsări, cu picioare lungi și gîturi aurii, lungi, era încremenit în gheață. Gheața lucie, păsările albastre. Gîturile aurii încă mai tremurau. Gîturile s-au pus brusc în mișcare cînd ochii mici, de peruzea, ai păsărilor l-au văzut pe om. Animalul bărbos de pe mal — Nichita sărise pe mal — era încă uluit. Apoi ațițat : ibișii și-au zbătut aripile albastre, și-au unduit gîturile aurii, dar au rămas pe loc, priponiți cu picioarele în gheață.

Și lui Nichita i-a lucit ochiul, un ochi mare, pe măsura lui. Poate că tocmai spaima păsărilor — și neputința lor — i-a dat ideea care l-a încălzit, i-a șters din minte uimirea primă și l-a făcut să-și frece mîinile. Secera i-a sărit singură-n gînd.

A sărit în lotcă, împins de o putere necunoscută, a izbit cu ghionderul în gheață, pînă cînd drugul de lemn, sub brațul lui Nichita, a simțit împotrivirea prundului din adînc. Prundul a scrîșnit. Lotca și-a rupt drum. Gheața a pîrîit ca o burtă de pește spartă cu cuțitul. Încă un avînt și Nichita era între ibiși. Gîturile păsărilor se frămîntau ca niște brațe galbene, în aer. Nichita a scos secera...

...La fel ar fi trebuit să se petreacă lucrurile la Plevna, prin încheierea blocadei. Generalul conte Todleben, care sosise pe front, pentru această operație scurtă, nu știa însă nimic despre înghețul din Deltă, care-i dădea modelul. Un îngheț scurt. Către amiază, apele dezmorțite și-au reluat curgerea normală spre mare. Drama firii nu era alta decît cea dintotdeauna.

După lupta pe clar de lună, chiar a doua zi, prințul a părăsit reședința sa de pînă atunci și s-a mutat într-un bordei. Nu i-a fost greu să-l găsească : chiar în marginea de vest a cătunului, departe de drum, se afla un bîrlog de troglodiți, de mult părăsit, care-și semnala prezența printr-un horn primitiv. A examinat atent adăpostul, dîndu-i ocol, explorîndu-l și în interior ; îi convenea. A notat în jurnal :

„Reședința mea va fi de aici înainte în acest bordei. E acoperit cu paie, prin pereții exteriori suflă vîntul. Se intră printr-o ușă joasă, mai mică decît statura unui om, de fapt se coboară. Interior compus din două încăperi : prima, ocupată pe jumătate de o „ursoaică", o sobă mare, care trece și dincolo (cînd se face foc, inundă fumul, nu mai e chip de stat) ; a doua ceva mai mică, tot fără dușumea, dispune de o singură fereastră, lipită cu hîrtie. Există totuși loc suficient pentru un pat și o măsuță de lemn."

Cealaltă reședință, abandonată, fusese poreclită „Hulubăria". Dispunea de mai multe încăperi și de un ceardac. Din ceardac, în zilele senine, prințul privea adesea în zarea frontului, spre Balcani, simțind în spate cealaltă zare, întunecoasă, țara. Acum nu mai voia să vadă, nici să audă, se retrăsese sub pămînt. El însuși nu-și putea lămuri gestul : era o simplă rupere de cei din jur, satisfacerea unei nevoi interioare de singurătate și smerenie, sau un gest militar, trebuința comandantului de a fi una cu ai săi, cu Armata ? Ca orice comandant profund credincios, prințul nu putea disocia ideea de eșec de o repudiere divină. Împotriva cui ? A țarului, a marelui duce ? Își lua partea care i se cuvenea. Oricum, prințul închidea niște porți către lume și deschidea spre sine o ușă. Închiderea a fost bruscă și publică, deschiderea înceată, prudentă.

Primul lucru pe care prințul l-a întreprins, după ultima înfrîngere, a fost să se desfacă de lunga și obositoarea lui suită care-l ținea captiv. A renunțat la ceea ce țarul și Nicolas mențineau, poate nu atît prin inerție, cît prin fatalitate. Gestul a uimit și a scandalizat. Oprindu-se la pragul „Hulubăriei", prințul a descălecat, a lăsat calul să-i fie adus către grajd, apoi s-a întors spre ofițerii din suită și le-a comunicat simplu, fără a-i privi : „— Domnilor, începînd

din această clipă, sînteţi liberi." Ei au rămas pe loc, frămîntînd sub tălpi noroiul, neştiind ce să facă cu libertatea lor. Un gest asemănător se mai făptuise cîndva, în ţara peste care prinţul domnea : atunci cînd s-au eliberat ţiganii. Şatrele „libere" păreau un nonsens. Ele nici nu s-au mişcat din loc, din marile curţi boiereşti. „Dezrobitorii" au trebuit să-i evacueze pe cei „dezrobiţi" cu de-a sila, punînd pe triburi toroipanele. Scena nu s-a reeditat totuşi — cea veche fusese o scenă laică. Ofiţerii din suită, români şi ruşi, toţi provenind din înalta societate, n-au protestat cu zarvă, cînd prinţul i-a concediat, dar au rămas pe loc, cu frîiele cailor în mîini, neînţelegînd ce se petrece. Prinţul nu era un capricios, cu atît mai puţin un arbitrar. Suita îl însoţise totuşi pretutindeni, pe cîmpurile de bătaie şi la popasuri, conducîndu-l pînă la prag, aşteptîndu-l să iasă, luîndu-l drept vîrf. Aflîndu-se în vîrf, prinţul totuşi se simţea captiv. Tîra după sine o imensă coadă de păun, obositoare şi fastuoasă, de care voia acum să scape. Îl înţepa, neplăcut, culpabilitatea vanităţii. Se amestecau în suită, sticlindu-şi fireturile, ofiţerii de ordonanţă şi ofiţeri de stat major, trimişi ai corpurilor de armată şi ai comandamentelor, translatori, ghizi, gardă, oameni „ţine cal", gură-cască. După trecerea fluviului, această suită se îngroşase şi se lungise prin obligaţie oficială, stînjenindu-i mişcările. Fiecare gest antrena înapoi o vîltoare de gesturi, care se augmenta haotic, continuîndu-se în mişcarea colbului stîrnit de cai. Fiecare schimbare de direcţie, întoarcere, răsucire în loc, popas provoca o derută a coloanei, apoi o realiniere şi distanţare, acea distanţă faţă de şef — obligatorie — pe care nu întotdeauna suita ştia s-o observe. Suita era departe de a fi un simplu corp automatic, cum prinţul ar fi acceptat, sau o oglindă care să-l răsfrîngă impersonal, oricît de fals, era un corp viu, străin de sine şi viu, legat de el respiratoriu, dar mai ales prin pînda ochilor. O suită nu este o mulţime care-şi priveşte pasiv şeful, o suită nu e nici o armată, care-şi urmează şeful orbeşte, e mai curînd o excrescenţă supărătoare a propriului corp, un ochi parazit care urmează ochiului, nişte braţe şi picioare parazite, sute de mîini şi picioare. Cu un gest brusc şi sigur, folosind un fel de foarfece nevăzut, prinţul s-a

eliberat de acest prisos. Şi-a impus, ca ispăşire morală, retragerea.

Pentru a sublinia normalitatea gestului, i-a şi abandonat pe ofiţeri, dar n-a intrat în Hulubărie, a pornit pe jos spre bordei, neînsoţit de nimeni. Ba da, cu întîrziere, s-au pus în mişcare pe urmele lui, tot pedestru, doar doi sergenţi garde-corp. Dar tăindu-şi coada, prinţul arăta ca o pasăre neagră, tristă şi bearcă. L-au privit toţi. Rămas în prag, Văcărescu a dat din umeri, isprăvind prin a repeta — scurtată — formula prinţului : „— Domnilor, sînteţi liberi."

Din aceeaşi seară, prinţul nu s-a mai întors la Hulubărie. A dormit în bordei, pe un pat de fier, învelindu-se cu mantaua. Bagajele, extrem de numeroase, cu neputinţă de adăpostit în locuinţa subpămînteană, au fost îngrămădite în podul unui grajd, chiar grajdul pe care îl ocupaseră caii lui. Între secretarul curţii şi grăjdar, personaj important avea să fie, de aici înainte, grăjdarul. Între agiotanţi, consilieri şi experţi, şi între sergenţii garde-corpe, personaje importante aveau să fie ultimii. Ieşeau din orbita prinţului simandicoşii, ostentativii, abuzivii — toleraţi de nevoie, prin rigorile unei existenţe de curte — şi intrau în sfera rămasă disponibilă umilii. Cei care-l vizitau, la insistenţă — şi numai după ce se înscriau în registrul de primiri — urmau a se supune condiţiilor anahoretice, pe care prinţul însuşi şi le-a impus. Pentru ca separaţia să fie totală, lîngă bordei, dar la o oarecare distanţă, a fost instalat un cort. Aici erau primiţi colaboratorii de vază ai prinţului, persoanele oficiale, aici se servea uneori şi masa — ceaiul, dejunul şi cina, fără a se face niciodată foc. Nu se putea şti dacă prinţul nu se despărţise de această lume, din dispreţ faţă de un anume aparat de tip oriental.

A limitat deci totul la strictul necesar, suspendînd şi garda, rezervîndu-şi pentru sine, în cazul ieşirilor exterioare doar pe cei doi sergenţi garde-corp. Aceştia dormeau cu rîndul în tinda bordeiului. A avut grijă ca şi pe aceşti subordonaţi să şi-i aleagă singur. Unul era Vasile Ailenii, un plutaş pe care-l cunoscuse pe rîul Repedea, călăraş cu schimbul, băştinaş de pe moşia Broşteni, pe care-o cumpărase în vară ; celălalt era un oltean vrednic, neam de panduri, bun ţintaş cu puşca şi pistolul, unul

Cîrloanță ; ambii ca și invizibili, acceptînd din prima clipă o relație de transparență cu prințul.

Acești trei bărbați — mai mulți nu încăpeau în bordei —, dintre care numai unul cu barbă, Măria-Sa, au început a duce o existență nestînjenitoare, simplă pînă la elementar, scutită de comunicare, după un orar pe care prințul l-a impus fără vorbă, pe care ceilalți doi l-au acceptat tacit. Era un fel de confraternizare abstractă. Pentru comunicarea cu lumea, prințul a admis doar un mijloc tehnic — aparatul Morse. Dar aceasta a obligat la acceptarea a încă unui ins în bordei : telegrafistul. Oricum, relația cu lumea — din bordei și din afară — a devenit impersonală, un schimb de monosilabe și de benzi de hîrtie, prințul scutindu-se uneori și de transcriere, perindînd singur printre degete banda de hîrtie, pînă cînd la picioarele lui creștea încolăcindu-se un șarpe alb. Șarpele, bordeiul, tăcerea, abandonul vestimentar și chiar corporal — îi crescuseră unghiile, mustățile și barba — l-au făcut pe Iancu Ghica — și el locuia într-un bordei — să noteze pentru Alexandrina într-o scrisoare, nu fără umor : „Prințul s-a retras în peștera sa, ca Zalmoxis."

Ghica glumea, cu o ușurință proprie lumii de care diplomatul ținea, fiindcă gestul prințului, departe de a fi o desprindere păgînă de lume, voia să fie o regăsire a lumii, dar altfel. La cîțiva pași de bordei, în drumul care lega casa țarului de reședința sa subpămînteană, prințul a descoperit într-o bună zi bisericuța cătunului, greu observabilă pînă atunci. S-a oprit și a explorat-o. Era tot un bordei, un fel de bordei în ruină. Prințul știa că în timpul ocupației otomane bisericile bulgarilor fuseseră săpate în pămînt — și fără turlă ! — ca lăcașurile paleocreștine. Pe-aici, se pare, se și perpetuase un creștinism primitiv, schivnicesc și ardent, pe care prințul îl simțea aproape de suflet. Lăcașul arăta inadmisibil de rău, o groapă de pămînt — care nu-i putea adăposti pe toți țăranii din cătun —, un acoperiș prin care ploua, ziduri coșcovite și ruinate. Refăcută, bisericuța ar fi arătat nu mai mare decît o capelă. Deci o capelă în apropierea bordeiului, ceea ce prințul dorea. Deși n-ar fi putut să schimbe destinația lăcașului ; biserica trebuia să rămînă de rit bizantin și trebuia să aparțină satului. Cu o noutate totuși : turla ! Poradimul era un sat eliberat,

în sfîrşit liber, după secole, de urgia otomană şi de umbra semilunei. Liber, adică în deplinul drept de a-şi înălţa spre cer Crucea. Nu oricum, ci pe înălţimea unei turle, ridicată ea însăşi ca un semn de mirare spre cer. Din care să sune un clopot. Prinţul a aflat că şi clopotele fuseseră interzise, sub turci ; vreme de sute de ani, peste acest pămînt nu sunaseră clopotele. Credinţa, a dedus prinţul, a fost pe aici mută. Să fi fost oare mai intensă ori mai slabă decît în Apusul care îşi clama credinţa prin simfonii de clopote din campaniile catedralelor ?

Întors în bordei, prinţul a schiţat o seară întreagă, la lumina lumînării, siluete de bolte, clopotniţe, turle. N-avea uşurinţa desenului, liniile ieşeau rigid, trase ca pe scîndură, cu o mînă de tîmplar. Curbele, cercurile, volutele i se refuzau. Ca desenator, prinţul avea — în intenţie — o robusteţe romanică, împletită cu un ascuţiş gotic. Dar aici, în lumea care-l cuprindea, desenul implica alt contur. În ţara prinţului prezida cercul sau spirala ; bolţile bazilicilor bizantine nu cunoşteau frîngerea de arcuri, care, chiar cînd intervenea, se îndulcea în creşteri sau scăderi succesive, pînă cînd atingea rotundul : hemisfera. Cupolele, foarte ample, păreau un joc de curcubeie încremenite. Pe-aici nu se cunoştea nici coloana, pădurea de coloane a bazilicilor gotice din nord. Aceleaşi cupole, pogorîte de-a dreptul din cer, păreau că plutesc deasupra navei susţinute printr-un fir invizibil, fixat în zenit. Privind în sus, spre bolta bizantină, prinţul trăia un curios sentiment de surpriză, asociind ameţeala. Era incredibil cum stă această boltă, care îşi disimula soluţia tehnică pînă la anulare. Părea un miracol de artă, dar mai mult decît atît. „— O susţine probabil credinţa — şi-a spus prinţul, cînd a intrat întîia oară sub o asemenea boltă — altfel, arhitectonic, e o imposibilitate." Imposibile au ieşit şi desenele lui, care l-au nemulţumit. Semănau cu altceva decît voia, iar ceea ce voia nu izbutea să facă mîna. Dar încercarea i-a făcut bine, l-a eliberat o clipă de obsesia militară.

Care a revenit brusc, în clipa cînd a lăsat creionul din mînă. Era strîmt bordeiul, a ieşit în noapte, afară.

Dar şi noaptea era strîmtă. Pereţii de întuneric îl înconjurau pe prinţ ca zidurile unei carcere. Cinci paşi dus,

cinci întors, între niște salcîmi. Salcîmii îi străjuiau drumul foarte din aproape, ca niște sentinele. Ar fi trebuit să cîștige cîțiva pași, la un capăt și la celălalt al cărării, dar întunericul părea că acoperă într-un loc niște gropi de gunoi, în altul, niște șanțuri, venind de la grajd.

La fel se înfățișa și situația militară, care nu-i îngăduia nici o mișcare. La un capăt, Plevna neocupată, într-un întuneric amenințător, la celălalt capăt nerăbdarea de acasă, rămasă tot în întuneric, un întuneric surd exploziv. Despre retragere nu putea fi vorba. Nici despre înaintare. Nu era cum. Și atunci ?

Atunci nu putea exista decît o soluție : atacarea Plevnei pe sub pămînt. Un tunel. Scobirea întunericului. Otomanii s-ar fi trezit cu invadatorii — nu din cer, picînd ca niște arhangheli ai răzbunării, ci izvorînd din pămînt, luîndu-i pe sus cu pămînt cu tot, aruncîndu-i peste Balcani, dincolo de piscuri, în cer. Cînd nu există decît o soluție, trebuie forțată această soluție. Cea mai la îndemînă. Care se impunea cu evidență tehnică.

Și prințul s-a întors în bordei, să mediteze la tunel, cu creionul în mînă. Un tunel era oricum mai simplu de trasat două drepte, perfect paralele, care se întîlnesc, prin forțarea perspectivei, într-un punct.

Generalul Iancu Ghica primise de la București un mesaj care, în prima clipă, l-a lăsat fără reacție : Brătianu îi propunea să preia Ministerul de Război. Îi ceda, adică Războiul. Gest mărinimos. Brătianu își amintea, pasămite, că generalul fusese cîndva ministru de Război și chiar prim-ministru. Dar de ce acum, tocmai acum, cînd războiul stagna ?

Întrebarea l-a nedumerit, apoi nedumerirea s-a transformat într-o senzație uricioasă de mîncărime, ca atunci cînd sub cămașă te furnică o insectă a mizeriei — bordeiul fojgăia de păduchi.

Brătianu preluase portofoliul Războiului în august, cînd războiul mergea bine : armata română trecuse Dunărea. Preluase ministerul, înlocuindu-l pe Cernat. Venise apoi

victoria de la Griviţa, cînd Brătianu nici gînd să renunţe la minister. Apoi înfrîngerile, una după alta. De ce, tocmai acum, îi ceda ministerul ? A, se apropia deschiderea Parlamentului ! Foarte bine, dar atunci, amicul Brătianu să se autodemită. Să lase mai întîi parlamentarii să se pronunţe asupra situaţiei, să-şi exercite fiecare dreptul liber la critică. Să-i pună premierului, dacă nu-i încotro, chestiunea de încredere. În plin război ? De ce nu ? Da, în plin război !

Sau poate că Brătianu voia să sugereze, prin această mişcare în guvern, altceva : războiul stă pe loc, dar iată, recurgem la o soluţie tehnică : Ministerul de Război va fi condus, de aici înainte, de un militar de profesie, generalul prinţ Iancu Ghica, trecut de multă vreme pe linie moartă ca militar, utilizat ca diplomat. Îşi va spune cuvîntul un militar, diplomatul tot n-are ce face în faţa Plevnei, acolo e pe linie moartă. Dar omul vine de la Plevna, cunoaşte bine situaţia, va lua măsuri. Ce măsuri ?

Întrebarea a adăugat noi mîncărimi de piele. Nimeni, în faţa Plevnei, nu putea să scape de păduchi. Scăpase doar Oscar, majordomul generalului, într-un chip original : murise de tifos. Prinţul Iancu Ghica nu voia să moară de tifos, dar nu putea scăpa de păduchi. Acum, de mîncărimea unor întrebări care-l sileau să-şi jupoaie pielea cu unghiile. În fond, ce voia amicul Brătianu ? Cu mîna cui să scoată războiul din foc ? Dar de ce din foc, de ce nu din noroi !

Bordeiul prinţului Iancu Ghica se afla înconjurat de o mare de noroi. Îl despărţea o mare de noroi de bordeiul prinţului şi o mare de noroi de reşedinţa împăratului Rusiei, numită şi Hulubărie. Nemaifiind un itinerant, ajungînd un subteran, o cîrtiţă, Iancu Ghica nu mai avea materie pentru scrisori, materie interesantă în care să întreţină foamea de ştiri a Alexandrinei, cum şi foamea de ştiri a lumii de la Bucureşti. Epuizase poveştile privind instalarea în bordei, viaţa diplomaţilor în bordeie, moartea nefericitului Oscar, dificultăţile de aprovizionare. În toate aceste istorioare, amplu desfăşurate, prinţul Ghica punea totuşi o pedală : nu voia să sperie. Ştia că Alexandrina, le rîndu-i, va desfăşura halimaua în cercul ei monden, va interveni exagerări de tot felul, deci spaime, viaţa frontului ajungînd să fie văzută, la Bucureşti, ca un coşmar

Ceea ce nu era adevărat. Dacă țarul s-ar fi dus pe frontul din Asia, probabil că diplomatul ar fi trebuit să-l urmeze acolo, în Caucaz. Or, ceea ce se întîmpla pe platoul armenesc era de neînchipuit. Această comparație, avută tot timpul sub ochi, adesea invocată epistolar, era menită să tempereze grijile și să le asigure pe doamnele din țară că, în ultimă instanță, soții lor de la Plevna o duc foarte bine :

„Gîndește-te ce se întîmplă acum pe platoul armenesc, unde iarna e cu mult mai timpurie, iar dificultățile de aprovizionare sînt cumplite. Se spune că marele duce Mihail bea lapte de cămilă, că soldații din ambele tabere își dispută caii uciși. Apa lipsește cu desăvîrșire. Or noi avem, slavă cerului, apă. Atît de multă încît combatanții par niște ființe amfibii, viețuind în regimul broaștelor. Războiul însuși e un fel de Batracomiomachia. Dacă o victorie va surîde la orizont, indiferent de ce parte, aceea va fi mai mult ca sigur într-un deșert fără strop de apă, probabil pe platoul armenesc. Mai bine să crapi de sete decît să te înec în noroi.“

Iată însă că noroiul îl invada pe Iancu Ghica, nu numai dinspre Plevna, ci și dinspre București. Ce voia de fapt Brătianu cu propunerea ca el, generalul, să preia Ministerul de Război !

Îi scrisese și Alexandrinei despre această propunere, dar ea nu i-o confirmase, nu-i trimisese nici un rînd de răspuns. Alexandrina putea să afle despre ce e vorba, frecventa toate cercurile, era la rîndu-i frecventată asiduu, nimic mai normal decît să-i scrie despre felul cum e văzută la București această propunere. Scrisoarea, redactată în românește, fusese trimisă Alexandrinei printr-un prieten. În corespondență, Iancu Ghica alterna româna cu franceza, scriind numai franțuzește cînd folosea „curierul rusesc“, și românește cînd utiliza serviciul unor prieteni, în ambele tipuri de scrisori lăsînd plicurile deschise, lucru care-l enerva pe curierul rus. Acesta, socotind scrisoarea un document diplomatic, o lipea ostentativ, aplicîndu-i sub ochii generalului sigiliul imperial în ceară roșie. Dar tocmai

pentru a nu incita asupra conținutului, aceste scrisori sigilate erau doldora de nimicuri :

„Soi sans inequiétude, mon ange, en ce qui regarde ma santé. Le four que j'ai dans ma chambre est encore vierge de fèu. Je n'en a pas fait. La cabana que j'habite est tellement chaude par elle-même, que je n'ai pas encore senti le besoin de la chauffer. Elle est à une toise, sous terre : la fenêtre qui me donne le jour douce au doit, elle est sans carreaux ; je la tiens ouverte toute la journée ; je ne la bouche que le soir, au moment d'éteindre la bougie. Le froid même me trouve insensible." [1]

Cu frigul, generalul lupta bînd ceai, deși nu mai putea suporta această băutură, de care se făcea abuz la Plevna.

„Moi elle me surexcite, elle me cause des insomnies. Le café à la turque m'énerve moins que le thé." [2]

Dar la aceste scrisori, conținînd nimicuri, Alexandrina n-a răspuns, semn că nu primise nici o confirmare despre propunere, și atunci generalul a continuat a-i scrie nimicuri, ca să-i reamintească chestiunea, în modul cel mai indirect, făcîndu-se că nu-i pasă, ascunzîndu-și nerăbdarea prin altceva :

„J'y ai vu Georges Mano qui se porte bien, qui a une barbe assez respectable et une peau tannée en faire de bottes impermeables. J'ai vu aussi Jean et Jacques Lahovary ainsi que Nunutza Roznovano devenu un de nos jeunes gens les plus belliqueux." [3]

---

[1] „Fii fără grijă, îngerul meu, în ceea ce privește sănătatea mea. Vatra pe care o am în cameră e încă neatinsă de foc. Încă nu l-am aprins. Bordeiul în care locuiesc este atît de călduros încît n-am simțit nevoia să-l încălzesc. E dealtfel aproape sub pămînt : fereastra care-mi aduce lumina atinge acoperișul, e fără sticlă, o țin deschisă toată ziua, n-o închid decît seara, cînd sting lumînarea. Chiar frigul mă lasă insensibil".

[2] Pe mine mă surescită, îmi dă insomnii. Cafeaua turcească mă enervează mai puțin decît ceaiul."

[3] „L-am văzut pe George Manu, care arată bine, poartă o barbă impunătoare și are o piele tăbăcită, să-ți faci din ea ciubote. I-am văzut de asemeni pe Jean și Jacques Lahovary, cum și pe Nunuță Roznovanu, care a devenit unul dintre tinerii noștri cei mai bătăioși."

Dar Alexandrina nu răspundea — nu răspundea la ceea ce o întrebase ! — a strigat ca un copil, bine-nțeles în legătură cu mereu altceva :

„Je suis de nouveau sans argent. J'ai demandé a Mitilinéo mille francs. Il m'annonce qu'il me les expédie par poste. C'est inouî ce que je dépense ! Pour moi pas un liard ; toute ma bourse se vide pour mes deux gens et six cheveaux dont deux sont malades et par conséquence hors de service." [1]

Era nemulțumit și de cai ; mai ales cei patru cai de trăsură, închiriați de la un antreprenor, Mr. Nae, i se păreau niște gloabe :

„Ses cheveux sont des rosses ; lorsque les routes sont tant soi peu marivoises, ils ne marchent plus même au pas, ils se couchent dans la boue et il n'y a pas de gourdin qui puisse les faire lever." [2]

Neräspunzînd la aceste scrisori, însemna că Alexandrina fie că bagatelizează chestiunea, fie că zvonul privind numirea era atît de riscant compromițător, încît nicicum nu era cazul să-l consemneze epistolar. Femeia se dovedea mai diplomată decît bărbatul ei. Lucrul acesta l-a priceput pînă la urmă generalul, în clipa în care Grigore Ghica, venit să-l viziteze, i-a pus problema ministerului. Generalul a sărit ca ars :

— *Tu est fou, Gregoire ? !* [3] a strigat el. Dar cum îți imaginezi una ca asta !

— Păi aici nu faci nimic ! i-a ripostat vărul Grigore. De ce să nu primești Ministerul de Război !...

---

[1] „Sînt din nou fără bani. I-am cerut lui Mitilineu o mie de lei. Mă anunță că mi i-a expediat prin poștă. E agasant cît cheltuiesc ! Pentru mine nici un chior, în schimb toată leafa se duce pentru cei doi servitori și pentru cei șase cai, dintre care doi sînt bolnavi, deci scoși din serviciu."

[2] „Caii lui sînt niște gloabe, pentru că drumurile sînt noroioase, ei nu merg la pas, ci se culcă în noroi și nu există nici o joardă care să-i facă să se ridice în patru picioare."

[3] — Ești nebun, Grigore?

— Ca să nu fac nimic nici acolo ? !

Grigore pusese degetul pe rană, existența prințului Iancu Ghica era minată de un rău important : nu făcea nimic, nu i se cerea nimic. Nu mai avea de negociat un împrumut de aur în Rusia, nici de cerut recunoașterea statutului de neutralitate al țării de către marile puteri — țara era în război, —, nici de tratat cu Poarta statutul unor insule reale sau fictive, pe Dunăre sau la Marea Neagră, n-avea nici măcar problema reînarmării armatei, ca atunci cînd fusese ministru de Război — cu aceasta se ocupa acum Brătianu. Același Brătianu care, presimțind probabil plictiseala generalului, se gîndise să i-o spulbere într-un fel. Cînd ? În ce fel ? Într-un fel compromițător. Dorea Brătianu să-și spele mîinile ?

Generalul a refuzat să mai discute acest subiect și a trecut la altceva, la plictiseala vărului Grigore, care n-avea nimic de făcut în fața Plevnei, ca și el. Grégoire venise cu sufletul la gură pe front, ca voluntar, după ce scăpase cu chiu cu vai de la Constantinopole, din mîinile otomanilor, unde funcționase ca girant cu afaceri pînă la ruperea relațiilor cu Poarta. Uitase acolo niște hîrtii și era un pic îngrijorat.

— Și ce te asigură că dacă vom intra vreodată în Constantinopole, vei mai găsi hîrtiile ?

— Le voi găsi, sînt în ordine, le am ascunse undeva, dar nu țin minte la cine.

Iancu Ghica i-a oferit lui Grégoire un ceai à la russe, acesta a preferat o cafea à la turque, dar fără zahăr, ca să-i soarbă amărăciunea, pînă la zațul negru din fundul felegeanului. Generalul mai păstra încă în vesela adusă cu el pe front și cîteva felegene din porțelan fin. Nu le pusese în funcțiune pînă atunci, dar acum avea prilejul, cei doi puteau bea împreună cafea à la turque, evocînd aromele Bosforului, la cîțiva pași de liniile otomane ostile.

— Mai știi despre Savfet-Pașa ? s-a interesat generalul, avid să afle niște ultime vești de la Stambul, de unde vărul Grigore sosise ultimul.

— Cică ar fi fost demis. I s-ar fi pus în cîrcă faptul că era prieten cu românii.

— Prieten cu noi ? ! s-a mirat generalul, apoi mai concesiv : În fond era un om de treabă.

Desigur, Savfet-Paşa era un om de treabă, faţă de amicul lui de la Bucureşti, bunul lui amic, care nu ezita să-l arunce în cea mai sinistră situaţie. Dar cum ar fi putut proceda altfel ? Pe cine să sacrifici, ca să dai credibilitate unui gest, dacă nu pe un prieten ? Ai totuşi moralmente dreptul să sacrifici un prieten ? ! Aşa e politica, se spunea. Chiar aşa ? Da ! Între timp, Grégoire trăncănea despre lumea de la Istanbul :

— Crezi că vom mai avea vreodată relaţii bune cu turcii ? a întrebat el.

— De ce nu ! a presupus generalul. Eu unul, reîntorcîndu-mă la Istambul, m-aş simţi prost fără Savfet-Paşa. În ultimul timp stabilisem cu el raporturi aproape normale.

— Care s-au rupt tocmai cînd bătea la orizont o normalizare.

— Da, închipuieşte-ţi, Savfet Paşa începuse a mă privi ca pe un om. Nu ca un egal, nici vorbă, dar oricum ca pe cineva care nu mai face parte dintre supuşi. Devenisem un aproape egal al lui, neostil ! Fiindcă otomanii au un mod sui generis de a împărţi lumea : egali cu ei, adică ostili, şi supuşi. Supuşii se împart între supuşi cuminţi şi supuşi rebeli.

— Dar la curtea pe lîngă care te afli acum ?

Iancu Ghica lucrase foarte puţin timp pe lîngă curtea din Petersburg şi nu se putea pronunţa. A spus într-o doară :

— Nu sîntem trataţi ca egali, deci nici ca ostili. Nefiind supuşi, n-avem cum ajunge rebeli. Lucrurile merg bine.

Apoi s-au culcat, dar pe general l-au luat din nou în primire mîncărimile de piele.

— Ai însomnii ? a întrebat Grégoire.

— Am ce are toată lumea.

Spaima de păduchi, echivalentă spaimei de tifos, trecea ca un fior negru prin corpul diplomatic de la Plevna,

iscînd ici şi colo alarme. Pentru a preveni molima, se procedase la o izolare de servitorime şi ordonanţe, considerate apriori ca purtătoare de păduchi. În observarea etichetei, diplomaţii puneau acum un zel suplimentar, suspectîndu-şi reciproc uniformele şi mişcările. O scărpinătură, oricît de discretă, trăda prezenţa păduchelui. Măsuri speciale de carantină s-au luat la cartierul general al ţarului. O împunsătură perfidă, împotriva împăratului Rusiei, ar fi pus capăt războiului, izbutind ceea ce nu puteau — dat fiind paza — nici gloanţele otomane, nici bomba vreunui anarhist. Alexandru cel Mare fusese în fond răpus tot de o insectă, un ţînţar. Într-un tîrziu, generalul l-a întrebat pe Grégoire :

— Te temi de păduchi ?

— Nu.

Generalul, care era un ipohondru, s-a ridicat din pat, în capul oaselor, ca să-i explice oaspetelui său, aflat jos :

— Dragă, nu-i vorba aici de nici o vitejie. Ar trebui să te temi. Chiar te sfătuiesc. Ar fi absurd să te ucidă un păduche.

— Cum asta ?

Grégoire a sărit de pe saltea, furnicat la rîndu-i de mîncărimi. Şi el era un ipohondru.

— De ce nu mi-ai spus că ai păduchi ! a urlat el.

— N-am, s-a apărat generalul, dar la Plevna sînt păduchi. Asta voiam să-ţi spun.

— Merçi ! Poftim, am şi găsit unul.

— Dă-mi să-l văd.

Au examinat împreună insecta cu toată atenţia. Verdictul generalului a părut surprinzător :

— Ăsta nu-i de aici. Precis ai venit cu el din altă parte.

— Fii serios !

— Dacă-ţi spun. Ăsta-i păduche de la Londra.

Au rîs amîndoi, rămînînd treji pînă spre ziuă. Pînă la urmă, obosit, căscînd lung, Iancu Ghica s-a întins în pat, hotărît să renunţe la veghe.

— Coşmarul meu, a spus el, ca din somn, nu sînt bestiile mari, imperiile, elefanţii, pitonii, tigrii, ci bestiile infime, beştiolele. Închipuieşte-ţi, cher Grégoire, o noapte fără capăt, în care am fi devoraţi de păduchi. Mici.

Relațiile dintre Parva și locotenentul Ragaica ajunseseră într-un stadiu imposibil. Ragaica lupta simultan cu Parva, cu Haralambie și cu tifosul. Lupta, peste toate, cu delincvența din armată, tot mai supărătoare, chiar îngrijorătoare, în săptămînile de stagnare militară. Pe patul locotenentului pretor se aflau maldăre de hîrtii privind tulburări, violuri, furturi, insulte, loviri. Cu aceste nereguli și abateri de la ordinea militară lupta jandarmeria de front, dar luptau și pretorii care anchetau și hotărau pedepse. Ragaica se însărcinase însă cu o răspundere în plus : să claseze acest material inform în tabele, pe rubrici. Cu îndîrjire, printre accese de tuse, transpirație, delir, locotenentul făcea adunări și scăderi, nota cifre. Între timp mormăia : „— Cu violurile stăm bine. Numai trei !" „— De unde violuri ? ! a protestat Parva. Cine naiba a văzut pe-aici picior de femeie ! Sînt violuri imaginare, domnule !". „— Ba sînt reale !" „— Ba sînt imaginare !" Haralambie asista impasibil la aceste certuri, neîndrăznind să dea dreptate unuia sau altuia dintre superiorii săi. El ofta și se mira de cîte păcate omenești se strînseseră acolo, în bordeiul celor trei.

Parva, în schimb, respingea înverșunarea cu care locotenentul colecționa mizerii umane, dintr-un alt punct de vedere, teoretic :

— Statistica dumitale falsifică, domnule, a strigat el, fiindcă adună numai cazuri excepționale. Dacă aduni toate cazurile de tuse sau de junghi sau de tifos, și le comunici separat, rezultă că Armata Română de la Plevna suferă numai de junghi, de tifos și de tuse. Or, e fals.

— Cum e fals ? Cifrele nu mint. Am aici trei violuri.

— Eu îți spun că cifrele falsifică, dacă le prezinți separat. În ceea ce mă privește, eu mă mențin la opinia că despre starea de spirit a trupei nu știm nimic.

— Eroare ! a strigat locotenentul, arătîndu-i pilduitor hîrtiile.

Dar a căzut înapoi pe pernă, leșinat de efort. Îl răzbise febra. Acest apostol al justiției militare, pe care Parva îl privea cu dispreț, căzuse răpus. Acum urma ca Parva,

învingîndu-şi sila, să-l ajute pe Haralambie la dezbrăcarea bolnavului, la schimbarea aşternuturilor, la acele minime îngrijiri pe care nu şi le-ar fi acordat nici sieşi. Căderea fiziologică îi repugna, Parva nu era bun de sanitar. În schimb, era bun Haralambie. Soldatul îşi îngrijea stăpînul cu aplicaţie, şi devotament, cu o credinţă de cîine, deşi Ragaica îl miluia cu înjurături şi cu picioare în burtă. Boala îl făcuse irascibil, rău, capricios şi brutal, convieţuirea în trei devenise un infern. Pentru Haralambie, în primul rînd, fiindcă şi Parva se purta rău cu soldatul. Ca şi acum, cînd Parva îi poruncise lui Haralambie să-l păduchească pe locotenent şi cînd soldatul ezita :

— Păi l-am păduchiat o dată ! a spus el.

— Nu-i suficient ! a strigat filologul.

Haralambie s-a pus pe treabă, dar fără convingere. El mai mult alunga insectele decît le strivea, ca apoi să le strîngă şi să le arunce afară, cu supărare şi ciudă. „— Ce rău putea să facă păduchele ?“ spuneau ochii lui. În materie de păduchi, Haralambie practica un fel de jainism indian, doctrină care le pretindea fervenţilor un respect absolut faţă de toate formele existenţei. Rămas în prag, cu cîteva insecte în palmă, Haralambie le privea meditativ. Părea că-l miră inconştienţa păduchilor, neputinţa, debilitatea, nimicnicia lor. Prinzînd un exemplar, între degete, şi examinîndu-l îndeaproape, Haralambie a şoptit : „— Nici n-are ochi !“ Aceeaşi era mila lui şi faţă de otomani, pe care-i socotea mici, bicisnici şi orbi. „— Dar de ce nu-i învingem ?“ îi strigase Parva, care auzise cîndva această reflexie a soldatului. „— I-om învinge noi, cînd le-o veni vremea !“ a răspuns soldatul. Acum, păduchilor le venise vremea şi Parva a ordonat :

— Clocoteşte apă ! Vom trece la o curăţenie generală.

— Da, să trăiţi ! s-a supus Haralambie, dar formal.

— Aşa nu mai merge ! a continuat Parva. De aici încolo te administrez eu. Voi fi şi mai sever. Pune te rog cazanul cu apă la clocotit !

Ocrotitorul păduchilor ştia că nu mai are încotro şi s-a pus pe treabă. Părea chiar să-i dea dreptate lui Parva, retrăgînd ceva din dreptatea păduchilor. El a spus ca

pentru sine : „— Greşesc şi ei. Prea s-au înmulţit.“ Apoi mai tîrziu : „— Cînd răul se înmulţeşte prea tare, îl răreşti.“

— De ce să nu-l distrugi ? a replicat Parva, care auzise.

— Cum să-l distrugi ! s-a mirat Haralambie, oprindu-se din lucru. Că şi răul are rostul lui.

Apa clocotise. Haralambie a opărit uniformele, a fiert toate boarfele din bordei, după care cei trei, Parva, bolnavul şi soldatul, în pielea goală, s-au curăţat de slin şi urdori. Haralambie a pus o grijă deosebită în curăţarea trupului stăpînului său, operaţie pe care a făcut-o fără silă. Parva era uimit de lipsa de repulsie a soldatului faţă de mizeria corporală a stăpînului său. Îl uimea şi lipsa de resentiment cu care soldatul îl îngrijea pe ofiţer, chiar cînd acesta îl lovea. „Haralambie este o instituţie a răbdării, şi-a spus Parva. El rabdă cu deliberare, cum rabdă un drumeţ înverşunat o cale presărată cu bolovani şi spini. Nici măcar nu-şi scoate spinii din tălpi. Jainismul lui e demn de tot interesul.“

— Vezi că-mi dai cu leşie în ochi, idiotule ! a strigat Ragaica, care se trezise.

Din nou Haralambie n-a tresărit, s-a supus. Dar Parva n-a mai răbdat, a urlat către amîndoi : şi spre stăpîn, şi spre sclav :

— Şi cît credeţi c-o să mai îndurăm mizeria asta ?

— Cît o vrea Dumnezeu, a răspuns docil Haralambie.

Ideea de a săpa un tunel, deocamdată între Griviţa 1 şi Griviţa 2, a înviorat cîteva spirite, deşi proiectul a rămas secret, accesibil doar comandanţilor şi cîtorva specialişti în inginerie militară. Dacă la suprafaţă războiul n-avea nici o şansă, se putea încerca războiul subteran.

O problemă punea mîna de lucru : cu cine să se sape tunelul ? Singurii specialişti în asemenea lucrări subterane erau ocnaşii — ocnaşi erau cu duiumul, dar la mare distanţă, în Siberia ; ocnaşi se găseau şi mai aproape, peste

Dunăre, în România, unde existau numeroase mine de sare. Dar se pare că prințul s-a opus : nu era demn ca la o muncă nobilă — munca militară — să fie folosiți ocnași. Erau mai potriviți geniștii, exista un corp de genişti care pînă atunci fusese utilizat doar la construcția fortificațiilor. Genistii puteau să-și încerce priceperea și într-o lucrare subterană. Partea rusă a avansat o idee suplimentară : se putea încerca escavarea tunelului cu ajutorul explozibililor. Operația de escavare rămînea secretă ; de sus, din redutele lor, otomanii nu puteau să audă exploziile din adînc. Doar explozia finală.

Se opunea însă din nou o piedică tehnică : explozibilii disponibili pe front se reduceau la sacii de pulbere de pușcă. Aceeași pulbere neagră, folosită în ghiulele și în cartușe, a cărei putere detonantă, modestă, s-ar fi risipit acum în pămînt. Pămîntul, cu structura lui amorfă, nu era un bun candidat la explozie, ca piatra sau metalele. Jos vor fi fost infiltrații de apă, același noroi ca și sus, plus un întuneric de iad. Cum vor lucra soldații în subteran, în acea noapte nesfîrșită ? Nu erau mai potriviți ocnașii ? Din nou chestiunea ocnașilor, respinsă însă din nou : pe front, de la o vreme, și ziua era întuneric, un întuneric de iad. Aici a intervenit însă Maxim Maximovici, adeptul înaintării prin explozie. El a tresărit de plăcere, cînd Costi Aldea i-a adus vestea despre proiectul tunelului. Maxim Maximovici avea prieteni chimiști la Petersburg. Li se putea solicita un consult telegrafic. Acolo se afla și marele Mendeleev, care, de mai mulți ani, lucra la realizarea unui exploziv de bun viitor militar : pulberea fără fum. Pulberea fără fum suna mistic, de fapt chimic, dar, indiferent cum suna denumirea, lucru era cît se poate de serios, tangent pînă la scînteie, cu produsul exploziv al domnului Nobel. Acesta, melancolicul domn Alfred Nobel, realizase deja dinamita, dar tot el se opunea aplicației militare. Mai practic decît Alfred, fratele său Robert, care avea afaceri în Rusia, la exploatările de petroleu de la Baku, îl cunoscuse aici pe Mendeleev și aranjase cu chimistul rus o colaborare în problema pulberii fără fum. Rezultatele nu se cunoșteau încă, era mai mult ca sigur că vor fi pozitive.

N-a fost însă nevoie să se apeleze la ajutorul marelui chimist, nici la ajutorul lui Robert Nobel. S-a găsit o soluție mai la îndemînă. A găsit-o, de fapt, jandarmeria imperială de front. Aceasta prinsese cîțiva anarhiști, mari experți în explozibile. Din fericire, nu fuseseră încă expediați în Rusia. Erau făcuți pachet și așteptau decizia asupra lor, într-o pivniță bine păzită de la Șistov. Tot stăteau degeaba, în întuneric, să se ocupe de explozibili. Să li se aducă, de la București, toate cele necesare !

Însoțit de un ofițer de la Ohrana, Maxim Maximovici a fost trimis să-i identifice și să-i trieze. A avut mari emoții, își revedea prietenii, parte din ei, dar momentul s-a isprăvit cu bine, fără riscuri pentru el. Din această expediție, Maxim Maximovici s-a întors însoțit de un prieten, singurul pe care a reușit să-l desprindă de grup, sub pretextul că acesta ar urma să lucreze sub directa sa supraveghere, lîngă viitoarea mină. Acolo, lîngă viitoarea mină, a și fost săpat un bordei pentru experiențe.

Costi Aldea a fost trimis la București să achiziționeze materialele trebuitoare, iar la întoarcere l-a cunoscut pe specialist, un ins bărbos și taciturn. Îl chema Vania. Același Vania, în primăvară, fusese identificat de poliția română sub porecla Omul Torpilă. Vania sau Omul Torpilă tăcea periculos, iar cînd vorbea nu vorbea decît rusește, schimba de fapt simboluri chimice cu Maxim Maximovici, la modul următor :

— Te rog 10 grame H_2SO_4 și 2 KNO_3 și S și NaCH.

— Voiai Hg $(ONC)_2$? Am aici H_3PO_4 !

La atît se reducea conversația celor doi. Dar Aldea a observat că această avariție silabică avea totuși și o altă cauză : în bordei se mai afla un personaj, tot bărbos, și tot în civil, tot taciturn, pe care cei doi încercau să-l ignore, dar nu puteau : paznicul lui Vania. Acest paznic l-a privit scrutător pe Aldea, din clipa cînd a intrat, dar s-a liniștit cînd Maxim Maximovici l-a asigurat că noul venit e un mare comandant al părții aliate. Acest lucru i-a dat lui Ivanîci — pe paznic îl chema Ivanîci — o mare satisfacție. A spus „— Haraşo !" și și-a văzut mai departe de băutură.

Bea spirt alb, acelaşi alcool etilic cu care se făceau şi unele experienţe — CH_3—CH_2OH —, bea fără să consulte pe cineva, se servea singur dintr-o canistră, umplîndu-şi ochi paharul. I-a întins şi lui Vania să bea : numai lui ! Vania a privit chiorîş băutura şi şi-a văzut mai departe de sticlele lui cu lichide explozive. Pe căpitan l-a alarmat felul cum chimistul mînuia aceste soluţii lichide. Vania se mişca asemenea unei fiare în cuşcă, cu un ochi la eprubetă, cu celălalt la Ivanîci, cu mîinile bîjbîind nervos după bombele de cristal conţinînd chimicale, cu gîndurile aiurea. Aldea ştia că Sobrero, descoperitorul nitroglicerinei, scăpase o dată pe podea o singură picătură de lichid şi podeaua sărise în tavan, cu tavan cu tot. Era riscant să întîrzii în bordei.

Poate că şi Ivanîci ar fi trebuit să tacă, să nu-l irite pe experimentator. Dar Ivanîci trăncănea, fără să-i pese. Se cunoştea că pe cei doi îi leagă, într-un anume fel, o experienţă comună, de care nici unul nu se putea rupe complet. Dealtfel Ivanîci nici n-a ţinut secretă această experienţă, i-a împărtăşit-o, prin tălmaci, şi lui Aldea.

— Hitro Vania ! Credea că-mi scapă ! La Bucureşti l-am prins. Şi direct, lui Vania : Vania, Şoricelule, ce ţi-am făcut eu ţie, să mă porţi pe drumuri prin Europa ?... Înţeleg să fugi de la Petropavlovsk ! Acolo, da, e umezeală. E rece. Şi întuneric. Dar eu te aranjasem bine, plecai la Tobolsk. De ce să fugi de la Tobolsk ? Acolo erai ca la tine acasă. Liber ca pasărea, care pluteşte-n aer. Dar el fuge, prostul, fuge de la Tobolsk. Şi unde ? La Bucureşti, în Europa, ca să mă pună pe drumuri. Hitro Vania.

Vicleanul Vania nu-l asculta, dar se vedea că freamătă. Mîinile lui mînuiau lichidele cu o alarmantă precipitare. Prezenţa paznicului îl umplea de nervi. Era stînjenit şi Aldea, şi Maxim Maximovici, pînă la urmă chiar Ivanîci a realizat că cei trei îl simt ca pe un spin în ochi. Se şi tăcea de prea multă vreme. După monologul lui Ivanîci, nimeni n-a mai scos o vorbă. Poate de aceea Ivanîci s-a şi adresat, cu mult respect, oaspetelui străin :

— Înălțimea voastră, dar vă rog să vorbiți. E slobod. Mie îmi place viața. Îmi plac cîntecele vesele. La noi, chiar și la penitenciar, se cîntă. Și către Vania : Cîntă Vania ! Hai, Șoricelule !

Șoricelul a refuzat să cînte, iar Ivanîci și-a turnat încă un pahar. Ar fi fost culmea ca chiar el să înceapă să cînte. Maxim Maximovici a consemnat în franțuzește această situație, pentru Aldea :

— Da, se cunoaște și o fraternizare în nenorocire. Condamnații și paznicii lor cîntă uneori împreună. Și zîmbind acid : Nu e cazul. Vania n-are voce.

— Hitro Vania ! a comentat Ivanîci, auzind acest nume, care-i scosese peri albi.

Apoi tot el, mai tîrziu :

— Ce nu-mi place mie la Vania e că umblă rufos, nespălat, nefrizat, neparfumat, ca un mujic. Și doar e băiat de familie. Din nou către Vania : Vania, ia spune tu, Șoricelule, cîte mii de suflete aveați voi pînă la suirea pe tron a lui Alexandr Nicolaici, care i-a slobozit pe mujici ?... Și către Aldea : Fiindcă vedeți, Înălțimea Voastră, aici nu-i înțeleg eu pe ei : Alexandr Nicolaici liberează mujicii, iar ei, care zic că se sacrifică pentru mujici, îl urăsc pe Alexandr Nicolaici ! La drept vorbind, eu în locul lui Alexandr Nicolaici nu-i liberam pe mujici. Dar isprăveam și cu păduchii ăștia. Să fi fost eu țar, cu mine nu le mergea.

Ivanîci și-a turnat din nou băutură. A continuat :

— Așa cum nu le înțeleg pe ele, pe domnișoare. Fete nobile, de-ți vine să plîngi de frumoase ce sînt. O am în ochi pe Nadia Vasilievna, de la Turnu-Măgurele. Nepoata cneazului Mirski, o fată ca o spumă. Ca un zefir. Ca o... Eu am arestat-o. Și redresîndu-se : Bine-nțeles, am urmărit-o mai întîi ! Stăteam pe lîngă Înălțimea-Sa, cneazul Mirski, și-i șopteam, în gînd, cu respect : Înălțimea-Voastră, vă respect, sînteți icoana mea, dar pe păsărică o iau, dacă nu se astîmpără. Bine-nțeles, el nu mă auzea, cum nu mă aude acum Maxim Máximîci — îi prescurta numele —, care e aici lîngă noi, ocupat să găsească iarba fiarelor, împreună cu Vania. Cneaz Mirski nu mă auzea,

dar eu îmi spuneam : o iau, dacă păsărica nu se astîmpără. Şi nu s-a astîmpărat.

— Ivanîci, minţi ! a urlat Vania. Pe Nadia Vasilievna n-ai arestat-o tu !

— Bine, mint, a consimţit el, dar mi-a fost milă de ea. Ce fată curată, ce domnişoară. O sfîntă.

— Ivanîci, taci !

Ivanîci şi-a mai turnat un pahar. În laboratorul de pămînt ud era o atmosferă încordată şi sumbră. Zbîrnîiau nitraţii explozivi în aer. O vreme s-au schimbat numai formule simbolice :

— Te rog, H_3PO_4 !

— Atunci şi 2 KNO_3 plus S, plus K_2S !

— Dă-mi şi CH_3 — CH_2OH şi NaCH.

Aldea era curios cum se vor lega aceste elemente simbolice, care dansau în aer, în formula nitroglicerinei, nerostită încă. A auzit în schimb limpede formula fulminatului de mercur, detonantul teribilei substanţe a cărei putere sălbatică speria mintea. Maxim Maximovici îi spusese admirativ :

— Ce miracol ! Corpul lichid îşi măreşte brusc volumul sub puterea exploziei de o mie trei sute de ori, depăşind temperatura de două mii de grade... Teribil ar fi ca o idee, ideea noastră, să aibă aceeaşi putere de şoc.

Între timp Ivanîci se îmbătase. Dar auzea simbolurile, pe care le îngîna ca în vis. Consumase şi un pahar de eter. Voia să memoreze formulele ? Cînd se îmbăta, consemnul — pentru Maxim Maximovici — era să-l încuie pe Ivanici în bordei, împreună cu Vania, şi apoi să plece. De-acum munca se isprăvise. Maxim Maximovici i-a făcut semn lui Aldea că e timpul să se retragă.

Au ieşit amîndoi afară, într-o noapte nesfîrşită. Au încuiat bordeiul.

Sabin a intrat în fugă în bordeiul lui Theo :

— Să te fereşti de Pandelescu ! a început el, gîfîind. E agent de poliţie.

— De unde-ați mai scos-o și pe asta ? ! s-a înfuriat Theo. Pandelescu ne este coleg !

— Am proba. Scria un raport pentru poliție.

Doctorul Vasia Tigheci, care era de față, a intervenit, luîndu-i lui Sabin hîrtiile.

— De unde le ai ? a întrebat el.

— I-am răscolit în bagaje și le-am găsit. De mult sînt cu ochii pe el.

— Deci i-ai percheziționat bagajele ! a punctat Vasia Tigheci. Procedeu de polițist.

Sabin s-a roșit tot, s-a fîstîcit, a încercat să protesteze :

— Nu zic, procedeul nu e cel mai bun, dar l-am prins !

— Cu ce ? a întrebat Vasia Tigheci.

— Cu faptul că nu e cu noi.

— Și ce dacă nu e cu noi ! a ripostat fostul deportat în Siberia. Pe Pandelescu îl știu. E un simpatizant.

— Din hîrtii rezultă că nu e cu noi ! a acuzat Sabin.

— Și ce dacă ?

Amîndoi tinerii au ripostat, într-un glas :

— Dar dacă-i împotriva noastră ?

— Băieți, potoliți-vă ! Dacă nu vreți să pierim, nu lăsați să se strecoare între voi suspiciunea.

Vasia Tigheci fusese special chemat, de la Spitalul din Turnu-Măgurele, unde lucra ca medic voluntar, să se ocupe de tinerii socialiști care o luaseră razna. Acești tineri, de la o vreme, trăgeau în toate părțile : simpatii anarhiste, simpatii narodnice, blazare, disperare, acum suspiciunea reciprocă. Toate aveau o singură cauză : înfrîngerea. Vasi Tigheci a și spus :

— Blestemată această înfrîngere ! Apoi spre Sabin : Du hîrtiile înapoi !

Pe masa de lucru a printului se tixiseră niște hîrtii pe care comandantul en chef le privea de multă vreme cu neplăcere : rapoarte privind abuzuri, nereguli, delicte.

Printre acestea şi multe denunţuri, pe care prinţul le-a izolat. Pe front se înmulţiseră neregulile şi delictele, ca în orice societate normală. Dar războiul mergea anormal — stagna — şi delictele crescuseră într-o proporţie alarmantă. În societatea normală, împotriva acestor rele existau cîteva remedii sigure : închisoarea, şcoala, cazarma şi biserica. De fapt două : un remediu punitiv şi un remediu izbăvitor : puşcăria şi biserica. Dar în război ?

În privinţa răului, prinţul n-avea o viziune cu mult diferită de a generalului Cernat : răul era dezordinea. Uneori răul căpăta forme temeinic organizate, la care trebuia să răspunzi militar : Imperiul Otoman. Alteori, răul căpăta aparenţe amăgitoare pentru mulţime : viciul, fanfaronada liberală, indiferenţa religioasă, răscoala, revoluţia. Răscoalele şi revoluţia obsedau cercurile ruse, prinţul, în ceea ce-l privea, avea o preocupare mai redusă la scară : dezordinea.

Despre revoluţie prinţul ştia puţine lucruri, din lecturi, era vorba de un rău mai mult evocat decît văzut. Revoluţia fusese una singură, cea franceză, şi aparţinea trecutului. Prin ea, consecinţă laterală, Hohenzollernii se aliaseră cu neamul Beauharnais, indirect şi cu Corsicanul. Mesalianţa dăruise familiei o aripă liberală, privită rece de lumea germană, sceptic de cea franceză, acceptată de ambele ca pe un dat ireversibil al istoriei. Revoluţia se domesticise astfel, era *une revolution domptée,* inclusiv Mariana, cu cuşma-i frigiană, intrase în lumea bună. Revoluţia era probabil un rău exterior societăţii, nu unul lăuntric. Răul lăuntric era, după el, dezordinea.

Îşi pusese alături de pat, pe un scaun, ceasul de voiaj, cu gîndul să se scoale la orele cinci, să se îmbrace şi să plece pe locul viitorului tunel. Operaţiile pregătitoare erau încheiate, materialul de construcţie clădit în stive, instrumentele de lucru pregătite, inclusiv o companie de genişti îşi întinsese corturile aproape de punctul unde urma să se deschidă groapa. Lucrau şi ruşii în acelaşi scop, căutau o soluţie de escavare prin explozie, dar prinţul se bizuia pe sapa şi tîrnăcopul soldaţilor. Aceiaşi soldaţi care ridi-

caseră cu mîinile lor, într-o mare de noroi, parapetele noilor fortificații.

Mișcarea în jos îi dădea însă prințului o certă neplăcere. Trebuia să fie de față la abordarea gropii, la prima lovitură în pămînt, dar momentul nu-l solicita. Trebuia mai întîi trasat un puț, vertical, un fel de fîntînă, din care urma să se deschidă apoi galeria orizontală, mina propriu-zisă. Cu gîndul la acest puț vertical, groapă adîncă și oarbă, s-a întins în pat, hotărît să adoarmă, ca să se trezească fix la orele cinci. Îl trezea oricum sergentul garde-corp, care dormea pe prag, dar voia să se scoale singur.

Stinsese lumînarea prematur, dar n-a mai aprins-o iarăși. Pe prinț îl interesa acum raportul omului cu răul, al societății în raport cu răul, care era dezordinea. A meditat, prin întuneric, la rău. Există, și-a spus, un mod legiuit de a combate răul. Există, și-a repetat, datoria de a-l combate. Răul iese din străfundurile obscure ale insului sau ale societății, acele străfunduri din care țîșnesc ispitele și impulsurile incontrolabile. Chiar răul unei dominații străine trebuia combătut, nu era altă soluție, decît prin fortificare interioară. Pe care n-o putea aduce decît ordinea. El însuși se cucerise pe sine printr-un efort continuu, înverșunat, de a se pune în ordine. Ordinea principiilor. Ordinea timpului. Ordinea.

Verificase ceasornicul ? Da. La cinci, trebuia să se scoale. Îi era neplăcută totuși întîlnirea cu groapa aceea. Stătuse în cumpănă, mult timp, dacă în munca la mină să folosească soldați sau ocnași. Ezitarea fusese a lui și punea într-o lumină dublă această muncă : pedeapsă sau răspundere ?

În primul an de domnie, prințul vizitase și așezămintele pentru ocnași. Nu-l interesau făcătorii de rele, ci buna funcțiune a justiției. După școli, cazărmi și biserici, prințul intra — cu neplăcere, dar intra — și în penitenciare. Spre deținuți arunca întotdeauna o privire rece, impersonală, ca și spre supuși. Ca și spre sine însuși, dacă prințul s-ar fi putut privi din afară. El cerceta totuși cu aplicație și

amănunțime stabilimentele de detențiune, ca și celelalte așezăminte ale statului. O dată a cercetat și principala ocnă de sare, chiar în primul an al domniei.

În ocnă nu intrase pînă atunci. Resimțea o reținere față de acest așezămînt subteran, din care ieșea sarea. Țările Românești erau bogate în sare, România unită era bogată în ocne, în care forfoteau — se spunea — umbre în lanțuri. Lucru firesc într-o țară în care nu se cunoștea pedeapsa cu moartea, dar unde totuși se făptuiau, ca pretutindeni, fărădelegi. Ocna pe care urma s-o viziteze era o ocnă de tradiție pentru fărădelegile de omor și de rebeliune contra ordinei de stat. Deși, i s-a spus, ordinea publică era solid consolidată. În adîncul ocnei pe care o vizita nu se mai aflau de mult, i s-a spus, „revoltanți contra ordinei de stat", aceștia fuseseră toți sloboziți din lanțuri, „odată cu ultima revoluțiune", printre ei numărîndu-se și prieteni de crez ai domnului Brătianu. Acum, înăuntru nu se aflau decît simpli ucigași. Prințul se pregătea pentru întîlnirea cu acești simpli ucigași, dar care cum să le spui simpli ucigași, cînd se făceau vinovați de suprema fărădelege : crima de omor !

S-a răsucit în patul de fier, care nu scîrțîia. Era dur ca un pat de supliciu. S-a ridicat în capul oaselor, împins de o curiozitate : ce fel de delicte săvîrșiseră oare soldații săi, în fața Plevnei ? Ar fi trebuit să aprindă lumînarea și să examineze rapoartele. A renunțat. A preferat să se întindă în pat și să reintre pe firul amintirii, în ocnă.

Mai înainte de a intra în ocnă, prințului i-au fost înfățișate clădirile la zi : cazarma corpului de pază, cantina personalului civil, grajdurile de cai, o capelă, apoi depozitul de sare. Depozitul de sare, de afară, comunica cu uriașul depozit mineral din adînc. I s-a spus că sarea din acel munte ar putea satisface nevoia de sare a omenirii întregi, vreme de foarte multe veacuri. Aceeași sare fusese extrasă și de stăpînitorii romani. Tot cu ocnași. Dar, în fond, de ce sare ! De ce condamnații la munca silnică să scoată sare, cînd existau și alte munci, mai grele chiar ! „— Fiindcă sarea, i s-a explicat, reprezintă princi-

piul cumpătării. De la care condamnații s-au abătut. Sarea nu se poate consuma cu lăcomie, precum pîinea și carnea. Sau aurul. Ocnașii dau lumii sarea. Ei achiziționează, înțelegînd sau nu, pînă la capătul zilelor lor, principiul cumpătării."

Prințului i s-au mai arătat, tot în depozit, niște produse artistice făurite de ocnași — solnițe, cutii de conservat medicamente, figurine, chiar și o cruce din cristal de sare, de o transparență rară. „— De ce-i lăsați să închipuie crucea ? a întrebat. E oare îngăduit ?" „— Dar ei rămîn creștini ! i s-a răspuns. Regulat li se slujește împărtășania, țin și sărbătorile, iar în interior, în adîncul salinei, au la îndemînă chiar și o capelă, scobită în sare."

Apoi prințul a coborît în adînc, pe o gaură strîmtă, cu ciubărul sau cu colivia. În urma lui, sus, rămînea cercul de lumină al găurii, care se tot îndepărta în sus, fugea în sus, ca o săgeată, pînă cînd a devenit un punct, punctul din care se tot desfășura frînghia, frînghia care-l cobora în adînc, într-un întuneric tot mai negru, tot mai adînc.

Avea să atingă, în curînd, fundul întunericului, pereții de sare încă nu se vedeau — sau fugiseră în lături, se topiseră în întuneric. Lumina de sus descreștea, întunericul de jos se întărea. „— Salina, i-a șoptit colonelul ghid, care-l însoțea în ciubăr, comunică pe o axă geometrică, un fel de paralaxă, cu vîrful Omul din masivul Caraiman. Se spune că atunci cînd se va isprăvi sarea din această salină, deasupra, prin tunelul liber, se va vedea vîrful Omul." Apoi, mai tîrziu : „— Dar vă dați seama, termenul de atingere al punctului minus, numit nadir, este infinit."

Coloana cu furaje rătăcise drumul. La Dunăre, după ce coloana trecuse podul, din nou refăcut, cărăușilor li se spusese : „— Țineți drumul tot înainte, nu vă abateți nici la dreapta, nici la stînga, că dați de ei !" Cum să ții drumul, prin beznă ! Tot la pod, cînd trecuseră dincoace,

li se spusese : „— Pe marginea drumului sînt înşiraţi morţi. Ţineţi-vă după morţi.“ În fruntea carelor, un băietan cu sumanul între umeri. După el, un bătrîn care abia se mai tîra, se tot sprijinea cu mîna de spinarea boilor. După bătrîn, o lele cu tulpan, care avea obicei de cînta, ca să le ţină celorlalţi cărăuşi de urît. Un sergent de călăraşi, înaintemergător, ţesea întruna drumul, galopînd între şirul de care şi peretele de întuneric din faţă, la care se oprea, ca să revină şi să îndemne oamenii : „— Hai, daţi-i zor !“ Nici sergentul nu vedea înainte, deşi era călare. La o întoarcere, a intrat cu pieptul calului în boi, calul s-a speriat, s-a tras înapoi fornăind şi a sărit în două picioare. Boii au rămas pe loc, neclintiţi, proşti cum sînt boii. Sergentul a-njurat de mamă, a întors calul, l-a pleznit cu cravaşa, apoi a dispărut în noapte şi dus a fost. L-a sorbit bezna. Coloana a stat pe loc să-l aştepte. Călăreţul nu s-a mai întors. „— Acu ce facem ?“ a întrebat băietanul. „— Aşteptăm“, a răspuns bătrînul. „— Păi de ce să aşteptăm ?“ a strigat lelea cu tulpan. Ce, tu eşti chior ? Ieşi la marginea drumului, i-a spus ea băietanului, şi vezi dacă mai sînt morţi. Dacă mai sînt, ţinem drumul înainte.“

Băietanul s-a supus, a ieşit la marginea drumului, a găsit un mort, a pipăit mai departe, morţi nu mai erau. Morţii străjuiau drumul carelor ca nişte pietre kilometrice. Cum cădea unul, acolo rămînea, la margine, aşteptînd ca ceilalţi să treacă înainte şi să cadă. „— Nu mai sînt morţi, a strigat băietanul. S-a isprăvit drumul. Acu ce facem ?“ S-a întins o tăcere, dar n-a ţinut mult, lelea cu tulpan a strigat către cei din urmă, care nu se vedeau : „— Mää, veniţi încoace. Auziţi, määä ! Drumul s-a isprăvit. Facem tabără.“

S-au apucat să facă tabără. Au tras carele pe patru laturi, prin întuneric, cu osteneală, mare. Au încheiat laturile. Au dejugat boii. „— Acu ar trebui să facem foc, a strigat bătrînul. Găsiţi loc să facem foc.“ „— Găseşte şi tu !“ i-a răspuns lelea cu tulpan, care se şi apucase să caute loc de foc. A căutat cît a căutat, apoi a strigat :

„— Cine spunea că s-au isprăvit morții ? Da' ăștia ce-s ! Veniți să-i dăm la o parte." S-au găsit și niște ghiulele. „Astea ce-s ?" „— Ghiulele !" „— Dați și ghiulelele la o parte !" „— Și asta ?" Alea nimeni nu pricepea ce sînt. Au fost trase la o parte și alea.

Lemne erau berechet în căruțe, lemne netăiate. Dar băietanul avea un topor. S-a apucat să taie lemne, bocănind cu energie, în noapte. Bătrînul avea la brîu amnar și cremene, amnarul scăpăra, dar iasca nu lua foc. „— Cînd s-o fi udat iasca asta ?" a bodogănit el, scormonind în pungă, să caute o altă fărîmă de iască. Apoi tot el : „— Pe iască nu te poți supăra. Dacă-i udă, nu ia foc. Nu ia foc și gata. Care ai, mă, o anafură de iască ?" Glasul s-a dus în urmă, pe o latură a taberei, să caute iască. S-a dus și pe cealaltă latură, hăt-departe. Apoi pe cealaltă. Apoi s-a întors, sub chipul unui om pitic, o arătare de om, care ținea în pumni o fărîmă de iască aprinsă. „— Unde vreți să aprindeți focul ?" a întrebat piticul. „— Unde ești, fa, cu vatra ?" a strigat bătrînul.

Vatra era gata, o pregătiseră băietanul și lelea cu tulpan. Bătrînul a prins firicelul de iască într-un șomoiog de fîn, pe care a-nceput să-l vînture, pînă s-a aprins fînul. Flacăra a vîrît-o în vatră, între surcele, sub lemne, după care s-a chircit pe brînci și a-nceput să sufle în foc. N-a trecut mult și-au țîșnit flăcări nalte și sănătoase. Cei trei s-au văzut unul pe altul : Băietanul, Bătrînul și Lelea cu tulpan. „— Da' cujba unde-i ?" a strigat Bătrînul. Era unde trebuie să fie și cujba — o crăcană de lemn afumat, în care se atîrnă ceaunul deasupra focului. Cujba era ascunsă în fîn, la loc potrivit, tot acolo și ceaunul. Muierea a înfipt cujba în pămînt, lîngă vatră, iar în cîrlig a atîrnat ceaunul, în care Băietanul a și turnat apă dintr-o butie. Tot muierea a desfăcut la gură un țuhal de mălai, a luat un puf de făină între degete și-a presărat pe apă. „— Și sarea ?" a strigat Bătrînul. Era și sare. Un drob. Băietanul a rupt o așchie cu muchea toporului, a mărunțit-o, dar nu prea tare, a pus o parte dintre grunji în ceaun, iar restul l-a păstrat, l-a pus la loc în traistă, în care ținea drobul.

Dar de foc se apropiaseră niște umbre. „— Și voi ? !“ O muiere tînără, din întuneric, venise să ia foc. I s-a dat un tăciune. A venit și o babă. I s-a dat și babei un tăciune. Cînd a venit piticul să-și ia jăratec, piticului i s-a spus cu amenințare : „— Mîine seara faci tu focul !“ Făceau focul cu rîndul... „— Îl fac, a răspuns piticul, dac-om fi și-om mai trăi.“

Cei trei — Băietanul, Bătrînul, Lelea cu tulpan — făceau și mămăliga cu rîndul. Într-un rînd din mălaiul unuia, apoi dintr-al altuia, la mălai nu se scumpeau, dar se scumpeau la sare. Acum Lelea cu tulpan aduse mălaiul și sarea. Din aceeași mămăligă, pe care au tăiat-o în patru — nu în trei, cum ar fi trebuit ! —, urmau să dea și sergentului, care dispăruse în noapte. Bucata lui de mămăligă aburea singură, trasă la o parte, pe un colț al ștergarului de cînepă întins pe pămînt. „— Dacă sergentul nu se întoarce, rămînem aici ! a spus Bătrînul, care isprăvise masa și acum își făcea cruce. „— Păi, de ce să rămînem aici ? a întrebat muierea sughițînd. Apoi tot ea : Dacă aici ni-e capătul, rămînem aici !“, după care și-a făcut semnul crucii. „— Păi unde să ne ducem, dacă aici e capătul !“ a spus și Băietanul, sătul, isprăvindu-și și el masa și crucea. „— Numai că n-am dat boii la apă, a mai adăugat. P-aici unde-o fi apa ?“

Dar boii erau năruiți de osteneală, lîngă juguri. Jugurile căzuseră greu de pe grumazurile lor, bufnind scurt, în pămînt. Animalele se lăsaseră și ele în genunchi, la pămînt, nu se mai puteau urni. „— Hai, Trîndavule, hai Tontule, sus !“ Tontul, un bou țintat, cu coarne mari, l-a privit pe Băietan cu ochi orbi, fără nici o putere. „— Hai că poți !“ Și Băietanul l-a izbit cu piciorul în șold. Dar Tontul nu putea, nici n-a simțit izbitura. Băietanul l-a amenințat din nou : „— Hai că pun pe tine rășteul !“ Așa erau amenințați și țăranii, cu gîrbaciul, cu coderișca biciului, cu răstelul. Și ei erau insensibili, puturoși ; cînd cădeau, cădeau greu ca lutul, cum căzuse Tontul, pe care Băietanul l-a izbit din nou cu opinca, în moalele pîntecului. Dar fără răutate. „— Hai, scoală și te pișă !“ Boul s-a sculat, opintindu-se întîi în genunchi, ridicîndu-se apoi pe copitele dindărăt, apoi și pe cele din față. S-a

sculat şi a rămas nemişcat. Celălalt bou, Trîndavu, s-a sculat singur.

Băietanul le-a prins lanţul în coarne şi a pornit cu ei să-i dea la apă. „— Hai să vă dau apă." Vorbea cu ei pe drum : „— Că dacă nu vă dau io, staţi nebăuţi, răbdaţi ca proştii." Şi mai încolo : „— Şi de foame răbdaţi, ca proştii. Băietanul cu boii lui se tot pierduse în întuneric, dar încă i se mai auzea glasul : „— Acu încotro o luăm ? Voi nu simţiţi apa ? Ho, Tontule, ho Trîndavule !"

A trecut multă vreme. Pe urmele Băietanului s-au luat şi alţii, cu boii lor. Focurile mocneau în spuză, tabăra de care părea liniştită. Mămăliga sergentului de călăraşi, care nu mai revenise, se răcea pe ştergarul de cînepă. „— Fă boţ mămăliga, a strigat Bătrînul către Lelea cu tulpan, şi bag-o în spuză. S-o găsească fierbinte, cînd s-o întoarce." „— Crezi că se mai întoarce ?"

A revenit Băietanul, niţel speriat. Lăsase boii pe mîna altcuiva şi venise în fugă să spună : „— P-aici nu-i apă." „— Or răbda şi ei pînă la ziuă !" a răspuns Bătrînul. „— Da, da' nu ştim unde sîntem, a mai spus Băietanul. Nu se aude nici un zgomot." Lelea cu tulpan s-a ridicat în picioare să asculte. Părea mînioasă. Cum, adicătelea, nu se aude nici un zgomot ! Şi-a tras tulpanul de pe urechi, ca să asculte mai bine. Ea auzea nişte zgomote. „— Cum nu se aude, mă ! a strigat ea. Ascultaţi." S-a ridicat în picioare şi Bătrînul, care era cam surd. N-auzea nimic. „— Sssst ! a făcut femeia. Io aud cai. Cai albi." Şi-au încordat şi ceilalţi doi auzul ca să audă caii. Noaptea fierbea de cai. Se auzeau acum şi boii. Mugeau. Dintr-o vale de întuneric, boii veneau în fugă, mînaţi din urmă cu harapnicele. „— Măăă ! a strigat unul din bouani, deschideţi tabăra să intre boii. E prăpăd. Să ştiţi c-am trecut de turci. Sîntem dincolo." Apoi altul, încă şi mai speriat : „— Sergentul nu se mai întoarce. Aprindeţi focurile !"

Ragaica se zbătea în sudori ca în ape, încerca să apuce cu mîinile ceva, nu putea, cădea mereu, simţea că se îneacă. S-a prins de Haralambie şi s-a ţinut de el.

— Scoate-mă afară, a bîiguit. Pe mal.

— Eşti pe mal. Ţine-te de mine.

Dar bolnavul nu era pe mal, s-a dus la fund din nou. A revenit, a scos ochi de spaimă spre soldat, nu-l mai vedea, a căzut iar.

— Flăcări, a bolborosit în cădere. Mă înec în flăcări.

Haralambie a scos din raniţă o cărţulie şi a început să-i cetească, de pe mal :

— Doamne Mîngîietorule, milostiveşte-Te spre mine păcătosul robul Tău, şi-mi iartă mie toate cîte ţi-am greşit, ca un om şi nu numai ca un om, ci şi mai rău decît dobitocul...

— Isprăveşte, idiotule ! a urlat Parva. Hai să-l ducem la spital !

Haralambie nu auzea. Preluase febra ofiţerului şi, scuturat de frisoanele ei, citea din cartea cu buchi mărunte :

— ...păcatele mele, care sînt din tinereţe şi din obiceiul cel rău, sau din voia cea slobodă, sau din lene, Tu să mi le speli pe toate...

— Haralambie, eşti surd ?

— ...că te-am hulit, poate, în gîndul meu, sau pe cineva am ocărît, sau pe cineva am clevetit în mînia mea, sau de ceva m-am mîniat, sau am mînţit, sau fără de vreme am dormit, sau vreun sărac a venit la mine şi nu l-am socotit, sau pe fratele meu l-am scîrbit, sau pe cineva am osîndit, sau m-am trufit, sau m-am îmbătat, sau nebuneşte am rîs...

— Opreşte-te, nebunule ! a strigat Parva, izbucnind el însuşi în rîs, ca un nebun.

Dar Haralambie nu se mai putea opri.

Rătăcise drumul şi o coloană slobodă de cai, sosită din Rusia. Lelea cu tulpan auzise bine : în întuneric foşneau caii. Caii aveau un foşnet de zburătoare şi auzul muierii îl simţea. Înota în noroi şi o coloană de tunuri. O auzea

Bătrînul. Nu se vedeau tunarii, nici tunurile ; toate mișcările militare se făceau de la o vreme noaptea, pe beznă. În beznă, Băietanului i s-a părut că vede și un șirag de cămile. Mai întîi, ca un șirag de mărgele, apoi din ce în ce mai mari. „— Unde vezi tu cămile ? !“ s-a supărat Bătrînul. Dar Băietanul vedea cămile, un șir de cămile mari care cărau muniții, așa cum Lelea vedea cai. Cai frumoși, albi. Așa cum Bătrînul, fudul de-o ureche, auzea învîrtirea roților de tun. „— Ne-am așezat rău aici, a spus Bătrînul. Sîntem la o răspîntie.“ Tabăra de care se așezase prost, la răspîntia drumurilor dintre tunuri și cai. Și cămile. Drumurile se isprăviseră în beznă. Unde să te muți, în crucea nopții, cu carele ! „— Strîngeți bine carele, unele într-altele“ a strigat Bătrînul.

S-au strîns mai bine carele, roată la roată. Rînduiala aceasta veche a carelor închipuia un cerc tare. În centrul cercului, oamenii și animalele, și focurile. Altă apărare n-aveau, doar focul. Dar și tunurile, și caii, și cămilele înaintau în roată, fiecare șir neînchipuindu-și că ține drumul drept. „— Sîntem încercuiți !“ a strigat sergentul, care s-a întors în galop. Nu se știa cine îi încercuise, dar erau încercuiți. „— Stați, nu vă speriați ! i-a liniștit Lelea. Le venim noi de hac. Mai sînt pe lume și boii.“

Au fost scoși boii de lîngă care. „— Hii, Tontule ! Hii, Trîndavule.“ Tontul și Trîndavul au fost puși în rînd, împreună cu ceilalți boi. Erau somnoroși, nu pricepeau ce li se întîmplă. Au stat supuși, sub mîna Leliței cu tulpan, care i-a împodobit. I-a împodobit numai la cozi, nu și la coarne. Le-a atîrnat de cozi smocuri de fîn. Acum boii simțeau că se petrece ceva în jur, chiar și cu ei, și păreau neliniștiți. Tontu pufnea pe nări, ca un bou sălbatic. Și Trîndavu. „— Liniștește-te, Tontule ! Îți vine ție rîndul, acuși !“ Animalele simțiseră primejdia și începuseră a scurma din copite. Oamenii s-au strîns și ei, unii lîngă alții, lîngă animalele lor. În noapte, dincolo de cercul taberei, se învîrtea cercul unor alte animale. „— Mă, băiete, s-a repezit Bătrînul în Sergent, tu n-ai la tine o pușcă, ceva ?“ Sergentul avea asupra lui sabia și un pistol. „— Poți să te c... pe pistol !“ a spus Bătrînul, scuipînd.

„— Mai bine nu te mai întorceai. Du-te de-aici!“ „— Poate se face ziuă, a bîiguit Sergentul. Şi-o vedea fiecare de drumul lui. S-or limpezi drumurile.“ „—Unde vezi drumuri! l-a repezit şi Lelea. Dacă e să faci ceva, barim urlă la ei. Mă, nu vă apropiaţi, nu trageţi, aici sînt oameni!“

Dar ei au tras. Şi oamenii din cerc au răspuns. Au aprins palele de fîn din cozile animalelor.

Ocna strălucea orbitor. O lumină feerică, intensificată de uriaşii pereţi de sare ai palatului subteran, l-a orbit pe prinţ, în clipa cînd a pus piciorul pe oglinda de sare.

Şi-a strîns pleoapele, pînă la durere, le-a închis, dar oglinzile ocnei iradiau. Îl dureau şi timpanele urechilor, izbite de o furtună metalică de sunete. Cînta o fanfară, alămurile scînteiau orbitor. În spatele fanfarei, pe toate laturile zidurilor de sare, ocnaşii cu flăcări în mîini.

Un domn în frac, chiar şeful regiei ocnelor, dirija cu gesturi retezate fanfara. Un gest retezat — cînd a sosit colivia cu prinţul, un gest retezat — cînd a poruncit să se aprindă luminile, alt gest — şi luminile s-au stins. Un întuneric pur, oferit prinţului în chip de surpriză. Sau prin accident. Dar cînta fanfara. Şeful ocnelor o dirija prin beznă.

Comoţia iadului a fost scurtă, Grădişteanu — care îl însoţea în ocnă pe prinţ — a urlat ca o fiară:

— Faceţi lumină!

Noaptea ardea. Flăcările aprinse în cozile boilor se învîrteau ca moriştile, alungînd animalele cu coarnele înainte, într-un galop al furiei. Au răspuns tunurile, cutremurînd noaptea. Întîi aproape, spre tabăra în vîlvătăi, apoi încrucişat, departe, urmărind animalele, care, cu flăcările lor, făceau bezna să se clatine şi să mugească

dealurile ghiftuite cu țevi de tun. Boii înfuriați deșteptau bateriile, una cîte una, silindu-le să intre în hora furiei. Un mare tun de bronz rămas cu o ghiulea pe țeavă, scos la o margine pînă atunci, și-a făcut datoria și a plesnit.

A intrat în horă și nebunul diviziei de rezervă, care s-a pus să strige, de lîngă tun :

— Hai la horă, măă ! Hai la horăă !...

Liniștea s-a restabilit tîrziu, spre ziuă, cînd peste fronturi a căzut bruma. În bordeiul lui Theo, Vasia Tigheci le povestea tinerilor lui discipoli, aproape înghețați, despre ocna zăpezilor siberiene.

...Picăturile de apă, căzute într-o eră, două, trei, se prefac în zale de sare, în cristale mici, care strălucesc orbitor. Calci pe sare, pînă în ocean și pînă în cer, un cer plat.

...Asta e Siberia... Un fel de Golgotă... Și un iakut. Cu o lance cu vîrf de silex în mînă. Care n-a văzut lumea. Care și-l închipuie pe țar, țarul de pe Neva, ca pe un ren. Care stă în lună. Și e singuur. În lunăăă.

...Din zona asta, a gerului absolut alb, au fugit cîndva și strămoșii otomanilor de azi. Cu care ne luptăm. Bruh, ce somn...

— Nu lăsați boii să strice frontul ! urla un majur cu regulamentul în cap, urla către liniile române, către liniile ruse, către liniile otomane, aținîndu-se la boii în flăcări.

— Huo ! Aici e o regulă !

Ieșind din bordei, unde delirul lui Ragaica atinsese pragul de sus, Parva a simțit că afară se petrece ceva neobișnuit. În spatele lui, la mică distanță, un alt bordei a sărit în aer, cu detunătură. Era bordeiul în care se aflau încuiați Ivanîci și Vania. Apoi a văzut pe dealuri boi în flăcări. A exclamat :

— Războiul ăsta e hasdeian.

Se tot auzea, stins :
— Hai la horăăă...

La ora cinci fără un minut, prinţul s-a ridicat din pat. În noaptea haosului, meditase la ordine.

IX

Pe front, în liniştea nopţilor de după brumă, au apărut o serie de personaje secundare.

Sosirea generalului conte Todleben, apărătorul Sevastopolului, care prelua comanda asediului — ca adjunct al prinţului — n-a provocat vîlvă mai mult de o clipă. S-a sperat că Todleben îi va da pe turci peste cap într-o noapte, n-a reuşit, pregătirea blocadei şi strivirea inamicului erau trebi grele şi de durată şi speranţele s-au stins — ce mare eveniment se întîmplase, sosise încă un neamţ la Plevna, un neamţ în plus ! — şi atunci privirile s-au îndreptat, printr-un curios transfer de poziţii, în altă parte, spre secundari, acei inşi care prin ciudăţenie sau pitoresc ţin treaz interesul, fie şi o secundă. Lumea a început să graviteze în jurul acestor figuri, pînă atunci neobservate, care ieşeau din întuneric, ca şi gîngăniile, sub pîlpîirea luminărilor, pe pereţi.

În bordeiul prinţului Mirski putea fi astfel văzut un ins palid, faţă lungă, spînatecă, osoasă, un craniu cu boltă înaltă, de care atîrnau plete lungi, mîini lungi curgînd din umeri, degete lungi, insul apărînd costumat într-o uniformă originală : rubaşcă neagră de mătase şi pelerină neagră, cisme lungi de modă persană, la gît un lanţ de platină, avînd în medalion o pecete imperială cu un vultur. nu bi, ci tricefal. Era prinţul Kantemir. Gazda sa, prinţul

Mirski, erou al escaladării Balcanilor, împreună cu Gurko, trecuse în umbră. În centrul interesului apărea brusc Obscurul, prinţul Kantemir, despre care nu se ştia mare lucru.

Pe Kantemir îl cultivau cercurile slavofile, care stăteau de-a dreapta ţarului, dar la distanţă, el însuşi nu fusese văzut făcînd suită împăratului, echivocul relaţiei cu marea curte îl făcea cu atît mai bizar. Ce se ştia precis era că acest Kantemir reprezenta ultima verigă din neamul lui Vodă Cantemir al Moldovei, care se refugiase în Rusia, sub poalele ţărînei lui Petru cel Mare, după lupta de la Stănileşti, că provenea din Maria, fiica lui Cantemir şi amanta lui Petru, alungată din alcov şi de lîngă tronul pe care-l jinduia, de împărăteasa Ecaterina, nu înainte ca nefericita domniţă să fi adus pe lume un copil, salvat de pruncucidere, ascuns pe undeva prin imperiu sau în afară, la Atos, în Italia sau în Olanda, bastard prin care s-a perpetuat sîngele Cantemireştilor, dar cu K. Cum ceilalţi Cantemireşti, descendenţii pe linie masculină, se stinseseră, Kantemir de la Plevna era ultimul.

Ştia otomana, persana şi araba, ca şi străbunicul său, avea îndemînări de caligraf, în bordeiele diplomaţilor occidentali, inscripţiile cu texte din marii poeţi ai Orientului, ieşite de sub pana lui, făceau senzaţie. Avea în el şi o moliciune orientală, vorba alintat-stinsă, gesturi galeşe, ochi codaţi, mari, femeieşti, aproape adormiţi. Străbunicul cu care se împăuna acest Kantemir să fi fost într-adevăr copilul lui Petru ? Acel bastard, rezultat din legătura lui Petru cu moldoveanca Maria, se născuse în timpul unei campanii ruseşti împotriva Persiei, dar fusese declarat oficial avortat. S-ar fi putut deci să fie vorba de alt prunc, un prunc caucazian substituit în chiar noaptea avortului, de unde fizionomia orientală a strănepotului, înclinaţia spre limbile asiatice, acel K suspect, care putea însemna iniţiala locul de naştere, Kazbec, sau Kavkaz. În timpul liber, prinţul Kantemir traducea Biblia în otomană, de-a dreptul din greaca Septuagintei, era deci şi savant, semănînd şi în ştiinţele filologice cu strămoşul său după mamă. Era filoslav

şi filoortodox, dar cu lentoare, cu un fel aparte de cumineţenie, cu ochii plecaţi, astfel încît abia să i se simtă privirile aprinse, atunci cînd murmura :

— *La foi orthodoxe est la foi slave, la foi nonslave est la foi nonorthodoxe.* [1]

Vorbea numai înţelepciuni filosoficeşti, sub forma unor întrebări, de speţa :

— *Qui peut se vanter de connaître les voies de la Providence ?* [2]

Emitea uneori şi maxime :

— *Celui qui veut être placé au-dessus de tous dans le royaume de Dieu, qu'il deviene le serviteur de tous !* [3]

El însuşi se punea prompt în serviciul cui i-l solicita, mai ales în chestiunile privind doctrinele religioase, ortodoxia şi islamul. Cartea străbunicului său Dimitrie, „Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane" — „tipărită din porunca Majestăţii-Sale Petru cel Mare, împărat şi autocrat al întregii Rusii, la Sanktpiterburh, în 1722", necunoscută în Occident, a fost tradusă de strănepot din rusă în franceză abia în toamna asediului Plevnei pentru uzul diplomaţilor, amatori de picanterii orientale.

Pronunţa franceza cu un uşor accent gutural, nerusesc, asemenea elevilor din orfelinatele misionare franceze pentru copiii musulmani, avea pe chip şi o tristeţe de orfan, de copil bătrîn, cocîrjat sub povara înzestrărilor, care aştepta o mîngîiere. Se vedea că provine dintr-o succesiune de orfani, toţi teribil de înzestraţi, toţi ţinuţi la marginea lumii bune, lustruiţi în învăţătură şi sărăcie pînă la unghie, toţi cu mare ighemonicon — autentificat nu numai prin blazoane, dar şi prin cripta cu osemintele strămoşilor de la biserica Sfîntul Nikolai din Moscova —, toţi aşteptînd revanşa meritată a soartei, depusă acum în ultimul.

---

[1] Credinţa ortodoxă este credinţa rusă, credinţa nerusă este credinţa neortodoxă.

[2] Cine se poate lăuda că ştie căile Providenţei ?

[3] Cel care vrea să fie deasupra tuturor în împărăţia Domnului, să se facă slujitorul tuturor !

Ultimul orfan era probabil cel mai visător dintre toţi, cu o visare filtrată şi comprimată la limită, ajunsă la el în forma cea mai pură : utopia. O priza lent, de unul singur, ca pe un haşiş. Uneori şi vorbea, din zarea visului în care se afla corporal transportat, într-o zare unde poate că şi dansa, ca un păun, aruncînd de acolo spre lume crîmpeie, mici firimituri, ale căror înţelesuri se legau pînă la urmă, pentru cine-l asculta, într-un sublim înţeles. Prinţul Kantemir visa astfel o mare uniune panslavă, cu unul dintre centre la Constantinopole. Ar fi fost detronat prestigiul Petersburgului ? Nici vorbă. Petersburgul ar fi rămas capitala slavilor occidentali. Petersburgul era fereastra Occidentului, legat de cucerirea Occidentului prin numele lui Petru cel Mare, al cărui sînge năvalnic zvîcnea încă în vinele vizionarului orfan. Atunci Moscova ? Nici cum ! Moscova trebuia să se păstreze aşa cum era — „se garder en soi même" — ca centru al lumii centralslave, al slavismului pur. Constantinopolul ar fi urmat a fi capitala slavilor orientali, fereastra sudică a Rusiei către lumea Orientului. Deci un imperiu cu trei capete, unul singur lipsă : Constantinopolul. Acel sigiliu de fantezie, avînd în centru un vultur tricefal, exprima heraldic utopia. Care s-ar fi împlinit în clipa cînd în noua capitală creştină s-ar fi semnat şi parafat primul act de stat. Cine-ar fi urmat să-l parafeze ? Prinţul Kantemir venise la Plevna ca să fie aproape, gata pregătit, cu sigiliul la gît.

În ceea ce-l privea, prinţul Kantemir îşi rezerva totuşi un rol modest. El nu părea să înjuge mişcarea slavofilă la un plan propriu. Voia, e drept, să intre primul în Constantinopole şi să rămînă acolo. Se şi vede în tronul bazileilor de la Bizanţ, ca prinţ regent, în numele ţarului de pe Neva, care n-ar fi avut ce căuta — fizic — la Cornul de Aur. Revanşa soartei s-ar fi pronunţat. Cu temeinice îndreptăţiri : Vodă Cantemir îşi ofilise tinereţea la Stambul, în condiţia de ostatic, de semiprizonier al sultanului. Kantemir, strănepotul, ştergea ofensa, aşezîndu-se în tronul lîngă care se umilise predecesorul, ca prinţ regent, asociat al marelui ţar. Avea şi alte drepturi la succesiune : persoana lui punea o cumpănă între islamici, greci şi ruşi, toţi în competiţie pen-

tru același tron. L-ar fi admis mai mult ca sigur și românii : prin el s-ar fi reactualizat tratatul din 1711, dintre Cantemir și Petru cel Mare, rămas literă moartă de peste o sută șaizeci de ani. Utopia prințului Kantemir cuprindea o uriașă Europă slav-ortodoxă, care se întindea de la Baltica la Marea Neagră și de la Adriatica la Marea Egee. Cineva, un diplomat francez, a formulat totuși cîteva obiecții :

— Totuși, în acest grandios imperiu se cuprind și slavi catolici : cehi, slovaci, polonezi, croați !

— Vor deveni ortodocși, fiindcă sînt slavi !

— Dar se cuprind și neamuri neslave : greci, români !

— Dar aceștia sînt ortodocși !

— Ortodocși, dar nu slavi.

— Fiind ortodocși, vor deveni slavi.

— Și turcii ?

Prințul n-a părut descumpănit. A răspuns cu convingere.

— Și turcii vor deveni ortodocși. Iar cu timpul, slavi.

— Dar va fi o cale lungă, a presupus diplomatul. În cinci sute de ani, de dominație, otomanii n-au reușit să-i islamizeze nici pe greci, nici pe bulgari, nici pe români.

— Fiindcă n-au venit cu o credință adevărată. Apoi din nou fraza aceea : *La foi orthodoxe est la foi slave, la foi nonorthodoxe...*

Discuția s-a închis, nu mai putea continua. S-a reluat în alt bordei, fără prințul Kantemir, la generalul Iancu Ghica, unde se adunaseră mai mulți diplomați, inclusiv un grec, foarte interesat de problemă. Acesta s-a și adresat generalului :

— Spuneți-mi, rogu-vă, ce fel de Cantemir e acest Kantemir ?

— N-aș putea să vă spun, îmi scapă sensul literelor.

— Dar ar trebui să vă intereseze ! a insistat grecul.

— De ce nu pe dumneavoastră ! Sînteți mai aproape de Constantinopole decît noi.

Acest schimb de cuvinte a iscat o oarecare fierbere. Dincolo de pitoresc, s-ar fi putut ca personajul Kantemir să fi avut și un anume rol politic în distribuția finală, de după război. Și-l atribuia ? I se atribuia ? De ce-ar fi fost altfel prezent pe front ! Moda principilor de schimb,

ţinuţi ostatici la Stambul sau tîrîţi pe cîmpul de luptă, în lagărele militare, o introduseseră în acest spaţiu otomanii. Secole în şir aşa se înlocuiseră prinţii în Ţările Române, prin „domni de schimb". Ar fi recurs oare şi Petersburgul la „domnii de schimb", în cazul cînd Constantinopolul ar fi căzut ? Se zvonea că pe lîngă curte, la o respectuoasă distanţă, foiau şi nişte alţi pretendenţi — un Paleolog, un Cantacuzin. Soluţia unei guvernări indirecte, cu respectul exterior al formelor, al convenţiilor internaţionale, o practicau şi englezii, în unele colonii : tradiţia era veche. Nemulţumiţii treceau întotdeauna la adversari, unde găseau o pernă şi un sceptru sub pernă, un simulacru de sceptru, adus chiar de ei. În vară, pe frontul de la Dunăre, lîngă înalţii consilieri ai ţarului, fusese remarcat şi un militar otoman în exil, un anume Osman-bey, care întreţinea şi o mică curte. Un Osman-bey cu un glorios prenume : Kibrizli-zadé, membru al familiei imperiale, deci un Osman veritabil, deşi numai cu grad de maior. Maiorul Osman-bey fusese amestecat într-un complot urmărind răsturnarea actualului sultan, sultan adus pe tron tot prin complot, dar ultimul complot fiind dejucat, maiorul şi-a salvat viaţa la ruşi. Se afla acum pe frontul caucazian, nutrea planuri de răzbunare, se vedea ajuns la Stambul şi instalat pe tronul padişahilor, indiferent în numele cui. În cursa pentru succesiune intrau deci nu numai bizantini, dar şi otomanii, anume otomani, cursa se angajase din două puncte extreme, din Caucaz şi din Balcani ; era de văzut cine ajunge primul, Kantemir sau Osman-bey ! Chestiunea care din doi n-o putea lămuri decît contele Ignatiev, specialistul în afacerile oculte, dar contele era plecat la Petersburg, pentru alte isprăvi.

Privirile s-au întors cu şi mai multă stăruinţă asupra prinţului Kantemir, obiectul însuşi al grandioasei manipulări, priviri în care intrau mirare, stupoare, admiraţie, gelozie, ba chiar o undă de lichelism. Dacă totuşi... Personajul îşi da aere, cel puţin aşa părea. Sub ploaia interesului monden, planta galeşă crescuse între timp disproporţionat cu rădăcina, deşi n-o uda o ploaie caldă. De la o vreme, prinţul Kantemir afişa un comportament cezaric sau ke-

zaric. Avea stofă. Deşi stofă aveau şi alţii ; acelaşi diplomat grec i-a spus lui Iancu Ghica :

— N-ar fi fost oare mai bun un Kantacuzin ?

Nu se putea totuşi stabili ce-i adevăr şi ce nu în toată această poveste. Lipseau mijloacele. Intimii curţii dădeau din umeri, ignorînd existenţa prinţului Kantemir. S-ar fi putut ca toată istoria să fi fost o invenţie de diplomaţi plictisiţi, în pană de subiecte, în criză de materie pentru rapoartele lor confidenţiale. Generalul prinţ Iancu Ghica a rămas prudent. Cunoştea de la Stambul taina bîrfei, a cancanurilor şi a zvonurilor, care acopereau cu un fum ameţitor viaţa de zi şi noapte a lumii diplomatice. Uneori de sub aceste perdele de fum, specifice meridianului oriental, nu se mai putea ieşi : diplomatul apusean, cel mai pragmatic, isprăvea prin a delira, pînă şi lumea din care venea i se părea altfel, un zvon, despre o schimbare de guvern în Franţa — absolut neplauzibil — a fost iute confirmat de diplomatul ţării în cauză, un domn foarte lucid, care n-a ezitat să admită că „orice e cu putinţă". Desigur, orice era cu putinţă sub văzduhul parfumat al Bosforului, dar oare şi sub ceaţa Nevei ? Ghica n-a consemnat într-un raport convorbirile pe subiectul Kantemir, dintr-o sănătoasă chibzuială : aceleaşi zvonuri puteau ajunge la urechea prinţului sau la urechea lui Brătianu şi fără mijlocirea sa. Serviciile lui erau ca şi inutile. Se afla într-un fel de vacanţă.

Dar interesul pentru persoana prinţului Kantemir n-a slăbit, s-a înteţit. Acum prinţul ieşise din pînza de păianjen a intrigii, prea fragilă, apărînd drept ceea ce era : un ins foarte original — în manii, maniere şi chiar în gîndire. Cu ideile lui nu era de glumit. Cum diplomaţii au şi manii, şi maniere, minus idei, ideile visătorului captivau şi făceau carieră. Prinţul Kantemir cultiva un profetism sincer pe tema sa preferată, misiunea Rusiei şi a Omului, cu atît mai impunător cu cît profetul nu punea în expunerile sale nici nu pic de fanatism. El nu voia să convingă, doar arăta. Uneori formula întrebări, ca să-şi răspundă singur. Alteori punea obiecţii propriilor teze, pentru ca înlăturarea lor, printr-o fină dialectică, să apară ca de la sine. Treptat, construcţia uriaşului stat tricefal se ridica măreţ, ieşind din

ape ca un nou pămînt al făgăduinţei, cu toată forţa necunoscutului, cu toată vraja unui nou Eden.

Cîţiva diplomaţi au zîmbit, profetul a reţinut acest ţinţar al zîmbetului. S-a adresat tuturor :

— *Seigneur ! quel sourire moqueur viendrait aux lèvres d'un Autrichien ou d'un Anglais quelconque* — nu erau nici un austriac şi nici un englez de faţă ! — *s'il lui était possible d'écouter les rêveries que je viens d'exprimer : „Constantinopole, la Corne d'or, le premier point politique du monde, au maines des slaves ?"* [1] Şi răspunsul pe care tot el l-a formulat imediat :

— *Oui, la Corne d'or et Constantinopole, tout cela nous appartiendra, mais non pour l'annexer de force, mais pour faire la justice, pour l'authentique instauration de la Verité du Christ. Telle est ma réponse* [2].

Era fascinant, într-adevăr. Dar acelaşi grec, care continua să zîmbească, a scos din buzunar o gazetă veche, din urmă cu cîteva luni, pe care a trecut-o discret vecinului, indicînd cu degetul un anume text, un articol. Acela s-a cufundat în lectură, apoi l-a privit pe prinţul Kantemir cu ochi îngroziţi : textul scris şi textul auzit coincideau pînă la literă, începînd cu acel *„Seigneur"* şi isprăvind cu formula finală : *„Telle est ma réponse"*.

— Domnilor ! a strigat el, dar aceleaşi lucruri le-a scris acum cîteva luni, negru pe alb, domnul Fiodor Dostoievski.

Serata s-a risipit, printr-o mare decepţie : profetul era un simplu plagiator.

— Ce memorie, totuşi ! a exclamat prinţul Iancu Ghica.

---

[1] — Dumnezeule ! ce surîs amuzat ar înflori pe buzele unui austriac sau englez, dacă i-ar sta în putinţă să asculte reveriile pe care le exprim : „Constantinopolul, Cornul de Aur, primul punct politic al lumii, în mîinile slavilor ?"

[2] — Da, Cornul de Aur şi Constantinopolul, toate acestea ne vor aparţine, dar nu pentru a le anexa prin forţă, ci pentru a face dreptate, pentru a instaura Adevărul lui Christ. Acesta e răspunsul meu.

Un alt profet, mirosind a bodegă, perora la o popotă :
— Domnilor, eu sînt o insulă. Din tuf vulcanic, o emanaţie a străfundurilor geologice. Sau din coral, o ţişnire a abisurilor vitale. Un fenomen al naturii deci !, recent ivit la suprafaţă.

Robcănescu era gata să-şi alipească insula la ţărmul oricărei ţări, oricărui imperiu, oricărei persoane. El nu voia să fie proprietar. Cu pămîntul lui se putea întregi oricare putere. Începuse cu partidele politice, din ţară. Dat afară pe uşă, la Bucureşti, de Brătianu, Robcănescu a intrat pe fereastră, la Plevna. A încercat să intre întîi la prinţul Carol — şi a izbutit. Şeful statului român l-a primit în antecamera reşedinţei sale, în tinda bordeiului. Robcănescu i-a prestat omagiul, ca unui german pur sînge. N-a nimerit-o. Era ceea ce prinţul, printr-un chin de ani, nopţi şi zile, încerca să ucidă în el. Robcănescu l-a asigurat că e singurul filogerman din România, unic admirator al familiei de Hohenzollern. Aceasta i-a accentuat prinţului mizantropia. Deci El şi Robcănescu. Despre naţia română, Robcănescu a avut o grimasă. Dar imediat după grimasă, s-a înflăcărat atît de tare, încît a încercat să-l convingă pe prinţ că domneşte peste nişte pigmei. În frunte cu Brătianu. Dacă prinţul s-ar fi clătinat cu un sfert de grad, ar fi însemnat să-şi facă bagajele, să părăsească Plevna, luîndu-l cu el — ca singur suvenir — pe Robcănescu. Acesta se şi propunea, printre altele, ca singurul istoric posibil al familiei de Hohenzollern. Se mulţumea în ultimă instanţă şi cu o bursă în Germania — cu un avans de bursă. De la Sigmaringen sau de la Düsseldorf, se putea foarte bine scrie o istorie a războiului, cu actele pe masă : *„Wie es eingentlich gewesen !"*... A şi expus proiectul : prima Cruciadă a familiei, avîndu-l în vîrf pe Friedrich, burgraf de Nürnberg, cruciatul de la Nicopole, vărul domnesc al valahului Mircea, ultima avîndu-l în frunte pe prinţul Carol. Nu erau oare convenabile aceste puncte extreme ?

Prinţul a spus nu, un nu scurt, asilabic, mai scurt decît un nu, o intenţie a buzelor. Robcănescu i-a întors furios spatele, n-a putut să-i izbească uşa — la bordei uşa lipsea, era în reparaţie — dar ieşind afară, a devenit brusc filorus şi antigerman. Nu i-a fost greu să ajungă

pînă aproape de țar. Pe parcurs, pe filiera ierarhică, i s-a șoptit totuși că și țarul e german de neam ; Robcănescu și-a domolit pornirile antigermane, accentuîndu-și fanatismul filorus. Urcînd trudnic — dar tenace — treptele care duceau pînă foarte sus, Robcănescu a încercat să-i convingă pe înalții demnitari ai imperiului de ingratitudinea românilor, din mijlocul cărora venea. Aceștia ar fi dus un război meschin, fiind cu totul lipsiți de cavalerism și filantropie. Ei veniseră, spre exemplu, dincolo de Dunăre, nu ca să-i elibereze pe bulgari, împreună cu celelalte popoare creștine, ci pur și simplu ca să scape ei înșiși de turci. Pe români nu se putea deci conta. El însuși dispunea de acte teribil de compromițătoare. Printre altele, asigura Robcănescu, românii voiau înapoi toată Basarabia, alt lucru curios, știut fiind că Basarabia n-a intrat la 1812 în componența Rusiei, ci era acolo, în Rusia, de cînd lumea, cu secole înainte ca rușii să ajungă la Nistru. Rușii au rîs, ei n-ar fi îndrăznit să invoce un asemenea argument. Dar, în fond, ce dorea domnul ? Domnul Robcănescu nu dorea nimic altceva decît să scrie o istorie, absolut obiectivă, a războiului. Bine, dar războiul nu s-a terminat ! N-avea importanță. Istoria trebuia începută de pe acum. Într-un spirit obiectiv. Cu actele pe masă. Parte din acte le și poseda. Restul i s-ar fi putut pune la dispoziție, împreună cu un avans asupra lucrării. Robcănescu a fost dat afară, din bordeiele demnitarilor imperiali, în chipul cel mai politicos. Pe țar n-apucase să-l vadă, deși îi purta fotografia în sîn, ca pe o sfîntă icoană.

— În fond, ce au, domnule, oamenii ăștia cu Robcănescu ? E un tip foarte aparte, în ultimă instanță un tip tobă de carte. Vrea să scrie.

Robcănescu a isprăvit prin a se înțelege bine cu militarii, oameni fără idei. Aceștia îl ascultau vrăjiți, ceasuri în șir, fără să priceapă ce vrea. Robcănescu cutreiera pe niște coclauri la care nici un militar n-avea acces. Între timp, militarii căscau, ieșeau pentru micile necesități, plecau să se culce, reveneau a doua zi la ceai, apoi la masa de prînz, Robcănescu era tot acolo, rămînea pe loc și cînd ei, ofițerii, jucau cărți. El nu chibița, nu știa să joace nici *chemin de fer*, nici *concina*, nici *poker*, în schimb

le vorbea jucătorilor, mizantropic, despre istorie, despre egoismul prinţilor, regilor, împăraţilor şi ţarilor şi despre spiritul de răbdare al popoarelor. Despre împăratul de la Viena nu spunea nimic rău, nici despre sultan. O fi fost vreun filohabsburgic ? Robcănescu avea şi un dosar privind revendicările româneşti asupra Transilvaniei, despre care nu vorbea. I-a evitat pe transilvănenii voluntari, şi pe voluntarii aromâni din Pind. Cocea el ceva. Căuta între timp un erou, un om simplu, un simbol al războiului dus de popor, un fel de nea Niţă. Spunea din cînd în cînd, cu tristeţe : „Nea Niţă duce războiul, ehei !“ „— Care nea Niţă, domnule ? Nu există la Plevna nici un nea Niţă“. „— Ba există, dar nu ştiţi dumneavoastră. Nea Niţă scrîşneşte sub ifosul aristocraţiei.“ Avea dreptate, toţi ofiţerii erau aristocraţi, liberali sau conservatori, boieri în ultimă instanţă. Robcănescu, printre ei, era singurul ins care purta cuvîntul în clasele de jos.

Robcănescu era un curios amestec de labilitate şi temperament. Capacitatea lui de a se înflăcăra pentru orice cauză, pledînd-o sincer, pînă la capăt, ar fi dat un mare avocat, un zeu al barei. Făcuse şi bune studii de drept, atît de bune încît era poate singurul care vedea dreptatea şi nedreptatea confundîndu-se pînă la anulare — ca în justiţie —, putînd să le slujească pe amîndouă, alternativ sau simultan, cu un egal fanatism. La orice cauză, el era gata să-şi aţaşeze insula — din tuf vulcanic sau coral.

— E român ? a întrebat cineva.

— Ce întrebare ! Vorbeşte splendid româneşte. Ca şi germana, italiana, franceza şi alte limbi de pe pămînt.

— Unde s-o fi născut ?

Robcănescu era de fapt un ultim produs al individualismului Renaşterii — un om pentru sine, sau un ultim om al Evului de Mijloc — în căutare de stăpîn. Ofiţerii îi recunoşteau calitatea sincerităţii, harul de a se înflăcăra, cu mare trecere la militari. Şi cunoştinţele. A făcut senzaţie şi s-a reluat din gură în gură, cu exclamaţii, formula lui von Ranke, lansată în noroaie : *„Wie es eigentlich gewesen !“* „— Da, domnilor, se comenta, numai fapta contează !“ Militarii erau oameni ai faptei. Ei erau mai ales fîstîciţi de atenţia pe care le-o acorda un civil, ştiut fiind

că civilii disprețuiau gradele și uniformele, obligînd la revanșă. Robcănescu se dovedea o excepție : un civil, iată, coborîse în noroaie, la Plevna, ca să stea de vorbă cu Armata. Deși Robcănescu nu asculta, se auzea numai pe sine, vorbea continuu, iar între timp mînca. Mînca nervos, fără alegere și fără să vadă ce duce la gură. Mînca cu o lingură de uz propriu, un fel de polonic, pe care o ținea în buzunarul de la piept. Privindu-l, un observator obiectiv ar fi putut aprecia foamea nației, sub formă de bravură. Cineva a și spus, admirativ : „— Nu credeți, domnule Robcănescu, că v-ar avantaja o decorație ? S-ar putea aranja." Robcănescu a strîmbat din nas. Avea și guturai, un guturai care-i tot picura în castron. Nu pentru asta venise. Decorațiile începuseră a se da cu hurta. Se întocmeau liste — să fi fost el coada la o listă ? O decorație putea primi și la București, scriind articole la „Românul" domnului C. A. Rosetti. Nu voia decorații. „— Nu voiu !" s-a apărat el. Dar atunci ce voia omul ăsta excepțional ? !

În Robcănescu tresărea din cînd în cînd și un anume dezinteres, un fel de absență. Mînca uneori ca în somn, absolut mecanic. Dacă nu-i lua cineva polonicul din mînă, ar fi înghițit întreg cazanul de ciorbă de pe masa popotei, fără ca stomacul lui să simtă nevoie. Avea o foame de struț. Adormea apoi subit, trezindu-se brusc peste cîteva clipe. Era uneori absent și în trezie, chiar în momentele de mare fierbere, cînd se vorbea aprins despre el, și cînd el, cu ochii opaci, urmărea adunarea fără să audă o silabă. Se spune că ar fi venit cu cortelul deschis, de la Berlin, unde tocmai ploua, pînă la București, unde nu ploua, el rămînînd cinci zile în tren, sub rotunda pînză protectoare, pînă cînd cineva, întîlnindu-l pe Podul Mogoșoaiei, s-a milostivit și i-a închis cortelul. „— Domnule, e soare !"

Pînă la urmă, Robcănescu a fost găsit mort între linii, împușcat în vezica urinară. Din față, din spate ? Nu se știe. Încercase să treacă la turci.

Dacă Robcănescu reprezenta o insulă — nu un om, alte trei personaje compuneau împreună un triunghi. Triun-

ghiul fusese transportat cu foarte multă dificultate, pe front. În vreme de pace, la Bucureşti, sau în oricare alte oraşe din stînga Dunării, triunghiul nu s-ar fi văzut, poate din lipsă de interes faţă de o asemenea formă, poate din filistinism. Triunghiul fusese dealtfel plimbat din loc în loc, mutat din garnizoană în garnizoană, ani în şir, lumea făcîndu-se că nu-l ia în seamă, lăsîndu-l să treacă mai departe, în altă parte, pînă cînd, în sfîrşit, s-a instalat pe front, în faţa Plevnei. A nu-l fi observat aici era peste putinţă, mai ales într-o fază de acalmie militară, în etapa războiului poziţional, cînd figurile geometrice — unghiuri, curbe, cercuri — erau la ordinea zilei. Deci El-Ea-El. El colonel şi titular al Doamnei. Ea, doamna şi stăpîna colonelului. El — căpitanul subaltern al ambilor.

Din cauza acestei situaţii scandaloase, notorii în lumea militară, de dincolo de Dunăre, nici colonelul şi nici căpitanul n-au putut avansa. S-au încercat separaţii, cu ajutorul amicilor, care simpatizau fie cu unul, fie cu celălalt, cei doi au fost adesea despărţiţi unul de altul, mutaţi în alte garnizoane, la antipod. Dar triunghiul se refăcea prin puterea ei — intervenţii, rugăciuni în genunchi la cei mari, ameninţări cu sinuciderea — era mai puternică ea, se vedea limpede — şi cei trei se regăseau sub acelaşi acoperiş, ca s-o ia de la capăt. Capătul era aceeaşi casă, închiriată, de obicei de tip vagon, cu un dormitor central — în care se instala doamna, cu două dormitoare laterale — pentru bărbaţi şi cu anexe pentru slugi.

Nu se ştia ce se petrece în casa cu trei încăperi, deşi uneori, la vreme de iarnă mai ales, cînd pe acoperiş urlau pisicile, casa părea că ia foc. Pe cei trei îi lega un fel de blestem, erau în indiviziune, alcătuiau o singură fiinţă, nici unul nu se putea sustrage triunghiului, mai cu seamă în clipele de criză, de provizorie despărţire, cînd ea îi imputa lui, colonelului — „Nu ţii la Eugen, nu-l iubeşti !" „— Cum să nu-l iubesc, puişor !" ; sau celuilalt : „— Dacă ţii la Titi, întoarce-te ! Nu-l vezi că suferă ? Fă-o pentru el, dacă nu pentru mine !" Şi tustrei făceau tot ce se putea ca să revină unul la altul, deşi existenţa în trei era pentru

cei din jur o enigmă. „— Dar cum acceptă el !", colonelul adică, sau „— Cum acceptă el, un băiat tînăr !" (căpitanul adică), sau „— Cum îndură totuşi ea chinul celor doi bărbaţi, fiindcă totuşi trebuie să fie la mijloc şi chin !" (se refereau la ea.). Misterul intriga lumea mai ales cînd cei trei, tustrei fericiţi, îşi făceau apariţia în societate, la sindrofii şi baluri.

Războiul a stricat totuşi acest joc, punîndu-l sub ameninţarea morţii. Goarna a hotărît separaţia, fără drept de apel. Tot ea, Doamna X, a dat primul ţipăt de spaimă. Ea nu suporta să moară nici unul din cei doi bărbaţi. O salvare ar fi fost să moară tustrei împreună. Dar şansa li s-a refuzat. Semnînd cu voluptate ordinul de marş, comandantul diviziei i-a indicat colonelului o anume direcţie, iar căpitanului direcţia contrară, ştiind sigur că doamna va rămîne la Bucureşti în baza unui ordin superior, conform căruia consoartele nu puteau fi admise pe front. O excepţie ar fi fost un scandal — o excepţie pentru cine ? Pentru o persoană care trăia în regim de perpetuu scandal ? !

Şi scandalul s-a produs totuşi, prin inocenţa principesei. Suava Doamnă de la Cotroceni, copleşită de grijile războiului, n-a rezistat unor intervenţii asidue, stropite cu lacrimi, şi a intervenit în favoarea Doamnei X, care voia cu orice preţ, cu preţul vieţii chiar, să-şi urmeze soţul pe front. Doamna X a trecut Dunărea, odată cu prima ambulanţă a Crucii Roşii, şi triunghiul s-a refăcut iar, a devenit Triunghi. În acalmia de după ultimele înfrîngeri, Triunghiul se vedea din toate părţile, ocupînd locul de singur eveniment în monotonia zilelor. Mai ales a nopţilor, în care, patrulele, rebegite de frig, cu privirile sleite de aşteptare, ţinteau liniştea goală dinspre cortul celor trei, de unde oricînd se putea ivi ceva, o surpriză. Surprizele nu lipseau.

Mai întîi nu era vorba despre un singur cort, cum s-a presupus la început, ci de trei corturi care comunicau între ele : doamna la mijloc, cu camerista dormind lîngă pat, domnii în corturile laterale, în care erau tolerate şi ordonanţele. Apoi, în cortul doamnei nu intra nimeni, ca-

merista sărea la uşă cît ai clipi, respingîndu-i pe intruşi : „— Doamna nu primeşte, Doamna doarme, Doamna suferă !“ În sfîrşit, doamna făcea programul domnilor, inclusiv — zice-se — al misiunilor de luptă. Colonelul ar fi fost văzut, astfel, pe nu se ştie ce coclauri, cu trupa lui, timp în care căpitanul se istovea într-o misiune individuală. Certurile lor puneau în fierbere atmosfera, iar la un anume moment, într-o noapte, chiar noaptea haosului, s-a crezut că cele trei corturi au luat foc, topindu-se într-o singură vîlvătaie. Situaţia s-a complicat printr-un accident de natură militară, petrecut tot atunci : printr-o manevră de retragere, executată în aceeaşi noapte, trupa din preajma celor trei corturi şi-a luat calabalîcul şi s-a stabilit pe o altă poziţie, cu mult mai avantajoasă, dinainte determinată. O manevră similară au executat, din instinct, adversarii, iar cele trei corturi s-au găsit, la ziuă, foarte aproape de otomani şi foarte departe de români, pe un dîmb pustiu. Coborînd pînă la un izvor să ia apă, camerista în cămaşă de noapte s-a trezit nas în nas cu otomanii, care luau apă şi ei. Fata a scăpat din mîini căldările şi a dat fuga sus, s-o anunţe pe doamna. Bărbaţii dormeau, se liniştiseră, în sfîrşit, după zbuciumul nopţii. Doamnei nu i-a venit să creadă şi a coborît la rîndu-i, aşa cum se afla, pînă aproape de izvor, ca să se convingă. Era aşa, chiar aşa, şi doamna şi-a pocnit palmele furioasă, împotriva celor doi bărbaţi, a tuturor bărbaţilor din lume : „— Poftim, ar fi exclamat, sîntem livrate otomanilor !“

Printr-un raport, conţinînd toate detaliile, întîmplarea a ajuns sub ochii prinţului. Marele frigid urma să se înfurie şi să spargă Triunghiul. Dar el, în chip paradoxal, doar l-a desfăcut. Colonelul a fost trimis în Balcani, într-o unitate rusă, căpitanul a fost aruncat într-o incursiune dincolo de rîul Vid, spre graniţa sîrbească, Doamna X a fost expediată la Bucureşti. De ce atîta moderaţie ? s-a întrebat lumea. La fel procedase, însă, într-o altă epocă, un strămoş al prinţului, tot un incoruptibil, Friedrich cel Mare. Acesta, trebuind să condamne la moarte un sergent de dragoni, care îşi adora iapa, a pus pe marginea deci-

ziei de condamnare soluția cea mai surprinzătoare cu putință : „Se trece la infanterie".

Prințul Iancu Ghica n-avea încotro, a început să înșire pe hîrtie această poveste, pentru Alexandrina, dar cu vădită neplăcere :

„Tu sais combien je déteste les cancans, ils m'entrent par une oreille et me sort par l'autre, cette fois je dérogerai á mes habitudes, au sujet de M-me X... [1]

Apoi a aruncat condeiul, l-a reluat mai tîrziu, dar n-a putut continua scrisoarea, a încheiat-o astfel : *„Interruption pour cause de froid"* [2].

Un personaj cu totul secundar a avut un destin de o secundă, dar un destin, în aceleași zile de întuneric la Plevna.

Personajul a apărut ca vijelia pe front, împins din urmă de o fantastică grabă. Căuta pe cineva, evident, fiindcă a deschis pretutindenea uși — fără să bată, s-a uitat prin încăperi — fără să ceară pardon, pînă la urmă a intrat la o popotă de regiment, unde se servea ciorba. N-a zăbovit, mîncarea nu-l interesa, cel pe care îl căuta nu se afla nici aici. Căutătorul era probabil un curier, purtătorul unui mesaj urgent, iar graba și mutra confidențială le-au interzis oamenilor să se apropie de el, să-l întrebe pe cine caută, în fond. Căutătorul a coborît și în tranșee, străbătîndu-le în zig-zag, întorcînd uneori cu fața spre el cîte un soldat și căutînd mai departe.

Mai era o linie de tranșee, în care ar fi putut să intre, dar s-a oprit. Și-a adus aminte de ceva, probabil un lucru important, fiindcă și-a dus edificat palma la frunte, fe-

[1] „Tu știi cît detest eu cancanurile, care-mi intră printr-o ureche și-mi ies prin alta, de data asta însă voi deroga de la obișnuințe, pe subiectul Doamnei X..."

[2] „Întrerupere din cauza frigului."

ricit că găsise. Apoi, tot atît de grabnic s-a înălțat în picioare, ca să privească dincolo.

Întîlnirea cu glontele a fost instantanee, ca și felul brusc în care găsise ideea, act perfect de predestinație sau hazard. N-a aflat nimeni cum îl chema.

Iancu Ghica era speriat la gîndul că va ajunge un secundar, în clipa în care Brătianu l-ar numi, fără să-l consulte, ministru de Război. În sfîrșit Alexandrina i-a răspuns generalului :

„Cher ami,

nu crezi că Brătianu se poate descurca și singur ?"

X

Prinţul trăia, într-adevăr, o stare de detaşare, ca după orice lucru bine hotărît, de care te desprinzi. Acum putea să-i scrie şi tatălui său : îşi asumase înfrîngerea. Era a sa, dar se vindecase de ea, între timp. Începuse şi munca la tunel. O altă decizie, bine chibzuită, care l-a ajutat să se desprindă, lăsîndu-l să tindă în sus. Nu i se spunea tunel, ci mină, Mina Griviţa 2. La mină soldaţii lucrau cu spor, înaintînd în adînc. Era în fruntea lor un meşter fîntînar, care nu se speria de întuneric. Chiar în dimineaţa cînd a început lucru la mină, fîntînarul a spus : „— Nu-i mult şi dăm de apă !“ „— Poate pe partea ailaltă a pămîntului !“ a replicat cineva care ştia, vezi Doamne, că Pămîntul e rotund. Fîntînarul a rîs, dar nu l-a contrazis. „— Numai să găsim apă ! a spus el. Apă curată.“ Acel sergent fîntînar nu concepea munca fără folos. Din fîntînă se scoate apă. Altfel de ce-o sapi ? Nu concepea deci că fîntîna pe care o săpa, cotind pe sub pămînt spre turci, avea să-i omoare. Nu concepea că oamenii urmau a se bate pe sub pămînt. Dar lucra.

Din nadir, punctul spre care groapa cobora, prinţul a întors o privire spre zenit, un gînd acum mai liber. Voia să restaureze bisericuţa de la Poradim, care n-avea turlă.

Semnul crucii trebuia pus pe turla nouă, mai înainte de isprăvirea tunelului, ca o anticipare. În acest scop, întorcîndu-se în cătun, a făcut o vizită specială la biserică şi a cerut să-l vadă pe paroh, preotul bulgar pe care încă nu-l cunoştea. A apărut în faţa lui un ţăran hirsut, cu potcapul îndesat peste părul vîlvoi, care ţinea în mînă un ciomag. În timpul discuţiei, popa tot încerca să scape de ciomag, dar nu izbutea, ciomagul revenea în faţă şi bărbosul personaj s-a sprijinit pînă la urmă în el ca într-o puşcă. Părea că vine din pădure, de la o vînătoare de lupi sau de turci. Ar fi fost nepotrivit ca prinţul să discute desenele, proiectul de restaurare, cu un asemenea ins semănînd mai mult a haiduc decît a popă. Un personaj leit cu acesta întîlnise cîndva la un schit din Ceahlău, chiar starețul, unul Haralambie, frate geamăn cu un alt Haralambie, un hoţ pe care-l urmărea jandarmeria. Prinţul s-a întrebat dacă popa ştie carte — popi fără bună ştiinţă de carte erau şi dincolo de Dunăre —, s-a rezumat să-l întrebe dacă în sat s-ar găsi mînă de lucru pentru reparaţia bisericii. „— Cum să nu ! a răspuns săritor părintele. Muncim cu toţii, numai treaba să iasă." Apoi cu un alt glas pocăit, dar lucindu-i viclean un ochi. „— Numai că nu ştim cine plăteşte..." Prinţul s-a răsucit şi a plecat indignat spre bordei, lăsîndu-l pe popă fără răspuns. Desigur, el ar fi urmat să suporte cheltuiala, din caseta princiară, dar pragmatismul acestui cleric i-a repugnat.

A desfăşurat din nou schiţele, în lumina chioară, filtrată prin palma de fereastră cîrpită cu ziar. A înlăturat pînă la urmă ziarul, lăsînd să intre lumina de afară şi frigul. A cerut să se facă foc, s-a făcut foc, dar bordeiul a fost înecat într-un fum iute, rău mirositor, fumul de tizic. În acest fum iute, cu ochii închişi, prinţul a încercat din nou să înţeleagă, fără succes, cupola bizantină. Avea timp să mediteze din nou la cupolă. După noaptea haosului, în care se visase în ocnă, a renăscut în el aspiraţia cupolei, cu un elan purificator.

Era de fapt şi funcţia cupolei. La bisericile româneşti pe care le cunoştea, cupola supunea privitorul unui efect

de răpire, de smulgere în sus. Efectul contrar scufundării. Trăise această senzaţie la Curtea de Argeş. Acolo, din penumbra bisericii domneşti, cupola se deschide ca o trapă circulară, sorbindu-te cu o putere de hulă celestă. Cupola avea într-adevăr o putere de sorb, ca şi hula marină, dar invers, magnetismul acestei atracţii părea a ţine de extaz. Prinţul încercase, la Curtea de Argeş, extazul. Efectul de smulgere în sus era, la Argeş, tulburător. Ceasuri în şir, la prima lui vizită, prinţul s-a lăsat captivat de adîncimea tainică a boltei şi de perfecţiunea ei, pe care a examinat-o de jos, cu un ochi scrutător, apoi a trecut afară, ca să-i aproximeze taina şi din exterior, de la distanţă. Era şi cel mai important edificiu sacru din ţara peste care domnea, o adevărată bazilică, ctitorie a unui domn învăţat şi cucernic, Neagoe Basarab. Nu se ştia cine-i arhitectul, o legendă poporană pomenea de un Manole.

Dovadă că prinţul se legase de această bazilică stătea în faptul că intenţionase s-o restaureze, aşa cum francezii restauraseră catedrala Notre Dame. Nu-l părăsise gîndul nici acum, la acest ceas de război. După război, ar fi vrut să-l invite în ţară pe Violet le Duc, marele arhitect care restaurase catedrala pariziană, sau pe unul dintre elevii acestuia. Dacă nu s-ar fi opus din nou, ca şi altă dată, indiferentismul şi scepticismul lumii politice, cenzurîndu-i iniţiativa : „— Ce caută Măria-Sa a se vîrî în Sfînta Biserică ! E şi catolic, pe deasupra. Vodă Cuza n-a făcut, Doamne fereşte, aşa ceva !“ Dar nici clerul nu l-a secondat, cînd a propus restaurarea. Costa scump. Încă o dată, clerul românesc i se păruse precar. Desigur, multă vanitate, fastul primirilor de tipic bizantin, cu odăjdii, cîrji episcopale şi mitre, cu păduri de prapori auriţi, cu cortegii de căderniţe şi coruri, dar cu o lipsă de fior ce contrasta cu bolta, flagrant. Curtea de Argeş deschidea peste ţară o boltă mai largă decît poporul adunat jos, sub ea, o boltă nemeritat de înaltă şi de frumoasă pentru privirea puţin cucernică ce-o aţintea. Prinţul era un cucernic.

Şi acum, meditînd la boltă, o privea, mental, cu cucernicie.

Credincioşii trăiesc, de obicei, actul mistic, pendulînd între spaimă şi extaz. Prinţul voia să raţionalizeze această mişcare contrară, s-o înţeleagă şi s-o domine. Nu concepea să se lase stăpînit de una sau de cealaltă, deci şi extazul trebuia atenuat, pus în ordine, dominat de gînd. Spaima mistică era spaima sfîrşitului, avînd înfrîngerea ca o arvună, extazul, de aceeaşi natură cu spaima, era în schimb eliberator, o înviere. Sentimentul învierii, aici, în noua lui ţară, i-l dădea cupola. Simţea soarberea şi apoi mistuirea în sus, pierderea în albastru, care coincidea abstract cu sărbătoarea Paştelui. Acum, cu ideea victoriei.

În ideea victoriei, a Învierii, trebuia acceptată orice suferinţă, oricîte săptămîni, luni sau ere de calvar. Umilinţa unei noi înfrîngeri, umilinţa unei jigniri. Umilinţă. Nu participa oare, de fiecare dată, cu acest sentiment, la slujba din Vinerea Neagră ? Era tot o pogorîre.

O trăise intens, tot la începutul domniei, într-un an, de Vinerea Mare, cînd în incinta sacră au fost aduşi cerşetorii, pe care mitropolitul ţării i-a curăţat cu mîinile lui de tină. Momentul spălării picioarelor îl captiva. Venea la rînd, în intensitatea trăirii, ceremonia slobozirii tîlharilor. De Paşti, în noaptea Învierii, unui anume număr de condamnaţi la munca silnică pe viaţă, i se dădea o nouă viaţă, prin actul sacru al iertării, cu scoaterea din lanţuri. Văzuse ceremonia la puţin timp după ce vizitase ocna. Ocnaşii aduşi în fiare la slujba Învierii veneau probabil din aceeaşi ocnă. Lumea populară se îngrămădise în biserică să-i vadă : erau cei scoşi din Iad. Această lume trăia misterul iertării cu toată fiinţa. Trăia cu toată fiinţa şi misterul întunericului veşnic, pe care-l spulberă Învierea. Cine spunea că această lume românească era în afara misterului ?

Lumea bună zîmbea desigur. Lumea bună s-a amuzat, atunci cînd prinţului i s-a raportat, de către prefectul poliţiei, că în aceeaşi noapte a Învierii cei sloboziţi din lanţuri au făptuit patru spargeri şi un omor. S-au auzit

din nou rîsete : „— Ce caută Măria-Sa a se vîrî în Sfînta Biserică, asistînd la o scenă cu briganzi ? Vodă Cuza n-ar fi făcut, Doamne ferește, așa ceva !“ Poate s-ar fi amestecat cu briganzii, și-a spus prințul. Din nou modelul Cuza ! Cu o grimasă, din partea lumii bune, acea lume eliberată de prejudecata credinței, lumea liber-cugetătoare a boierimii de modă apuseană, care ieșise din templu, ca să intre în salon sau în club, care lepădase ghiubeaua, dar și datina, reținînd din trecut doar răsfățurile și bunul plac, un bun plac slobozit de sub orice rigoare, afișat cu zîmbetul de rigoare — rigoarea zîmbetului ! — numit local cu un cuvînt turcesc, zeflemea, zîmbetul raționalist al Occidentului, pe care prințul îl detesta, deși venea din Occidentul lui Voltaire. Curios era faptul că prințul, un apusean, trebuia să se opună spiritului modern apusean, care făcea ravagii în noua lui țară, prin mimetism, care surpa instituțiile tradiționale, care contravenea cu spiritul locului, un spirit inaccesibil lui, pînă atunci. Ei da, tîlharii sloboziți din lanțuri se apucaseră din nou de jafuri. Dar toți ? Cutare popă, dintr-un sat, în care prințul căzuse pe neașteptate, lipsea de la altar duminica — „Unde-i preotul ?“ „— Păi e la strînsul fînului, că-i focu' pă noi !“ —, dar credința trebuia să dăinuie. Credința, socotea prințul, era singurul resort al ordinei. Unde s-o caute ? Dacă nu în lumea bună, dacă nu la înaltul cler, atunci la sate.

Și-a îndrumat pașii spre alte lăcașuri, cele umile. A căutat cucernicia la țară, în bisericile de sat, apucînd drumurile laterale și oprindu-se, ici și colo, cel mai adesea incognito, lîngă cîte un altar modest. Aici lipsea cupola, bisericuța de lemn n-o cunoștea, în schimb pe prinț l-a încîntat turla, cu săgeata ei țintind cerul. Doar turla detașa biserica de restul caselor, așa cum satul se detașa de satul morților prin crucile din țintirim. Prințul a întîrziat multă vreme prin aceste sate ale supușilor săi trecuți dincolo, bătînd prea adesea zadarnic în ușile bisericilor încuiate. A avut surpriza să găsească lăcașuri deschise, de ziua unor „sfinți“ care nu erau cuprinși în

calendarul ortodox — supraviețuiri de zeități păgîne ? — și dimpotrivă, închise, la unele sărbători legiuite. Pe un alt popă l-a găsit nu la strînsul fînului, ca pe celălalt, ci în baltă, la prins raci. El a așteptat răbdător pe mal, ca popa să iasă din baltă, gol pușcă, cu traista cu raci atîrnată de gît : „Tumneata ești preotul ?“ „— Io, domnule, să trăiți. Da' cu cine avem onoarea ?“ „—Ți-oi spune pe urmă, te aștept la biserică.“

Relațiile poporului cu Dumnezeu păreau întîmplătoare sau după un calendar care îi scăpa. Cel de Sus era invocat la nevoie, apoi uitat sau lepădat cu injurii. Trebuiau românii reîncreștinați ? Lumea de sus — a aristocrației — comunica cu lumea de jos — a țăranilor — în risipa de umor, voie bună și gratuitate. Catastrofele eșuau în zîmbet. Jos un zîmbet inocent, sus un zîmbet cinic. Posomorît, prințul a închis această lume sub un cuvînt sigiliu : „Latini !“ El purta cununa de spini a „defectelor românești“ și era hotărît s-o poarte mai departe. Dar aceiași latini, în Italia, țineau la brîu cheile Sfîntului Petru și tot ei sugrumaseră Renașterea — această eclipsă ! — prin Conciliul de la Trento. A întors pînă la urmă un ochi mai concesiv spre latini. Biblia prințului era latină. Chiar acești latini de la Carpați și Dunăre aveau în limba lor cuvintele *lege, credință, cuget, vîrtute,* virtutea însemnînd putere. Virtutea prințului era opusă timpului nou. El era omul Conciliului de la Trento, acel conciliu care spusese un nu hotărît răvășirilor Renașterii, care se opusese vehement Reformei, oricărei reforme ce tulbura fundamentele adevărului nemișcător. Dintre monarhi, prințul îi admira doar pe spaniolul Filip al II-lea și pe valahul Neagoe. Dintre zugravi îi accepta pe bizantini și, din întreg Occidentul, tot un răsăritean, un cretan, ale cărui pînze dorea să le cumpere, El Greco. Lumea nouă locală, lumea instituțiilor noi, de la o zi la alta, îl instalase ca simbol al unui Occident pe care prințul îl respingea. Cum respingea și Orientul, împotriva căruia lupta acum cu arma.

Acum dobîndise liniștea trebuitoare pentru a putea examina și dosarul cu delicte. Ce delicte săvîrșiseră soldații săi în fața Plevnei ? Îl interesa, peste toate, o singură

problemă : dezertările. Prințul nu putea primi denunțuri, ci numai „situații oficiale". El era cel care ceruse raportul privind starea de spirit a trupei, raport care întîrzia ! El ceruse, pentru a scurta operația de elaborare, atît de anevoioasă, un tablou preliminar sintetic, pe rubrici și cu cifre. Nici acesta nu sosise. Dar cît timp trebuia ca să se alcătuiască un tablou sintetic, cu rubrici și cu cifre ? Ar fi dorit fie raportul, fie tabloul sintetic să sosească la timp, astfel încît el să fie infirmat.

Era nemulțumit, din nou confirmat. Subordonații lui erau în afara oricărui orar. S-a apucat să deseneze, stîngaci, nu cupole, ci turle. Mai apoi, isprăvind, a hotărît să cheme niște lemnari de la Argeș, ca să înalțe turla de la Poradim.

Parva l-a privit pe Haralambie cu un ochi mai puțin sever. Soldatul avea în el o tărie de un fel aparte. Pînă la urmă, umilințele la care-l supunea locotenentul nu-l atingeau. Pe măsură ce boala îl măcina, puterea de a porunci a locotenentului s-a diminuat, în schimb a crescut puterea lui Haralambie asupra stăpînului, o putere cuminte, blajină. Cînd se trezea din febră, Ragaica urla la soldat, soldatul rămînea în rezervă, dar cînd febra îl biruia din nou, soldatul își relua atributele de protector al domnului locotenent. Cunoscînd aceste raporturi și nesuportîndu-l pe Ragaica, Parva era moralmente de partea soldatului, iar o dată l-a și îndemnat în gînd : „— Haralambie, dragă, cel mai simplu lucru ar fi să-i dai bestiei cu ceva în cap !" Haralambie însă nu concepea răul. La fel ca față de păduchi, el a adoptat față de stăpînul său o atitudine miloasă și blajină. Care a învins pînă la urmă. Locotenentul nu mai protesta la atingerile cu ordonanța, care-l luase în stăpînire, ba chiar îi poruncea, indicîndu-i — ca unui copil — ce să facă, ce să nu facă : „— Cască gura mare ! Așaaa... Acum înghite ! Întoarce-te, să te șterg !... Suflă nasul !" Parva a privit cu uimire cum bolnavul își suflă docil nasul între degetele lui Haralambie, care, după ce s-a debarasat de muci, l-a șters pe locotenent, apoi l-a așezat mai bine pe pernă. Dar

starea lui Ragaică nu se ameliora, chiar seninul Haralambie s-a alarmat și i-a spus lui Parva într-o noapte :

— O să trebuiască să-l ducem la spital.

Haralambie concepea deci utilitatea spitalului, nu era cu totul un arierat ; Parva se agitase să-l interneze pe locotenent, dar spitalele erau ticsite de răniți și bolnavi de tifos. El a fost silit să împartă bordeiul, în continuare, cu Haralambie și cu Ragaica, deși mizeria convieţuirii era greu de îndurat. Era greu de suportat mai ales un anume scrupul al datoriei, care îl deștepta din cînd în cînd pe locotenent :

— Ai isprăvit raportul ? striga Ragaica, trezit o clipă din delir.

— Vezi-ți, domnule, de delirul dumitale ! i-a replicat Parva.

La care Haralambie a intervenit :

— Faceți ce vă spune. Nu-l supărați !

Iată deci că Haralambie cunoștea și respectul față de delir. Delirul nu trebuia contrariat. Avea și delirul un drept la existență. Ceea ce nu era absurd, era o propoziție filosofică redutabilă, dar nu de nasul lui Haralambie. Absurd era faptul că, în delir, Ragaica se gîndea la raportul despre „starea de spirit a trupei". Cu acel raport, Parva isprăvise de mult. Își punea acum în ordine colecția de doine. Care nu putea să-i intereseze pe domnii de la statul major, cei care ordonaseră elaborarea acelui document inutil. Poate o singură piesă să-i fi interesat, o scrisoare în versuri, un fel de memoriu rimat, operă de conţopist, pe care Parva o colecționase pentru hazul ei, trist și involuntar. Memoriul versificat se adresa gazetei „Românul" și domnului C. A. Rosetti, în chiar stilul acestuia :

„Dragă Românule și tu Rosetti frate,
Îți scriu aceste rînduri de departe.
Eu te-aș ruga coboară pe la Plevna,
Să vezi cum s-a estins gangrena,

Că-s gangrenate toate, frate, frate,
La noi, la ruşi, la turci şi mai departe...“

Piesa trecea din mînă în mînă, copiată şi răscopiată, de cei cu ştiinţă de carte, mai ales orăşeni. Îşi amintea acum şi autorul, un bărbier voluntar, sergentul Jachetă. Produsele poetice ale acestuia erau cîntate de autor cu acompaniament de mandolină. Autorul avea trecere printre subofiţeri — tuns şi bărbierit, cu sau fără producţiuni poetice —, clientela tratîndu-l cu mult respect. Sergentul Jachetă se onorase şi pe sine însuşi cu un cîntec, semieroic, semiliric, pe care îl tremola cu patos :

„Sergentul Jachetă
în frac cu gambetă,
culege răniţi
şi prea greu loviţi,
Sergentul Jachetă...“

Compoziţia se încheia într-un fel de apolog al sergentului bărbier şi Parva s-a trezit fredonînd :

„Sub ploi, sub şrapnele,
sub multe belele,
el nici că se teme
şi nici că el geme,
Sergentul Jachetăăă“.

Era uluitor, dar produsele de gust dubios aveau o fantastică putere de contagiune. Parva a emis această constatare, în clipa cînd a observat că şi Ragaica fredonează. Îl trezise din febră canzzoneta lui Jachetă sau o fredona sub febră ? Haralambie privea neliniştit, de la Parva la locotenent şi înapoi, la Parva, socotind probabil că şi filologul s-a smintit. Parva i-a observat deruta şi i-a spus :

— Ai dreptate, Haralambie, tustrei trebuie să intrăm în balamuc. Şi zăpăcindu-l cu totul pe soldat : Ce lume bogată !...

A plecat să-şi bea ceaiul, la popota diviziei de rezervă, unde a întîlnit din nou cuplul japonez.

— În cît e azi ? a întrebat cineva.

— în 13.

— Fir-ar să fie, iar am ghinion.

Ghinionul era că tocmai în această zi, de 13, divizia de rezervă primise ordin să intre în prima linie, ca să înlocuiască divizia care îndurase toate înfrîngerile din ultimul timp.

— Nu se putea ca schimbarea diviziilor să se producă în altă zi ? a întrebat ofiţerul, privind spre colonelul Cerchez.

— Cînd ? a întrebat comandantul.

— Ieri sau mîine.

Prinţul Sanadaru se juca cu cifra 13, scriind-o în poziţii diferite, astfel încît cele două semne — 1 şi 3 — compuneau o triplă hieroglifă. L-a întrebat pe Parva ce semnifică hieroglifa şi cum se citeşte : de la dreapta la stînga, de sus în jos, global ? Parva i-a lămurit că e un simplu număr cu ghinion. Apoi s-a oprit din explicaţie, şi a privit desenul cifrei, trasat de prinţul japonez. Cifra 13 devenea :

ceea ce era stupefiant.

— Totul e o hieroglifă ! şi-a şoptit Parva.

După explozia bordeiului de experienţe, în care au pierit şi Vania, şi Ivanîci, Costa Aldea l-a evitat pe Maxim Maximovici. A revenit la formulele lui matematice. Cum se putea totuşi identifica, pe cale algebrică, un obiectiv invizibil ? Formula la care ajunsese, confirmată de Rufino, nu-l liniştea. Măi rămînea să obţină verificarea practică.

Acea verificare pe care Rufino o respingea. Deci un aparat. Un aparat simplu, modest ca înfățișare, dar sigur, care să-ți indice cu precizie topometrică punctul în care să tragi. Fără risipă de explozibili și fără manevre complicate cu piesele de tragere. Cu precizia cu care, în algebră, transformi un simbol — necunoscutul, în cunoscut — o cifră.

Aldea era partizanul războiului purtat pe sus.

XI

Veniseră lemnarii de la Argeş. Erau opt bărbaţi ; intendentul curţii socotise suficient acest număr pentru repedea reconstrucţie a micului lăcaş de la Poradim. Al nouălea om era un bulgar de peste munţi, de pe lîngă Gabrovo, priceput în fasonarea pietrei, un fugar din zona ocupată de otomani.

— E greşit, i-a explicat prinţului intendentul curţii, să se creadă că numerele trei, şapte, nouă au într-adevăr vreo funcţie magică, deşi deţin încă un anume prestigiu în ochii mulţimii. Echipele de meşteri se alcătuiesc obişnuit din trei, cinci, şapte sau nouă inşi, nu după magia numărului, ci după cît de complicată este lucrarea. Oamenii îşi potrivesc echipa şi după meserii. E drept că numărul impar pune mai bine în evidenţă căpetenia, pe meşterul şef, îl face vîrf de unghi, cu un număr egal de ajutoare pe laturi. Poate de aici, încă şi azi, superstiţia numărului impar.

O cultivau şi lemnarii de la Argeş, care n-ar fi trecut Dunărea la porunca lui Vodă dacă n-ar fi ştiut că pe front se află şeful lor, mobilizat la oaste încă din primăvară, unul Ghiţă Suru. Nu l-au găsit şi atunci şi-au întregit echipa cu un localnic, unul Stanko Stankov, dar pe care nu l-au pus şef, l-au luat doar ca să completeze numărul. E

drept, aveau nevoie şi de un pietrar. Stanko Stankov era un uriaş de om, încruntat şi tăcut, care toată ziua sta cu nasu-n pietrele lui, ciocănind lespezile cu mişcări încudate, uneori pocnind cu dalta bolovanii în cap, cu un fel de cruzime. Pînă aproape de sfîrşitul lucrării, Stanko n-a făcut altceva decît să despice capete de piatră. Le alegea dintr-o movilă de pietre cu forme ovale, despicindu-le şi strămutîndu-le într-o altă movilă cu căpăţîni sfărmate. Priceperea lui în a făţui piatra a ieşit la iveală abia după isprava crudă.

Prinţul a apărut în societatea meşterilor a doua zi, după ce aceştia începuseră lucru. S-a trezit de-a dreptul în răvăşirea de material de construcţie şi moloz din incinta binalei şi senzaţia de haos a fost neplăcută. Biserioara bulgărească fusese dezbrăcată de cămaşa de lut, i se vedeau coastele din căpriori şi bîrne, arăta goală, fără nici un mister, un schelet. Meşterii îi desfăcuseră şi acoperişul.

— Am vrut doar o turlă ! a obiectat măria sa.

A fost convocat şeful meşterilor, unul Ioniţă, care semăna izbitor cu Violet le Duc, marele arhitect francez, pe care prinţul îl cunoştea bine. Intendentul a comunicat meşterului Ioniţă obiecţia prinţului şi dublul lui Violet le Duc a replicat vioi :

— Păi nu se poate, măria ta. Nu se poate să înălţăm turlă fără să schimbăm acoperişul.

Măria sa s-a supărat şi l-a convocat pe meşter la sine, la reşedinţă, în bordei. A venit şi intendentul. Arhitectul în opinci doar pe intendent îl lua în seamă, acestuia îi explica, el era cu banii.

— Nu se poate, a reluat meşterul, că nu se potriveşte. Acoperişul e de-un fel şi turla de altul. Dacă faci turlă, schimbi acoperişul. Da' o nalţi atunci şi de jos, măcar cu cîteva palme. Că acesta-i rostul bisericii, să se vază.

Intendentului îi rămînea doar să traducă, în nemţeşte, cele spuse de meşter, dar măria-sa înţelegea româneşte, drept care l-a oprit.

— Sau se poate şi altfel, a mai adăugat meşterul. Să ridicăm turla deosebit de biserică, la poartă. Se cheamă

că facem doar o clopotniță. Apoi dînd din umeri : Cum poftește măria sa.

Măria sa ar fi vrut să vadă transpuse în plan ambele soluții, dar Violet de Duc fiind analfabet nu putea desena. Și prințul și meșterul au tăcut cu nemulțumire, ca doi oameni de limbi deosebite, care n-au mijloace să comunice. Apoi Violet le Duc a luat-o altfel, arătîndu-i prințului turla cu mîinile, zidind-o în aer și punînd ici și colo ornamentul cîte unui cuvînt. Prințul s-a mulțumit să-l urmărească pe meșter cu imaginația, primind lămuririle cu scepticism.

— Sau se poate să prefacem toată biserica, a mai spus Violet le Duc. O lărgim, îi facem și pridvor, cu prispă lată și stîlpi.

— Asta nu ! s-a opus prințul.

Erau prea multe soluții, oferite prea repede, mintea meșterului mergea iute. Pentru prinț aceasta era proba nestatorniciei. Dar el se opunea soluției și dintr-un alt motiv : nu voia să se modifice canonul bulgar al clădirii. Ceea ce avea să admită mai tîrziu, la Iași și la Curtea de Argeș, folosindu-i pe elevii lui Violet le Duc, n-a consimțit să se săvîrșească aici, poate din prudență. A acceptat deci prima soluție, dar cu nemulțumire. Cu nemulțumire s-a despărțit și meșterul de prinț, pocnindu-și căciula pe ceafă. Meșterului îi plăceau oamenii cu care te puteai înțelege din ochi. Nu era convins că măria sa îl pricepuse din ochi și a plecat nemulțumit.

Apoi măria sa a urmărit pas cu pas munca, de la distanță. Venea însoțit de intendent, dar venea și singur, rămînînd ceasuri în șir într-un colț al șantierului, cît să nu stînjenească pe cineva. Nici nu-l băga în seamă nimeni. Meșterii își vedeau de treaba lor, fluierînd și cîntînd, ca într-o casă oarecare. Lipsa lor de sfială față de locul sacru i-a dat prințului un rău sentiment. S-a întrebat dacă măcar sfîntul potir, icoanele și praporii sînt scoase din biserică. Da, fuseseră scoase. Convocat de intendent, popa bulgar a dat seama prințului că acele sfinte obiecte se află în siguranță la el, acasă, în pod. În pod ? ! Da, în

pod. Dar nu se atinge nimeni de ele, în pod la sfinţia sa nu-s şoareci. Tot prin intendent, măria sa a întrebat dacă deasupra schelei n-ar trebui pusă o mică cruce. Voia a se deosebi lucrarea aceasta de o lucrare laică, şi voia mai ales ca meşterii să procedeze cu mai mult respect în munca lor, nu fără cîntece, dar nu cu cîntece săltăreţe. Nu erau săltăreţe acele cîntece, dar acel care le executa, un tînăr, punea în voce prea multă energie.

Meşterii au pus crucea şi busuiocul la căprior, nu imediat, după voinţa prinţului, ci atunci cînd a venit sorocul, cînd au început adică lucrarea nouă. În rest, ei se purtau tot după capul lor, slobozi la gură şi repeziţi. Ridicînd o bîrnă, opintindu-se s-o aşeze pe umăr, lui Violet le Duc i-a scăpat un zgomot scurt, pe care, în loc să-l ignore pudic, l-a subliniat cu o înjurătură. La prînz, meşterii îşi pregăteau fiertura pe şantier, lîngă altar, atîrnîndu-şi hainele ude de ploaie de uşorul uşilor împărăteşti. Sfinţii Mihail şi Gavril îi priveau încruntaţi, cu săbiile de flacără în mîini. Scoase din rostul lor sacru, obiectele care rămăseseră în biserică erau acum simple obiecte de utilitate. Aceasta nu însemna că oamenii încalcă anume convenţii : îşi făceau semnul crucii înainte şi după masă, dar odată formalităţile încheiate, se purtau ca mai înainte, în felul lor neconstrîns şi glumeţ. Puţinii sfinţi care mai erau însemnaţi pe un rest de perete primiseră porecle. Aceasta l-a contrariat pe prinţ. El n-a îndrăznit totuşi să adreseze oamenilor vreo mustrare — nici nu comunica cu ei ; şi-a amintit însă, într-un tîrziu, că tot la Notre Dame, pe schele, la o mare înălţime, sub cer, îi fuseseră prezentate nişte basoreliefuri cu subiecte obscene, bine pitite printre subiectele sacre. Era probabil o revanşă a sufletului popular de pretutindeni, cugeta acum, dar atunci pe loc prinţul a fost contrariat şi jignit. „— Măcar apusenii şi-au exprimat religiozitatea în înălţime, şi-a spus prinţul. Gestul lor temerar a fost dus pînă la capăt. În dimensiunile mari începe tot. Basilica fiind universul, se cuprinde tot în ea, de la sublim pînă la obscen. Dar la mica dimensiune ? Spiritul nu trebuie oare

să se concentreze asupra-şi primind constrîngerea lăcaşului mic ?"

Mitriţă Onu, un alt meşter, l-a descoperit pe prinţ, în colţul unde acesta se afla, tocmai în clipa cînd omul da să atîrne într-un cui, în pronaos, plosca cu ţuică. L-a văzut cu veselie, ca pe o veche cunoştinţă, şi i-a întins — ca dovadă de amiciţie — plosca cu băutură tare. I-a pus-o cu de-a sila în mîini.

— Ia, măria ta, bea !

Prinţul nu putea să refuze, dar trebuia să refuze : era ziua sa de ajunare. Ezitarea a fost însă interpretată altfel de meşter, care, amintindu-şi că trebuie să ia credinţa, a apucat din nou plosca, a destupat-o, a gustat el mai întîi. Acum nimic nu se mai opunea : şi prinţul a băut. A şi plecat apoi imediat, simţind în stomac arsura băuturii, iar în cuget o senzaţie de energie. Cîteva zile n-a mai trecut pe la şantier.

A revenit într-o altă etapă a lucrării, cînd turla deja se înălţase. Meşterii evoluau pe scări, în interiorul ei, ca nişte păsări, iar prinţul îi privea de jos. Bocăneau şi vorbeau, poate nici nu-l băgau în seamă. Violet le Duc vorbea cu cuiele în dinţi, bătea un cui, vorbea, scuipa, scotea din gură alt cui, vorbea printre dinţi. Altul, mai de jos, care-l asculta, îi dădea replica doar în pauzele cît meşterul potrivea cuiul, apoi bocănea şi el. Îşi răspundeau din cînd în cînd şi ciocanele.

— Zi-o p-aia cu dracul bătrîn !

Cel de sus bocănea :

— Aia am zis-o ieri.

Cel de jos a bocănit, apoi l-a îndemnat iar :

— Ai zis-o ieri ca s-o pricep eu azi. Zi-o iar.

Au bocănit amîndoi. Au bocănit şi celelalte ciocane. Apoi, în pauză, cel de sus a început :

— Păi zice baba nepoată-si, care era la ananghie : Fă crucea mare, că-i dracu bătrîn. Muică, zice fata, cît ziseşi să fac de mare crucea ? Păi cît poţi şi tu, cît te ţin puterile.

Au bocănit amîndoi din nou, cu satisfacţie.

— S-a-ntîlnit p'ormă fata cu dracu şi...

A apărut colonelul Văcărescu, care îi aducea, pentru dejun, o invitație din partea țarului. Prințul s-a desprins din loc cu foarte mult regret. Voia să afle sfîrșitul acelei snoave, deși îl presupunea : în mentalitatea populară principiul răului era admis ca necesar, chiar fatal în echilibrul lumii. Deci Crucea urma să fie pe măsura răului : crucea de la Notre Dame, crucea de la Curtea de Argeș, crucea de la Poradim. O ierarhie de cruci, pe măsura răului. Deși o altă zicere te prevenea „Să te ferești de cel cu crucea-n sîn". Erau acuzate cucernicia ipocrită, parada. Prințul era curios să afle și dezvoltarea istorioarei, raporturile Fetei cu Diavolul, dar Văcărescu nu l-a lăsat să întîrzie, l-a poftit la bordei ca să se echipeze pentru dejun. Cu Țarul n-a abordat acest subiect, s-au rezervat asupra temei militare.

A doua poveste a aflat-o tot sub turlă, spusă de meșterul de jos, care acum lucra sus, încă mai sus, pe locul unde urma a fi atîrnat clopotul :

— La Costești, după ce s-a zidit biserica, biserică de zid, nu ca asta, și mare ! au tocmit s-o zugrăvească pe dinăuntru un zugrav vestit, unul Marcu, zis și Marcu Mutu Zugravu. Îi ziceau Mutu, că nu grăia cu lumea, în schimb vorbea de unul singur, înjura cît îl ținea gura, stropșea și blestema prin biserică. Și bea vin. Cîte-o oca de vin pe zi. Curvar nu era, or nu se știa cînd l-au tocmit. Tocmeala era să-i aducă zilnic de mîncare tot altă fată, satul nu voia, p'ormă s-au înțeles să-i lase fetele de mîncare la ușă. Înăuntru, la fel să nu intre nimeni. Era și bătrîn, nu-i vorbă.

— Și ?

— Și-a zugrăvit el cît a zugrăvit, cît de-a mîntuit toată udătura din comună, da biserica tot nu era gata. Și nu suferea pe nimeni să intre la el, ca să vază cum înaintează cu lucru, cerea hojma, tainul lui de băutură, și zilnic altă fată să i-o pună la ușă.

— Și nici una nu intra la el ?

— Nu intrau că se temeau ca să nu le facă sfinte.

Meșterii de pe cuprinsul schelei au rîs, pe voci și de la înălțimi diferite. A zîmbit și prințul. N-a rîs bulgarul,

care a rămas aplecat asupra pietrelor lui. Isprăvise cu despicatul, acum începuse a le fățui, frecînd încet piatră de piatră.

— Pîn la urmă a intrat la el fata popei, care era la rînd. A intrat, uitînd traista cu mîncare la ușă. Cînd popa, cu spaima-n suflet, a venit val-vîrtej la biserică, să-și caute fata, ce să vezi : traista da și fata ba.

Au rîs iar oamenii, a zîmbit prințul, a rămas închis în mutenia lui bulgarul. Deși sta cu piatra de lustruit în mînă, așteptînd urmarea :

— Și ?

— Și a bătut popa în ușă, cu pumnii, s-o spargă nu alta. Apoi a urcat în clopotniță — clopotnița era mai departe de biserică și s-a aruncat în frînghiile clopotelor. A dat năvală satul, cu furci, ciomege și ghioage în mîini. „Oameni buni, mi-a pîngărit fata. Asta nu-i creștin, e tartorul. A zugrăvit pe pereții sfintei biserici numai draci împielițați. Spargeți ușa !"

— Stăi, Mărine, nu sparge ușa, zăbovește nițel !

Unul dintre meșteri, care avea o grabă, i-a cerut lui Mărin — care era la rînd cu povestitul — să țină povestea în loc pînă se întoarce. S-a dat deci un scurt repaos, pînă s-a întors cel cu graba.

— Acum poți să spargi ușa. Gata ! a spus cel care s-a întors.

Dar a intervenit meșterul Ioniță, care lucra foarte sus :

— Stai că nu-i așa ! a strigat el, de-acolo de sus, ca să se audă. Acum trebuie să pui și focul !

— Care foc ? a întrebat bulgarul.

— Focul din poveste ! a lămurit meșterul Ioniță. Că înainte de a sparge ușa, un smintit a strigat : „— Hai să le dăm foc, oameni buni ! Să arză și el și ea !"

— Auzi colo ! s-au mirat oamenii. Să pui foc bisericii, mare păcat !...

— Păi cînd a fost, nene, foc la Costești ?

— N-a fost nici un foc, atunci, la Costești ! a precizat Ioniță, foarte supărat. Da' așa-i povestea. Hai, dă-i drumul mai departe !...

Mitriță a reluat povestea, care avea un sfîrșit foarte scurt :

— Cînd au dărîmat oamenii ușa și-au pătruns în biserică, ce să vezi ? Nimeni.

Le-a plăcut tuturor soluția miraculoasă. Părea că cei doi, din biserică, se topiseră în ziduri. Totuși bulgarul a întrebat :

— Și Mutu ?

— Mutu a scăpat pe ușița din dreapta altarului, cu fata după el. Dar din deal, întorcîndu-se către biserică, i-a blestemat pe poporani : „— Dea ăl de Sus să ardeți, în biserica în care vă aflați acu, cum ați vrut să mă dați focului pe mine. Oameni fără credință ce sînteți !"

— Păi de ce fără credință ? a întrebat bulgarul. Nu erau creștini ?

A intervenit din nou meșterul Ioniță :

— Adică fără credință în harul lui de zugrav. Fiindcă atunci cînd au intrat în biserică, toți au rămas înmărmuriți : pe ziduri era zugrăvită toată Grădina Raiului.

Părea mulțumit și prințul de acest final. Se isprăvise între timp și schela turlei. Mai urma să bată șița pe acoperiș. Prințul nu-și ascundea satisfacția de a fi ctitorit primul foișor pentru clopote în pămîntul liber de la sud de Dunăre. Ar fi vrut să adreseze o vorbă bună meșterilor, dar înainte de a-și face simțită prezența, a început a vorbi și bulgarul. Era ud pe mîini și pe straie de zeama pietrei și înainte de a vorbi și-a băgat capul într-un butoi cu apă de ploaie, limpezindu-se.

— A dintîi biserică cu turlă, a început pietrarul bulgar, s-a zidit nu aici, la Poradim, ci peste munți, la Bojenți, lîngă Gabrovo.

A apărut și popa bulgar. A dat „Dobri deni", salutînd cu mîna la căciulă, ca un soldat, s-a rînduit printre ascultători, dar se tot frămînta, tot mutînd dintr-o mînă într-alta ciomagul, ca pe o armă. S-a sprijinit pînă la urmă în această armă. Povestea nu-ncepuse încă, se desfășurau abia preliminariile. Mai erau de pus niște întrebări :

— Păi cum de s-a zidit biserică cu turlă ? ! N-au dărîmat turlele turcii, și n-au topit clopotele ?

— Ba da, a confirmat meșterul pietrar, dar bulgarul nu s-a lăsat. Ce noaptea zidea, ziua se surpa. Că ziua venea turcu și dărîma.

A intervenit și popa :

— Asta-i altfel decît la voi, la români. Voi ați zidit bisericile voastre ziua, noi noaptea. Voi le-ați înălțat, noi le-am cufundat, le-am pitit de-au ajuns să nu se mai vadă, una cu bordeiele. Apoi, oftînd : Ehei...

Prințul asculta impresionat această spovedanie, o ascultau și ceilalți meșteri, inclusiv Violet le Duc, care se afla cocoțat acolo sus, pe acoperiș. Bisericile construite de acesta din urmă arătau probabil ca Notre Dame-ul față de bisericuțele bulgare, mereu dărîmate, despre care povesteau Stanko și popa. Dar se vede că popei nu-i plăceau poveștile. El a privit turla care se înălța și-a pocnit căciula pe ceafă, a dat din nou „Dobri deni" și a plecat.

Povestea urma s-o ducă Stanko mai departe, de unul singur, dar pietrarul se urnea anevoie. Vorbea greoi, cu pauze lungi, cu noduri, iar cînd nodul îl împiedica, Stanko da de-a dreptul, mîniindu-se și aruncînd cuvinte tari. Mai ușor lucra cu piatra și de aceea scurta, reducînd lucrurile la esențial :

— Asta este ! a rezumat el. A dintîi biserică cu turlă s-a ridicat la Bojenți.

Dar prințul a fost din nou reclamat de o chemare urgentă. Din nou Văcărescu — un mesaj de la Brătianu. Ba nu, o inspecție, împreună cu Nicolas. Povestea a rămas suspendată și abia atunci, în golul care s-a căscat, după plecarea prințului, s-a văzut că spectacolul poveștilor fusese regizat anume pentru el.

— Spune, mă.

— Ce să spun ? Ce aveam de spus, am spus. La Bojenți s-a înălțat turlă întîi. Asta e.

— Bine, dar cum ?

Stanko nu și-a mai descleștat gura, s-a întors morocănos la pietrele lui.

Oamenii și-au reluat lucrul, ocolind parcă un gol. Ei nu l-au lăsat totuși pe Stanko seara, la cină, l-au pus să

povestească, au smuls toată povestea de la el, povestea bisericii de la Bojenţî, iar apoi au mîncat şi s-au culcat. Cînd şi-au reluat munca, a doua zi, parcă nici treaba nu mergea. Lipsea ceva şi nu se dumireau ce. Lipsea ascultătorul.

Ascultătorul, adică prinţul, a revenit în colţul lui abia a treia zi, cînd de povestea bisericii de la Bojenţî nu mai avea chef nimeni. Bulgarul, care o povestise, a rămas tăcut lîngă pietrele lui. Pentru el, actul povestirii fusese consumat. Pentru ceilalţi oameni, reluarea nu mai avea haz.

— Şi ce-a fost cu biserica din Bojenţî ? a întrebat prinţul.

Faptul că le-a adresat un cuvînt l-a scos pe prinţ la vedere. Au ieşit şi ei la vedere, foarte încurcaţi, într-o stîngace poziţie oficială. În pauza aceasta stînjenitoare, prinţul s-a căutat în buzunar, cu speranţa că va găsi rătăcit un pachet de tutun, pe care să-l ofere meşterilor, ca prim punct în legătură cu ei. N-a găsit. Nici nu se cuvenea să se aprindă ţigări în incinta lăcaşului şi prinţul a rămas cu gestul neterminat, nemulţumit şi taciturn. Ca şi oamenii, care şi-au reluat bocănitul. Zgomotul sculelor a acoperit tăcerea. Deşi toţi simţeau că ceva nu-i cum trebuie, că nu se cuvine să nu răspunzi unui cuvînt venit din partea unuia mai-mare.

Mitriţă Onu bocănea înverşunat, cu cuiele în gură, Mărin Ulea trăgea o scîndură la rindea, strujind-o cu draci, bulgarul freca piatră de piatră, singurul mai liber era un om din Domneşti, fost caporal în armată, căruia i se şi zicea Caporalul. Caporalul nu vorbise pînă atunci, iar cînd vorbea în faţa unui mai-mare lua poziţia de drepţi. La cei mai mici se încrunta, cu un aer mîndru. El părea nemulţumit că lemnarii, oameni de rînd, se întinseseră la vorbă cu măria sa şi căuta de mult un prilej să se facă văzut. A şi ieşit în faţa prinţului, luînd poziţia de drepţi.

— Măria ta, a început Caporalul, raportez ! La Bojenţî, lîngă Gabrovo, într-un sat al bulgarilor...

Meşterii, de sus şi de jos, de unde se aflau, au izbucnit în rîs.

— De ce rîdeţi, mă ! s-a zburlit la ei Caporalul. Ce, nu-i aşa ? Şi către vodă : Măria ta, raportez.

— Stai, mă, că nu-i aşa, a strigat din vîrful turlei meşterul Ioniţă. Caporale, treci la locul tău. Mărine, spune tu cum a fost la Bojenţî !

— Să spună Stanko ! s-a apărat Mărin. E povestea lui.

Caporalul se uita zăpăcit de la vodă la oameni şi de la oameni la vodă, prinţul n-avea nici o atitudine, pînă la urmă, opărit de rîsete, fostul militar a făcut stînga-mprejur şi s-a întors la lucrul lui. Mitriţă l-a îndemnat din nou pe bulgar :

— Stanko, spune, cum au făcut bulgarii tăi de-au înălţat biserica cu turlă de la Bojenţî ? Cînd s-a întîmplat asta ?

Povestea s-a urnit din loc cu greu. Paşei din Vidin i s-ar fi îmbolnăvit cică o femeie din harem, cea mai dragă. I s-ar fi scrîntit sau răsucit, cică, un picior — foarte de sus. De călcat nu mai putea călca, iar cînd călca junghiul din picior răspundea în ochiul drept al paşei, cu durere mare. Toate încercările de tămăduire, oblojeli, unsori, băi calde n-au fost de nici un folos. Nici vracii nu i-au găsit vreun leac. Paşa, se zice, nu îngăduia doctorilor să-i vadă cadînei piciorul, nici să i-l atingă.

— Păi da, a lămurit Mărin. La turci e oprit ca un străin să vază muierea. Darmite să-i vază piciorul

— În ce loc îşi scrîntise cadîna piciorul ? a întrebat altcineva, un nedumerit.

— Sus, la stinghie ! şi-a amintit Marin.

— La stinghie ? ! s-a mirat altcineva. Păi ăla-i loc dureros.

— Dureros-dureros, da'i oprit de văzut. Moare muierea cu suferinţa şi nimeni n-o atinge.

— Şi zi aşa, Stanko, va să zică la stinghie !

Simţind un nod în firul povestirii, Stanko l-a rupt fără cruţare, numind de-a dreptul locul suferinţei cu chiar cuvîntul trebuitor. Caporalul a tresărit, uitîndu-se cu încruntare la bulgar, apoi, cu spaimă, la prinţ. Prinţul nu tresărise însă. Cuvintele erau cuvinte. Stanko a povestit senin mai departe.

— Şi l-a chemat pe vraciul din Bojenţî !

A intervenit însă din nou meşterul Ioniţă :

— Stai, Stanko, că nu-i aşa. Mai întîi vine mai-marea haremului, care-i spune paşei aşa : Înălţimea ta, suferinţa asta n-are leac. Dacă nu-l chemi pe vraciul din Bojenţî, cadîna moare.

Stanko a aprobat, dînd din cap, dar povestea a preluat-o, mai departe, Mitriţă Onu :

— Că nimeni nu se pricepea s-o vindece, afară de-un bulgar, un vraci tînăr din satul Bojenţî, de pe lîngă Gabrovo. Şi paşa l-a chemat la el pe bulgar, cum l-aş chema eu la mine pe Stanko, şi i-a poruncit aşa : o vindeci fără să te atingi de ea, că dacă te atingi îţi zbor capul.

— Şi ce-a răspuns bulgarul ?

— Apoi asta nu se poate ! a răspuns bulgarul acela. A răspuns de fapt Mărin, apucînd povestea de coadă şi ducînd-o el mai departe : E musai să pui mîna, a zis vraciul. Păi numai dac-o vezi şi-ţi tai capul, a răspuns paşa. Atunci, pace bună ! a zis vraciul din Bojenţî. Înălţimea ta cu suferinţa, noi cu suferinţele noastre.

— Şi.

— Bine ! a spus paşa, de fapt Mitriţă Onu, care n-a răbdat şi şi-a luat povestea înapoi : Ai s-o vezi, da' sub ochii mei. Nici asta nu se poate ! a răspuns vraciul tînăr. Ca s-o vindec deplin trebuie să stau numai eu cu ea, o noapte.

— Mă, da' deştept bulgarul !

Stanko rîdea mulţumit. Povestea trecea din mînă în mînă. Meşterii au fluierat cu încîntare. Le plăcea cum se ţesea povestea la mai multe mîini, le plăcea şi felul cum prinţul o ascultă.

— Şi s-au ciorovăit aşa, pînă spre seară, cînd începeau durerile cadînei. La asfinţit gemea, la amurg ţipa. Paşa n-a mai putut răbda şi i-a zis bulgarului : fie !

A apărut din nou Văcărescu, aducea probabil un nou mesaj pentru prinţ. Prinţul i-a făcut semn să aştepte. Oamenii, toţi, fremătau, deşi ştiau povestea pînă la capăt.

— Şi ?

— Hai, Mitriţă, n-o mai lungi, lasă-l pe vraci să intre la cadînă !

— Stai că nu-i așa ! a protestat meșterul Ioniță. El n-a intrat, cum vrei tu, la cadină. A pus întîi o condiție !... El i-a spus pașei așa, cum aș spune eu Măriei-sale : O, Măria-ta, la ce-ți umblă gîndul ! Eu intru la cadină și stau cu ea o noapte, dar după asta, ca să mă izbăvesc, voi ridica o biserică cu turlă în satul Bojenții. Dă-mi slobod, după ce-o vindec, să mă întorc la mine-n sat, la Bojenți, și să înalț o biserică cu turlă.

— Măi, măi, măi ! s-a mirat cineva. Cucernic om bulgarul.

Stanko rîdea mulțumit. Îi plăcea cum desfășoară meșterul Ioniță povestea.

— Da' și turcul aprig ! a sărit Mărin. Fiindcă i-a spus bulgarului : Da' mîine, în zori, dacă nu-i vindecată, pe prag îți va rămîne capul !

Văcărescu se foia pe loc. A apărut și popa bulgar, cu ciomagul lui. Văcărescu avea un mesaj urgent în buzunar, dar iată că povestea nu se mai isprăvea. Nu-l cunoscuse pe prinț sub această față infantilă, cu mult mai nimerită pentru prințesa de la Cotroceni, decît pentru măria sa. La fel de iritat părea caporalul care, în poziție de drepți, nu-l slăbea din ochi pe prinț, nepricepînd cum rabdă un superior prostiile inferiorilor. Nici popa nu se dumirea de ce zăbovește atîta lume la un sfîrc de snoavă. Doar povestea era scurtă, Stanko o spusese scurt, foarte scurt.

— Asta nu l-a răspuns bulgarul, de fapt Mitriță, care continua povestirea. Capul nu mi-l tai decît după trei zile, că tămăduirea nu se vede decît după trei zile. Între timp, eu zidesc turla. Și înălțimea ta să-i dai slobod cadînei să vină la Bojenți s-o vadă. Călare să vină !

— Călare ? Auzi colo !

— Călare ! Să ocolească turla, călare, de patru ori.

— De trei ! a precizat cineva.

— De patru ! l-a contrazis Mărin, că bulgarul a mai spus : Iar dac-o fi și n-o putea călări, eu să fiu rupt în patru bucăți, lîngă turlă, de patru cămile.

Popa și-a făcut cruce, nu-i plăceau în poveste cămile, animale otomane. Prințul zîmbea, românii lui păreau mai orientali decît bulgarii. N-ar fi fost de mirare ca acele că-

mile, după o vreme, să apară țesute în chilimurile și scoarțele țăranilor români. Dar popa nu le admitea, le socotea ființe drăcești. Nici Stanko nu le îngăduia. Pietrarul a privit spre meșterul Ioniță, cu nădejdea că acesta va interveni, restabilind adevărul, dar Ioniță nu-l lua în seamă.

— Stați, a strigat Stanko, cămile nu erau...

— Stanko, nu te-amesteca, lasă povestea să umble !

— Să umble, da'...

— Și peste patru zile a pornit de la Vidin alaiul. Alai lung, ca la nuntă. Pașa în frunte, de-a dreapta lui cadîna...

— N-a fost nici un alai ! a protestat Stanko. Și preluînd el povestea : cînd s-a făcut ziuă, cînd vraciul a ieșit de la cadînă, pașa era la prag, în mînă cu hangerul...

Povestea avea un curs mai scurt și mai dramatic.

— Pe naiba ! Nu-l asculta, măria ta !... Cînd alaiul a ajuns la Bojenți, cînd a văzut pașa turla...

— Minciuni ! a strigat Stanko, foarte supărat. N-a fost alai, n-au fost cămile, n-a fost numărul patru...

— Minciuni ! a aprobat și caporalul.

Și popa. Prințul a scos ceasornicul. De mult era timpul să plece, avea și alte treburi de făcut. Turla de la Poradim era gata. S-a despărțit cu regret de iscoditorii de povești.

La Muselin Selo se aștepta o nouă serie de bolnavi. Atît mai producea frontul : bolnavi. Se schimbau cearșafurile, se desfățau și înfățau perne. Operația o făceau domnișoarele de Cruce Roșie, împreună cu cîteva călugărițe, sub supravegherea doamnei Natalia Șuțu. Era absolut necesară curățenia ; spitalul de la Muselin Selo, mult prea tixit de bolnavi, medici, materiale, era un antrepozit al morții. Acum, sub asaltul măturilor și al periilor, și sub mirosul de var, spitalul căpătase aerul unei case în preajma sărbătorilor. Răniții și bolnavii fuseseră scoși afară, în ceață. Erau oricum mai puțini decît în vară, parte din ei se mutaseră definitiv în cimitirul de alături, parte fuseseră transportați, peste fluviu, în țară. Trierea se făcea aici, la Muselin Selo ; spitalul funcționa ca un punct de vamă. La

intrare, trăsurile de ambulanță, încărcate de suferinzi, așteptau. Ieșea un medic : „— Iar tifici ?“ „— Mai sînt și de alte soiuri.“ De obicei tificii erau reținuți pe loc. Ceilalți plecau mai departe. Era aproape Dunărea, treceau dincolo cu bacul. Nu toți. Și la Dunărea era o vamă. Unii rămîneau pe malul bulgar, ca să se odihnească într-un cimitir improvizat, tot o stație.

Hélène muncea fără să se cruțe. Fiica domnului Răscanu se subțiase la față, își atenuase sensibilitatea, căpătase bătături în palme. Vorbea puțin. Răspundea prompt la orice solicitare, ca o slugă. Se și amesteca, fără sfială, printre slugile spitalului : brancardieri, soldați de ordonanță, călugărițe, distingîndu-se de acestea prin supunerea înțeleasă, prin îndemînare și tact. Un reproș, adresat de cineva personalului mărunt, a fost însușit de Hélène fără protest, spre uimirea superiorului : „— Domnișoară, nu despre dumneavoastră e vorba !“ Acum întindea cearșafuri și umfla perne, în competiție cu maica Raida.

— Și tot vin ! bodogănea bătrîna în negru. Nu se mai isprăvesc...

Maica Raida îngrijea cu vrednicie bărbații. Îi căra în spinare, ca pe saci, îi întindea pe masa de operație sau în pat, îi ajuta, fără silă, în toate ; căderea și neputința fizică îi dădeau călugăriței o confirmare, întărind-o într-un gînd : ce-or fi văzut muierile, cu amăgirea lor, la aceste trupuri schiloade. Maica Raida, n-avea spirit matern, se purta ca un brancardier vajnic, pufnea uneori, mai ales cînd îi cădeau pe mînă turci. Pe aceștia îi privea cu suspiciune și ciudă, ca pe draci.

— De nu mi-ar mai cădea pe mînă draci ! a și spus.

Din furcile dracilor, din cazanul gheenei de peste deal, ieșeau hărtănite și împunse fel de fel de trupuri : răniții, istoviții, căzuții. Tifosul era tot o boală drăcească, a războiului, a boală care smintea mintea.

— Ți-a scris Toma ? a întrebat-o tante Nathalie pe Hélène.

— Nu, a răspuns fata, dar nu mă mai tem de nimic.

Între Vărsător și Leu, Hélène optase pentru Vărsător.

Surpriza de a-l întîlni pe Zohi Caraian l-a amuțit pe Parva. Nu-i venea să creadă că-l are în față pe prietenul lui de la Lipsca, cel care-l împrumutase cu bani, îl ajutase să-și vîndă cărțile și, tot el, îl împiedicase să vîndă acel manuscris rarisim : *Lalitavistara*, care conținea, pe ultima pagină, un cal tibetan salvator. În cîteva rînduri, Zohi Caraian îi apăruse el însuși în cale ca un salvator.

— Nu ești mort ? a exclamat Parva, fericit că-l vede.

— Eu nu, dar a murit unchiul Zohi din Pind. Și fiindcă Parva nu înțelegea : Unchiul Zohi din Pind e unchiul și nașul meu. Îi port numele.

— Deci numele va supraviețui ! a observat Parva, în loc de alte condoleanțe.

— Nu, că la noi nu-i așa, Numele nu va supraviețui, dacă nu-l răzbun. Nu cu condoleanțe se încheie la aromâni o moarte năpraznică.

— Dar cum ?

— Începe vendetta. Apoi explicîndu-i rece : Unchiul Zohi a fost ucis de turci, cu toți ai lui și ai mei. Au murit cincisprezece. Ieri am primit vestea. Tot ieri am lepădat haina de medic și-am luat pușca. Am împușcat doar trei otomani.

Parva avea în față un ins pe care nu-l mai recunoștea. Zohi părea un sălbatic.

— ...Îmi mai rămîn doisprezece, a mai spus Zohi. Dar nu vreau să-i lichidez aici. Se plătește pe loc, în Pind.

— Zohi, nu uita, sînt pretor militar !

— Ești prietenul meu. Vreau să-ți mai spun că plec în Pind azi, chiar acum, pe două săptămîni.

— De ce-mi spui mie ?

— Îți spun, ca să știi că dezertez. Cu toți oamenii mei. Vom dezerta deci cincisprezece inși, ceea ce e grav. Dar te asigur : facem ce-i de făcut și ne întoarcem. Ai putea să mă întrebi : de ce nu îndur cuminte durerea, de ce n-o rabd. Sau de ce nu mă sinucid. Noi n-avem voie.

Parva tăcea. Aromânul știa că prietenul va trebui ori să-l urmeze, ori să-l aresteze. Aștepta calm.

— Bine, a spus Parva. Plec cu tine.

L-a lăsat pe aromân să se pregătească de drum și a plecat spre bordei să-și facă bagajele.

În fața bordeiului, o trăsură sanitară. Sosise să-l ia pe Ragaica la spital. Cu atît mai bine. Parva se elibera și de această grijă. A urmărit cu liniște îmbarcarea locotenentului, care era vegheat de Haralambie.

— Soldatul n-are voie la spital ! a strigat sanitarul, oprindu-l pe Haralambie să urce în trăsură.

— Și eu ?'a întrebat soldatul.

— Tu rămîi aici ! i-a spus Parva. Îl vei vizita din cînd în cînd pe domnul locotenent.

Domnul locotenent s-a trezit din febră, în clipa în care trăsura s-a pus în mișcare. I-a strigat lui Parva :

— Nu uita raportul !... Ultima frază...

Deci ultima frază. Trebuia s-o scrie. Hîrtiile lui Ragaica erau așezate în ordine, pe masa de lemn. Mai lipsea ultima frază. Parva a luat condeiul și a început cu o întrebare :

„De ce neliniștea privind starea de spirit a trupei ? Dar acești țărani soldați nu pot pierde. Ei sînt specialiști în înfrîngeri, ei le rezistă victorios. Ei știu cînd trebuie să moară și vor muri cum se cuvine. Cînd lumea va pierde țăranii, va candida la înfrîngeri definitive. Independența României o vor cîștiga, cînd o fi, acești țărani soldați, trași la sorți.“

I-a dat raportul lui Haralambie, să-l ducă la comandament. Apoi i-a spus, cu destulă șovăire :

— Cîteva zile lipsesc. Poate mai multe. Dacă Ragaica moare, te duci la București. O cauți pe doamna Păuna Catargi. Ai aici adresa. Vei rămîne, dacă accepți, la dispoziția ei. S-o slujești cu credință.

Și Parva a plecat în Pind, în clipa cînd peste front se ridicau aburi.

XII

De cîteva zile, frontul era inundat de aburi. Nu ceață, aburi. Aburi care ieșeau încet din pămînt, întîlnindu-se cu pîcla stătătoare și cu nourii de sus. Stătuseră ploile, dar cerul nu se limpezea. Anotimpul nu mai avea granițe, nu știai dacă vine iarna, dacă se apropie primăvara, dacă nu cumva se întorc iar, fără sens, ploile putrede. Apa, prea multa apă din sol, se întorcea în sus, destrămîndu-se într-o fumegare lentă, amestecîndu-se cu aerul sătul de apă, care la rîndu-i fumega, întîlnindu-se nu prea sus cu apa fumegătoare a norilor, atîrnați sub un cer puhav, pogorît. Lumina se restrînsese într-o amăgire, totuna în zori, la amiază, la asfințit. Lumină fumegătoare, udă, amestecată cu aerul ud. De la o vreme era mai lesne să rabzi pămîntul, cu noroaiele lui, decît aerul.

O vreme care a suspendat activitatea militară. Sporadice incursiuni, fără rezultat. Cercetașii călări se loveau de ceață, privirea nu răzbea dincolo, călăreții se întorceau înapoi în bivuacuri, ca să reia incursiunea peste un ceas, o zi sau două, cu același nefolos. Frontul nu se mai vedea decît în mintea strategilor : sus, pe Balcani, unități militare ruse încercuite. Mai jos, ceață. Pe Dunărea cotropită de ceață, pe malul drept, cîteva cetăți otomane rămase în izolare, încă neîncercuite : Vidin, Rahova, Rusciuk, Turtu-

caia. Între ele, ceață. La mijloc, între Balcani și Dunăre, Plevna, aproape încercuită, acoperită de ceață.

Activitatea militară se mutase sub pămînt. Batalioane de oameni, înarmați cu sape Lienneman și tîrnăcoape, scurmau trudnic în adîncul tranșeelor. În unele poziții, tranșeele erau acoperite. Se lucra zi și noapte și la tunelul spre reduta Griviția 2, fără a se ști dacă tunelul va nimeri exact ținta. Exista totuși un reper : tunelul advers, săpat de otomani, spre reduta Griviția 1. Nu era sigur dacă și acesta avea să-și nimerească ținta. Prin întuneric, soldații săpători ai celor două părți ostile se ascultau. Cele două tuneluri înaintau în sens contrar, deși foarte anevoie, unul spre Dunăre, celălalt spre Balcani. Această activitate, invizibilă, se desfășura sub protecția beznei și a secretului militar. La zi, nimic. La zi armatele tîndăleau în bordeie, iar observatorii războiului se plictiseau. Generalul Iancu Ghica nota într-o scrisoare pentru Alexandrina :

„Le temps est si mauvais, le sol si détrempé qu'il n'y a plus moyen d'avancer d'un mètre vers nos voisins. Turcs et Russes, Roumains et Turcs se regardent, se jettent de temps en temps quelques boulets pour ne pas en perdre l'habitude et pour tuer leurs heures d'ennui." [1]

Dar pierderea de timp nu se mai putea socoti, nici orele nu se mai puteau despărți unele de altele, bălteau și se evaporau. Devenit fluid, timpul se destrăma lent, amestecat cu aburii. Era absurdă întrebarea : Ce oră o fi ? Și nimeni nu și-o mai punea.

O singură clipă a spart, pe neașteptate, ceața stătătoare. O clipă care s-a ivit brusc, într-o zi — poate în zorii de zi, poate în asfințit — oricum, o clipă care a răsărit singuratec la marginea unei ore, neutre, într-o zi oarecare, clipa cînd — o clipă doar — s-a văzut lumina. Fără soare — doar o clipă de senin.

Înviorarea a fost scurtă. Lucruri, oameni, reliefuri au rămas pe loc, așa cum se aflau mai înainte, dar în lumina rece, nouă și proaspătă, a tresărit o clipă turla albă a bisericuței din Poradim. S-a pornit și clopotul. Un clopot

[1] „Timpul e așa de rău, pămîntul atît de desfundat, că nu-i chip să te miști un metru pînă la vecini. Turci și ruși, români și turci se privesc, trag din cînd în cînd cîte-un glonte ca să nu-și piardă bunul obicei și ca să-și ucidă orele de plictiseală."

mic, adus de peste Dunăre, în a cărui undă muzicală o ureche ar fi putut deosebi, despărțind vibrațiile, cîtimea de argint intrată în amestec, peste care s-a turnat, înainte de ultimul clocot al metalelor, și un strop — acum răcit — de aur.

Sunetul clopotului a fost însă prea scurt, pentru ca lumea de la Poradim să aibă timp să vină la slujba de sfințire a micului lăcaș. Nici prințul nu dorise un moment cu mare asistență. Sfințirea bisericii s-a consumat fără fast, ca o ceremonie privată. Au fost de față doar prințul, mica lui curte, cei opt lemnari de la Argeș, pietrarul bulgar, meșterul care turnase clopotul și un aghiotant al țărului. Prințul n-a invitat corpul diplomatic și nici lumea militară internațională. S-au strecurat, totuși, în asistență, cei doi ofițeri japonezi, prințul Nigata și pupilul său, tînărul prinț Sanadaru. Acesta din urmă a arborat, pentru ceremonie, în semn de respect, o eșarfă portocalie, sinthoistă.

Pe eșarfa portocalie a prințului Sanadaru stăteau cu ochii și țăranii bulgari, din Poradim, care uitaseră de slujbă. Ei păreau vrăjiți de acei străini, veniți de dincolo de lume, și de eșarfa aceea portocalie, care a luminat lăcașul cît a ținut slujba. Cînd lumina din bisericuță s-a stins, s-a stins și lumina de-afară. Din nou ceața.

Prințul a suflat în lumînarea sa și a ieșit afară, în clipa cînd, peste Poradim, biruise ceața din nou. El a aruncat totuși o privire către zarea Bălcanilor, unde o lumină, parcă ireală, încă mai vibra sub cer.

Apoi a apărut femeia. Despre femeie prințul n-a știut nimic, alteța sa s-a retras în bordei, imediat după ceremonie.

Dar în cursul nopții — noapte să fi fost ? — trupele au fost alertate. Între linii apăruse Ea. Și tunurile, apoi și puștile au tăcut. Femeia a înaintat ezitant, între cele două fronturi. Nu se știa dacă venea de dincolo sau de aici, dacă venind de aici n-ar vrea să treacă dincolo. Dar apariția ei a paralizat activitatea de noapte. Combatanții, derutați, s-au menținut la simple observații, prin binoclu.

Binoclul era un bun instrument — apropia. Cel care a observat-o primul, un ofiţer, a trecut binoclul camaradului, fără o vorbă. Acesta a scăpat din mîini binoclul şi a lăsat femeia să treacă mai departe, privind-o cu ochi goi. Nu înainte ca celălalt ofiţer să transmită mai departe ordinul : nu trageţi !

Nu a tras nimeni. Curios, n-au tras nici otomanii. Era însă de stabilit dacă şi ei, din liniile lor, observaseră acelaşi punct mişcător. O luaseră în observaţie şi ruşii. Pe rîul Vid, în cea mai tare poziţie rusă, femeia apăruse după asfinţit, cu puţin înainte de căderea nopţii, între noapte şi asfinţit, cînd încă nu se îndesiseră umbrele, pe apa rîului. Rîul susura dinspre Balcani. Umbra femeii era clară, mai pregnantă decît oricare umbră. Şi silueta ei — linia unei doamne fără vîrstă, care înaintează lent, lăsînd în urmă o trenă de parfum. Dacă semnul fizic al trecerii ei lipsea, nu lipsea în schimb urma parfumului, o adiere.

Pînă la urmă au semnalat-o cert şi otomanii.

Un grec din Plevna a trecut printre liniile de luptă, aducînd la cunoştinţă pazei ruse că femeia a fost văzută şi din lagărul otoman. O femeie cu feregea, într-un strai cernit. De aceea, pretindea grecul, otomanii opriseră tirul.

Dar soldaţii români jurau că femeia era îmbrăcată în alb, evoluînd alb pe cenuşiu, în straiul ei de cînepă. Toţi, prin urmare, pretindeau că nocturna vizitatoare îşi căuta bărbatul. Nu se ştia unde căzuse acesta — la turci, la ruşi, la români. Nici cărei naţii aparţine femeia. Umbra ei apărea, cel mai des, între cele două Griviţe, acolo unde, din vară şi pînă acum, se petrecuseră cîteva masacre. Ea tot da să se apropie de acel loc, dar, trei nopţi la rînd, a tot împiedicat-o ceaţa.

Apoi s-a presimţit luna, o nouă noapte cu lună. Luna, încă plină, n-a izbutit să iasă însă din voalurile de aburi. Femeia a ezitat dacă să intre între cele două Griviţe, pe Valea Plîngerii. Se temea de beznă, se temea şi de lună. Odată, prin beznă, se împiedicase între nişte sîrme ghimpate din faţa redutei Griviţa 2. Au sunat atunci, în atingere cu rochia ei foarte lungă, nişte clopote de cai. Erau clopotele de la gîtul unor cai care trăgeau, în vară, un docar. Prima ghiulea trimisă în dimineaţa bătăliei din 6 iu-

lie strivise un docar intrat întîmplător în cîmpul de foc. Caii erau acum schelete, din docar mai rămăsese o roată și oiștea. Iar la gîtul cailor, clopotele.

După ceremonie, prințul s-a retras în bordei și a notat în jurnal :

„Văzut Balcanii sub zăpadă. Parcă nici n-ar fi."

Sfîrșit

ZĂPEZILE DE ACUM UN VEAC

IEŞIREA DIN IARNĂ
FLUVIILE
TE DEUM LA GRIVIŢA
NOROAIELE
SCRISOARE DE LA RAHOVA
NOAPTEA OTOMANĂ
ZĂPEZILE
CUTREMURUL
ÎNTOARCEREA MORŢILOR
IEŞIREA LA MARE

ISBN 973-24-0849-9
ISBN 973-24-1053-1

Preț: 70.000 lei + TVA

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

2025

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025